

Irwin Silber

**SOSYALİZM:
YANLIŞ OLAN NEYDİ?**

ÖTEKİ YAYINEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Özgür Üniversite Kitaplığı : 20
Güncel Sorunlar Dizisi : 13

Kapak Tasarım
KORAY ARIKAN

Redaktör
SEVAL BOZKURT

Yapım
ÖTEKİ AJANS

Birinci Basım
EYLÜL 1998

Baskı ve Cilt
ÖTEKİ MATBAASI

YÖNETİM YERİ
Mediha Eldem Sokak 52/1
06420 Kızılay/ANKARA
Tel: 312 435 38 33
Fax: 312 433 96 09

ISBN 975-584-074-5
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Irwin Silber

SOSYALİZM: YANLIŞ OLAN NEYDİ?

(Sosyalist Bunalımın Kuramsal ve Tarihsel
Kaynaklarıyla İlgili Bir İnceleme)

Türkçesi
Mustafa TOPAL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ.....	14
BÖLÜM - I BİR DOKTRİNİN POLİTİK ANATOMİSİ: MARXİZMDEN LENİNİZME, LENİNİZMDEN MARXİZM - LENİNİZME	33
BÖLÜM - II KAPİTALİZM KAYALARA ÇARPTI MI?.....	86
BÖLÜM - III ÖNCÜ PARTİ.....	122
BÖLÜM - IV STALİNCİ YOLDAN SOSYALİZME GEÇİŞ.....	149
BÖLÜM - V GÜNÜMÜZDE VAROLAN SOSYALİZM: ÜTOPYACI, BİLİMDİŞİ	185
BÖLÜM - VI PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ (PD)	237
BÖLÜM - VII KISIM I - "Dünyanın Bütün İşçileri Birleşin!"	282
BÖLÜM - VIII KISIM II - Sosyalist Dünya Sisteminin İnşası.....	327
BÖLÜM - IX NEREYE? SIRADA NE VAR?.....	382

*Elyazılı bölümleri benim için
yayıma hazırlayan torunum
Benjamin Silber Hutchins'e...*

ÖNSÖZ

Sağlıklı bir iletişim için ortak bir dil gerekir. Dolayısıyla bu kitapta kullanılan bazı ideolojik anlam yüklü sözcük ve deyişleri baştan açıkça ortaya koymamda yarar var.

Metinde sosyalizm ve sosyalist terimlerinin kullanılması bir değer yargısı taşıyor. Onlar yalnızca sosyalizm ülküsüne, sosyalist harekete ve genelde "sosyalist" oldukları düşünülen toplumlara gönderme yapıyor. "Günümüzde varolan sosyalizm" terimi ise (tırnak işaretine karşın) belli bir iğneleme anlamına gelmiyor; işin aslında belli bir alay taşısa da, terim, bizzat Sovyet Marxist-Leninistlerince türetildi. Terim Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve onun savunularınca Sovyetler Birliği'nde gelişen sistemden anlamlı biçimde farklı bir sosyalizm modeli öngörenlerle sürdürülen tartışmalarda yaygın biçimde kullanıldı. Bu deyiş, Sovyet kaynaklı modele alışıktır olarak önerilen çeşitli modellerin yalnızca savunucularının zihninde var olduğunu, oysa gerçek dünyada "yaşayan sosyalizm" in tek olduğunu vurgular.

Marxizm-Leninizm deyiş, Lenin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan kuramsal yapıya gönderme yapar. Stalin'in "sosyalist inşa" kuramları ve SBKP tarafından sonradan geliştirilen kuramlarla birleştirilen bu kuramsal yapı III. Enternasyonal'e üye partilerce ve onların ardılı Uluslararası Komünist Hareket'çe kabul edildi. Marxizm-Leninizm'le ilgili diğer ideolojik iddialar çok daha özgül çağrışımlar -Maoculuk, Troçkizm vb.- yapar.

Uluslararası Komünist Hareket büyük harfle yazıldığında SBKP yanlısı resmi örgütsel yapıya gönderme yapar. Küçük harflerle yazıldığında ise uluslararası komünist hareket, çok daha genel bir terim olarak komünizm amaçlı genel bir hareketi dile getirir.

Başka bir deyiş olmadıkça alıntılardaki vurgular her zaman ilk kaynaktan geliyor demektir.

Metinde oldukça sık kullanılan bazı kısaltmalar var: Sovyetler Birliği Komünist Partisi için SBKP, ABD Komünist Partisi için ABDKP, Yeni Ekonomik Politika için NEP, Sosyal Demokrat İşçi Partisi için RSDİP. Dipnotlarda değinilen süreli yayınlar ve sık sık alıntı yapılan kitaplara gönderme yapan kısaltmalar için kitabın sonundaki bibliyografyaya bakınız.

Metinde gönderme yapılan yazılı kaynaklar dışında bu kitap sosyalist dava için yaşam boyu sürdürdüğüm etkinliklerden edindiğim bilgilere de dayanıyor. 1941'den 1958'e kadar Genç Komünistler Birliği'nin, ardından da ABDKP'nin etkin bir üyesiydim. Bu yıllarda partinin Kültür Bölümü'nün örgütleyicilerinden biriydim. Aynı zamanda Daily Worker'ın yazarıydım. Birçok KP toplantısı ve kutlamanın örgütleyicisi ve sorumlusu oldum. 1951'den 1967'ye kadar, halk şarkıları ve sol eğilimli politik şarkılar basmanın yanı sıra, kara listeye alınan sanatçıları destekleyen ve 1950'lerde yaygın olan halk şarkıları gösterilerini düzenleyen Single Out dergisinin sorumluluğunu üstlendim.

1960'ların sonunda partinin Kültür Sorumlusu oldum ve ardından on bir yıl Guardian'ın yazı işleri müdürlüğünü yaptım. 1970'in başlarından yaklaşık 1987'ye kadar ABDKP'ye alması bir örgütlenmenin oluşması için çeşitli girişimlerde bulundum. 1990'dan bu yana Crossroads dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yapıyorum. Dergideki bu görevim; yalnızca bu sayfalarda ele alınan konular ve sorunlarla ilgili tartışma ve görüşmeler bakımından değil, ayrıca hem kuramsal (teorik) hem de yapısal (pratik) bakımdan Marxizm ve Marxizm-Leninizm'in ilkeleriyle uzun süreli ve birinci elden bir ilgilenme bakımından da son derece önemli oldu.

Bu yapıt, bazı komünist ülkelere -özellikle Küba, Çin, Vietnam ve Sovyetler Birliği- yaptığım ziyaretlerden de beslendi. Bu ziyaretler bana birçok seçkin akademisyen, entelektüel, sanatçı ve parti görevlisiyle politika ve kuram üzerine uzun görüşmeler yapma olanağını sağladı.

1989'da sosyalist deneyim ve M-L kuramın sorunlarının toplumda geniş ölçüde tartışıldığı bir sırada Sovyetler Birliği'ne yaptığım altı haftalık ziyaret bu açıdan oldukça önemliydi. O süreçte bazı kavramlar geliştirdim ve yavaş yavaş bu kitaba dönüşecek olan, adını "*Marxizmde Gorbaçov Devrimi*" koyduğum bir kitap taslağı hazırladım.

Bu yolculuk sırasında, tüm yaşantılarını sosyalist bir toplumda geçirmiş olan ve sosyalizmin bunalımını hem kişisel hem de kuramsal terimlerle ele alan akademisyenler, gazeteciler ve politikacılarla görüş alışverişinde bulunma olanağına ilk kez kavuştum. Düşünceleriyle kavrayışımı zenginleştirenler arasında şunları sayabilirim: Vladimir Amelin (Moskova Parti Yüksekokulu'nda profesör), Prof. Solomon Gililov (SBKP-MK'ye bağlı Sosyal Bilimler Enstitüsü), Siim Kallas (Estonya Ticaret Odası Başkanı), Aleksandr Kabokov (romancı ve Moskova Haberler Gazetesi), Boris Magarinsky (sosyalist muha-

lefin önde gelenlerinden), Viktor Kisselov (tarihçi, Dünya Sosyalist Sistem Ekonomisi Enstitüsü'nde görevli), Aleksandr Koltakchan (Afganistan'daki savaştan emekli, Halk Temsilciler Meclisi üyesi), Viktor Krivotorov (Dışilişkiler Ekonomik Enstitüsü), Sergei Kurginyan (tiyatro yöneticisi), Valeri Kuvakin (Moskova Devlet Üniversitesi'nde Rus Felsefe Tarihi bölüm başkanı), Julia Latynina (toplumbilimci), Valentina Levina (Social Sciences Today dergisi yönetim kurulunda görevli), Xenia Malo (toplumbilimci), Vladimir Posner, Aleksandr Prokhanov (Soviet Literature'de yönetici, önde gelen milliyetçilerden), William Smirnov (Sovyet Politik Bilimler Derneği başkan yardımcısı), Yuri Zamoshkin (ABD-Kanada Enstitüsü). Bu unvanlar söz konusu kişilerle 1989'daki görüşmelerimiz sırasındaki konumları yansıtıyor.

Ek olarak Canadian Tribune'nin Moskova muhabiri Fred Weir ve seçkin bir Ermeni devrimci aileden gelen karısı Masha Sovyetler Birliği'ndeki çalışmalarımı kolaylaştırmada bana çok büyük yardımda bulundular. Daha sonra Soviet Literatürü'nün İngilizce basımının sorumlusu olan Natasha Perova, birçok insanla yaptığım görüşmelerde bulunarak toplantılar düzenlenmesinde olduğu gibi birçok konuşmanın çevirmenliği görevini de üstlenerek bana büyük ölçüde yardımcı oldu.

Novosty Press Agency'da Arkady Kudrya, Risto Reppo (Finli bir solcu gazetenin Moskova muhabiri), Radyo Taşkent'ten Malik Rozykulov, önde gelen bir mimar ve Tiflis şehrinin planlayıcılarından Irakli Aneli, Tallinn'de popüler bir caz programı sunan Walter Ojakaar ve Sovyetler Birliği'ndeki birçok ilişkisinin adlarını ve telefon numaralarını bana veren Berkeley'den eski dostum William Mandel'in de benzer yardımlarından söz etmeliyim.

Birçok dostum -Muhammad Ahmed, Ralph Beitel, Max Elbaum, David Engelstein, Elizabeth Martinez, Rob Prince ve

Herman ve Julia Schwendinger- çeşitli aşamalarda el yazmalarını okudular, eleştiri ve önerileri bana bildirdiler.

Bu kitaptaki yazıların bazıları, geliştirilmemiş biçimleriyle, Frontline ve Guardian gazetelerinde ve Crossroads dergisinde çıktı. Sosyalist bunalım üzerinde Crossroads'da süren genel tartışma kendi görüşlerimi biçimlendirmemde bana son derece yardımcı oldu. Bu tartışmalar o dönem benimle birlikte görev yapan yayımcı dostlarımla süren canlı tartışmalardı.

Beni yüreklendiren ve karşılıklı görüş alışverişinde bulunduğumuz sevgili dostum Carolyn Mugar'ın katkıları özellikle anılmaya değer.

Son olarak bu kitabı yazmamı isteyen ve beş yıl süreyle onun sıkıntılarına ortak olan karım Barbara Dane'e teşekkür ediyorum. Onun varlığına çok şey borçluyum.

*Irwin Silber,
Oakland, California,
Mart 1994*

GİRİŞ

"Tarih, yanlış sloganlarla ya da gerçekliğin yanlış algılanmasıyla hareket eden bizimki gibi büyük ölçekli politik hareketleri affetmez."

AMATH DANSOKHO

*(Senegal Bağımsızlık ve İşçi Partisi
Genel Sekreteri)¹*

Elinizdeki türden bir yapıt yazarından amacını açıkça ortaya koymasını talep eder. Bu nedenle amacımı kısaca ortaya koymalıyım. Dünya; sosyalist tasarının adını bile duymak istemese de, sosyalist davaya yaşamlarını adanmış ve onun için yıllardır mücadele eden bizlerin zorlu bir görevi yüklenmemiz gerekiyor. Acımasızca söylemem gerekirse, sosyalist bir toplumun kurulması yönündeki ilk geniş ölçekli girişimin başarısızlığının nedenlerini çözümlememiz gerekiyor. Böylesi bir soruştur-

1 WMR-, Şubat 1990, p. 10.

ma, benim görüşüme göre, sosyalist hareketin yeniden canlanması ve tekrar dünyada etkili bir politik bir güç haline gelmesinin zorunlu ilk adımıdır.

Böylesi bir amaç ve varsayım sosyalistler arasındaki bir tartışma olarak gündeme gelse de, onun sosyalist davanın militanlarının yanı sıra başkalarını da ilgilendireceği açıktır. Az ya da çok sosyalizm ve onun gerisindeki felsefe yaklaşık yüz elli yıldır dünya üzerinde güçlü bir etki sağlamış durumda. Sosyalizmin tarihinin kavranması, kuramsal tartışmaları ve sekter kavga-ları, başarıları ve başarısızlıkları... tüm bunlar, her şeye karşın, onun amaçlarıyla kendilerini özdeşleştirmeyenler için bile tartışmaya değer kışkırtıcı bir konu olabilir.

SOSYALİST BUNALIM

Sosyalist bunalımın karmaşa ve derinliklerine girmek kolay bir iş değil. Soldaki birçok insan basitçe son birkaç yılın acı verici olaylarının arkasına geçmek ve derinlere dalmak yerine dolaşsınız politik girişimlerde yoğunlaşmak istiyor. Bazıları, anlaşılabilir bir korkuyla, tartışmanın varolan düzendeki yönetici sınıfları sarmış olan kapitalizmin zaferine olan güvenin pekişmesine yol açacağını düşünüyorlar. Bazılarıysa -yaşam boyu edinilmiş bazı alışkanlıkları yansıtan, Marxizm-Leninizmin köryargılarıyla* ilgili on yıllardır süren suskunlukla- bilinmeyen bir dünyaya cesaretle karşı çıkmanın düşüncede tedirginliklere yol açacağını düşünüyorlar; ya da bir zamanların güçlü sosyalist hareketinin birdenbire karşılaştığı felaketin derinlikleriyle birçok eski komünist liderin neden yüzleşmekten kaçındığını, bu tutumu kavramaya yönelik düşünsel çabaların neden hızla bir çıkmaza girdiğini görmezden geliyorlar.

* Köryargı: Dogma (ç.n.)

Ne var ki gerçeklerden kaçamayız! "Günümüzde varolan sosyalizm" ve onun temsil ettiği varsayılan almasıık dünya sistemi artık yok. Onun başlıca dayanağı ve bayraktarı -Sovyetler Birliğı (SB)- birbirleriyle amansızca boğuşan, birçok ülkeye, o ülkeler de bir dizi özerklik peşindeki uluslara ve bölgelere parçalanmış durumda.

Çoğunlukla kansız devrimlerle iktidardan uzaklaştırılan bu ülkelerin yönetici Komünist Partileri de artık ayakta değil. Doğu Avrupa'daki Moskova'nın sosyalist uyduları da benzer biçimde tarihten silindiler. Bu ülkeler şimdi kapitalizmin yeniden canlandırılmasına yönelik çeşitli senaryolarla boğuşuyorlar. İktidarı elinde tutmayı sürdüren komünist rejimlerle yönetilen sosyalist ülkelere gelince, değişen ölçülerde de olsa, bunların tümü ayakta kalabilmek için özel mülkiyete ve kapitalist girişimcilğe giderek daha fazla yöneliyorlar. Dünya sosyalist sisteminin yörüngesine girip "kapitalist olmayan gelişme yolu"nu izlemeye çalışan Üçüncü Dünya Ülkelerinin tümü, ayrıncasız bir biçimde, bu yolu terk ettiler; ancak içine girdikleri yeni yol son derece verimsiz ve güvensiz bir yol. Komünist Partilerin oluşturdukları Uluslararası Komünist Hareket de dağıldı; bu örgütlenmenin üyelerinin çoğu kendi içlerindeki bölünmelerden kaynaklanan tümüyle verimsiz çatışmalarla boğuşmakta.

Bir zamanların güçlü kitle partileri İtalya, Fransa, Japonya ve İspanya Komünist Partileri de sosyalist bunalımdan paylarına düşeni aldılar. Toplumsal dayanaklarındaki erimenin sıkıntısını çekiyorlar. İçlerinde görece başarılı olanlarsa -İtalya KP gibi- bunu ancak ideolojik geçmişlerinden büyük ölçüde koparak elde edebildiler. ABD'de ise sosyalizm, hem entelektüel söylem hem de gerçek bir politik hareket olarak öylesine önemsiz ki ondan söz etmeye gerek bile yok. Tüm bu gelişmelerin belki de en rahatsız edici olanı ise, sosyalizmin, onun doğal bileşeni olarak kabul edilen çağdaş toplumdaki en önemli gücün -işçi sınıfının- güvenliğini yitirmiş olmasıdır.

Sosyalist hareket ve sosyalist ülkü de oldukça dağınık bir durumda. Avrupa'da politik bakımdan güçlü sosyalist partilerin hiçbiri, parlamenter anlamda iktidarı ele geçirmiş olsalar da, ülkelerini sosyalizme yönelmiş bir hareket içine sokamıyorlar. Böyle bir harekete yönelseler bile, kapitalizmin dönemsel bunalımlarıyla gündeme gelen olayların akışı içinde programları ve toplumsal reform politikaları yaşam bulamıyor, kendi doğal işçi sınıfı tabanlarında bile hızla güvenilirliklerini yitiriyorlar.

Bu dramatik olaylar ve bunlara eşlik eden Sovyet sosyalizmine bağlı politik güçlerdeki dağınıklık, on yıl önce hiç kimse düşünemeyeceği bir biçimde dünyanın politik haritasını tümüyle değiştirdi. Hiç kimse "günümüzde varolan sosyalizm"i yerini alacak yeni bir toplumsal-ekonomik düzenlemenin ne olacağı konusunda güvenilir bir öngöründe bulunamıyor. Ancak bir şey kesin gözüküyor: SB'de gelişen sosyalizm modeli ve onun sonucu olan "sosyalist kamp" gelecekte olmayacak! Bu durum kaçınılmaz olarak "günümüzde varolan sosyalizm"i akılcı kılan kuramsal yapıyı, yani onun denektaşı olan Marxizm-Leninizmi de zayıflattı. Zaten bunun dışındaki bir sonuç kuram ve yapı arasındaki ilişkiyi tümüyle birbirinden ayırmak anlamına gelirdi.

Biz sosyalistlerin karşı karşıya olduğu sorun -tarihsel koşulların zaten yerine getirdiği gönmeye töreninin ardından- merhumun biyografisinin ne uzunlukta olacağına karar vermek değildir. Kapitalist dünya egemenliğine karşı ilk anlamlı meydan okuma girişiminin neden başarısızlığa uğradığını kavramaksızın, Sovyet biçimi sosyalist model ve onu yücelten Marxist-Leninist kuramsal dizgeyi sonunda pençesine alan kansere karşı sosyalizm korunmasız kalmaya devam edecektir.

Sorun apaçık ortada: Nerede yanlış yapıldı? "Günümüzde varolan sosyalizm"i yaşadığı zorlukları Benim entrikalarına

bağlayan komünist hareketteki geleneksel yorumun en küçük bir haklılık payı yok. Bugün artık tümüyle anlaşıldı ki, ABD'nin dev gibi askeri yatırımları genişletmek için "Sovyet Tehdidi" kozunu kullanması gibi, CIA'nın şeytanca hayaleti, onun düzenli entrikalar ve düşman emperyalist sistem söylemleri, SB'deki politik baskıları temellendirmek için kullanılmıştı. Sistemdeki bütün eksiklikler bunlarla açıklanıyor, bunlar olmasa sistemin mükemmele yakın bir durumda olacağı öne sürülüyordu. Çürümüş ve durgun Sovyet örüntüsünün, Mikhail Gorbaçov sosyalizmdeki ilişkilerin gerçek durumunu açıkça kabul etmeden çok daha önce sistemin ekonomik ve politik kuramlarını bir hayli zayıflatmış olduğu artık anlaşılmış durumda.

Doğu Avrupa'daki komünist rejimler dağıldığında Sovyet birliklerinin onları kurtarmaya gelmeyeceklerinin anlaşılması pek şaşırtıcı bir gelişme olmadı. Stalin tarafından dayatılan, ardılı Sovyet hükümetlerince güçlendirilen Doğu Avrupa sosyalizmi, bu halkların yaşamlarında birçok önemli iyileştirmeler getirdiyse de, bu rejimler hiçbir zaman tabanda destek bulamadılar... Yönetici partiler her zaman Moskova'nın emirlerine uyular, en önemlisi de Moskova'nın askeri gücüne bağlı oldular.

Oysa SB kendi devrimini yapmış, Stalin'in yetkeci yönetiminin sarsıcı insan harcamalarına rağmen, 50 yıldan daha az bir sürede geniş bir yarı feodal ülkeden çağdaş bir süper güce dönüşmüştü. On yıllık bir sürede (1930-1940) sanayileşme düzeyi bakımından en gelişmiş kapitalist ülkelerin düzeyine hızla ulaşıldı. Devrim öncesinin Rusyası I. Dünya Savaşı'nın sonunda mecalsiz yere kapaklanmıştı, Sovyet orduları ise II. Dünya Savaşı'nda Hitler'in uğursuz düşlerinin yenilgiye uğratılmasında başrol oynadılar. Yaygın önyargıların tersine, Sovyet sosyalizmi halkın büyük çoğunluğunun yaşam koşullarını belirgin bir biçimde iyileştirdi. Ancak bu sistem zamanla çöktü. İstilacı bir ordunun saldıırılarıyla ya da kanlı bir iç savaşta kendisini tü-

keterek olmadı bu çöküş. Yine de dağılma ve çöküş öylesine hızlı oldu ki, çöküşün tarihsel anlamını kavramaya çalışanları bile soluksuz bırakarak herkesi hazırlıksız bir durumda yakaladı. Bu nasıl açıklanabilir?

Kapitalist toplumu ve onun politik düzenini tarihsel gelişimin olanaklı sonul biçimi olarak görenler için bunda şaşacak hiçbir şey yoktur. Onlar uzun zamandan beri sosyalizmin doğası bakımından sağlıklı bir sistem olduğunu, toplumun iyiliği için toplumsal bir işbirliğinin yaşama geçirilemeyeceğini, çünkü özel kazanç olanağı olmaksızın insanların buna yönlendirilemeyeceklerini öne sürüyorlar. Doğallıkla şimdi onlar haklı çıktıklarını düşünüyorlar. Sosyalist ülkeye bağlı bizler arasında bile Sovyet sisteminin sosyalizmin tipik bir örneğini oluşturduğunu öne süren tezin kabul ettiği bu sonuçtan kaçınmak pek kolay değil. Bu ikileme aranan yanıt, kapitalizmden çok daha eşitlikçi bir düzenin hem gerekli hem de olanaklı olduğuna inanmayı sürdürenlerde kaçınılmaz olarak endişe verici duygular uyandırıyor? Bu duyguya saplanmamız bir yanılgı mı? Dünyamız, kapitalist dönemle birlikte eşitsizliğin yeni bir zirveye ulaştığı kabul edilen tarihsel bir süreci yaşamaya, her şeyi arzulayan bir avuç azınlığın ayrıcalıklarını sürdürdüğü bir bataklığın ötesine geçememeye mahkûm mu? Bu sorun, yalnızca "günümüzde varolan sosyalizm"in insanlığın geleceğinin muştucusu olduğuna inanan solcuların değil, Sovyet tipi sosyalist sisteme öncelik tanımayı hiçbir biçimde düşünmeyen solcuların da gündemindedir.

Bu söylenenler, elinizdeki incelemenin yöneldiği daha özel bir amacı da ortaya koyuyor: Bugüne dek dünyada görülen sosyalizm biçimini, sosyalizmin kutsal ve tartışılmaz biricik biçimi olarak sunan tarihyanlış (anachronic) kuramsal doktrin -bir tireyle Marxizm ve Leninizmi birbirine bağlayan anlayışın- haklılığı üzerindeki kusurları tüm yönleriyle ortaya ko-

yup sorgulamak. Sosyalizmin savunucuları kendilerini, Sovyet tipi sosyalist ve onun Marxist-Leninist tapınmalarının gölgelelerinden kurtarmadıkça sosyalizmin yeniden politik bakımdan sağlıklı bir anlayış durumuna gelemeyeceğine inanıyorum. Sosyalist saflarda Marxizm-Leninizme çok az güvenilse de yukarıda sözü edilen kurtulmanın kolayca gerçekleşmeyeceği söylenebilir. Köklü toplumsal dönüşümlerle ilgili bir anlayış ideolojik boşlukta gelişemez. Güvenilir bir almasıık olmadığında, geçmiş varsayımlar, sosyalist hareket üzerinde etkilerini sürdürürler.

Göreneksel ideolojik yetkeciliğin iddialarıyla ve geçmiş dinsel anlayışa bağlı olarak, kuramsal açıdan iflas etseler de birçok M-L köryargının, eski varsayımların hâlâ geçerli oldukları yeniden öne sürülecektir. Yeni sosyalist düzenin temel özelliklerinin eski Sovyet modelinden türetilebileceğini öne sürenlere göre Sovyet çöküşü -yabancı casusların entrikalarıyla değilse bile- kapitalist restorasyonu gerçekleştiren Mikhail Gorbacov ve onun gibi sözde-reformcuların "oportünist" komplolarıyla gerçekleşmiştir.

Bazı solcularsa, Marxist-Leninist bebeğin, içine tümüyle gömüldüğünü kabul ettikleri kirli banyo suyundan, sağlıklı olarak kurtarılabileceğini öne sürüyorlar. Yine bazılarıysa, Marxizm-Leninizmle uğraşmanın, yalnızca onu tümünden yadsımaya yol açacağını, böylece de sosyalizmden tümüyle kopulacağını öne sürüyorlar. Oysa sosyalist dava için en büyük tehlike, sosyalizm savunucularının açıkça kördüğüm haline gelmiş kısır bir düşünce biçimine kendilerini hapsedmeleridir.

Karşımıza çıkan zafer kazanan kapitalizm anlayışı ve Marxist-Leninist köryargıçı anlayışın hiçbirini hafife alamayız. Sosyalizmin ölümüyle ilgili kapitalist kutlamalara içi boş kibirlilik olarak bakabiliriz ama tarihsel bakımdan Sovyet çöküşünün sosyalizmin "doğruluğu" sayını zayıflattığı da olgusal bir

gerçek olarak ortada. Bu sav artık eskisi kadar anlamlı değil. 1917'den önce olduğu gibi, sosyalizmin kapitalizmden sonraki insanal gelişimin bilimsel açıdan zorunlu yeni bir aşaması olarak ele alındığı Marx'ın tarihsel düşünzeminini (paradigması), bir kez daha yalnızca bir kurama dönüştü; sosyalizm hâlâ yaratılacak bir model durumunda. Bunun sonucu olarak, başka koşullarda sosyalist davaya sarılabilecek on milyonlarca insan sosyalizmi gerçekleştiremez bir düş olarak görmeye eğilimli.

Geçmişte başarısız olmuş kavramlarla gündemdeki sosyalist bunalımın çözüleceğine ya da bunların dünyayı değiştirip sosyalist anlayışın yeniden canlanmasını sağlayacak uygun bir politikanın ideolojik ayaklarını oluşturacaklarına inanmak için ortada hiçbir haklı neden yok.

Kuşkusuz sosyalist hareketteki bugünkü söylem, Berlin Duvarı'nın çöküşüyle ve 1989'da Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin devrilmeye başlamasıyla birden ortaya çıkmadı. Bazı sosyalistlerin eleştirileri oldukça gerilere, yalnızca Stalin dönemine değil, Lenin dönemine dek uzanıyordu. Birçok solcu için büyükünün bozulması, 1939'daki Nazi-Sovyet işbirliğiyle ya da 1956'da Kruşçev'in Stalin'in suçlarıyla ilgili yaptığı gizli oturum konuşmasıyla başladı. Bazıları içinse 1968'de Sovyet birliklerinin Çekoslovakya'yı işgali süreci başlattı. Birçok sosyalist ülkede varolduğu sanılan halk desteğinin olmadığını ortaya koyan bir diğer dönüm noktası da, Polonya'da Dayanışma Sendikası'nın sağladığı büyük başarıydı. Ekonomik durgunluğa, bu durgunluğa doğrudan bağlı politik baskı mekanizmasına ve tüm bunların yarattığı boğucu entelektüel ortama gömülmüş bir toplumu düze çıkarmak için Mikhail Gorbacov'un yaptığı talihsiz girişim sırasında SB'de gündeme gelen dramatik değişimlerin hepimizi derinden sarstığını rahatça söyleyebiliriz.

Ne var ki tartışma, sosyalizmdeki her türden eğilimin tarihsel başarısızlığını temel alan bir biçimde geliyor. Yalnızca

Stalin'in tarihsel kalıtıyla onun ardıllarının hem SB'de hem de Uluslararası Komünist Hareket'te oluşturdukları Marxizm-Leninizmin başarısızlığı tartışılmıyor; tartışılan kapitalizme alması oluşturacak olanaklı her türden sosyalist anlayışın başarısızlığı oluyor.

Her şeye rağmen "sosyalist kampın" dağılması ve Sovyet tipi sosyalizm modelinin güvenilmezliği, kapitalizmin sonsuza dek yaşayacağını güvenceye almıyor. Tam tersine: Önceki tüm üretim tarzları gibi, kapitalizmin de sona ereceğine inanmaya devam ediyorum. Çünkü tarih boyunca insanın varoluş koşulları ve içinde bulunduğu dönemler çarpıcı değişikliklere uğrasa da, kapitalizm, bu sistemi tehdit eden yapısal çelişkileri taşımayı sürdürüyor. Kapitalizmin bilimsel ve teknolojik devrinleri gezegenimizi öyle bir noktaya getirdi ki, onun devasa ekonomik ve politik iktidarı tüm yıkıcı gizilgüçlerini umutsuzca denetlemeye çalışsa da, kapitalizmin denetlenmeyen ekonomik etkinlikleri, bugün, insan varlığını bütünüyle tehdit ediyor. Benzer biçimde kapitalizmin iç mantığı, sürekli olarak, görece bir avuç insanın büyük sanayi zenginliği ile yüz milyonlarca insanın kölece sefaleti arasındaki derin uçurumu ısrarla geliştiriyor. Bugüne dek kapitalizm bunalımlara karşın yaşamını sürdürebildi, hatta bunları kendi yararına kullanabildi. Ancak bunun insanal maliyeti ağır oldu. Tüm üyelerine güvenli ve rahat yaşam olanakları sunan bir toplumun maddi temellerinin oluşması için kapitalizmin gün geçtikçe daha kötü bir ortam yarattığı açık bir biçimde gözler önüne seriliyor.

Dolayısıyla kapitalizmin doğasındaki açgözlülükle insanların gereksinmelerini karşılamak için işbirliğiyle üretilen toplumsal üretimin sınırlı paylaşımından kaynaklanan halktaki genel hoşnutsuzluk arasındaki mücadelenin yoğunlaşacağını tahmin edebiliriz. Bu koşullarda alması bir toplumsal düzen özlemi yeniden boy verecek ve zamanla politik bir biçim alacak-

tır. Bu durumda yeni bir almasıık düzen için, gerçeklik -Marxizm ya da onun bir türevi değil- enine boyuna araştırılacaktır. Sonuçta da, bu araştırma, bugünkü sosyalist kuşak ne yapmış olursa olsun, etkin bir politik güç haline gelecektir.

Dolayısıyla uygun bir sosyalist hareketin (ya da hareketlerin) yeniden ortaya çıkması, yalnızca sosyalist deneyimle yüz göz olmuş kişilerin öznel etkinliklerine bağılı olmayacaktır. Ortak tarihimizden elde edilen -olumsuzlar kadar olumlu- deneyimleri geliştirerek bu kaçınılmaz yenilenmeye katkıda bulunabiliriz. Her şeye karşın çok daha eşitlikçi (ve, evet -Sovyet çöküşüne karşın- çok daha etkin) toplumsal düzenlemeleri hedefleyen, kapitalizm karşıtı hareketler, kapitalist yönetimler varolduğı sürece dünyadaki politik yelpazenin sürekli bir bileşeni olmayı sürdüreceklendir.

YAŞANAN SOSYALİZM MİYDİ?

Kendilerini sosyalist sayan birçok insanın bu kitabın başlığına itiraz ettiğini bilmez değilim. Bazıları "günümüzde varolan sosyalizm"de temelde yanlış bir şey olmadığını öne sürüyorlar. Eğer yanlış bir şeylerin olduğuna inanırsanız, ABDKP başkanı Guy Hall size ("sosyalizmdeki sistemli hatalardan kaynaklanan bunalım kavramını sınırlandırmış olduğunuzu")¹ açıklayacaktır. (SB'deki biçimiye varolan sosyalizmi sosyalist sistemin özünü ortaya koyan modelle özdeşleştirmenin, sosyalizmde doğası bakımından sağlıklı bir şeyler olduğunu öne süren görüşü güçlendiren bir özdeşleştirme olduğu nedense Hall'ın gözünden kaçıyor.) Bazılarıysa başarısızlığa uğrayanın sosyalizm değil bir başka şey olduğunu, bu eski düzenin kendisine sosyalist payesi vererek böylelikle "gerçek" sosyalizme za-

rar verdiğini söylüyorlar. Bana öyle geliyor ki bütün bu yaklaşımlar sosyalist bunalımın derinliğini yeterince kavramamaktan kaynaklanıyor.

İlkin gerçekten yeni ve ilerici bir üretim tarzının politik yanlışlar ve insani zaafarla bu kadar kolay biçimde güçten düşürülebileceğini öne sürmek, tarihin özdekçi çözülmesi karşısında pek yavan bir görüştür. Sözüm ona "geri dönülmez" bir üretim tarzının çöküşü gibi çağı-sarsan bir olayı politik çürüme ya da birkaç bireyin entrikalarıyla açıklamak, imparatorların yeni elbiselerindeki çıplak gözle fark edilmesi oldukça zor yeni moda kesim biçimleriyle ilgili çekişmeleri, hiçbir ciddi toplumsal gözlem yapmadan, iktidara bağlılığın ölçüsü olarak ele almaya benzer.

Gerbaçov, Sovyet sisteminin içinde bulunduğu derin uyuşukluğu açıkça ortaya koymadan çok daha önce, gözü kapalı Marxist-Leninist inanca bağlı aşırı iyimserler dışındaki herkes, Sovyetler'deki planlı ekonominin sorunlarının olduğunu, SB'nin demokrasinin ülküsel bir örneği olmadığını görebiliyorlardı. Kamu yaşamındaki zorunlu ideolojik uylaşımıcılık dış dünya için oldukça iticiydi. Daha da kötüsü, sistem, Sovyet halkının entelektüel ve sanatsal yaratıcılığını boğuyor, temelsiz oldukları pek söylenemeyecek Yahudi düşmanlığı ve şovenizm suçlamalarını SB yöneticileri kararlılıkla yadsıyamıyorlardı. Yönetici Komünist Partileri eleştiren görüşler kaba güçle susturuluyor, Doğu Avrupa'daki komünist hükümetlerin "günümüzde varolan sosyaizm"e halkın verdiği sınırsız destek iddiaları doğru olmasa da, Sovyet orduları kullanılarak bu komünist hükümetlerin iktidarda tutulabilecekleri öne sürülüyordu.

Öte yandan sistemi sosyalist görüp başarısızlığı yadsıyanlar bile, bugün tarihin yeniden yazılması gibi belirsiz bir görevi yerine getirmeye çalışıyorlar. Kuşkusuz hiç kimse kaybedenle birlikte olmaktan hoşlanmıyor. Ancak sosyalizm yalnızca top-

lumsal bir sistem değildi, o aynı zamanda bir hareketti de. Bu hareket -en azından onun bir bölümü- sosyalist olarak adlandırılan bir devrime yöneldi ve adına Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği denen yeni bir ülke kuruldu. Bu ülkenin kurucuları, ülkelerinin ekonomik anlamda henüz bütünüyle sosyalist bir toplum olmadığının farkındaydılar. Lenin, yeni bir ülkede sosyalizmi inşa etmeye tutkuyla koyuldu, başka ülkelerdeki sosyalist devrimlere yardımcı oldu. Stalin tarafından inşa edilen sistemin birçok özelliği -merkezi planlama, özel mülkiyetin kaldırılması ve ekonominin bir merkezden yönetilmesi gibi özellikler- sosyalizmle birleştirildi. Sonuçta SSCB genelde sosyalist bir ülke olarak nitelendirildi ve dünyanın çoğu bu nitelemeyi uygun bir tanımlama olarak kabul etti.

Bana öyle geliyor ki Platon'un ki gibi ülküsel devletlerde sosyalizmi çağrıştıran bir şeyler var. Bugün insanlığın görevi, bu ülküyü gerçeklikle uyumlu hale getirmektir. Sosyalist bir tasarının araştırılması ya da ona inanılması politik açıdan oldukça yararsız bir yoldur. Daha da kötüsü böylesi çabalar, geleceğin toplumunun önceden kavramsallaştırılıp belirlenmeye çalışılması anlamına gelir. Eğer uygun bir sosyalizm olacaksa onun biçimi, yalnızca daha adil değil... daha etkin bir toplumun kurulması sırasında karşılaşılabilecek yapısal (pratik) sorunların çözüm sürecinde ortaya çıkacaktır.

Belki de uzak bir gelecekte tarih, Sovyet-tipi sistemin, yalnızca yanlış bir başlangıç değil, aynı zamanda ne kapitalist ne de sosyalist olan, bir tür melez yapının incelikli ideolojik numaralarla gizlenmesi olduğu sonucuna varacaktır. Yine de bugün sosyalistler -"günümüzde varolan sosyalizm"i şiddetle eleştiren ve son olayların görüşlerini tümüyle doğru çıkardığını düşünmek için yeterli haklı nedenleri olanlar bile- bizim adımıza önerilen tasarımlarla ilgili sorunluluk almalıdırlar. Aksi halde tarihsel özdeyişi yeniden gerçek kılma riskini göze

almış oluruz: Bir başka deyişle (Santayana'nın sözlerini biraz düzeltirsem) geçmişî anlamayanlar, onu yeniden yaşamaya mahkûmdurlar.

İDEOLOJİK BİLEŞİM

Ne olursa olsun Sovyet sistemini, en azından, bir sosyalizmi inşa etme girişiminde uğranılan başarısızlığın temsilcisi olarak kabul ediyorsak, bu başarısızlığın kaynaklarını belirlememizin gerekli olduğu ortadadır. Buna inandığım için dönüp dolayıp Marxizmi ele almaktan kurtulamıyorum. Bilindiği gibi Marxizm, 1917'de Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin öncülüğüyle, SB'deki sosyalizmin inşasının ve ardından gelişen dünya sosyalist sisteminin dayandığı kuramsal çerçeve oldu. Marx ve Engels tarafından geliştirilen kuram Lenin, Stalin, Brejnev ve Sovyet-güdümlü Uluslararası Komünist Hareket'çe temsil edilen özgül bir tarihsel süreklilikten geçti. Bu gelişime uygun olarak kuramın çözümlenmesi, elinizdeki kitabın ana teması olacak.

Sosyalist bunalımın ideolojik bileşiminde odaklanırken, bizzat Marxist kuramın yanlışlığını gösteren bir çözümleme ortaya koyacağımı söylemek istemiyorum. Yine de kuram - yalnızca ideolojik ilkelerin basitçe bir ifadesi olmadığı için - sosyalist gelenekte başat bir yapısal rol oynamıştır.

Marx ve Engels, 19. yy. sosyalizminin gerçekçi olmayan ütopyacı niteliğini eleştirerek, sınıf mücadelesi temelinde yeni bir toplumsal düzen için bilimsel ilkeler ortaya koymaya çalıştılar. Benzer bir biçimde, Lenin'in kuramsal yazıları, esas olarak, devlet kapitalizmini akılcı kılmaya ve böylece yapısal politik etkinliklere bilinçli yön verecek bir temel elde etmeye yönelikti. Yine de bu kitabın ana konusu Lenin'in ölümünden sonra geliştirilen kuramsal yapı, yani Marxizm-Leninizm'dir.

Marx ve Lenin tarafından geliştirilen temel kavramların ad olarak Marxizm-Leninizm biçiminde birleştirilmesi, ağırlıklı olarak Stalin'in iktidarı elde etme çalışmaları sırasında kendi iddialarının bir bileşeni olarak ortaya çıktı. Stalin'in vesayeti altında Marxizm, Marx'ın kendi yapıtındaki ince ayrıntılardan ve temel özelliklerinden soyulmuş, bükülmez, bilimselliği kırılmış, son derece şematik ve kaba bir biçime dönüştürüldü. Benzer biçimde, yeni kuramın Leninizmi benimsemesi de son derece seçmeciydi. Lenin'in birçok düşüncesi tarihsel bağlamlarından kopuk bir biçimde ele alınırken bir kısmı da Stalin'in anlayışına uymadıkları için es geçildi.

Marxizm-Leninizmin Stalin'in politikalarını -özellikle onun sosyalizm anlayışını- haklı çıkarmada kullanılması öyle bir biçim aldı ki, Marxizm-Leninizmin ülküselleştirilmiş düşüncelerinin ve tartışılmaz ideolojik yetkesinin ifadesi olarak Sovyetçi sosyalist anlayış artık kuramdan daha fazla bir şeydi. "Günümüzde varolan sosyalizm" in söz konusu olduğu ülkelerdeki hiçbir değişim Marxizm-Leninizmin metinlerinden birisine gönderme yapılmaksızın yaşama geçirilemezdi; hiç kimse onun ilkelerine bağlı olduğunu açıklamaksızın hiçbir ayrıcalık ve güvenceli konum elde etmeyi umamazdı. Marxizm-Leninizm kamuoyuna açıklanacak politik, tarihsel, bilimsel ya da sanatsal her düşüncenin biricik kuramsal çerçevesini oluşturuyordu. Komünistler ne yaparlarsa ona göndermede bulunuyor, yapılan hatalar ve gündeme gelen terslikler onun ilkelerinden ayrılmaya bağlanıyordu.

Burada Gorbaçov öncesi dönemin güvenilir adlarından Boris Ponomarev'i anımsamak yararlı olabilir. SBKP Polit Büro üyesi ve önde gelen ideologlardan birisi olan Ponomarev, Leninist inancın en ateşli savunucularından biri olarak uluslararası komünist hareketin ideolojik tetikçilerinden birisiydi. Onun her yerde hazır ve nazır yorumları Marxist-Leninist kuramda söyle-

nebilecek son sözler olarak karşılanıyor ve tüm komünist dünyada yineleniyordu. Resmi olarak Marxizm-Leninizmi bağlayacak en yetkin bir addan söz edilecekse, bu ad Ponomarev'den başkası olamazdı. 1980'li yıllarda bu Sovyet Zerdüş'tü şöyle konuşuyordu:

"SB'de ve kardeş ülkelerde elde edilen tüm başarılar Marxist-Leninist devrimci kuram olmaksızın düşünülemez. Sosyalizmin inşası ve emekçilerin çıkarları yönünde dünyanın yenisinden biçimlendirilmesinde on yıllardır sürdürülen yapkıyla doğruluğu kanıtlanmış başka hiçbir kuram yoktur... Sosyalist ülkelerde, ekonomik bunalımlar, enflasyon, işsizlik ve kapitalizmin diğer kötülüklerinden eser yoktur. Bütün bu başarılar Marxizm-Leninizmin çizdiği yoldan elde edilmiştir... Marxizm-Leninizmin modasının geçtiğini öne sürmek için, ekonomik örgütlenmenin altında yatan genel ilkelerin ve sosyalist toplumdaki yaşamın diğer bütün olumlu görünümünün geçersiz olduklarını öne sürmek gerekir... Marxist-Leninist kuram, bilimsel olmayan kavramlara ve düşüncelere "kapalı", bütünsel bir öğretilidir. Temel öncüllerinden herhangi birisi ya da bunlardan herhangi birisinin bir parçası, nesnel gerçeklikten kopmaksızın Marxist-Leninist kuramdan çıkartılamaz. Tersine olarak, bütünlüğünü ve bilimsel doğasını tahrip etmeksizin ona ne yabancı bir kavram ne de yeni bir ilke eklenebilir."¹

Politik etkinliklerinde ve entelektüel dünya görüşlerinde Marxizm-Leninizmden etkilenmiş bizlerin, bugün böylesi Orwelci yorumları anımsayınca ürpermemesi olanaksız. Marxizm-Leninizmle ilgili bir tavır, "günümüzde varolan sosyalizm" in geçerli olduğu günlere geri gidip onun nasıl bir kibirle uygulandığını anlamadan tümüyle kavrayamazsınız.

Kuşkusuz SB'nin ve ona bağlı "dünya sosyalist sistemi"nin çökmesi oldukça büyük bir ideolojik karmaşa ve şaşkınlığa

1 Boris Ponomarev, *Marxism-Leninism, A Flourishing Science* (New York: International, 1979).

yol açtı. Ne var ki kitabımın bu bölümünde söz konusu deneyimden insanlık tarihi açısından ne sonuçlar çıktığını ele almayacağım; ne de Sovyet çöküşünü hazır kalıplarla, Stalin'in terör yönetimi, Gorbaçov'un sosyalist ilkelere "ihaneti" ya da CIA'nın entrikalarıyla, açıklayacağım.

Kuşkusuz Marxizm-Leninizmi, onun en kötü parodileriyle özdeşleştirmek tarihsel bakımdan yanlış ve haksız bir tutum olacaktır. Dünya tarihinde onun kadar önemli rol oynayan kuramların sayısı birkaçı geçmez. Onun adına savaşlar yapıldı, onunla toplumlar tümüyle değişti, halklar yerlerinden oynadı. Marxizm-Leninizm içindeki sayısız doktriner tartışma ve şiddetli hizip kavgaları bile tarihsel olayların seyrine büyük ölçüde etkide bulundu.

Toplumsal hareketler için ideolojik bir denektaşı olan Marxizm-Leninizmin en iyi örgütlenmeleri ve bireyleri, toplumsal adalet için kahramanca bir çabayla yılmadan mücadele ettiler. Onun şehitleri, soylu amaçları için savaşım verdiler. Onun birçok kuramsal açılımı, başka koşullardan gizli ya da karanlıkta kalacak toplumsal gerçekleri -bu açılımlar, kısa bir süre sonra, her zaman sıkıca bağlı olduklarını öne sürdükleri evrensel yasalardan ayrı düşer bir duruma gelseler de- açığa çıkardı. Görüşlerinde belli bir kibirlilik olsa da, kendilerine Marxist-Leninist diyenlerin en iyileri, insanlığın en kutsal barış ve adalet düşlerinin gerçekleşeceği bir yaşamı ortaya çıkartacak tarihsel bir hareketin özneleri olduklarına yürekten inanıyorlardı.

Tüm olumluluklarına karşın Marxizm-Leninizmin bir de karanlık yanının olduğunu göz ardı edemeyiz. Tarihsel ilerlemenin akışı içinde gündeme gelen, iyi niyetli uygulamalardaki talihsiz aşırılıklar olarak sunulmaya çalışılan bu karanlık yan, özellikle Marxizm-Leninizmin tarihsel ilerleme savlarının, kuşku duruma düşmüş bir sistemi haklı kılma, güçlendirme ve kalıcı kılma yolunda ideolojik bir görev yüklenmesiyle ortaya

çıktı. Her yerde hazır ve nazır terör ve sistemi kaçınılmaz olarak tıkanıklığa götüren bir ikiyüzlülüğün var olduğu artık tartışma kabul etmez bir gerçek olarak ortadadır.

Marxizm-Leninizmin bilime bağlılık savlarıyla, belli bir alt kültürle beslenen kutsal metinlere dayanma, entelektüel bağnazlık, ütopyacılık, iradecilik ve politik sekterlikten oluşan dinsel yapısı arasında da benzer bir zıtlık vardı. Bunu anlamak için, hiç de uzak olmayan bir geçmişte, Marxizm-Leninizmin önde gelen din adamlarının Marxizm-Leninizmin ideolojiyle uğraşan görevlilerinin İspanyol Engizisyonunun entelektüel kalıtçısı durumuna geldiklerini belirten açıklamalarını anımsamak yetecektir.

Öte yandan kendimizi yalnızca Stalin ve onun Marxizm-Leninizm anlayışını eleştirmekle sınırlandıramayız. Sosyalist hareket, silinmez bir biçimde Mark, Engels ve Lenin'in yapıtlarıyla damgalanmıştır; dolayısıyla onların düşüncelerinin yeniden değerlendirilmesi gerekiyor. Böylesi bir yeniden değerlendirme bizim bir kez daha, uzun süredir Marxist-Leninist söylemin kabul edilebilir sınırlarının dışında oldukları kabul edilen görüşleri -hem Marxist gelenek içindeki hem de Marxizm dışı ele almamızı gerektirir. (Özellikle birbirinden farklı ve zıt kişilikleri olan Kautsky, Luxemburg, Buharin ve Troçki'yi, Sovyet başarısızlığı ışığı altında bazı görüşleriyle ele almayı düşünüyorum.)

Kısacası sosyalist çöküşün nedenlerini bütünüyle inceleyebilmek için, Marxist düşüncenin tümünü yeniden ele almanın, onun geçerli kalan yanlarını belirlemeye çalışmanın, zamanında doğru olabilen ama gerçekçi olmayan beklenti ve değerlendirmelerle, uygulamada felaket getiren yanılgılara dönüşen kavramların neler olduğunu saptamanın gerekli olduğuna inanıyorum.

Bu görev yerine getirildiğinde, ne SB'de ortaya çıkan sosyalist ilk modelin, ne de onu örnek alarak "sosyalist kamp"ın di-

ğer ülkelerinde ortaya çıkan örneklerin geçerli olduklarını ummanın ya da düşlemenin olanaklı olacağı ortaya çıkacaktır. Sovyet sisteminin yalnızca kum üzerinde yükselmediğine, onun -hem ideolojik hem fiziksel- yığıya da dayandığına inanıyorum. Onun yıkılışı, Sovyet sisteminde yaşayanlara ve genelde sosyalist harekete hiç kuşkusuz oldukça pahalıya mal oldu; ama uzun dönemde bu çöküş sosyalist dava için daha hayırlı olacaktır.

Hem tarihsel hem de politik bağlamda çeşitli kuramsal sorunlar ortaya koyan olguları ele almaya çalışacağım. Ne yazık ki Marxist kuram yapıksal gerçekliklerden doğmuş olsa da, onun düşünceleri her zaman bu biçimde algılanıp formüle edilmiyorlar. Marx ve Lenin'in yapıtları -yukarıda sözü edilen kuramsal devamlılığın en seçkin iki temsilcisi oldukları için burada değiniyorum- yalnızca herhangi bir görüşü gerekçe göstermeden kanıtlayan değil, bu yönde birçok ardılını benzer biçimde davranmaya özendiren aşırı genellemeler ve saltık kesinliklerle de doludur.

Sonuçta "günümüzde varolan sosyalizm" ve uluslararası komünist hareketin en sağlıklı özelliklerinden birisi olan kişi tapıcına yönelik talihsiz eğilim ortaya çıktı. Çeşitli Marxist görüşlerin ortaya çıktıkları koşulları ve bunların hangi politik amaçlarla tasarlandıklarını sık sık kendimize anımsattığınızda, Marxizmdeki gizemli yanları yok edebileceğimizi, böylelikle de onu daha iyi anlayabileceğimizi umut edebiliriz. Kitabın ilk bölümü "Bir Doktrinin Politik Anatomisi"nin amacı budur. Bu bölümde Marxizmin, Leninizme ve ardından Marxizm-Leninizme evrilişi ortaya konmaya çalışılıyor.

Marxist kalıt içindeki her kuramsal sorunu bir kitapta ele almanın olanaksız olduğu ortada. Bu nedenle, sosyalist devrim ve sosyalist toplumların inşasıyla ilgili girişimler açısından bana belirleyici gözükten önerme ve düşünceler üzerinde odaklan-

dım. Kapitalizmin tarihsel olarak dönemini doldurmuş, can çekişen bir sistem olduğunu ve ortadan kalkmasının nesnel koşullarının olgunlaştığını öne süren -hem Marx hem de Lenin'in- değerlendirmelerini 2. bölümde ele aldım, ardından öncü partinin kuram ve yapısı (3. bölüm), kapitalizmden sosyalizme geçiş (4. bölüm) ve dünya devrim kalıtı (7. ve 8. bölümler) geliyor.

5. bölümde Sovyet sosyalist modelinin temel ekonomik özellikleri inceleniyor. 6. bölümde proletarya diktatörlüğü, hem kuramsal yapısı bakımından hem de politik, toplumsal, ideolojik yapıları ve "günümüzde varolan sosyalizm" in yapısı bakımından ele alınıyor. Sonuç bölümündeysen, sosyalist çöküşün solda yarattığı kuramsal boşluk ve ortaya çıkan politik enkaz incelemeye sosyalizmin geleceği sorunu (böyle bir gelecek var mı yok mu?) tartışılıyor. Peşinden Marxist düşüncenin durumu, Marxizm ile Marxizm-Leninizmin geçerlilikleri (ya da geçersizlikleri) tartışılıyor. Son olarak da 21. yy.ın gündemindeki sosyalist politikanın doğası üzerine bazı düşünceler ortaya konuyor.

BÖLÜM - I

BİR DOKTRİNİN POLİTİK ANATOMİSİ: MARXİZMDEN LENİNİZME, LENİNİZMDEN MARXİZM-LENİNİZME

*"Eski, hoş ve tatlı bir arabasın ama şimdi kırık
dökük ve bozüksun."*

- Eski bir caz türküsünden -

Marxizmden Leninizme, Leninizmden de Marxizm-Leninizme uzanan bir süreklilik sunan anlayış kadar dünya tarihinde derin bir etki bırakmış çok az ideolojik dizge vardır. Bu doktrin adına devrimler yapıldı, eski toplumsal yapılar yıkıldı, yeni ekonomik sistemler kuruldu. Dünyanın en geniş ülkesinde iktidarı ele geçiren komünistler, kuramın gözler önüne serdiği bilimsel ilkelere dayanarak önceden ayrıntıları tasarlanmamış sosyalist bir toplumu inşa etmeye başladılar. Marxizm-

Leninizm, uluslararası komünist harekete, dünyanın her yerinde kapitalizmi alaşağı etmeye yönelmiş bilinçli bir mücadelede güçlerini birleştirmeyi sağlayacak ideolojik bir temel sunuyordu. Kısa bir sürede bu amaca ulaşmanın olanaksızlığı ortaya çıksa da, Marxist-Leninist kuramla ateşlenen komünizm etkili bir politik güç durumuna geldi. Bir zamanlar Avrupa'yı titreten hayalet, şimdi Asya, Afrika, Latin Amerika hatta dış uzayda, kapitalizmin egemenliğine meydan okuyan, komünistlerin öncülüğündeki devrimler biçiminde uzun gölgesini dünyanın her tarafına yayıyordu.

1980 yılında SBKP lideri Leonid Brejnev, geçmiş 60 yılın bu olağanüstü gelişmelerini, büyük ölçüde ideolojinin kendi doğasının dolaysız sonuçları olarak sunuyordu:

"Biz komünistler inanıyoruz ki -yalnızca inanmıyor, biliyoruz da- seksenli yıllar komünizmin inşasında yeni başarıların elde edileceği yıllar olacaktır. Bu yıllar, dünya sosyalizminin gelişmesinin ve güçlenmesinin sürdüğü yıllar olacaktır... İyimserliğimiz, sağlıklı bir kurama ve yöntemsel temele -Marxizm-Leninizm- sahip olmamızdan kaynaklanıyor. Marxizm-Leninizm, zamanın sınavlarından geçmiş, dünyadaki devrimci dönüşümlerin kaynağı bir doktrindir."¹

Ne var ki Brejnev Marxizm-Leninizmin gelecekteki başarılarını kutlarken, SB'nin uluslararası merkezi olduğu "günümüzde varolan sosyalizm" in tüm yapısı, onun öne sürdüğü başarılarla seksenli yılların sonunda gündeme gelecek ürkütücü sonuçlara ulaşacak gerçek durum arasındaki ayrılığın sıkıntılarını yaşıyordu.

Dolayısıyla bir zamanların güçlü "sosyalist blok"unun ve ona bağlı Uluslararası Komünist Hareket'in dünya sahnesinden

1 Leonid Brezhnev, Aktaran Mikhail Zimyanin, SBKP-MK sekreteri, Nisan 1980'deki "Marxizm-Leninizm ve Çağımız" konferansını açış konuşmasından. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

silinmesinin kaynaklarını, Marxizm-Leninizmi ele almaksızın gözler önüne sermek olanaksızdır. (Marxist-Leninist kalıtı sahiplenen başkaları da var kuşkusuz. Bunlar, genellikle SBKP çizgisindeki "resmi" Marxizm-Leninizmden ayrılmış akımlardır. Kitapta bunlar Troçkizm, Maoizm vb. türden tanımlamalarla anıldıkları biçimlerle geçeceklerdir.)

Bir ülkü olarak sosyalizm yalnızca Marxizm-Leninizmle sona erecek bir biçimlenme değil kuşkusuz. Birçok sosyalistin, sosyalist ülküye tohum halindeki düşüncelerle katkıda bulunduklarını Marx ve Engels de kabul ediyordu. Ancak bu sosyalistlerin çoğunun Leninist kuramı ve Marxizm-Leninizmi açıkça yadsıdıkları da ortada. Bu eleştirilerin birçoğu son olayların ışığında yeniden ele alındıklarında Marxizmin kendini gözden geçirmesinin ilk adımını oluşturacaklardır. Yine de başlamak için Marxizm-Leninizme adını verenlere, Marx ve Lenin'e, gözlerimizi çevirmemiz gerekiyor.

MARXİZM

Marxizmi birçok bakımdan 19.yy. kapitalizminin haşarı çocuğudur. Marx ve Engels, 19.yy. Alman toplumunun ayrıcalıklı tabakalarından geliyorlardı. Marx'ın babası, oğlunu Bonn Üniversitesi Hukuk Fakültesine kaydettirecek ve ardından Marx'ın hızla Hegel felsefesinin etkisi altına gireceği Berlin Üniversitesine onu gönderecek kadar zengin bir avukattı. Marx'ın karısı Jenny von Westphalen, Baron von Westphalen'in kızıydı. Alman aristokrasisinin kısmen aydınlanmış bir üyesi olan Baron, Marx'ı koruması altına almış ve onu Fransız ütopyacı sosyalist Saint-Simon'un düşünceleriyle tanıştırmıştı.

Marx'ın ünlü dava arkadaşı Friedrich Engels, İngiltere Manchester'da bir şube açmış olan başarılı bir Alman tekstil üreticisinin oğluydu. 1850'den 1870'e kadar Engels, Manches-

ter'daki fabrikayı yöneterek Marx'ı destekleyecek bir zenginliğe sahip olmuştu. Bu servet, daha sonra emekliye ayrılıp yaşamının kalan bölümünü komünist politika ve kuramsal çalışmalara ayırmasını da olanaklı kılmıştı.

Marx ve Engels'in bireysel konumlarıyla sonraki inançları arasındaki alaysamalı zıtlık aydınlanma-sonrası dönem için pek görülmedik bir şey değildi. Ayrıcalıklı sınıflardan gelme çocukların, dönemlerinin en ilerici düşüncelerini desteklediklerine sık sık tanık oluyordu. (Bugünün ölçüleriyle hali vakti yerinde bir orta sınıf ailede doğan Lenin'in durumunda da benzer bir koşutluk vardır. Lenin'in politik yaşamı, Rusya'da gündemde olan burjuva demokratik devrim koşullarında biçimlendi.)

Yükselen burjuvazinin zorlamalarıyla, sermaye gücünün kan bağıyla edinilmiş ayrıcalıklarla yer değiştirmesinin bir gereklilik olarak ortaya çıkması, 18. yy.daki büyük aydınlanma deneyimiyle beraber akılcılık, bilim ve doğa yasalarına bağlılıkla nitelenen entelektüel bir ortam doğurmuştu. (Deizm* biline-mezcilik ve Tanrıtanımazlık geleneksel dinsel inançlara meydan okuyarak, dünya işlerine karışmış içselleşmiş bir Tanrı anlayışı ortaya çıkarmışlardı.) Avrupa'daki Marx'ın çağdaşları, Amerikan ve Fransız devrimlerindeki gelişmeler ve devrimci düşüncelerle kendilerinden geçmişlerdi.

Devrimci düşünceler, hiçbir yerde Almanya'daki kadar canlı değildi. Oldukça gelişmiş bir kapitalizme ulaşmış olsa da Almanya'da yönetim hâlâ eski Prusya aristokrasisinin elindeydi. Ne var ki ekonomik ve politik iktidar arasında önemli ayrılığın olduğu bir ülke, buna uzun süre dayanamaz. Kapitalizm, doğuştan kazanılmış haklara dayanan katı sınıfsal tabakalaşmadan kurtulmuş bir toplumsal yapıya özellikle gerek duyar. Zamanı

* Doğal dinbilim ve akılcı ahlakın dinin olanaklı tek içenği olduğunu öne süren, vahyi ve vahyin biddirdiği Tanrıyı yadsıyan, yalnızca akılla kavranan bir Tanrıya inanır. (Rantey, 1994, s. 100) - <https://rantey.org>

dolmuş ve üretici olmayan sınıfların toplumsal değerleri ve ideolojik düşünceleriyle kapitalizmin uzun süre bir arada rahatça yaşaması olanaksızdır. Bütün bunların sonucu olarak toplumun asıl öncü gücü Alman burjuvazisi, kapitalizmi daha da geliştirmek için politik devlet makinesinden yararlanmaya çalıştığında, bu çabalarının giderek daha fazla engellendiğini gördü.

Gecikmiş burjuva demokratik devrimin ideolojik savunucuları en çok üniversitelerde bulunuyordu. Alman üniversiteleri, soyut ülkü ve ilkelerin kolaylıkla benimsendiği, geleneksel düşüncelerle taşlaşmamış genç beyinlerin bolca bulunduğu yerlerdi. O dönemin Alman entelektüel yaşamının en önde gelen kişisi, felsefi düşüncelerinin çatısı esasta tarihsel gelişmelere dayanan ve tarihin "özgürlük bilincine doğru bir ilerleme" olduğunu savunan Georg Wilhelm Friedrich Hegel'di. Hegel'in kendisi politik açıdan Prusya yönetimini destekliyor olsa da, bilincin varlığı belirlediği düşüncesi üzerinde yükselen Hegel felsefesi, insanların yetenekleri kendi yazgılarını biçimlendirmelidir görüşüne sıkı sıkıya bağlı yükselen kapitalist sınıfın gereksinimleriyle uyum içindeydi.

Marx ve Engels, 1830'lardaki diğer birçok üniversite öğrencisi gibi Hegelci düşünceden derinlemesine etkilendiler ve bu düşünceleri politik etkinliklerine taşıdılar. Daha sonra Yunker sistemine ve onun bireysel özgürlüğü kısıtlayan uygulamalarına karşı çıkan, Hegel'in düşüncelerinin köktenci bir yorumlamasıyla kendisini dile getiren Genç Hegelciler grubuna katıldılar.

Marx'ın kendi felsefi yöntemi ve tarih incelemelerinin biçimlenmesinde, özellikle, Hegel'in diyalektikle ilgili yapıtları büyük bir önem taşıyordu. Marx, Hegel'in dünya görüşünün temelinde bulunan düşünceliğe felsefi açıdan karşı çıksa da, Hegel'deki diyalektik yöntemin felsefe dünyasında önemli bir yeni alan açtığını hissediyordu.

"Benim diyalektik yöntemim yalnızca Hegel'inkinden farklı değil, aynı zamanda onun zıttıdır da. Hegel için, insan beyninin

yaşam süreçleri, yani onun 'İdea' (Tin) adı altında bağımsız bir özneye dönüştürdüğü düşünme süreçleri gerçek dünyanın devindiricisidir, bu gerçek dünya Hegel'e göre yalnızca 'Tin'in görüngüsel, dış biçimidir. Benim için ise tam tersine olarak, 'Tin' maddi dünyanın insan zihninde yansımından ve düşünceye çevrilmesinden başka bir şey değildir... Ne var ki diyalektiğin Hegel'in ellerinde büründüğü gizemsellik, hiçbir biçimde, diyalektiğin genel biçimini ilk Hegel'in ortaya koyduğu, diyalektiği bilinçli biçimde ve yetkin olarak ilk Hegel'in kullandığı gerçeğini değiştirmez. Hegel'de diyalektik başının üzerinde durur. Gizemli kabuğu içindeki akılcı özü keşfetmek için Hegelci diyalektiği baş aşağı çevirip ayakları üzerine oturtmak gerekir."¹

Henüz daha okuldayken, tıpkı daha sonra olduğu gibi Marx yaşamının sonuna dek sürecek olan yetkelerle hoş olmayan çatışmalara girmeye başladı. Düşünceleri üniversitede ilerlemesini engelliyordu. Bu arada Ren sanayicilerinin desteklediği etkili liberal gazete *Rheinische Zeitung*'un yazı işleri müdürü olmuştu. Ne var ki büyük ölçüde Marx'ın ekonomiyle ilgili makaleleri yüzünden hükümet gazeteyi kapattı. Böylece Marx yarı-gönüllü olarak, sonunda sürekli bir yaşam biçimine dönüşecek sürgüne çıktı.

Marx ve Engels bir yerde, sözcüğün geniş anlamıyla kapitalizmin çocuklarıydılar. Hâlâ görece genç bir sistem olan kapitalizm bir zamanların hor görülen burjuva sınıfınca korkulan bir güç olarak tüm dünyayı devrimcileştirip zaterini perçinlerken Marx ve Engels de olgunlaşıyorlardı. Aşağıdaki satırları yazdıklarında Marx 30, Engels ise yalnızca 28 yaşındaydı:

"Burjuvazi tarihsel bakımdan son derece devrimci bir rol oynuyor. İnsan etkinliğinin neler yapabileceğini ilk o gösterdi. Mı-

¹ Kapital, cilt I, İkinci Almanca baskıya sonsöz. P. 19-20, International Publishers Edition (New York: 1967).

sır piramitlerini, Roma su kanallarını ve Gotik katedralleri aşan harikaları o gerçekleştirdi; keşiflerini önceki bütün kavimler göçü ve haclı seferlerinden daha uzaklara o ulaştırdı... Üretimi sürekli devrimcileştirerek, tüm toplumsal koşulları kesintisiz bir altüst oluş sürecine sokarak, belirsizlik ve kışkırtmayı kalıplaştırarak burjuva çağ kendisini önceki çağlardan ayırıyor. Sabit, donmuş bütün ilişkiler, onların eski temelleri, saygıdeğer önyargılar, saygıdeğer düşünceler yok oluyor, geçmiş kemikleşmiş düşünceler yerlerine yenilerini bırakarak birer anti-kaya dönüşüyor... İnsanlık artık, gerçek yaşam koşullarını ve bunlara uygun ilişkileri ciddiyetle ele almak zorunda kalıyor... Yüz yılı bile bulmayan yönetimi sırasında burjuvazi, geçmiş bütün kuşakların birlikte yarattıklarından daha büyük ve daha kitlesel üretici güçler ortaya çıkardı. Doğa güçlerini insanın emrine verdi. Makineleşme, kimyanın sanayiye ve tarıma uygulanması, buharlı gemiler, demiryolları, elektrik ve telgraf, toprak gereksinimiyle kıvranan halklar için bütün kıtaların tarıma açılması, nehirlerin ulaşım elverişli duruma getirilmesi... Toplumsal emeğin bağrında uyuklayan üretici güçlerdeki böylesi bir patlama geçmiş yüzyıllardan hangisinde düşünülebilirdi?"¹

Bu görüngü nasıl açıklanabilirdi?

Marx'ı tarihteki en büyük düşünürler arasına sokan ele aldığı bu konuyu işleme biçimi ve ulaştığı sonuçlardı. Marx'ın çağdaşlarının çoğu tarihsel gelişmeyi, Tanrı istencinin sonucu olarak görüyor, ülküsel ilkelerin gerçekleşmesi ya da insan zihninde oluşan ülkülerin sonuçlarıyla tarihsel gelişimi açıklıyorlardı. Marx bu düşünce biçimini tersine çevirdi. Bu açıklamaların çoğunun insan etkinliğinin nedeni değil, sonucu olduklarını öne sürdü. (Marx, hiç çekinmeksizin, kendi özdekçi dünya gö-

rüşünün bilimin, sanayinin geliştiği bir toplumdan boy verdiğini, bunların başat devindiriciler olduklarını kabul ettiğini söyleyecekti.) Bu anlamıyla Marx'ın en kalıcı kuramsal başarısı tarihsel özdekçiliği geliştirmesini olanaklı kılan kapitalizmdi. Tarihsel özdekçiliği sonradan Engels şöyle özetlemişti:

"Özdekçi tarih anlayışı, üretimin, değişim amacıyla üretim yapmanın, her toplumsal düzenin temeli olduğu ilkesinden yola çıkar; tarihte görülen her toplumda ürünlerin dağılımı ve toplumdaki sınıflarla tabakalar arasındaki işbölümü, ne üretildiği, nasıl üretildiği ve ürünlerin nasıl dağıtıldığınca belirlenir. Bu anlayışa göre, bütün toplumsal değişimlerin ve politik devrimlerin sonul nedenleri, insanların zihinlerinde, sonsuz adalet ve sonsuz gerçeklerle ilgili insanların artan kavrayışlarında değil, üretim ve değişim biçimlerindeki değişikliklerde aranmalıdır, bu nedenler felsefede değil, o dönemin ekonomisinde aranmalıdır."¹

Öte yandan Marx kapitalizmin diğer yanını da gözden kaçırmıyordu. Kapitalizmin savaşları ve dönemsel, yıkıcı mali bunalımları üretici güçleri, üretilmiş ürünleri ve insanların yaşamlarını boşa harcıyordu. Geniş köylü yığınları, emek güçlerinden başka satacak bir şeyi olmayan proleterlerin yoksul ordularını oluşturuyor, proleterlerin kendileri metaya dönüşüyordu. Kapitalizmin kaçınılmaz sonucu sermayenin giderek sayıca daha az insanın elinde toplanmasıydı.

Ne var ki Marx yalnızca bu toplumsal gelişmelerdeki adaletsizlik ve acımasızlıkları eleştirmekle kalmıyordu. Kapitalizm son derece güçlü ve üretken bir sistemdi. Dolayısıyla kapitalizmin ortadan kaldırılması ya da anlamlı bir biçimde değiştirilmesi, yalnızca soyut ilkelere... kapitalistlerin soylu duygularına yapılan çağrılarla sağlanamazdı. Bireysel kapitalistler insanal

ve ahlaki duygularını ortaya koyabilirler ama bu kapitalistler birçok acımasız rakiplerince alt edilmeksizin böylesi duygulara uygun sürekli davranışlarda bulunamazlar. Böylece feodalizme karşı mücadelenin en önemli kazanımı olan kilise ve devletin birbirinden ayrılması biçimindeki burjuva demokratik ilke, aynı zamanda, sıra kazanç ve işe geldiğinde ahlak ve dinin de çok az önem taşıdığını bildiren kapitalist ilkeyi de yansıtmış oluyordu.

Bu sonuç Marx'ı iki yeni araştırma alanına yöneltti: Kapitalizmin doğasındaki mantığın çözümlenmesi ve kapitalizmin alışıkları üzerine düşünmek. Bu bakış açısıyla olsa gerek, Marx, 1849'dan sonra sürekli sürgün yeri olarak İngiltere'yi yeğledi. İngiltere'de sanayi devrimi kıta Avrupa'sından 100 yıl önce olmuş, kapitalizm en gelişmiş biçimine İngiltere'de kavuşmuştu. Britanya yalnızca denizleri değil, dünya kapitalist ekonomisini de yönetiyordu. (Kuşkusuz bu ikisi birbirinden ayrı değildi.) İngiltere'de imalat sektörü çok gelişmiş, ticaret alanındaysa İngiltere dünyanın en geniş hacimli ülkesi durumuna gelmişti. Sterlin, uluslararası ticaretin parası olmuş, Bank of England dünyanın en büyük ve en güçlü hazinesi durumuna gelmişti. Benzer biçimde İngiliz işçi sınıfı dünyadaki en gelişmiş ve sendikal örgütlenmede en ileri işçi sınıfı durumundaydı.

Kapitalizmin işleyişine ilişkin en önemli incelemeler de -özellikle Adam Smith ve David Ricardo'nun yapıtları- yine İngiltere'de yapılmıştı. Marx'tan önce İngiliz ekonomi politiği, emek değer kavramını ve kapitalist ekonominin bir özelliği olarak sınıf mücadelesi kavramını ortaya koymuştu. Kendisinden önceki bu çalışmalar Marx'ın kuramına (Marxist ekonomi) derin ve kalıcı etkiler yaptığı gibi, Marx'ın kapitalizmin doğasına ilişkin oluşturduğu kuramsal yapı bu çalışmalar üzerinde yükselip biçimlenmişti.

Marx'ın kapitalizm çözümlemesinin bir özetini ortaya koymak bile kitabın sınırlarını aşar. Bu konuyla ilgili, merkezinde Marx'ın kendi çalışmaları -özellikle de onun en kapsamlı çalışması Kapital- bulunan geniş bir yazın var. Burada yalnızca Marx'ın görüşlerinin özgünlüğünü ortaya koyan birkaç noktaya değinmek yeterli olacaktır.

İlkin, kapitalizmle ilgili geliştirilen birçok tanım onun belli başlı özelliklerini içinde taşıırken, Marx, kapitalizmi üretici güçlerin gelişiminin belli aşamasındaki bir üretim biçimi olarak, dolayısıyla da tarihsel evrimin belli bir anı olarak ele aldı. Kapitalizm, emek gücünün yeniden üretimi ve yönetici sınıf üyelerinin sürdürdükleri lüks yaşam için gerekenden çok daha fazla bir toplumsal artının varlığını öngörüyordu. İlkel sermaye birikimi -topraklarından kovulan köylülerin sömürülmesi, ilkel halkların zenginliklerine el konması vb.- kapitalizmin gelişimine güç vererek onun sınırsız büyümesine yardımcı olduysa da, uzun dönemde sermayenin genişlemesi ve yeniden üretimini olanaklı kılan bu toplumsal artı ürün oldu.

İkincileyin, Marx kapitalizme özgün niteliğini veren *üretim ilişkilerini* tanımladı. Kapitalistler üretim araçlarına sahipken, (kişisel eşyalarından başka) hiçbir şeye sahip olmayan ve kapitalistler için çalışanlar, biricik ekonomik değerlerini -emek güçlerini- kapitalistlere satmak zorundaydılar.

Üçüncüleyin Marx, kapitalist kârın kaynağı bulmacasını çözdü. Klasik ekonomi politik, insan emeğini, bütün üretilmiş metaldaki değer kaynağı olarak kabul ediyordu. Dolayısıyla metanın fiyatı her zaman metanın değerini yansıtıyordu. İyi ama bu doğruysa, kârın kaynağı neydi? Bazı ekonomistler, kârı, girişimcinin harcadığı emeğin karşılığı olarak görüyorlardı; ancak kâr, kapitalistlerin sürdürdükleri lüks yaşantının gereklerinin çok ötesine taşıdığı için sermayenin genişlemesinin kaynağı nedir sorusu yanıtız kalmaya devam ediyordu.

Marx'ın keşfi, *artı-değer kuramı* oldu. Buna göre, emek-gücü kendisini yeniden üretmek için gerekenden daha fazla bir değer ürettiyordu. Emekçi üretse de bu değer üretim araçları sahibinin eline geçiyor, bu da büyümenin ve kapitalist genişlemenin temeli olan sermaye birikiminin ana kaynağı oluyordu.

Marx aynı zamanda çözümlenemez olduklarını düşündüğü kapitalizmin iç çelişkilerini de tanımladı. Dönemsel olarak gündeme gelen ve yoğunlaşarak çevrimsel bir nitelik kazanan bunalımların kapitalist üretimdeki anarşinin kaynağı olduklarını öne sürdü. Sistemin geleceğini tehdit eden temel bir sorun olarak, giderek genişleyen toplumsal üretimle bu üretim sonuçlarının artan ölçüde özel ellerde birikme olgusu arasındaki çelişkiyi de ortaya koydu. Ayrıca Marx, giderek onları daha fazla üretim sürecinden uzaklaştıracak bir özellik olan sermaye sahiplerinin asalaklığını kapitalizmin içsel bir eğilimi olarak nitelendirdi. Marx, kapitalizmde tekelciliğe doğru bir eğilim görmüş, önünde sonunda sistemin üretici güçlerindeki sürekli gelişimin sekteye uğrayacağına inanmıştı.

Sosyalizmle ilgili düşünceler Marx'tan en az iki yüzyıl önce ortaya çıkmıştı. Çağdaş kapitalizm, dünya egemenliğini elde etmeye doğru ilk güvenli adımlarını atmaya başladığında bile, alışılagelmiş toplumsal düzenlemelerle ilgili kavramlar belirmişti. Bu kavramlar, genelde, burjuva demokratik devrimlerin ilan edilen ülkülerinden esinleniyorlardı. Daha sonra görüşleri sosyalist düşüncede oldukça yaygın bir kabul gören Diggers diye bilinen köktenci hareketin ortaya çıkışı, İngiliz İç Savaşı (1642-49) günlerine dek uzanır. Benzer biçimde Fransız devrimince kabul edilen eşitlikçi ilkeler ve bu devrim sırasında ilk prolcter kitlelerin ayaklanmaları François Babeuf'a, sosyalist bir program için dövuşen "Eşitlik İçin Gizli Birlik"* esinini sağla-

* Söz konusu Babeuf'un kurduğu gizli örgütün adı metinde "Conspiracy of Equals" olarak geçiyor. Buradaki conspiracy sözcüğünün İngilizce yaygın anladığı "fesa" ya da suikast amacıyla gizli antlaşma yapmak, komplo kur-

dı. (Bu hareket, Birlik üyelerinin hükümet darbesi ortaya çıkarılınca giyotinde son buldu; Babeuf ve arkadaşları idam edildi.)

Fransa ve İngiltere'de 19. yüzyılın başında (büyük ölçüde Marx ve Engels'in nitelendirmelerine dayalı olarak) ütopyacı sosyalizm olarak tanınan site örnekleri görüldü. Kapitalizmin acımasızlıkları ve apaçık ortaya çıkan eşitsizliklerinden dehşete düşen birçok Fransız ve İngiliz entelektüeli bilim ve akıl üzerinde temellenmiş ülkücü ve toplumsal bir düzen formüle etmeye çalışıp burjuva demokratik ilkeleri tümüyle yaşama geçirmeye yöneldiler. Bunların başlıcaları Saint-Simon, Charles Fourier ve Robert Owen idi. Aralarındaki bazı önemli farklara karşın, Gerath Jones'un belirttiği gibi, "insan davranışlarının tümünün temelinde ahlaki-ideolojik tutumun belirleyici olduğu inancı"¹ hepsinin ortak özelliğiydi. Saint-Simon ve ardından Fourier kendilerini tümüyle ülkülerinin yaygınlaştırılmasına adadıkları zaman, karşılarında dinleyici olarak çoğunlukla üniversite öğrencileri ve entelektüelleri buldular. Owen ise, diğerlerinin izleyeceği bir model olarak ülküsel sosyalist topluluklar kurmaya çalıştı. Ütopyacı sosyalistlerin hiçbiri, işçi sınıfı içinde ortaya çıkmaya başlayan ilk ekonomik ve politik hareketlerle bağ kurmaya çalışmadı.

Öte yandan ütopyacılarından bağımsız olarak, sosyalizm, kendiliğinden bir biçimde işçi hareketlerinde belirtmeye başladı. Bunlardan en çarpıcı olanı 1830 ve 1840'lı yıllarda ortaya çıkan İngiliz Çartist hareketiydi. Hareketin politik amaçları, mevcut koşulların iyileştirilmesinin ötesinde istemler içeriyor, demokrasinin genişletilmesi ve eşitlikçi bir toplumsal düzeni öngörüyordu.

maktır." Bu nedenle örgütün adı Türkçeye "Eşitlikler Komplosu" diye çevriliyor. Oysa conspiracy burada örgütün gizliliğine vurgu yapıyor. Nitekim Fransızcada bu sözcüğün ikinci anlamı "birine karşı bir şey yapmak için gizlice anlaşmak"tır. Yani bir anneyle kızının babanın doğum günü sürprizi için anlaşmaları da conspiracy'dir. (ç.n.)

1 Tom Bottomore, A Dictionary of Marxist Thought, (Cambridge, Mass. Harvard University Press, 1987) p. 505.

Fransa'daki bir yıllık sürgün döneminde Marx'ın entelektüel ilgisi sosyalizm üzerinde yoğunlaşmıştı. Fransa'da o dönem varolan çeşitli sosyalist gruplarla ve ilk Fransız sendika örgütlenmeleriyle sıkı ilişkileri oldu. Sonraki birkaç yıl boyunca Marx ve Engels, kuramsal çalışmalarını sürdürmenin yanı sıra, gidecek artan bir ölçüde politik etkinliklere de katılmaya başladılar. Sonuçta göçmen Alman işçilerinin kurdukları ve merkezi Londra'da olan Komünistler Birliği'ne katıldılar. 1847'de Birlik Marx ve Engels'i, Birliğin en geniş anlamda görüşlerini ortaya koyacak ilkeleri içeren bir bildiri taslağı hazırlamakla görevlendirdi. Bu bildiri daha sonra *Komünist Manifesto*'yu oluşturdu. (*Komünist Manifesto*'nun 1848 yılında yazılması hem uygun hem de alaysamalı bir olgu olarak görülebilir; çünkü 1848 yılı Avrupa'nın burjuva demokratik devrimlerle sarsıldığı bir yıldı.)

Komünist Manifesto sosyalizmin tarihinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü a) ilkin Marx'ın tarihsel özdekçi düşünceleriyle bütünleşen kapitalizmin gelişimiyle ilgili ilk ayrıntılı açıklamaları içerir, b) ikincileyin sosyalizmi politik olarak özel bir sınıfa -proletaryaya- bağlama yönündeki ilk anlamlı girişimdir.

Sosyalizme yöneldiğinde, Marx'ın özdekçi anlayışı onu ütopyacı sosyalizmin, o ana dek toplumda geçerli ahlaki tutumlardan daha iyilerine ve sağduyuya çağrı yapma gibi özelliklerini reddetmeye götürdü. Ütopyacı sosyalistlerden hiçbiri, genel olarak eğitimsiz, kültürsüz, kendi sefil koşullarını iyileştirmekten başka hiçbir şeyle ilgilenmez görünen işçi sınıfının, kendi ülküsel toplum tasarımlarının yaşama geçiricisi olabileceğini ciddi olarak düşünmemişti. Oysa Marx çağdaş toplumda başka hiçbir toplumsal gücün bu rolü oynayamayacağı, bugüne dek tarihin konusu olmuş bu gücün kendi yazgısını ele almanın eşiğinde olduğu sonucuna varmıştı. Kapitalizm -kendi zorunluluklarının sonucu olarak- işçileri yetiştirecek, eğitecek ve onları sıradan yaşam koşullarındaki umutsuz uyuşukluktan daha iyi bir yaşam için mücadeleye sevk edecekti.

Ne var ki işçilerin yeni bir toplumun kurucusu olacaklarını düşünen yalnızca Marx değildi. O dönemin en etkili kişilerinden birisi olan Pierre Proudhon da çağdaş anarşizmin öncülerinden biri olarak, "insanın insan tarafından sömürülmesinin ortadan kaldırılmasıyla hükümet mekanizmasının ortadan kaldırılmasının bir ve aynı şey olduklarını" söylüyordu. Proudhon, ekonomik federalizm koşullarında, kendi kendilerini yöneten gönüllü üretici birlikleri temelinde yükselen yeni bir toplumsal sistem savunuyordu. Marx'ın Proudhon'un görüşlerinin gerçek dünyadan kopuk olduğunu öne süren eleştirisi (Bkz. *Felsefenin Sefaleti*), sosyalist hareketin niteliğiyle ilgili on yıllarca süren tartışmaların ilki oldu.

Marx'ın işçi sınıfının rolüyle ilgili vurgusu, herhangi bir toplumdaki temel sınıflar arasındaki mülkiyet ilişkileri ve iktidarla ilgili temel değişiklikler konusundaki anlayışına da yansdı. Bu değişiklikler, üretici güçlerdeki değişimlerin kendiliğinden (otomatik) bir sonucu olmayacaktı. Tam tersine konumları tehlikede olan iktidardaki sınıflar, ellerindeki tüm araçlarla söz konusu değişikliklere karşı direneceklerdi. Bu nedenle toplumsal devrim, tarihsel sürecin kaçınılmaz bir parçası durumuna gelmişti. Dolayısıyla ancak üretici güçlerdeki devrimleşmeyi sürekli kılma gücünü ortaya koyabilen sınıf ya da sınıflar iktidar mücadelesinde başarılı olabilirler, diyordu Marx. Son çözümlemede kazanacak olanlarsa elbetteki ileriye temsil edenler olacaktır.

Marx'ın işçi sınıfını kapitalizmi yıkacak mücadelenin öncü ve temel gücü olarak tanımlaması sosyalizmin sosyalist hareket evriminde yeni bir dönüm noktasına ulaşmasına neden olsa da, ne Marx ne de Engels sosyalist toplumun nasıl bir şey olacağına ilişkin herhangi bir kavramsallaştırma için ne entelektüel enerji harcadılar ne de bunlarla uğraşmak için kendilerine zaman ayırdılar. Bu konuyla ilgili Marx'ın öncellerinden koptuğu

en önemli nokta. kapitalizm ve komünizm arasında yer alan ve kaçınılmaz olarak iki sistemin bazı özelliklerini taşıyan bir "geçiş" toplumu biçiminde sosyalizmi ele alan tümüyle yeni bir bakış açısı ortaya koymuş olmasıdır. (Bu konu 4. Bölümde daha geniş olarak ele alınacak.)

Bunun da ötesinde Marx, tüm yaşamı boyunca, sosyalizmin, tarihsel bir sürecin sonunda, her şeyden önce kapitalist gelişimin kendi iç yasalarının sonucu olarak ortaya çıkacağını ısrarla vurguladı. Dolayısıyla Marx bugünden sosyalizmin bir tasarımını çizmeyi (hatta bir sosyalizm tanımı yapmayı bile) yararsız bir çaba ve düşünceli bir girişim olarak nitelendirdi. Bu yaklaşımın en önemli ayrıncısı, Alman işçi hareketinin iki ana akımını bir araya getiren ve ardından Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne dönüşen bir birleşme kongresinde kabul edilen Gotha programıyla ilgili eleştiridir. *Gotha Programı Eleştirisi*'nde Marx, geleceğin sosyalist toplumuyla ilgili bazı kavramları ele almıştı.

Konuyla ilgili okur, sunulan bu (son derece) kısa özetin, Marx'ın düşüncesinin ana dayanakları olarak sosyalizm, ekonomi politik ve felsefeyi gösteren Lenin'in iyi bilinen *Marxizmin Üç Bileşeni ve Üç Kaynağı* yapıtında söylenenleri izlediğini anlamıştır. Gerçekten de yakından bakıldığında Marx'ın düşüncesinin bu kategoriler içinde sınıflandırılabilceği görülecektir. Dolayısıyla bu yaklaşımı ben de yararlı bir yöntem olarak benimsedim.

Ne yazık ki Marx'ın yazılarını yücelterek düşüncesinin bir "izm"e çevrilmesi, bu kategoriler arasındaki (hiç de yüzeysel olmayan) ayrımları, bir başka deyişle tarihsel görüngülerle doğaları gereği varsayımsal olmak durumundaki öngörüler üzerinde yüksel çözümlemeler arasındaki farkları belirsizleştirdi.

Marx'ın felsefi görüşü, genellikle Marxizmin özeti olarak nitelendirilen ekonomik belirlenimciliğin sunduğu basitlikten

çok daha karmaşık bir yöntem bilim gerektiren, tarihsel olgulara dayanan bir görüştür. Yine de bu anlayışın ekonomiye yaptığı vurgu onu belirgin bir biçimde tek yanlı kılıyor. Ekonomik belirlenimcilik, ekonomik etkinliğin sonuçları olan çevre, cinsel yönelimler, milliyetçilik, ırk gibi konuları pek göz önünde tutmaz; göz önünde tuttuğunda da bunları pek ciddiye almaz. Bazen özel türden konulara yönelim görülürse de (özellikle Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* gibi), bunlar geliştirilmemiş inceleme alanları olarak kalmıştır. İdeolojik konular çok daha enine boyuna ele alınmış ama onların geniş Marxist tarihsel çerçevedeki görece özerklikleri yeterince göz önünde tutulmamıştır.

Ekonomik belirlenimcilikle ilgili olarak bu söylenenler, hiçbir biçimde Marx ve Engels'in başardıkları işin önemini azaltmaz. Tarihsel özdekçilik görüşü gerçekte dünya çapında bir etki yarattı, birçok inceleme alanında son derece yararlı bir temel sağladı.

Öte yandan Marx'ın temel tarihsel düşünzemininde yükselen bilim, teknoloji ve üretimdeki kapitalizmin devrimci ilerlemelerinin etkisi ortaya çok daha ciddi bir ikilem çıkarttı. Tarihsel özdekçilik, bitmez tükenmez üretici kaynaklar ve insanlığın doğa üzerindeki egemenliğinin sınırsızca artacağı varsayımları üzerinde geliştirilmişti. Belki de planlı bir toplumun evrimi ve diğer bilimsel ilerlemelerle, uygun değişiklikler yapılarak, bu kavramların geçerliliğinden söz edilebilirdi. Ne var ki bugün tarihsel özdekçiliğin bazı bildirimlerine geçmişte varsaydığımız gibi kesin doğrular olarak bakamayız.

Marx'ın kapitalist ekonomi politik incelemesi, haklı olarak, onun başlıca kuramsal başarısı diye kabul ediliyor. Bilimsel araştırmanın bir yöntemi olarak tarihsel özdekçiliğin değerini ortaya koyan, Marx'ın kapitalizmin oluşumu ve işleyişini gün ışığına çıkarttığı bu alandaki çalışmalarıydı. Yine de şurası

açık ki, Marx'ın kapitalizm çözümlemesi 19. yüzyıl kapitalizmi göz önünde tutularak yapılmıştı, dolayısıyla 21. yüzyıl eşğın-deki dünya kapitalizmini çözümlemek için uygun bir temel sunmaz. 20. yy. kapitalizmi, *Komünist Manifesto*'nun coşkuyla selamladığı harikalardan çok daha büyük ve şaşırtıcı yeni üretici güçler ortaya çıkarttı. Dolayısıyla *Kapital*'de ortaya konan çerçeveye basitçe çağdaş kapitalizmin dinamiklerini kavramayı ummak olanaksızdır.

Devletin artan rolü, üretimde proletaryanın rolünün azalması, kapitalist ekonominin tümüyle küreselleşmesi, nükleer enerji, bilgisayar ve biyo-teknolojideki devrimlerin sonucu olarak üretim yapısında gündeme gelen değişimler gibi görüngüler kapitalizmi niteliksel olarak yeni bir gelişme aşamasına ulaştırdı. (Gerçekten de çağdaş kapitalizm, Marx'ın ortaya koyduğu modelden *birkaç* aşamalık bir evrimle farklılaştı.) Nasıl öncü çalışmasından dolayı Darwin'e saygı duysa da çağdaş yaşambilim, *Türlerin Kökeni*'nde ortaya konan anlayışla iş görmüyorsa, çağdaş ekonomi politik de, Marx'a olan borcunu kabul etse de, *Kapital*'de ortaya konan anlayışın ötesine geçmiştir.

Marxizmin en tartışmalı kavramsallaştırmaları sosyalizmle ilgili kuramsal kurgularıdır. Bunlar temelde, sürekli proleter dünya devrimi anlayışına bağlı olarak Marx'ın geliştirdiği kavramlarla gelecekteki sosyalist toplumun ekonomik yapıları ve politik biçimleriyle ilgili son derece geniş varsayımlardır. (Birincileri 7. Bölümde enine boyuna tartışacağız. "Geniş Varsayımları" ise sosyalizm ve proletarya diktatörlüğünü ele alan bölümlerde bir başvuru noktası olarak ele alacağız.) Bu kurgular, esas olarak, 19. yy.'ın ikinci yarısındaki dünyayı -daha doğrusu o dünyayı Marx'ın değerlendirme biçimini- temel aldıklarından günümüz sosyalist düşüncesi için yararlı olacakları, en azından, oldukça kuşkuludur.

Ne yazık ki kötücül "izm" takıntısı, Marx'ın görüşünü bölünmez bir bütün olarak kabul etti. Lenin bu yaklaşımı *Marxizmin Üç Bileşeni* yapıtında ortaya koydu. Daha sonraki Marxizm-Leninizmin havarileri ise bu anlayışı, kendisinden sapıldığında sapkın olma tehlikesi taşıyan bir ilke durumuna getirdiler:

"Marxist-Leninist kuram, bilimsel olmayan kavram ve görüşlere tümüyle 'kapalı', bütünsel bir öğretilerdir. Bu öğreti... tek bir çelik parçası gibi kabul edilmelidir, temel öncüllerinden hiçbirisi... zorunlu parçalarından hiçbirisi onun nesnel ruhundan ayrılma maksızın kuramdan uzaklaştırılmaz."¹

Sosyalist hareket, Marx'ın ünlü "ben bir Marxist değilim" sözlerini yalnızca bir alçakgönüllülük örneği olarak değil, aynı zamanda olağanüstü önemde entelektüel bir uyarı olarak görebilseydi, belki de yukarıdaki sözler Marxizm-Leninizmin mezar taşında yer alacak alaysamalı sözler olabilirdi.

LENİNİZM

"Leninizm, emperyalizm ve proleter devrimler çağının, sömürgeciliğin çöktüğü, ulusal özgürlük hareketlerinin zafere ulaştığı, kapitalizmden sosyalizme geçişin ve komünizmin inşasının başladığı çağın Marxizmidir."²

1883'te Marx'ın ölümünün hemen ardından gelen dönemde sosyalizm, işçi sınıfı temelinde anlamlı bir ilerleme sağladı. Sendikaların hızla büyümesinin verdiği güçle Batı ve Orta Avrupa'da Sosyal Demokrat Partiler (SDP) ortaya çıktı. Ancak bu süreçte hem sendikalar hem de bağlı oldukları partiler sayıca güçlenseler de, onların sosyalizmi giderek daha fazla kapitalizm

1 Boris Ponomarev, *Marxizm-Leninizm, A Flourishing Science* (New York: International, 1979), p. 118.

2 Fund, p. 36.

çerçevesinde reformlar isteyen bir programa evrildi. Esas olarak mesleki temelde örgütlenmiş sendikalar, üyelerini oluşturan kalifiye işçilerin ücretleri için pazarlık yürüten birliklere dönüşürken, SDP'ler kendilerini esasta genel seçimlerde işçi sınıfının politik temsilcileri olarak tanımlamaya başladılar. Bu partilerin çoğu parlamentolarda sağlam bir yer elde etti, bazılarıysa hükümete bile geldiler. Her türden yasal olmayan eylemden ti-tizlikle uzak durarak -devrimi kendi haline bırakıp- kapitalist politik yapının sürekli öğeleri haline geldiler. Bu partilerin başlıca işlevi, yaygın toplumsal düzenlemelere dayalı olarak birleşmiş işçilerin o anki çıkarlarının temsilciliğini yapmaktı.

Böylece işçi sınıfının kendiliğinden örgütlenmesinde önemli bir ilerleme olarak sendikacılık (tradeunionism) ortaya çıktı. Ne var ki sendikacılık -Marx'ın hiç tahmin etmediği bir biçimde- işçileri sosyalizm davasından uzaklaştırdı. Çok sayıda kalifiye olmayan ya da yarı -kalifiye işçi, gerçekte işçi sınıfının özünü oluşturan proleter bunlardı- ideolojik olarak sosyalizme yöneldiyse de, işçi sınıfı örgütlerinde ve bu örgütlerin yönetiminde yer almadı.

Bu olgu, en önemli kuramsal yansımasını Eduard Bernstein'in yapıtında buldu. Alman SDP'nin ilk üyelerinden biri olan Bernstein, Engels'le yakın arkadaş olmuş, daha sonra da Engels'in yazı sekreterliğini yapmıştı. Marxist harekette elde ettiği konumdan yararlanan Bernstein yavaş yavaş (devrimci yaklaşıma karşıt) "evrimci" bir sosyalizm anlayışı geliştirdi. Sosyalizmin, kapitalizm içinde gerçekleşecek toplumsal ve ekonomik reformların sürekli birikiminin bir sonucu olarak ortaya çıkacağını öne sürdü. Sosyal demokrasinin, "demokratik ve sosyalist bir reform partisi" olduğunu ilan eden Bernstein, sosyal demokratların kalıt aldıkları devrimci nitelikten vazgeçerek kendilerini açıkça reformcu bir parti olarak tanımlamalarını istedi. Ne var ki Bernstein ve onun gibiler, ekonomik açıdan en

güvenceli sektörlerde bulunan ve en iyi örgütlenmelerde ayrıcalıklı konumlar elde eden işçilerin sesi olarak, işçi hareketlerini fazlasıyla etkileyip kendi çizgilerine çekemediler.

(ABD'deki durum yukarıda anlatılandan daha ileriye. Amerikan Emek Federasyonu (FL) ve Samuel Gompers liderliğinde kurulan sendikalar vardı. Bu sendikalar, o zamanki sendika üyelerinin ana gövdesini oluşturan kalifiye işçilerin çıkarlarını savunan ve bağımsız sendika politikalarını yadsıyan, sınırlı ekonomik hedefler peşinde koşan bir anlayışı benimsemişlerdi. O dönemin en önemli sosyalist öncüleri -Eugene Debs, Big Bill Haywood ve diğerleri- sendikal mücadeleden çıkmış olsalar da sosyalizm ve sendikacılık birbirlerinden oldukça ayrıydı; dahası bunlar sık sık uzlaşmaz yönelimler içine giriyorlardı.)

Feodalizm kalıntılarının kapitalist gelişmeyi geciktirebilecek güçte oldukları ülkelerde devrimci kaynaşmalar özellikle öne çıkıyordu. O dönem için devrimci kaynaşmanın hiçbir ülkede Rusya'daki kadar canlı olmadığı ortadaydı. Rusya, burjuva demokratik devrimin yeraltına itildiği Avrupa'nın son büyük ülkesiydi. Çar'ın ülkesi hızla büyüyen kapitalist ekonomi ve dönemini tamamlamış feodal aristokratik devlet arasındaki klasik çelişki nedeniyle giderek güçten düşüyordu. Bu nedenle Marxizmin devrimci yanının en çok bu ülkede gelişmesi bir rastlantı değildi. Marxizmin Rusya'daki devrimci harekete eklenmesi büyük ölçüde Lenin sayesinde gerçekleşti.

Marx sanayi bakımından en gelişmiş kapitalist ülkelerin sosyalist devrimin gerçekleşeceği yerler olacağını öngördüyse de, geri kalmış Rusya'da devrimin olgunlaşması nedeniyle, bu ülkede bir devrimin gündeme gelmesi hiç de şaşırtıcı bir şey olmayacaktı. Nitekim Marx ve Engels sosyalizm için en uygun durumdaki gelişmiş ülkelerle devrimin olanaklı duruma geldiği ülkeleri birbirinden özenle ayırmışlardı. 1848'de şöyle demişlerdi.

"Komünistler gözlerini esas olarak Almanya'ya çeviriyorlar. Çünkü bu ülke bir burjuva devrimin öngünündedir... Çünkü Almanya'daki burjuva devrimi kesintiye uğramadan hemen onu izleyecek proleter bir devrime dönüşecektir."¹

Yaşamının son yıllarında Marx, benzer bir ilgiyi Rusya'ya gösterdi. Marx ve Engels Rusya'da hemen bir devrim beklemiyorlardı, ancak bu ülkedeki burjuva demokratik devriminin Avrupa'daki proleter devrimlerin tetiğini çekecek bir katalizör rolü oynayabileceğini düşünüyorlardı.

Leninizmi doğuran Rusya'daki bu ortam oldu. Rusya'da devrimin gerçekleşebilmesi için gerekli kuramsal ve yapkısar araçları elde etme sürecinde Lenin, Marxizme, kutsal bir metin olarak değil, Rusya'daki mücadeleyle ilgili canlı düşüncelerin sınanacağı... gerektiğinde değiştirileceği ya da yadsınacağı canlı bir kaynak olarak yaklaşmak zorundaydı. Bunun sonucu olarak Lenin'in kuramsal yapıtı, belirgin bir biçimde, Çarcı Rusya'daki devrimin acil ve kesin bir yapkısar sorun durumuna gelmiş olması gerçeğinden etkilendi.

Dönemin devrimci havasının ve Çarlığa muhalefet eden aile tarihinin (Lenin'in abisi Çar'ı öldürmek için hazırlanan bir suikasta karışmış, yakalanmış ve idam edilmişti) zorlamalarıyla Lenin Marxizme yöneldi. İlk kuşak Rus Marxistlerinin özellikle de "Rus Marxizminin babası" Georgi Plekhanov'un yazıları Lenin'in Marxizme ulaşmasını sağladı.

Plekhanov'dan etkilenen birçok Rus devrimcisi gibi Lenin de 19. yy.ın sonlarındaki Rus devrimci hareketlerini yeterli bulmuyordu. Burjuva hareket; kapitalist gelişimin önünü tıkayan, bütün dönemini doldurmuş sınırlandırmaların kaldırılmasını isterken, Lenin bunun demokratik devrimle sağlanmasının kuşku olduğuna inanıyordu. Demokratik devrimin amaçları -devleti, toprakları elinde tutan aristokrasinin ellerinden kurtarmak

1 Komünist Manifesto, MESW, p. 63.

ve burjuvazinin kendi politik yetkesini kurmak- zorunlu olarak gerçek bir halk hükümetinin kurulmasını ya da Çar'ın devrilmesini gerektirmiyordu. Tam tersine, Lenin, Rusya koşullarında burjuvazinin kendisi için gereken demokrasiden öteye asla geçmeyeceğine inanıyordu. Giderek büyüyen ve şimdiden etkin olmaya başlamış sendikal işçi hareketi karşısında burjuvazi, kaçınılmaz olarak çıkarları kendisine karşıt olan işçilerle, orta ve yoksul köylülerin büyük çoğunluğuna karşı sınırlandırmalar koymak için Çarcı yönetimle uzlaşma yolları arayacaktı. Eğer Çar burjuvazinin görüş ve çıkarlarını da savunacak bir anayasal monarşiyi benimseyerek bu uzlaşmayı kabul ederse bu durum, burjuvazinin canına minnetti.

Her şeye karşın Lenin, Rus işçi sınıfının mayalanmakta olan burjuva demokratik devrimi desteklemesi gerektiğini söylüyordu; çünkü "Rusya gibi ülkelerde, işçi sınıfı gelişmemiş kapitalizmden çektiği acıları kapitalizmden çekmezdi." Lenin yalnızca kapitalizmin tümüyle gelişmesinin proletaryayı güçlendireceğini ve kendi hakları için mücadele eden politik bir güç haline getireceğini¹ öne sürüyordu. Bu bakış açısıyla Lenin, işçi sınıfının görevinin işçilerin demokratik hedefleri tümüyle elde edilene dek devrimi sürekli kılmak olduğunu söylüyordu.

Görünüşte çok daha "köktenci" bir eğilim, Çarcı toplumun yerine eşitlikçi köy topluluklarını temel alan bir toplum modeli çeşitli politik köylü temsilcilerce savunuluyordu. Ancak Lenin, böylesi bir anlayışın hem kendi içinde çelişik hem de kapitalizmin gelişimi karşısında boşuna bir çaba olacağını, köylülük temelinde gelişecek Çarlığa alması bir "sosyalizm" anlayışının yetersiz bir görüş olduğuna inanıyordu; ancak kendi ilkel üretim tarzıyla yeni bir ekonomik sistem inşa edebileceği düşlerine kapılmamış bir köylülük bu devrimci rolü oynayabilirdi.

1 İki Taktik, LCW, cilt 9, p. 50.

Lenin, az sayıda proletaryaya sahip, hâlâ büyük ölçüde tarıma dayalı bir ekonomisi olan, hem sanayide hem de kültürde devrimi bekleyen Rusya'da sosyalizmin maddi temellerinin olduğuna inanmıyordu.

Bu düşüncelerden yola çıkan Lenin, geleneksel Marxist düşüncedeki en önemli kuramsal değişiklikleri geliştirdi. Rusya'nın özgül koşullarında, işçi sınıfının, başlıca politik hedefi toprak reformu olan köylülükle devrimci bir bağlaşım oluşturarak iktidarı ele alabileceğini öne sürdü. Toprakları ancak geçimlerine yetecek bir ürün veren küçük köylüler ve topraksız köylülerin büyük çoğunluğuyla bir bağlaşım yapılabilirdi. Bunun için proletarya bu köylüleri pazarda satacakları bir artı değer sağlamaya yetecek miktarda toprağın kendilerine verileceğine inandırmalıydı.

Ne var ki bir işçi-köylü bağlaşımı Rusya'da iktidara gelmeyi başarsa da kapitalizmin pek ötesine geçemezdi. Çünkü yaklaşık Rusya nüfusunun dörtte üçünü oluşturan köylülük kapitalizmle iç içeydi. Yine de bu bağlaşımın zaferi, eğer ortaya çıkan devrimci ruhu ülke içine ve dışına yayabilirse, sosyalist davayı ilerletebilirdi. Özellikle işçi sınıfı hareketlerinin son derece güçlü olduğu, toplumsal üretici güçlerin gelişme düzeyinin sosyalist bir ekonomiyi kurmak için yeterli temeller sağlayacak kadar geliştiği ülkelere bu devrimci ruhun taşınması çok önemliydi.

Gelişmiş kapitalist ülkelerden birkaçında işçi sınıfı iktidarı alırsa -1914'te I. Dünya Savaşı başladığında Lenin bu olasılığa çok daha fazla inanmaya başlamıştı- o zaman işçi-köylü bağlaşımı yönetimindeki Rusya sosyalist bir ülke olma fırsatını ele geçirebilirdi. Öngörülen ekonomik bütünleşme ve Avrupa'daki sosyalist devletlerin yardımıyla, Rusya'nın kendi başına üstesinden gelemeyeceği sosyalizm koşulları yaratılabilirdi.

Bu bakış açısı kaçınılmaz olarak bir dizi ikincil sorunu öne çıkardı. Bunların en önemlisi, Lenin'in "bilinç ögesi" dediği, bu süreci yönlendirecek ve götürecektir devrimci örgütlenme sorunu idi. Lenin'in bu sorunun çözümüne yanıtı "yeni tip bir parti", yani disiplinli, ideolojik birliği sağlamış, son derece merkezi, uzun devrim mücadelesinde proletaryanın "en ileri müfrezesi" olacak gizli bir öncü örgütlenme idi. Böyle bir parti ne I. Enternasyonal'in ağırlıklı olarak ideolojik eğitime önem veren partilerine ne de II. Enternasyonal'in büyük ölçüde seçimlere dayanan yasal sosyalist partilerine benzeyecekti. ("Öncü Parti" anlayışı 3. bölümde geniş bir biçimde ele alınacak)

Lenin'in -en azından parti sorunundaki- yazıları genelde Rus devriminin istemlerince yönlendirilmişti. Bir zamanlar Rusya'da sosyalizmin olanaklılığı, başka yerlerdeki devrimlere, dünya kapitalizminin genel durumuna ve kapitalizmin devrilmesinin Rus devrimini de gündeme getirmesine bağlıyordu.

Böylece Lenin'in "Bernsteincilik" adını verdiği Bernstein eleştirisi -özellikle *Ne Yapmalı?* (1902) yapıtında ekonomistlere yönelttiği eleştiri- Rus devrimci hareketinde gündeme gelen iç çatışmalar sürecinde biçimlendi. Bu durum, esas olarak I. Dünya Savaşı'nın sosyalist politikalar üzerindeki etkileriyle yazılan *Emperyalizm* (1916) yapıtındaki çözümlemeye görülür. Bu çözümleme -kapitalizmin sonul, can çekişen bir evreye girdiği belirlemesi- Lenin'in en gelişmiş kapitalist ülkelerde proleter devrimin yapısal bir sorun olarak gündeme geldiği görüşüne tümüyle bağlıydı. Mademki savaş-bıkkınlığı Rusya'da devrimi hızla olgunlaştırıyordu, Lenin savaştaki kitle katliamlarının Avrupa'nın başka yerlerinde de benzer devrimlerin tetiğini çekeceğine inanıyordu. Birçok SDP savaşta kendi hükümetlerini destekleyince Lenin "oportünizm" in sosyalist davaya yaptığı bu "ihaneti", emeğin ve doğal kaynakların sömürülmesinden elde edilen sömürgeci "aşırı-kârların" yarattığı bir "işçi aristok-

rasisi"nin ihaneti olarak niteledi. (Bkz. "Emperyalizm", "Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky" kitapları)

Yine benzer biçime Rusya'da 1917 Şubat devrimiyle Bolşeviklerin iktidara gelebilecekleri gerçekçi bir olasılık durumuna geldiğinde Lenin tüm dikkatini devrimci şiddet, burjuva demokrasisi ve proletarya diktatörlüğü sorunlarına yöneltti. Böylece Lenin'in en önemli yapıtı "*Devlet ve Devrim*"i, 1917'nin yazında, tam da Bolşeviklerin kendilerini iktidara almaya hazırladıkları bir dönemde yazması gibi bir olağandışlıkla karşılaşıyoruz.

Lenin'in sömürgecilikle ilgili bakış açısı için de bu durumdan söz edilebilir. Önceden Marxistler sömürgecilik karşıtı mücadeleye fazla önem vermezlerdi; sömürgelerde eşitliğin sağlanmasına, "ana" ülkelerde sosyalizmin zaferinin doğal bir sonucu olarak bakarlardı. Lenin, ezilen halklar ve uluslara dünya proletarya devrimiyle bütünleşen yeni bir rol biçti. Ancak, Lenin devrimin uluslararası bir öncü partice bilinçli olarak örgütlenip yönetilmesini savunuyordu. Bu düşünce, Komintern'in* oluşturulmasının temeli oldu.

Sonuçta Lenin, ilk işçi-sınıfı devletin ortaya çıkması ve yeni bir toplumsal düzen çağının başlamasının kapitalizmin "genel bunalımını" başlattığını, bu nedenle yeni dönemin kapitalizmin egemenlik alanlarının daraldığı ve dünyadaki sosyalist ekonominin genişlediği bir dönem olacağını ilan etti.

Kısacası Leninizmin ana özellikleri, somut politik koşullardaki tarihsel çerçeveye ve diğer sosyalist anlayışlarla devrimci güçlerin strateji ve taktikleri üzerine sürdürülen yoğun tartışmalarla biçimlendi.

Yine de Lenin adının bir İZM'e çevrilmesini yalnızca Bolşeviklerin iktidarı ele geçirme, elde tutma ve güçlendirmede

* III. Enternasyonal (ç.n.)

sağladıkları başarıları bağlamak pek doğru değil. Ekim Devrimi öncesi yirmi yıllık dönemdeki şiddetli tartışmalarda Lenin'in karşıtlarından hiçbirinin "haklı çıkmadığı" ortada. Nitekim sosyalist düşünce üzerindeki Bolşevik devriminin sarsıcı etkisinden önce Leninizm, Marxizme yabancı, aşırı solcu ve demokratik olmayan kavramları Marxizme sokmaya çalışan bir düşünce girişimi olarak karalayıcı bir sıfat gibi kullanılıyordu. Oysa 1917'den sonra, özellikle 1920'de Komintern kurulduktan sonra, Leninizmin tek gerçek Marxizm olduğu ve sosyal demokrasinin biricik devrimci alması olduğu gururla ilan edildi.

Ne var ki, tıpkı Marxizm gibi Leninizm terimi de hem açık hem de gizemlidir. Bir yandan Marxizm gibi, sosyalizmdeki yeni, açık ve son derece etkili bir eğilimi dile getirir. Öte yandansa "kustal metin"lerin geçerliliği gibi hem bireylerin hem de onların yapıtlarının kutsanması eğilimi vardır.

Bolşevikler kendi devrimci kalelerini dünya devrimi görevini gerçekleştirmek için kullanmaya başlarken, bir yandan da Lenin'in kuramsal yapıtını karşı konulmaz biçimde evrenselleştiriyorlardı. Daha sonra Marxizm-Leninizm izlenen biricik ideoloji durumuna gelip devlet iktidarınca uygulanmaya başlanyınca bu durum çok büyük sorunlara yol açtı.

Stalin ve Leninizmin, Marxizm-Leninizm Olarak Kutsanması

Sözcük anlamıyla bakarsak Marxizm-Leninizm, komünist ideolojik yetkenin baş döndürücü zirvesine yükseltilen iki adamın geliştirdiği belli başlı savların özgün bir biresimi gibi gözüktür. Gerçekte Marxizm-Leninizm öncelikle Lenin'in ölümünden sonra SBKP'de kızıyan şiddetli iktidar mücadelesinin bir ürünü olarak ortaya çıktı. Lenin'in herkesçe kabul edilen politik bir ardılı yoktu. Dolayısıyla bu konuma aday olanların her biri

-Troçki, Stalin ve Buharin- iktidar arayışında kendi savlarını Lenin'in mirasına sahip çıkmak örtüsüyle sarmaya çalıştı.¹

Kuşkusuz bunların en beceriklisi Stalin oldu; kuramsal yeteneklerinin sınırlılığı göz önünde tutulursa, bunda şaşacak bir şey yoktu. Lenin'in ölümünün üzerinden henüz üç ay geçmeden kuramsal bakış açısıyla ilgili bir değişime ilişkin daha önce hiçbir yönelim ortaya koymamış bu gölgedeki parti bürokrati, Moskova Sverdlov üniversitesinde bir dizi konferans verdi. Eski kurt Stalin giriştiği işe "Leninizmin Temelleri" adını vermişti. Konuşmalar, daha sonra Marxist-Leninist açıklamaların ayırtmacı olacak olan, buram buram doktrin kokan bir biçimde sunuluyordu. Konferansların, açık bir biçimde Stalin'in politik gücünü sağlamlaştıracak partiye kitlesel katılımlarla, "Lenin'e Katılma" kampanyasıyla aynı zamana denk gelmesi rastlantı değildi. "Leninizmin Temelleri" konferansları yalnızca Stalin'i partinin en yetkin ideologlarından biri durumuna getirmekle kalmadı, aynı zamanda Marxizm-Leninizmin doğuşunu da ilan etti. Daha sonra bu durum şöyle dile getirildi: "Marxist-Leninist kuramın 20. yy.da geçerli en özlü açıklamasıdır bu konferanslar."²

"Temeller" Marxizm-Leninizmin vaftiz edilmesi idi; iki yıl sonraki "Temeller"in ayrıntılandırılması ise onu kutsal bir doktrine çevirdi. Stalin bu işi "Leninizmin Sorunları" adlı bir makalede gerçekleştirdi. Burada Stalin, Leninizmin ilkelerine bağlılığı davaya bağlılığın zorunlu bir ögesi durumuna getirdi:

"Leninizm, *bütün* ülkelerdeki devrimci hareketin deneyimlerinin genelleştirilmesi değil mi? Kuramın temelleri ve Leniniz-

1 Alaysamalı olan, Marxizm ile Leninizmi bir tireyle birleştirip ilk kullanan kişinin, bir başka eski Bolşevik, Gregori Zinoviev olmasıydı. 1930'lardaki temizlik hareketi döneminde öldürülen Zinoviev 1925 yılında "Marxo-Leninizm" terimini türetmişti. Bkz. Roy Medvedev, *Leninism and Western Socialism*, (London: Verso 1981) s.18.

2 Bruce Franklin, *The Essential Stalin*, (New York: Doubleday, 1972) p.89.

min taktikleri birbirlerine uygun değil mi? Bunlar *bütün* ülkelerin proletarya partileri için zorunlu değil mi?"¹

Lenin'in görüşlerinin bu biçimde somutlaştırılması yeni ideolojinin sürekli bir özelliği durumuna gelirken, bir yandan da Marxizm-Leninizm Stalin'in yönetimindeki SBKP tarafından alınan politik kararları yansıtan birçok önermeyle harmanlanmaya başladı. Bunların çoğu, Lenin'in yazılarından cımbızla alınan sözcüklere -ama yazıların ruhuna değil- dayandırılıyordu. Bunların bazıları Lenin'in söylediği bağlamı çarpıtan beceriksiz çarpıtmalardı. -Ancak çok önemli bir alanda- Stalin kendi kuramsal çerçevesini oluşturmaya cesaret etti. Söz konusu çerçeve Stalin'in tek ülkede sosyalizm kuramıydı. Bu kuram (1929'daki "Büyük Çöküş"le hızlanan) kapitalizmin tarihsel çöküşünü ve Sovyet sisteminin ayırtmacı olan ekonomik ve politik yapıları yansıtan sosyalizmin "yasaları"nın ele alındığı bir çerçeveydi.

Stalin'in bu alandaki yenilikleri yalnızca ona ait değildi. Ayrıca bu kuram, partiye hileyle kabul ettirilmiş de değildi. Daha sonraki yıllarda Stalin yönetiminin ideolojik bağlılığı sağlamak için teröre başvurduğu doğrudur. Ne var ki Troçki ve ardından Buharin'e karşı mücadelelerinde Stalin'in rakiplerinden daha çok parti liderliğinden destek bulduğu da doğrudur. Sovyet felsefeci Alexander Tsipko'nun 60 yıl sonra söylediği gibi, "Stalin'in düşüncesi ve onun sosyalizm ülküsü o dönemin Marxistleri için tıptıktı."²

Marxizm-Leninizmin biçimlenmesinde Stalin'in büyük rolü olsa da onun geliştirdiği çeşitli kuramsal önermelerin ötesine geçip konuyu incelemek gerekiyor. Stalin, komünist politik

1 Stalin, Yapıtlar, 13 cilt (Moskova: Foreign Language Publishing House, 1954-55, 9. Cilt, p.15.

2 Stalinizmin Kökleri, Science and Life, Kasım 1988, Aktaran DIG, 5 Nisan 1989, p.4.

yapkı içinde cadı-avı yöntemlerini başlatarak Marxizm-Leninizmin engizisyon ruhuyla biçimlenmesini sağladı. Bilimsel inceleme ruhuyla dolu Marx her türden saltıklığa karşı sürekli mücadele etmiş, ayrıntıları gözetip savlarını değişmez kılmaktan kaçınmış, eleştirel davranmıştı. Strateji ve taktik ustası Lenin, değişken koşullar ışığında ulaştığı sonuçları bıkmadan, usanmadan gözden geçirmiş, bu nedenle politik esneklik sanatının zirvesi olmuştu. Oysa Stalin'in eğilimi, özellikle kuramsal konularda, saltıkçılığa doğruydı. -Bu özelliğin kadim düşmanı Troçki'de de olduğu söylenebilir.- Stalin'in Marxist ilkelerle ilgili basit iddialarından onun araştırmacı bir yapısı olmadığı ortaya çıkıyor. Stalin için Marxizm-Leninizm -ve son karar verici olarak kendi rolü- "bilim" aracılığıyla partinin yanılmazlığını sağlamaya hizmet ediyordu. Böylesi bir politik ortamın kaçınılmaz olarak bütün komünist harekette, parti liderleri ve parti kitleleriyle olduğu kadar parti ve halk arasındaki ilişkilerde de aynı sonuçları doğuracağı açıktı.

Stalin, Sovyet sistemini nitelendiren ideolojik ve politik basıncılığın cisimleştiği en canlı tarihsel kişilik olsa da, o, en azından uzun tarihsel sürecin bir aracıydı. "Stalinizm" olarak bilinen şey, Sovyet iktidarının başlarında Rusya'daki devingen sınıf hareketlerinin bir sonucu ve yansımasıydı.

Bolşevikler iktidara geldikten on iki yıl sonra Rusya hâlâ küçük ölçekli tarımın egemen olduğu bir ülkeydi. Dolayısıyla nüfusun büyük çoğunluğu köylülerden oluştuğu için adına devrim yapılan proletarya çok azdı; dahası proletaryanın büyük bölümü yalnızca bir kuşak önce kırdan ayrılmıştı.

Lenin, uzun bir süre, işçi-köylü bağlaşımının öncülük yapıp denetlediği, hem kapitalist hem de sosyalist öğelerin yer aldığı karma bir ekonomi izleyerek bu ikilemin üstesinden gelmeye çalıştı. Lenin, nüfus oranları ne olursa olsun, bu iki sınıftan

daha "ilerici" olan işçi sınıfının öncü bir rol oynayacağına inanıyordu. Ancak Komünist Parti'nin ülkedeki asıl iktidar kaynağı olarak işçi sınıfının yerini alıp işçi sınıfı adına rakipsiz bir biçimde yönetim iddiasıyla ortaya çıkmasıyla birlikte, koşullar, partinin elindeki gücü kötüye kullanarak her şeyi kendi elinde toplamasını politik bir düzgü (norm) durumuna getirdi.

Bu koşullarda Stalin'in önyargılara dayanıp tarihi zorlama girişimi, bir başka deyişle böylesi bir iş için gerekli özdeksel temeller olmaksızın sosyalizmi "inşa etmeye" çalışması, yalnızca baskıcı yöntemlere dayanılarak ateşli ideolojik partizanlıklarla yürütülebilirdi. Sonuçta kapitalizm, ister (Tanrıya) inananların isterse de inanmayanların yönetimi altında teokratik ya da laik devletlerin ideolojik koruması altında beslenip büyümesini sürdürürken, "günümüzde varolan sosyalizm" seçkinci, devleti yücelten bir ideolojiyle nitelendirilir bir duruma geldi.

Marxizm-Leninizm izin verilen tek ideoloji durumuna geldiği için onun ilkelerinin yorumlanıp belirlenmesi; devlet, ekonomik yaşam ve sivil toplum üzerindeki saltık denetimi uygulayan komünist sıra düzenin biricik egemeni durumuna geldi. Karşılığında Marxizm-Leninizm yönetici gruplara, ellerindeki gücü kuramsal açıdan haklı kılan gerekçeler sundu. Sosyalizmin kuruluşu ve komünizme yürüyüş ancak tek partili bir devletteki Marxist-Leninist partinin öncülüğünde başarılabilirdi.

O andan sonra tek partinin zorlamaları kendi ideolojik yetkiliğinin dayanakları durumuna geldi. Toplumsal anlamda bu, Stalin'in Marxizm-Leninizme kattığı Marxist felsefenin şematik yorumunun kaynağıydı. Bu konuda Stalin'in en tutkulu çabası kötü şöhretli *SBKP Tarihi (Kısa Ders)*'dir. Ardından ayrı bir kitapçık olarak yayımlanan *Diyaletik ve Tarihsel Özdekçilik*'i kaleme aldı. Bu kitapçıkta Stalin, diyaletik özdekçiliği, özdeksel dünyanın Marxist bakış açısı olarak *tanımlayıp* şöyle diyordu:

"Tarihsel özdekçilik, diyalektik özdekçiliğin ilkelerinin toplumsal yaşamın incelenmesine... toplumun ve toplum tarihinin incelenmesine uygulanmasıdır."¹

Bu ifade, Marx için oldukça şaşırtıcı bir şey olurdu; çünkü Marx bütün doğayı ve toplumsal görüngüleri açıklayacak böylesine geniş bir dünya görüşüyle ilgili çok az felsefi açıklamada bulunmuştu. Gerçekten de diyalektik özdekçilik terimi Marx'ın yapıtlarının hiçbir yerinde geçmez. Bu terim, onu ilkin 1894'te kullanan Plekhanov'un zihninin bir ürünüdür.² Ancak Plekhanov bile tarihsel özdekçiliğin diyalektik özdekçiliğin "genişletilmesi" olduğunu öne süren Stalin'in abartılı iddiasını ortaya atamazdı. Bu bakış açısı, temelini ancak tutucu kuramcılarının eğilimli olduğu Toplumsal Darwincilikte bulabilirdi. Oysa Stalin'in iddialarının tersine tarihsel özdekçilik önsel bir felsefi yapıdan değil, esasta Marx'ın toplum incelemelerinden ortaya çıkmıştır. Yalnızca geçmiş toplumların tarihini inceleyerek -ki o da ancak kısmen yapılabilir- Marx, üretici güçlerin önünde sonunda belirleyici bir rol oynadıkları sonucuna varmıştı. Üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesi Marx'ın anlayışının başlıca kuramsal dayanakları olmuşlardı.

Stalin'in yaptığı bu tersine çevirmenin yapkısız sonuçları hiç kuşkusuz onun başka durumda felsefeyle ilgili olarak girişme-

1 SBKP Tarihi, paragraf 105-114. SBKP Tarihi, 1940-1950'lerde tüm dünyadaki KP'lerin iç eğitimde kullandıkları en yaygın kitap idi. ABD'de ilk kez 1939 yılında ABD KP'nin yayınevi International Publisher tarafından basıldı. 1940 yılında International kitabın Marxist felsefeyle ilgili bölümünü ayrı bir kitapçık olarak *Diyalektik ve Tarihsel Özdekçilik* adıyla bastı. Kruşçev'in 1956'da Stalin'i suçlamasından sonra SBKP Tarihi'nin yeni bir baskısı yapıldı. İlk *Kısa Ders*'deki taslak izlenmekle beraber kitabın birçok yerinde önemli değişiklikler yapılmıştı. Marxist felsefeyle ilgili bölüm tümüyle yeniden yazılmış, burada aktardığımız bölümler metinden çıkarılmıştı. 1975'te International Publisher kitapçığın yeni bir baskısını yaptı.

2 Bottomore, Dictionary, p. 310-311.

yeceği işlerin açıklanmasına yardımcı oldu. Stalin'in öne sürdüğü birçok sav, tasarladığı "sosyalist" sistemin oluşturulması sürecinde uygulanacak iradecilik ve yetkecilliği haklı çıkartan "bilimsel" kanıtlar durumuna getirildi. Ekonominin tek merkezden yönetimi, tek-partili devlette partinin "öncü" rolü, bütün karşıtlarını baskı altında tutacak bir "Proletarya diktatörlüğü", bütün politik karşıtların, bütün eleştiri getirenlerin işçi sınıfının "nesnel" düşmanları oldukları iddiası, vb...

"Eğer dünya bilinebilirse, eğer doğadaki gelişimin yasalarıyla ilgili bilgimiz gerçek bilgiye ve nesnel hakikatın doğruluğuna ulaşabiliyorsa, bu, toplumsal yaşamda da olabilir.. Toplumun gelişimi bilinebilir. Toplumun gelişme yasalarıyla ilgili bilimsel veriler nesnel hakikatın doğruluğunu sağlayan gerçek verilerdir. Bu nedenle toplumsal yaşamla ilgili görüngülerin bütün karmaşıklığına karşın, toplumların tarihiyle ilgilenen bilim, örneğin yaşambilim gibi kesin bir bilim olabilir, yapkısız amaçlarla toplum yasalarını kullanabilir."¹

Stalin'in temelde metafizik olan bu Marxizm anlayışını duysaydı Lenin çok şaşırırdı. Lenin, "Marx'ın kuramını özel bir toplumsal-ekonomik biçimlenmeyi açıklayan görüşten daha fazla bir şey olarak ele alan, onu evrensel olarak geçerli tarihsel şemanın bir çerçevesi sayan" görüşü reddetmişti. Şöyle demişti: "Marxistler, Marx'ın kuramından çekinmeksizin yalnızca onun çok önemli yöntemini alabilirler. Bu yöntem olmaksızın toplumsal ilişkilerin açıklanması olanaksızdır."²

Oysa Stalin'in Marxizm-Leninizmi abartılı, papazca ideolojik yetkecilliğiyle, tam tersine olarak hukuk, politika, din, sanat ve felsefeyle ilgili bütün sorunlarda, her şeyin kendisine uygun olacağını söylüyordu. (Nitekim devletin "bilimsel" politik yetkesi yaşambilimine uygulandığında ünlü Lysenko olayında bi-

1 SBKP Tarihi, p.114.

2 LCW cilt I, p.192-194.

limle devlet çatışması yaşandı.)¹ Kısacası Stalin'in yönetimi altında Marxizm-Leninizm yalnızca bütünsel, kapalı bir dünya görüşü durumuna gelmekle kalmadı, ayrıca toplumun yeniden düzenlenmesinin keyfi (iradeci) bir aracına da dönüştü.

Stalin Marxizm-Leninizme, sonraki 35 yıl boyunca Uluslararası Komünist Hareket'in dayanağı olacak, II. Dünya Savaşı sonrasında dünya tablosuna ilişkin bir değerlendirme de ekledi. "Sosyalist Kamp"ın ortaya çıkışı: "Tüm dünyayı kucaklayan tek bir pazarı parçalayacak... bu durum dünya kapitalist sisteminin genel bunalımını daha da derinleştiren bir etki yaratacak"² diyordu.

Sosyalist ülkelerin çok hızlı bir sanayileşme hızına ulaşacaklarını, çok geçmeden "kapitalist ülkelerden *ithalat* yapmaya gerek duymayan" bir konuma geleceklerini öngören Stalin şu sonuca varıyordu:

"En büyük kapitalist ülkelerin (ABD, İngiltere, Fransa) dünya kaynaklarını sömürdükleri alan artık genişlemeyecek, tam tersine onların dünya pazarlarında satış yapma olanakları kötüleşecek, -sanayileri giderek daha fazla eksik kapasiteyle çalışacaktır. Gerçekte bu dünya pazarının parçalanmasına bağlı olarak dünya kapitalist sisteminin genel krizinin derinleşmesinden başka bir anlama gelmez."³

1 Trofim Lysenko, temel tezi edinilmiş niteliklerin kalıtımla aktarımı olan "ilerici yaşambilim" kuramıyla 1930'ların ortasında büyük sansasyon yaratan genç bir tarım uzmanıydı. Geleneksel genetik kuramını "burjuva ideolojisiyle" zehirlenmiş olmakla suçlayan Lysenko'nun yaklaşımını o dönemdeki kendi geniş ideolojik temizlik hareketiyle birleştiren Stalin Lysenko'yu coşkuyla övdü. Lysenko ile (dolayısıyla Stalin'le) uyuşmayan birçok tarım uzmanı, yaşambilimci tutuklandı, birçoğu idam edildi. Lysenko iki Stalin ödülü aldı, 1938'de ise Tarımsal Bilimler Lenin Akademisi Başkanı oldu. 1948'de Roy Medvedev'in "genetikte toplu kıyım" dediği uygulamayı başlattı. Lysenko'nun tasarımlarını gerçekleştirme girişimleri tarımda büyük bir gerilemeye neden olduysa da, Stalin'in ölümünden sonraki belli bir döneme dek bu politika ısrarla sürdürüldü.

2 Stalin, SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları, (Moskova, 1952) p.30.

3 Ibid, p.31.

Stalin ayrıca geçmiş savlara başvurarak -savaş sırasında Batıyla yapılan bağlaşıklığı bir yana bırakıp- emperyalistler arası rekabetin yine kapitalist dünyanın temel sürükleyicisi durumuna geleceğini öne sürdü. "Sosyalist Kamp ile kapitalist kamp arasındaki çelişkilerin kapitalist ülkeler arasındaki çelişkilerden daha keskin olacağını" söyleyenleri eleştiren Stalin "Kapitalist İngiltere ile Fransa, ABD'yle kucaklaşmaktan sonunda vazgeçmek zorunda kalacaklar ve yüksek kârlar elde edebilecekleri bağımsız bir konum elde etmek için ABD'yle mücadeleye girişeceklerdir"¹ diyordu.

Bu değerlendirme ve öngörülerin tarihsel gerçeklerle uyuşmadığı ortada. Onların Marxist kuramdan kopuklukları bir yana, dünya kapitalizmi söz konusu dönemde tarihinin en uzun genişleme dönemini yaşadı. En büyük kapitalist ülkeler arasındaki ilişkiler gerginlikten uzak bir biçim alırken onlar arasında çıkacak bir savaş son derece cılız bir olasılık durumunda kaldı. Oysa "sosyalist kamp" içinde -bazen askeri biçimler alan- çok daha büyük gerginlikler oldu. 1956'da Macaristan, 1968'de Çekoslovakya, 1980'lerde Polonya, 1950'lerde Çin-Sovyet çatışması vb. Sosyalist ülkeler kapitalist dünya pazarından "ayrılmayı" becerdiler ama bunun sonucunda kapitalist ülkelerden çok kendi ekonomileri sınırlandı.

1929'da Stalin SBKP'deki egemenliğini perçinlediği sırada ikinci Marxist-Leninist Bilimsel Araştırma Enstitüsü Tüm Sendikalar Konferansı, "Marxist-Leninist Felsefenin Çağdaş Sorunları"yla ilgili bir karar aldı. Bu kararda Stalinizm'in karanlık gölgesi tümüyle belirgindir. 60 yıl sonra aynı kararı olasılıkla dünyadaki Marxist-Leninist her parti olduğu gibi benimseyecekti. Oysa bugün bu kararı kabul edecek ancak birkaç Marxist-Leninist parti çıkabilir:

1 Robert V. Daniels, A Documentary History of Communism, 2 cilt. (New York: Random House, 1960, p.7)

"Marxist-Leninist felsefe -diyalektik özdekçilik- toplumun yeniden inşası ve proletarya diktatörlüğü için mücadelesinde proletaryaya güçlü bir silah sağlayan, ona bütünsel bir dünya görüşü sunan biricik bilimsel kuramdır. O, bilimsel araştırmaların her adımıyla ve sınıf mücadelesinin her günlük deneyimleriyle doğrulanan, insanlığın bugüne dek elde ettiği başarılarından ortaya çıkan bilgilerin toplamı ve sonucudur."¹

Stalin'den Sonra Marxizm-Leninizm

1953'te Stalin'in ölümü Sovyet politikasında ve ardıllarına kalıt bıraktığı Marxist-Leninist ideolojik varsayımlarda yeni düzenlemeler yapma olanaklarını ortaya çıkarttı. Ancak başlangıçta bu olanaklar, "proletarya diktatörlüğünün" olanaklı tek biçimi olarak görülen Sovyet toplumundaki SBKP'nin karşı konulmaz egemenliğini ve merkeziyetçi ekonomi sisteminin sosyalizm olanaklı tek modeli olduğunu Marxizm-Leninizm kutsaması nedeniyle son derece sınırlı kaldı.

Yine de bir değişim gereksinmesi vardı. Buyurucu yönetim sistemi; ekonomide olduğu kadar bilim ve sanatı parti gücüne bağımlı kılarak onlara sekte vuran ülkedeki boğucu entelektüel ortamda da sınırlandırılmaya başlandı. Yeni liderlik -kişisel tehlikelerden söz etneksizin- tek kişinin denetimsiz gücünün yarattığı olumsuz politik sonuçları ortaya koymaya başladı. Yeni liderler, parti merkezinin hegemonyasını azaltmaksızın, sistem üzerindeki ortaklaşa yetkelerini benimsetmek istiyorlardı. Sonuçta Sovyet liderleri -ABD'nin nükleer gücü karşısındaki nazik durumlarının bilincinde olarak- süper güçler arası gerginlikleri azaltacak yeni yaklaşımlara yöneldiler. Dolayısıyla

1 Stalin'in doğumunun 100. Yıldönümüne dikkat çeken Kommunist, No. 18, 1979. Bu önemli belgenin tam metni ABD KP'nin kuramsal gazetesi Political Affairs'in 1980 Temmuz sayısında yeniden basıldı.

parti liderliğinin karşısındaki sorun, bireyler olarak Stalin'in çizdiği "sosyalist yolu" hem ideolojik hem yapısal olarak savunmalarına karşın, Stalin'den nasıl kurtulacakları noktasında düğümleniyordu.

1956'da SBKP'nin 20. Kongresinde Kruşçev'in Stalin'i suçlayan ünlü konuşmasının sonuçları ötelere uzanmasaydı parti liderlerinin çoğu kendilerini oldukça rahat hissedeceklerdi; ama öyle olmadı. Stalin'in yaşadığı dönemde onun çevresinde oluşan "kişiye tapma" anlayışının sonucu olarak "sosyalist düzgülerden ayrılanların" öldürülmesi ve estirilen terör dalgası üzerindeki örtü kalktı. Daha da kötüsü bunlar Stalin'in kurduğu sistemin sınırlı (yöresel) özellikleri değil, yaygın özelliklerdi.

25 yıl sonra SBKP'nin kuramsal yayını *Komünist*'in sorumluları, Stalin'in çağdaş dünyadaki Marxizmin tek meşru temsilcisi olduğuna inanmayı sürdürüyorlardı:

"Stalin; Marxist-Leninist bilime, onun temel sonuçlarıyla çatışan herhangi bir şey katmadı. Dolayısıyla Marxist-Leninist bilim içinde yer alan ya da onun sınırlarını aşan ideolojik bir akım olarak 'Stalinizm' diye bir sorun yoktur... Stalin döneminde, Sovyet Komünist Partisi sarsılmaz bir güvenle başat ve temel etkinlik alanlarında Lenin'in yolunu izledi... Kişi tapıncı; ekonomik, toplumsal-politik ve ideolojik bakımlardan sosyalizmin olgunlaşması yönünde adım adım ilerleyen Sovyet toplumunun izlediği genel yönelimi değiştirmedir."¹

Son çözümlemede resmi Marxizm-Leninizm, Stalin'i Sovyet tarihinden uygun bir biçimde dışlarken bile, onun Marxist-Leninist kuramı "geliştirme"sini övmeyi sürdürdü:

"Lenin'den sonra Marxizm-Leninizmin gelişiminin bir duraklama içine girdiğini düşünmek yanlış olacaktır... Lenin'in ölümünden sonra SBKP bilimsel komünizmin gelişmesine be-

1 Boris Ponomarev, *Communism in a Changing World* (New York: Sphin, 1983) p.25-26.

lirgin bir katkıda bulundu... Parti, dünyadaki gelişmeler ve sosyalizmin inşasıyla ilgili bilimsel komünizmin temel ilkelerini formüle etti... Ülkenin sosyalist sanayileşmesi ve tarımın kolektifleştirilmesiyle ilgili kuram, Parti kongre kararlarında özenle işlendi. Dünyadaki ilk sosyalist toplumun inşasını yöneten SBKP; ekonominin sosyalist yeniden yapılanması, ekonomik planlama, yönetim ve toplumsal ilişkilerin gelişmesiyle ilgili temel konularda ortaya koyduğu önemli önermelerle bilimsel komünizmi zenginleştirdi. Sosyalist devlet, kültür devrimi, çokuluslu bir devlet içindeki uluslar arasındaki ilişkiler, ideolojik sorunlar ve sosyalist kültür konularında daha ileri kuramsal çalışmalar yapıldı."¹

Stalin'ın önderliğinde SBKP'nin "sarsılmaz biçimde Lenin'in yolunu izlediği"ni öne süren sav dışındaki değerlendirmelerle uyuşmamak için ortada bir neden yok; çünkü Marxizm-Leninizmle Stalinizm gerçekten de birbirinden ayrılamaz.

Temellerini Stalin'in atması bir yana, Marxizm-Leninizm, Stalin'in sosyalizm anlayışına -emir-kumanda ekonomisi, devletin sosyalizmdeki her yerde hazır ve nazır güçlü rolü, proletarya diktatörlüğünün partinin saltık yetkesine döndürülmesi, bütün sorunlarda Marxist-Leninist ideolojiyle Partinin son sözü söyleyen saltık yetke olmaları vb...- bağlı kalınarak inşa edilen yeni toplumun ideolojik bir yansıması olarak biçimlendi.²

Güney Afrika KP eski genel sekreteri Joe Slovo'nun Stalinizmin köklerini incelerken söylediği gibi:

"Hepimizi besleyen, sözüm ona Leninizm olarak anılan yemeğin büyük bir bölümü, aslında Stalinizmin yeniden paketlen-

1 "Komünist, İşçi Partilerin Günlük İletişim ve Kuram Gazeteci olan World Marxist Review, "Marxist kuramın saflığını" en gürültücü bir biçimde ilan etmenin yanı sıra "sosyalist politikaların yalnızca bu evrensel bilimsel doktrine dayanılarak" yürütülebileceğini de öne sürüyordu. Özellikle şu sayılara bkz. 1983 Mart, p.1-5, 1983 Mayıs, p.1-8 1984 Şubat, p.1-7.

2 "Sosyalizmin Geleceği Hakkında Uluslararası Konferans"ta yapılan konuşma, 12 Ekim 1990, New York, Crossroads'da basıldı. Aralık 1990.

mesinin adıydı. Bu yemeğin büyük bölümü, meşrulaşma çabası içindeki Stalinizmden oluşuyordu. Uygulanan teknik; demokratik olmayan uygulamaları akılcı kılmaya hizmet eden Marxizm-Leninizmin evrensel olduğu kadar her zaman için geçerli ilkelerini, devrimci yapkının özgül anlarına uyarlamaktan ibaretti."¹

Marxist-Leninist Akımlar

Ortodoksluk kaçınılmaz olarak hizipler doğurur; Marxizm-Leninizm bu gerçeğin bir ayrıncasını oluşturmadı. 1920'lerin ortasında SB'deki politik mücadelelerden doğan Marxist-Leninist ideolojinin ortaya çıkışından bu yana birçok grup ve mezhep kendisini Marxist-Leninist ilan etti. Stalinist Ortodoksluk söz konusu olduğunda bu akımlardan yalnızca ikisi ilgimizi çekiyor: Troçkizm ile Maoizm. Troçkizm ilgimizi çekiyor, çünkü Ortodoks Marxizm-Leninizme yönelik eleştirilere karşı soldan oluşturulan başlıca ideolojik şemsiyelerden biri olageldi; Maoizm ilgimizi çekiyor, çünkü o da, belli bir süre için, hem dünyanın en büyük KP'sinin başat ideolojisiydi, hem de bazı Üçüncü Dünya devrimci hareketlerinde önemli etkiye sahip bir akımdı. (Ayrıca 1970'lerde gelişmiş kapitalist ülkelerdeki komünist hareketler içinde ortaya çıkan Sovyet Ortodoksluğuna karşı Troçkist olmayan bir alnaşığın kısa süren parlamasından da söz edilebilir.)

Troçkizm

Leon Troçki, birçok bakımdan, Rus Devriminde önde gelen rol oynayan kişilikler içinde en değişken olanıydı. 1917 öncesi

1 "The New Course" (1943) dan aktaran Albert Fried - Ronalt Sanders, Socialist Thought, A Documentary History, (New York: Doubleday, 1964,) p. 497.

dönemde belli başlı parti örgütlenmelerinden herhangi birisiyle ilişkiye girmekten özenle kaçınan Troçki'nin net bir politik duruşu olmamıştı. Devrimci hareket içindeki konumu, yalnızca etkili hitabet gücüyle kuramsal yeteneklerinden kaynaklanmıyordu; politik etkinlikleriyle de sürekli kamuoyunun gözü önündeydi. Çar'ın devrilişinin ardından 1917 ilkbaharında sürgünden Rusya'ya dönen Troçki, uzun yıllar süren örgütsel tutum belirlemeyle ilgili kararsızlığına son vererek yazgısını Bolşeviklerle Lenin'e bağladı... Bolşeviklere katılmasının ardından Troçki hızla Lenin'den sonra Bolşevizmin kamuoyu önündeki en çarpıcı temsilcisi oldu. Bolşevikler iktidarı aldıktan sonra Troçki, yeni devletin ilk dışişleri bakanı oldu. Daha sonra kızgın iç savaş döneminde savaş bakanı oldu. Ne var ki devrimci düşünceyle politikada ayrı bir akım olarak Troçkizmden, ancak Lenin'in ölümünden sonra Bolşevizmin gelecekte izleyeceği yönü belirleme mücadelesi içindeki konumu göz önünde tutularak söz edilebilir.

Troçkizmin ideolojik özü, Troçki'nin aşağıdaki biçimde özetlediği "sürekli (ya da kesintisiz) devrim" ("permanent [or uninterrupted] revolution") kuramıdır:

"Biz komünistler için, iktidarın ele alınmasıyla, politik zaferle, ya da toplumsal reformlarla devrim sona ermez; devrimin daha ileriye taşınması sürecektir; onun sınırları sosyalist toplumdur. Böylece, bir kez daha devrim (biz ona katıldıkça ve özellikle önderlik ettikçe) hangi biçimsel aşamada olursak olalım kesintisiz bir biçimde devam edecektir. Bütün olanakları ve bütün hareket kaynakları tükenene dek, içinde bulunulan duruma uygun olarak, devrimi kesintisiz biçimde ve ısrarla ilerletmeliyiz. Bu durum, tek ülkede devrimin zaferinin aynı zamanda onun uluslararası arenaya taşınmasına bağlı olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla Rusya için bu kuramın anlamı şudur; ne politik bir süs olarak burjuva cumhuriyetine, ne de proletarya ve

köylülüğün demokratik diktatörlüğüne gereksinmemiz var; bize gereken, uluslararası sosyalist devrim çağını açacak, köylülüğün desteklediği bir işçi hükümetidir."¹

Troçkizm başından beri herhangi bir ülkede doğrudan proletarya diktatörlüğünü kurmayı hedefleyen, sürekli komünistlerin yönettiği bir devrimci çizgi anlayışı formüle ederek, uzlaşmalara eğimli görüşleri sosyalizm hedefine "ihamet" olarak tanımladı. 1904 yılına dek geriye gidersek Troçki'nin yalnız proletarya devrimini göz önünde tutan benzer bir anlayışı olduğunu görürüz. Lenin'in proletarya ve köylülerin demokratik diktatörlüğü kuramını işçilerin içinde bulundukları durumun doğası gereği çelişkili bir kavram olarak niteleyen Troçki, Deutscher'in "devrimin gerçekleşmesi sürecinde sosyalist görevleri öncelikle ele almak zorundayız"² düşüncesini benimsiyordu.

Troçkizmin "kesintisiz (uninterrupted) devrim" kavramı, onun dünya ölçeğinde gelişen bir süreç olarak sosyalizm için verilen mücadele anlayışı içinde enine boyuna işlenmişti. Kuşkusuz böyle bir anlayışı savunan yalnızca Troçki değildi. 20. yy. Marxizminin en önemli adları kadar Marx ve Engels de bu görüşteydi. Rusya'da devrim olana dek, hiç kimse, başka yerlerde devrimci ayaklanmalar olmaksızın Rusya'da sosyalizmin kurulacağını hayal bile etmiyordu. Gerçekten de herkes Rusya'daki devrim, hızla diğer ülkelere yayılmadıkça sonucun kötü olacağı düşüncesindeydi.

Ne var ki Troçki, bu düşünceyi çok daha ilerilere götürdü. 1906'da şöyle yazıyordu:

"Avrupa proletaryasının düzenli yardımı olmaksızın Rus işçi sınıfı iktidarda kalamaz ve geçici egemenliğini kalıcı bir sos-

1 Troçki, Basic Writings, Irwing Howe (New York: Schocken Books, 1976) p.127.

2 Aktaran Isaac Deutscher, Silahsız Peygamber: Stalin, 1979-1921 (New York: Knopf, 1965) p. 158-159.

yalist diktatörlüğe dönüştüremez... Bu durum, işin başında olayların gelişiminin uluslararası bir nitelik alacağını bildirdiği gibi geniş bakış açıları ortaya koyacaktır: *Politik özgürlükler mücadelesine önderlik eden Rus işçi sınıfı tarihte görülmemiş bir konuma gelecek; olağanüstü güce, araçlara kavuşacak ve dünya ölçeğinde kapitalizmin tasfiyesinin başlatıcısı olacaktır...*

Rus proletaryası... dünya gericiliğinin örgütlü düşmanlığıyla, dünya proletaryasının ise gönüllü olarak devrime verdiği örgütlü yardımla karşılaşacaktır. Kendi başına kaldığında Rus işçi sınıfı kaçınılmaz olarak köylülüğün proletaryaya sırtını döndüğü anda karşı-devrimce ezilecektir. Rus işçileri için, kendi politik yönetimlerinin yazgısına, dolayısıyla Rus devriminin yazgısını, Avrupa'daki sosyalist devrime bağlamaktan başka yapacak hiçbir şey yoktur. Rus proletaryası, Rus burjuva devriminin geçici koşullarının kendisine sağlayacağı büyük politik devlet gücünü kullanarak, tüm kapitalist dünyayla büyük bir sınıf mücadelesi içine girecektir. Elinde tuttuğu devlet gücüyle, arkasında karşı-devrimci güçler, önündeyse Avrupa gericiliği dururken, bütün dünya üzerindeki kardeşlerine o bilinen eski çağrıyı ama bu kez son saldırı için yapacak: Bütün ülkelerin proleterleri birleşin!"

Birçok bakımdan bu Prometece düşler Troçkizmle ilgili canlılığı -ama düşçülüğü de- ortaya koyar. Kabına sığmayan, vahiyler bildiren bu ruh, çözümlemelerini ilerleterek Marxizm-Leninizmin *bütün* yorumcularının paylaşır gözüktüğü kesin öngörüler ortaya atmaya devam eder.

Troçki'nin "kesintisiz devrim" anlayışı, kesin olmadıkları apaçık ortada olan kesinlikler üzerinde yükselmekle kalmaz, onun mantığı da tümüyle kendi kehanetleriyle süslenmiştir.

Mademki köylülük "kesin olarak proletaryaya sırtını döner"dir, o zaman bu sınıfın gerçekten karşıt olduğunu kabul

eden bir politika -yani hızlı bir toplumsallaştırma- izlemek gerekir. Mademki dünya proletaryası "devrime örgütlü yardım etmeye" hazır, o halde uluslararası burjuvazinin yeni Sovyet devletini ezmekte kararlı olduğu kabul edilmelidir. Bolşevikler rastlantıyla elde ettikleri "politik-devlet gücünü" başka yerlerdeki devrimleri desteklemek için kullanmalıdırlar -böyle bir politikanın işçilerin iktidarını devirmeye karşı tarafsız kalmaya çalışan girişimleri bozmasına aldırmamak gerekir.

Kuşkusuz Troçki'nin 1906'daki bu düşünsel kurgularının çok az yapısal bir önemi var. Çünkü o dönem genel politik ortam "dünya devrimi" kavramını zaten paylaşıyordu. Bu nedenle ortada olağanüstü bir şey yoktu. Oysa gördüğümüz gibi, Lenin Troçki'nin köylülük çözümlemesini şiddetle reddetmişti. Troçki, Bolşevik iktidar içinde yüksek bir konuma ulaştığında, devrimden sonra koşullar kökten değişmesine karşın, aynı bakış açısıyla izlenecek bir politik çizgide ısrar etti; doğallıkla bu durum büyük yapısal anlamı olan tartışmalara yol açtı.

Stalin ile Troçki arasındaki bu tartışma tarihe "tek ülkede sosyalizm" anlayışla ilgili tartışma olarak geçti. Ne var ki son derece yüksek soyutlama düzeyinde bile bu tanım gerçeğin yalnızca bir kısmını tanımlıyor, Somutta tartışılan şeydu: Sovyet Rusya, temel politikalarını SSCB'deki devrimin kazanımlarını pekiştirmek için mi seferber etmeli yoksa dünya devriminin geliştirilmesini ana görev olarak mı benimsemelidir?

İki taraf da kendi bakış açısını dayandığı yetke olarak Lenin'i gösteriyordu. Ne var ki Lenin bu konuda farklı dönemlerde çelişkili görüşler ortaya koymuştu; bu nedenle ondan yapılan alıntılar konuyu aydınlatmaktan epey uzaktı. Troçki'nin taraftarları doğallıkla dikkatlerini 1918-20 yıllarında dönemindeki, iç savaş ve "savaş komünizmi" yıllarında devrimin kapitalist devletlerin saldırılarına inaruz kaldığı ve köylülüğün devrimden uzaklaşır görüldüğü, kısacası devrimi güçlendirme ola-

naklarının arandığı yıllardaki Lenin'in yorumları üzerinde yoğunlaştırdılar. Lenin'in 1919'daki şu sözlerini örnek gösteriyorlardı: "Sosyalizmin kuruluşu tümüyle Avrupa'nın en önde gelen ülkelerinde devrimin zaferi kazanma hızına bağlıdır. Yalnızca böyle bir zaferden sonra ciddi olarak kuruluş işine yönelebiliriz."¹ Bir buçuk yıl sonra ise Lenin şöyle demişti: "Uluslararası bir bakış açımızın olması gerektiğini her zaman vurguladık. *Sosyalist devrim hedefi tek ülkede başarıya ulaştırılmaz.*"²

Öte yandan Stalin, Lenin'in "Dünya Birleşik Devrimi" çağrısı yapan sloganı eleştiren sözlerine dikkatleri çekiyordu. Lenin'e göre bu slogan "sosyalizmin tek ülkede zaferinin olanaksızlığı biçiminde yorumlanabildiği" için yanlıştı, oysa "sosyalizmin zaferi ilkin birkaç ülkede, hatta tek bir ülkede bile olanaklı olabilir"di.³

"Tam bir sosyalist toplumun kurulması için gereken her şey" diye nitelediği NEP'le birlikte gündeme gelen büyük kooperatifler ağının gelişmesini gördükten sonra Lenin 1923'te daha da ileri giderek şu sonuca vardı:

"Karşıtlarımız sürekli olarak bize kültürel bakımdan yetersiz bir ülkede sosyalizmi kurmak için düşüncesizce ileri atıldığımızı söylüyorlar. Ancak onlar (her türden bilgiçlik taslayan kırımcılar gibi) kuramın öngördüğü sonucun tam tersinden yola çıktıkları için yanılıyorlar. Ülkemizde politik ve toplumsal devrim kültürel devrimden önce oldu... Dolayısıyla söz konusu kültürel devrim, bugün ülkemizi tam bir sosyalist ülke yapmaya yetecektir."⁴

1 Medvedev, *Leninism and Western Socialism*, s. 175. Medvedev, bu alıntının Lenin'in Petrograd Sovyeti'nde yaptığı konuşmanın steno kaydından alındığına dikkat çekiyor. Aynı sözler Stalin'in denetiminde hazırlanan Toplu Yapıtlar'da - ama Rusça değil - yer alıyor.

2 Ibid.

3 LCW, cilt 21, p.342.

4 LCW, cilt 33, p.474.

Stalin, Troçki'nin Lenin'e başvurmasından daha güçlü bir biçimde Lenin'e dayandığını öne sürse de, ikisinin iddiası da pek geçerli değildi. Çünkü ikisi de polemiklerinde Lenin'in 1923'teki "Tüm sosyalizm anlayışımızda bugün köktenci bir değişim oldu"¹ açıklamasına dayanmıyorlardı.

Troçki'nin "tek ülkede sosyalizm" eleştirisi, Rus devrimi öncesi Lenin'in de içinde olduğu birçok Marxistçe savunulan sosyalizm anlayışına dayanıyordu. Buna göre sosyalizm, en gelişmiş kapitalist ülkelerde sağlanabilen dengeli bir ekonomik gelişme düzeyinin olmasını gerektiriyordu. Benzer biçimde Stalin de SB'de sosyalizmin kurulması hedefinin sosyalizmin geleneksel anlayışı üzerinde temellendiğini öne sürüyordu. -1929'daki "Büyük Dönüşüm"le böylesi bir sosyalizmin tam olarak kurulmaya başlandığını söyleyen Stalin, 1936'da sosyalizmin tek ülkede zafer kazandığını öne sürdü. Oysa ne Stalin ne de Troçki'nin bakış açısının Lenin'in yeni sosyalizm anlayışıyla bir ilgisi vardı. (Bu konuyu 4. Bölümde daha geniş olarak ele alacağız.)

Sonraki yıllarda, özellikle iki tarafın sıradan partizanlarının aşırı basitleştirmeleriyle sürdürülen bu tartışma, sonuçta, iki tarafta varolan olumlu görüşleri de karartan bir yöne evrildi. Troçkizmin "dünya proleter devrimi" üzerindeki vurgusu o dönemin nesnel gerçekleriyle çatışan, sonraki yıllarda iyice açığa çıkan yanlış bir yorumdu; ancak Troçkizmin Stalinist sosyalizmin kaçınılmaz olarak boğucu bir bürokratik sisteme yol açacağı suçlaması tümüyle doğru çıktı. Öte yandan Stalin, Rus devriminin yazgısını giderek belirsizleşen bir dünya devrimine umutsuzca bağlanınayı reddederek belli bir başarı elde etti; ancak Lenin'in "köktenci değişimleri"ni terk ederek -elde ettiği bazı başarılarla karşın- sonuçta tümüyle başarısız bir sistem ortaya çıkardı.

1 Ibid.

Söz konusu tartışma ve olayların ardından Troçkizm; soldaki bütün eğilimlerin eleştirdiği, esas hedefini "dünya devrimi" olarak belirlemiş, komünizm içindeki örgütlü uluslararası bir akım durumuna geldi. 1938'de Dördüncü Enternasyonal'in kurulması Troçkizmin en tutkulu işi oldu. Ancak birkaç ayrışması, geçici örnek dışında kitlesel bir hareket durumuna gelemeydi. Bunun sonucu olarak politik bir güç olma yerine entelektüel bir etki yaratabildi. Sonraki politik kararsızlıkları birçok bölünmeye uğramasına yol açtı; dolayısıyla bugün Troçkizmi bütüncül, birleşik, sağlam bir ideoloji olarak görmek bir hayli zor.

MAOİZM

"Mao Zedung düşüncesi, Marxizm-Leninizmin gelişmesinde bütünüyle yeni bir aşamayı dile getirir. Çağımızdaki Marxizm-Leninizmin en son aşamasını oluşturur. O, halkların ruhunu yeniden biçimlendiren çağdaş Marxizm-Leninizmdir; proletaryanın en güçlü ideolojik silahıdır."¹

Maoizm, bir Batılının coşkuyla "insan ruhunun dile getirilmesi"² olarak nitelediği kuramsal bir reçete durumuna gelmiş olsa da, onun kökeni 1950'lerin ortalarında Nikita Kruşçev liderliğindeki SB'nin Batıyla yakınlaşma ve toplumsal özgürlük reformları yapma politikalarına karşı Mao'nun aldığı olumsuz tavırda yatar.

SB'nin hedefleri -ekonomide daha barışçıl koşulları, politik demokratikleşmeyle ilgili önlemler- Kruşçev iktidara gelmeden önce belli bir noktaya gelmişti. SB, Vietnamlı komünistlerle

1 "Çin'deki Büyük Proleter Kültür Devriminin Önemli Belgeleri" içinde yer alan Lin Piao'nun Kültür Devrimi kutlamalarıyla ilgili 1966'daki konuşmasından. (Pekin: Foreign Language Press, 1970) s. 245.

2 (Kitabın orijinalinde, bu dipnot ihmal edilmiştir. Türkçesine ekliyorum. ç.n.) A History of The Chinese Cultural Revolution (New York: Random House, 1974) p.13.

re bazı önemli dayatmalarda bulunarak Fransa'nın yeni sömürgecilik iddialarıyla Çinhindi'nde bir "kirli savaş" yürütmesini kolaylaştırmış ama bunu karşılamak için ABD'ye karşı Kore Savaşı'nda Çin'e yardım etmişti. 1955'te Kruşçev aradaki pürüzleri düzeltmek için Yugoslavya'ya giderek "sosyalist gelişme biçimlerinin çoğaltılmasını" kabul ettiklerini açıkladı. Bir yıl sonra Sovyetler Avusturya'da dört işgalci güçle anlaşmayla sona eren bir politikaya yöneldi. Ardından dört ülke Cenevre'de bir zirve topladılar. Yine aynı şehirde dışişleri bakanları konferansı yapıldı. Çok geçmeden dünya umut veren "Cenevre ruhu"yla tanıştı, hızla soğuk savaş döneminin "buzlarının erimeye" başladığı görüldü. (30 yıl sonra Gorbaçov da benzer bir çizgi izledi.)

Uluslararası iklimdeki bu değişme Moskova'da memnunlukla karşılanırken, Pekin bu yumuşama sürecinde Çin'in yer almamasından son derece kuşkulandı. Sürekli bir Amerikan işgal ordusu Kore yakınlarında konuşlanmıştı, ABD Vietnam'la antlaşma yapmayı sürekli reddediyordu. Bu tutumu Pekin, Çin'in kuşatılması stratejisinin bir parçası olarak değerlendiriyordu. Aynı anda Çin'e karşı bir savaş ilanı Washington'da açıkça ve sık sık tartışılan bir konu durumuna gelmişti. Mao ABD liderlerinin Kruşçev'in tavırlarını bir zayıflık belirtisi olarak yorumladıklarına inanıyordu. İki süper güç arasında gelişen yumuşama sürecinde Çin'in ağırlıkla ekonomik ve askeri bakımdan Sovyet yardımlarına bağlı olduğu göz önünde tutulduğunda Sovyetler'in görüşmelerde Çin'in çıkarlarına aykırı davranabileceği düşünülebilirdi.

(Bu, Çinli komünistlerin Sovyet politikalarıyla çatıştıkları ilk örnek değildi. Moskova'da eğitilen "28 Bolşevik"ten oluşan bir grup, Komintern'in ÇKP üzerindeki denetimini yeniden sağlamak için Çin'e gönderildiklerinde ortaya çıkan keskin mücadeleden sonra 1930'lu yıllarda Mao ÇKP'de tartışılmaz liderli-

ğini ilan etmişti. Yine Mao, Stalin'in II. Dünya Savaşı sırasında Çan Kay Şek ile anti-faşist bir koalisyon yapılması yönündeki baskılarına karşı da direnmiş, hem Japonlar'a hem de Çan Kay Şek'e karşı dövüşmeyi sürdürmüştü.)

Kuşkusuz Maoizmin gelişmesini basitçe bu gelişmelere bağlamak yanlış olur. Maoizmin yeşereceği Çin komünizminin kendi tarihi kadar Maoist ideolojinin her zaman en olumlu yanını oluşturan sömürgecilik karşıtı bir devrimin dinamiklerinin de boy verdiği verimli bir temel vardı. Yine de yalnızca ideolojik farklılıklar Çin-Sovyet çatışmasını doyurucu bir biçimde açıklamaya yetmiyor. Kaçınılmaz olarak devletler arası mücadele çıkarlarla ilgili anlaşmazlıkları yansıtır, o zaman da bu çıkarlar ideolojik terimlerle dile getirilir.

Politik açıdan Maoizmin iki belirgin özelliğinden söz edilebilir: İlk uluslararası komünist stratejinin merkezinde barış içinde bir arada yaşama değil emperyalizme karşı mücadeleye vurgu yapan devrimci bir çizgi; ikincisi Kültür Devrimi'nde örneklendiği gibi komünistlerin iktidarda olduğu "sosyalist" üretim ilişkilerinin, bunların sanayideki temeli oluşmadan yaşama geçirilebileceğine inanma.

Uluslararası düzeyde Maoizm Kruşçev'in "üçlü barışçılığı" denen, emperyalist devletlerle barış içinde bir arada yaşama, onlarla barışçı rekabet ve barış içinde sosyalizme geçme anlayışında odaklanmıştır. Nükleer silahların savaşın doğasını değiştirdiğini öne süren SBKP anlayışını "nükleer fetişizm", "bütünyle hainliğin felsefesi"¹ olarak niteleyip reddeden Çinli komünistler emperyalizmin "kâğıttan bir kaplan" olduğunu, dünyadaki güçler dengesinin sosyalizm lehine olduğunu öne sürüyorlardı. (Doğu rüzgârı Batı rüzgârına üstündür.) Ayrıca üçüncü dünya savaşının giderek olası bir duruma geldiğini, bu savaşta nükleer silahlardan daha çok geleneksel silahların kul-

1 Polemic, (Beizing: Foreign Language Press, 1965), p.244.

lanılacağını, nükleer bir savaş olsa bile bunun sosyalizmin değil, emperyalizmin sonu olacağını öne sürüyorlardı.

"Eğer emperyalistler üçüncü bir dünya savaşını başlatmada ısrar ederlerse, yüz milyonlarca insanın sosyalizme yöneleceği kesindir. O zaman dünyada emperyalistlere yer kalmayacak, büyük olasılıkla emperyalizmin tüm yapısı bütünüyle çökecektir."¹

Son çözümlemede Maoizm, üçüncü dünya ülkelerindeki ulusal kurtuluş hareketlerinin dünya devriminin fırtına merkezleri olacakları görüşüne dayanıyordu. Bu hareketler:

"Emperyalist yönetimin temellerini zayıflatacak, böylece dünya nüfusunun ezici çoğunluğunu barındıran bu bölgelerdeki halkların devrimci mücadelesi uluslararası proleter devrimin temel dayanağı olacaktır."²

Troçki'nin, "tek ülkede sosyalizm"ın SB'yi kaçınılmaz olarak dünya devrimine "ihanet" etmeye götüreceğinden emin olması gibi, Maoistler Kruşçev'in barış içinde bir arada yaşamayı uluslararası komünist politikanın merkezine yerleştirmesinin kaçınılmaz olarak SB'yi ulusal kurtuluş hareketlerine "ihanet" etmeye götüreceğinden emindiler. (Oysa hiçbir alaysamaya girmeden bu hareketlere SB'nin yaptığı *yardımların* ABD ile girdiği yumuşama sürecini baltalayan temel pürüzler olduğu söylenebilir.) Dünyadaki güçler dengesinin değerlendirilmesindeki delice iyimserlik ve nükleer bir savaşın sonuçlarına aldırılmaz gözükken gözükaralık bir yana, Maoist çözümlemenin temel özelliği, sömürgecilik karşıtı devrimlere onların kapasitesinin üzerinde bir rol biçmesidir. Mao'nun tezleri Çin deneyiminin,

1 Mao, "Halk Arasındaki Çelişmelerin Doğru Ele Alınması Üzerine", (New York: New Century 1957) s.29. Bu önermelerin birçoğu- özellikle yeni, uygun dünya güçler dengesiyle ilgili önerme ile nükleer bir savaşın sonuçlarını küçümseyen yaklaşım- daha sonraki Brejnev döneminde SBKP'ce benimsendi.

2 Polemic, p.201-202.

bir üçüncü dünya ülkesinin başarılı bir devrim yaparak sosyalizme yürüyebileceğini kanıtladığı, diğer ülkelerdeki -Kore, Vietnam, Küba- gelişmelerin de bunun toplumsal dönüşümler için geçerli bir model olduğunu ortaya koyduğu öncüllerine dayanıyordu. Ancak sonraki olaylar bu öncüllerin pek de doğru olmadıklarını ortaya çıkardı. Gerçekten de üçüncü dünyada kapitalizmin gelişme ve yayılmasına karşı gündeme gelen sömürgecilik karşıtı devrimleri başaran bu ülkeler (en başta da Çin), sosyalist bir yola girmelerine karşın, bugün aradan geçen zamanı telafi etmek için, artan ölçüde kapitalist üretim ve dağılım ilişkilerine ekonomilerini yönlendirmeye başladılar.

Kruşçev'in Marxist-Leninist ilkelerden saparak tek yanlı olarak ABD ile uzlaşmaya çalışmasının Pekin'i haklı olarak kaygılandığı düşünülebilir. Yumuşamadan beklediği yararları elde edecek bir SB'ye Çin'in çıkarları ABD ile çatıştığında -bunun olması bir yerde kaçınılmazdı- Çin ne kadar güvenebilecekti? Sovyet ekonomik yardımına bağımlı Çin yeni Moskova-Washington ilişkilerinde bir rehin durumuna düşmeyecek miydi?

Bu sorular karşısında Mao, Çin'in artık Moskova'ya güvenemeyeceği sonucuna vardı. Çin, yazgısını Sovyet güdümündeki "sosyalist kampa" bağlamaktansa, ekonomik bakımdan bağımsız, kendi kendine yeterli bir duruma gelmeliydi. Bu düşünceler ışığında, İleri Doğru Büyük Sıçrayış (1958)'in zamanlamasının rastlantısal olmadığı kolayca anlaşılabılır. "Büyük Proleter Kültür Devrimi" (1966) (BPKK)'nin öncüsü olan bu hareket, Çin'i olabildiğince hızlı biçimde sanayileşmiş ülkeler düzeyine ulaştırmayı hedefliyordu; Mao "15 yıl içinde İngiltere'yi yakalamayı"¹ öngörüyordu. Bu iddialı program, Maoizmin felsefi özünü oluşturan bir toplumsal gelişme anlayışını ortaya çıkarttı.

1 28 Ocak 1958 tarihli konuşmadan aktaran Stuart Schram, Chairman Mao Talks to the People (New York: Pantheon, 1974) s.93

1958'de "Büyük Sıçrayış"ı başlatırken Mao "ben sürekli devrimi savunuyorum" diye açıklamıştı. Bu şaşırtıcı deyişler -bu arada Mao dinleyicilerini uyararak "bunu Troçki'nin sürekli devrim kuramıyla karıştırmamalarını"¹ vurguladı- Maoizmin ideolojik özünü oluşturan üç temel ilkeye dayanıyordu.

Birincisi, sosyalist üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişme düzeyindeki niteliksel sıçramanın önkoşuludur; üretim ilişkilerindeki devrim, üretici güçlerin belli bir gelişme derecesi üzerinde gerçekleşir, ancak üretici güçlerdeki en önemli gelişme her zaman üretim ilişkilerindeki değişikliklerden sonra olur.²

İkincisi, farklı sosyalist mülkiyet biçimleri arasında uzlaşmaz bir çelişki vardır. Bu çelişki, hızla "yüksek" biçim lehine çözülmedikçe toplum kaçınılmaz olarak "Kapitalist yol"a yeniden girer. Dolayısıyla kolektif çiftliklerin bile hızla devlet mülkiyetine geçmeleri gerekir.

"Sosyalist devlet ve sosyalist kuruluş; iki farklı mülkiyet temelinde, tüm halkın mülkiyeti ve kolektif çiftliklerin mülkiyeti temelinde uzun sürecek bir süreçle kurulamaz. SB'de bu iki tip mülkiyet biçiminin bir arada bulundukları dönem çok fazla uzundu... Bu iki mülkiyet biçimi arasındaki çelişkiyi, kolektif çiftliklerdeki mülkiyeti tüm halkın mülkiyetine çevirerek çözmeliyiz."³

Üçüncüsü, maddi özendiriciler kapitalizmin kalıntısıdır, onlara güvenemeyiz, onlar sosyalist bir toplum kurma çabalarını baltalar. Ahlaki özendiriciler yeniyi temsil eder, sosyalist bilinçliliği geliştirirler; "bireysel maddi çıkar... gerçekte proletaryanın kapitalizme karşı sürdürdüğü sınıf mücadelesi içinde boy

1 İbid, p.94.

2 Mao, Sovyet Ekonomisinin Eleştirisi (New York: Monthly Review, 1977) p.66.

3 İbid. p.54.

veren ekonomik bir eğilim olarak sosyalist kuruluş döneminde açığa çıkan, uzağı görmeyen bir bireyselliktir!"¹

Bu üç ilke, Mao'nun BPKD'nin yani sosyalist tasarının merkezinde yığınların ideolojik dönüşümünün yer aldığı inancının, kuramsal temellerini oluşturdu. ("Devrim"in adı Çin proletaryası bu harekete öncülük ettiği için böyle konmamıştı; bu adla, "proleter değerler"in halka benimsetilmesine çalışılıyordu.) Sosyalist bir ekonominin gelişmesi de dahil her şey buna bağlıydı. Ya kapitalizmin bütün kalıntıları -yalnızca özel mülkiyet değil, kafa ve kol emeği arasındaki farklılıklar, "bireycilik" ve diğer burjuva alışkanlıklar temelindeki ekonomik ve toplumsal etkinlikler- ortadan kaldırılacak ya da sosyalizm mahvolacaktı. Böylece Kültür Devrimi, ondan sapanlara karşı açılmış politik ve ideolojik kutsal bir savaş durumuna geldi. Onun yeni kültürüyle Çin'in karışıklıklarından "yeni insan" yaratılacaktı:

"Proletarya... ideolojik alanda burjuvazinin her tür çabasına karşı çıkmalıdır. Yeni ülkeleri, kültürü, gelenekleri, alışkanlıkları kullanarak toplumun zihinsel kavrayışını değiştirmeli... sosyalist ekonomik temele uymayan üst yanının bütün parçalarını, edebiyatı, eğitimi... tümüyle dönüştürmelidir."²

(Kuşkusuz bu kitlesel seferberliğin çok daha güncel ve yapkısalsal bir amacı da vardı: "hâlâ aramızda barınmaya çalışan" birçok "kapitalist yol savunucusunun partideki yönetici konumlarından" uzaklaştırılması.)³

Troçkizmin Stalinizmle bazı aşırı solcu yanları paylaşması gibi, Maoizm de Stalinizme bazı bakımlardan benziyordu. Mao, Stalin'in 1930'ların başında tarımda gerçekleştirdiği hızlı kolektifleştirmeleri örnek alıyor; bunu "sanayileşme, tarımda ko-

1 İbid. p.84-85

2 Important Documents of Cultural Revolution. s.130

3 Mao'nun yorumlarını aktaran Lin Piao'nun ÇKP'nin 9. Ulusal Kongre Raporu. 1 Nisan 1969. İbid. p.23, 31. Bu sert eleştirinin temel hedefi o dönemde (1966) devlet başkanı olan Liu Shao-chi idi.

lektifleştirmenin önkoşulu değildir"¹ diyerek savunuyordu. Bu Marx'ın görüşünün tam tersi bir anlayıştı. Marx şöyle yazmıştı:

"Yeni üretici güçler edindiklerinde insanlar üretim biçimlerini de değiştirirler. İnsanların üretim biçimleri, bir başka deyişle geçim biçimleri değiştiğinde ise tüm toplumsal ilişkiler değişir. El değirmeni size feodal beyli bir toplumu verir; buharla çalışan değirmen ise sanayi kapitalistinin bulunduğu bir toplumu."²

Maoizmin en ilginç özelliklerinden birisi Stalin'i yüceltmesidir. Oysa politik, felsefi açıdan bu iki adam birbirinden oldukça farklı görünür. Aralarındaki kişisel ilişki hiç samimi değildir. Ancak biraz önce vurguladığımız gibi Mao tarımdaki kolektifleştirmelerle ilgili Sovyet deneyimine hayrandı. Stalin'in geçmişinde, yöntemlerinde Çin komünizminin temel varsayımlarına benzer epey şey vardı. Kruşçev'in Stalin'le ilgili suçlamalarının ardından, Stalin, Çinli komünistlerin Kruşçev "revizyonizmi"ne karşı Marxizm-Leninizmin saflığını savunmalarında ideolojik bir eksen durumuna geldi. Çin komünizminin işlerine karışmaya kalktığında Stalin'e karşı eleştirel olabilen Mao'nun kendisinininkinden pek de farklı olmayan Stalin'in PD ile kaya gibi sert, bütüncül parti anlayışlarını küçümsemek gibi bir niyeti yoktu.

Çinlilerin Stalin'i savunmaları (yüzde 70 iyi yüzde 30 kötü biçimdeki klasik Maoist formül) bir ölçüde "kişi kültü"yle ilgiliydi, Marxizm-Leninizmine sıkıntı verici bir tireyle "Mao Zedung Düşüncesini" ekleyen Mao'ya biat etme anlayışını göz ardı edemeyiz.

Sonuçta Maoizm her türden kuramsal, içsel tutarlılığını yitirdi. "Çin dünya devriminin cephanesi olmalıdır"³ türünden baş-

1 Mao, Eleştiri. s.48

2 Felsefenin Sefaleti. s.188

3 Aktaran Daubier, History of the Chinese.. p.312

langıçtaki iddiaları sessiz sedasız Mao'nun (gerçekteyse Deng Sia Ping'in) "Üçüncü Dünyanın Farklılığı Kuramı" içinde eridi gitti. Üç Dünya Kuramı, Çin'in ABD, diğer büyük kapitalist güçler ve Sovyet "Sosyal Emperyalizm"ine karşı üçüncü dünyayla birlikte "birleşik bir cephe" kurmasını istiyordu. Benzer biçimde SSCB'de kapitalizmin geri geldiği, reformcu "kapitalist yolcular"ın Çin'de de aynı şeyi yapmaya çalıştıkları iddiaları Mao'nun ardılları Kültür Devrimi'ni terk edince anlamsızlaştılar. Eski düşmanların yeniden kazanılmasıyla, Çin'e özgü bir ekonomiye yönelim başladı. Bugünse kapitalist girişimlere başat rol veren bir ekonomik çizgi izleniyor.

İktidarda olmanın sıkıntı ve yükleriyle tanışmamış, doğrulanmamış ideolojik konumundaki belirsizlikleri sürdüren Troçkizmden farklı olarak Maoizm belli bir düşüş ve yükseliş evrelerinden geçti. Çin'de Maoizmin ütopyacı toplumsal gelişme kavramı ekonomideki adı konmamış felaketten sonra iflas etti. Daha da kötü bir olumsuzluk, Pol Pot'un Kültür Devriminin varsayımlarını Kamboçya'da mantıksal sonuçlarına ulaştırmasıyla yaşandı. Bugün Peru'daki Aydınlik Yol türünden birkaç gerilla hareketi etkin olarak Maoculuğu sürdürüyor. Kapitalist dünyaya dağılmış dar, aşırı-solcu bazı Maoist grupçuklar da var. Maoizmin ütopyacı, iradeci kavramlarının birçoğu bazı etkili Batılı solcu entelektüeller arasında hâlâ yaygın. Bunlar, Çin'deki Kültür Devrimi'nin, dünyada "gerçek" sosyalizmin kurulmasına yönelik kahramanca bir girişim olduğuna inanmayı sürdürüyorlar.

BÖLÜM - II

KAPİTALİZM KAYALARA ÇARPTI MI?

"Ölümümle ilgili haberler son derece abartılı."

Mark Twain

Çöküşü Beklemek

Godot'yu bekleyen Beckett'in yolcuları gibi Marxistler de yaklaşık 150 yıldır kapitalizmin bağrında taşıdığı ölümün gelmesini bekliyorlar. En azından bugüne dek ortaya çıkan sonuç aynı: Beklemek.

1848'de Marx, Engels, kapitalizmin "sınıf mücadelelerinin sonuca bağlanacağı karar verici"¹ anın yaklaştığına, Avrupa'daki sosyalist devrimin "eli kulağında" olduğuna inanıyorlardı. Öngörülerine göre "Almanya'da olacak burjuva devrimi, ara vermeksizin, *hemen* proleter bir devrim izleyecek"ti. (vurgu yazarın)² Marx'ın hesabının yanlışlığı 19. yy.ın sonunda açıkça

1 Komünist Manifesto, MESW, p.44.

2 Ibid. s.63.

ortaya çıktığında, 70 yıl sonra Lenin artık kapitalizmin ilerleyebileceği kadar ilerlediğini, *şimdi* bir sistem olarak gelişmesinin sonul aşamasına doğru hızla yaklaştığı sonucuna vardı. (İngiliz economicisi J.A. Hobson'un örneğini izleyerek, niteliksel olarak dünya çapında küreselleşmiş bu yeni sistemi "emperyalizm" olarak adlandırdı.) "Yeni kapitalizmin, eskisinin yerini *kesin olarak* aldığı zaman tam olarak belirlenebilir; bu 20. yy.'ın başına denk gelen dönemdi,"¹ diye yazmıştı Lenin.

"Emperyalizm; tekellerle mali sermayenin egemenliğinin sağlandığı, sermaye dışsattımının başat önem kazandığı, uluslararası tröstler arasında dünyanın paylaşımının başladığı, dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist devletler arasında paylaşımının tamamlandığı kapitalizmin yeni bir gelişme aşamasıdır."²

"Lenin'e göre bu yeni aşama kapitalizmin, *bir sistem olarak* sınırlarına ulaştığı anlamına geliyordu. Nicel olarak büyümeye devam edilebilirdi, ancak sistemin kendisi *şimdi* artan biçimde "asalaklık ve çürüme"³ ile tanımlanıyordu. Emperyalizm kapitalist üretim biçiminin son aşamasıydı. Lenin, mali sermayenin ekonomik yaşamdaki egemenliğinin artması ve bir avuç dev işletmenin çeşitli sanayi dalları üzerindeki tekelci denetimlerinin güçlenmesinin ekonomiyi tıkamaya, rekabeti sertleştirmeye, üretimdeki anarşiyi artırmaya, küçük girişimcilerin mahvına yol açtığını öne sürüyordu. Tüm bunların sonucu olarak kapitalizmin en güçlü yanı, üretim güçlerini sürekli olarak devrimcileştirme yetkisi giderek azalıyordu. Özellikle bankacılığın ekonomi dallarında tekelci-egemenlik sağlamasıyla aşırı güçlenen mali sermaye, sermaye sahiplerini, neredeyse bütünüyle sanayi ve ticari süreçlerden kopartmıştı. Bu nedenle sermaye sahipleri yükselen bir eğilim olarak üretimden çok spekülasyona yöneliyor, sistem giderek artan ölçüde asalaklaşıyordu.

1 Emperyalizm, MESW, s.180.

2 İbid, s.233.

3 İbid, s.241.

(Lenin "çürüme eğilimi"nin "kapitalizmin hızlı büyümesi"ne engel olmadığına dikkat çekiyordu. "Emperyalizm çağında bazı sanayi dalları, bazı ülkeler, bazı burjuva tabakalar diğerlerinin zararına gelişebilirdi. Az ya da çok, bu eğilimlerden biri ya da diğeri her an görülebilir."¹ Ancak şurası açık ki, Lenin bu görüngenüye temelde *niceliksel* bir büyüme olarak bakıyor, bunun bir biçimde sistemin can çekişen niteliğini değıştirmediğini öne sürüyordu.)

Aynı anda uluslararası tekeller (karteller), dünya ekonomisi üzerinde benzer bir boğucu egemenlik kurmuşlardı. Kapitalizmin başat politik biçimi olarak tek tek ulus-devletler varlıklarını sürdürdükleri için bu ayrı kapitalist ülkeler arasındaki mücadele giderek yoğunlaşıyordu. Bu nedenle dünya rakip emperyalist güçlerle, bağımlı ülkeler ve çeşitli nüfuz bölgelerine ayrılmış, en güçlü kapitalist uluslar arasında dünyanın yeniden paylaşılması için savaşlar kaçınılmaz bir duruma gelmişti. Böyle si savaşlar emperyalistlerin birbirlerine karşı oluşturacakları koalisyonlara yol açacak, sonuçta yıkıcı savaşlar sayısız ekonomik zenginliği tahrip edecekti.

Lenin'in belirttiği gibi, hem iç hem de dış etmenler zorunlukla sosyalizmi bir almaşık durumuna getirecekti. Toplumsal üretimdeki ilerlemiş tekelci biçimler nüfusun tümünü proleterleştiriyor, kapitalizmin tüm dünyada genişlemesi proleter safları kalabalıklaştırıyordu. Lenin, kapitalist üretimin toplumsallaşmasının en azından gelişmiş kapitalist ülkelerde, sosyalist bir ekonominin yapısal temelini ortaya çıkarttığını öne sürüyordu. Marx da kapitalizmin, sistemin doğasındaki bir çelişki olarak, özel mülkiyet adına toplumsal üretimi görülmemiş bir düzeye ulaştıracığını, bunun sistemi ortadan kaldıracak devrimin temeli olacığını belirtmişti. Şimdi Lenin, bu çelişkinin, toplumsal üretimdeki özel mülkiyet devam ettikçe ekonomik geliş-

1 Ibid, s.260

menin ilerlemesinin engelleneceği bir noktaya ulaştığını söylüyordu. Sermaye sahipleri kendilerini üretim sürecinden tamamen kopartarak, proletaryanın iktidarı alması durumunda görece kolay bir biçimde ortadan kaldırılacakları, asalak bir sınıf durumuna gelmişlerdi. Ya da klasik Marxist ekonomi politik diliyle söylersek, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasında bir zıtlık ortaya çıkmış, bunun sonucu olarak *Komünist Manifesto*'da selamlanan kapitalizmin büyük devrimci olanakları tükenmişti.

Ek olarak emperyalist çıkarlar adına dövuşen proleterden oluşan orduların birbirini boğazlaması kitlesel bir devrimci bilincin oluşma koşullarını yaratmıştı. Benzer biçimde ezilen ulusların sömürgecilğe karşı direnişlerinin artması, kapitalizmin "başlıca" ülkelerindeki proleter yığınlarla bağ kurup onları devrimci çözümlere yöneltecekti.

Özetle Lenin çözümlemesinde şunları söylüyordu:

"Emperyalizm, kapitalizmin özgül bir tarihsel aşamasıdır. Onun özgül niteliği üç şeyle belirlenir; emperyalizm: 1- Tekelci kapitalizmdir; 2- Asalak ya da çürüyen kapitalizmdir; 3- Can çekişen kapitalizmdir. Serbest rekabetin tekellerce ortadan kaldırılması emperyalizmin *özünü* açığa vuran temel ekonomik özelliktir... kapitalizmin *bağrından* gelişen tekelcilik, *şimdiden* kapitalizmi yok ediyor, emperyalizm sosyalizme geçişin başlangıcıdır. Emperyalizmin emeği görülmemiş ölçüde *toplumsallaştırması* bu sonucu yaratıyor."¹

Dolayısıyla Lenin buradan "emperyalizm toplumsal devrimler çağını başlatıyor"² sonucuna varıyordu.

(Rosa Luxemburg da kapitalizmin son aşamaya ulaştığına inanıyordu. Ancak onunki çok daha mekanik bir çözümlemeye, kapitalizmin gelişmiş yeniden üretimi artık gerçekleştiremeyeceği düşüncesine dayanıyordu. Luxemburg'a göre kapitalist

1 "Imperialism and The Split in Socialism", LCW, cilt 23, p.105-7.

2 LCW, cilt 27, s.131.

genişleme, sürekli olarak kapitalizm-öncesi yapıları kendisine bağımlı kılmayla olanaklı olabilirdi. Bu nedenle böylesi yapılar -feodal ve yarı-feodal tarım, Asya ve Afrika'nın kapitalizm öncesi ilişkiler yaşayan toplumları vb.- tümüyle özümseğinde kaçınılmaz olarak her kapitalist ülke rakipleri zararına olarak bu tür yapıları ele geçirmeye çalışacaktı.)

O dönemde, kapitalizmin artan bir çöküş süreci yaşadığı önermesi, hiç de inanılmaz bir sav değildi. I. Dünya Savaşı'nın ekonomide, insan kaynaklarında yol açtığı görülmedik yıkım, emperyalist çatışmaların denetimden çıktığı, emperyalistlerin kendi kendilerini yok edecek bir noktaya ulaştıkları düşüncesi- ni doğrulayan uğursuz bir kanıta benziyordu. Daha sonra Rusya'da Bolşeviklerin zaferi, bu kapitalist çılgınlığa karşı alınışığın kurulabileceğinin olanaklı olduğunu düşündürttü. Versay Antlaşması, büyük kapitalist güçler arasında dünyanın yeniden paylaşılması için verilen mücadelenin savaşların en önemli nedeni olduğunu öne süren Lenin'in düşüncesini doğrularken, Alman, Macar devrimleri, kapitalizmin Avrupa'da da devrilmesinin gündeme geldiğini ortaya koyuyordu.

Bütün bu gelişmeler, Marxist-Leninist kuramda, "kapitalizmin genel bunalımı" olarak bilinen anlayışta özetlendi:

"Kapitalizmin genel bunalımı, kapitalist üretim biçiminin çöküp sosyalizmin devrimci yoldan onun yerine geçtiği tarihsel bir süreçtir. Bu dönemin en önemli özelliği dünyanın gelişmekte olan sosyalist sistemle can çekişen kapitalist sistem biçiminde iki sisteme bölünmesidir... Rusya'da sosyalist ekonomik sistemin kurulması, kapitalist sistemin dünyadaki tek sistem olmasına son verdi."¹

Lenin'in ölümünden sonra Stalin, "can çekişen kapitalizm" savlarını tüm sistemi kucaklayacak ölçüde genişleterek Le-

1 G.A. Kozlov. Political Economy: Capitalism (Moscow Progress, 1977) s.375.

nin'in en iyimser değerlendirmelerinin ötesinde devrimin çok yakın bir gelecekte gündeme geleceğini öne sürdü:

"Tek tek ülkelerde ya da daha tüm söylersek şu ya da bu gelişmiş ülkede proteler devrimin nesnel koşullarının olup olmadığından söz edenler geçmişte pek yadırganmayabilirdi. Ancak bugün bu bakış açısı geçersizdir. Bugün bütünsel bir yapı olarak dünya emperyalist ekonomi sisteminin bütününde devrimin nesnel koşullarının varolduğunu kabul etmek zorundayız; henüz yeterince sanayileşmemiş bazı ülkelerin bu sistemde yer alması, sistem genel olarak devrim için olgunlaştığından dolayı, devrimin önünde artık aşılmaz bir engel oluşturmaz."¹

Ancak varsayılan bu "olgunluk" anlayışı kapitalizmin tekrar canlanabileceği düşüncesini ortadan kaldırmadı. O dönemin en önde gelen Marxist kuramcılarından, Komintern başkanı Buharin söz konusu düşüncüyü savnuyordu. Buharin 1929'da şöyle yazıyordu: "Kapitalizm, güçlü bir teknolojik devrimle... bilimsel bilgiyi dönüştürüp teknolojik ilerlemelerde sendeleyerek de olsa yeni bir yükseliş sağlayabilir."²

Kapitalizmin geleceğine ilişkin çok daha gerçekçi bir anlayış geliştirmeye çalışan Buharin'in savları, onu Sovyet ekonomisinin gelecekteki yönelimi konusunda Stalin'le keskin bir mücadeleye girmeye zorladı. Buharin'in savlarına göre NEP terk edilmesi gereken bir yanıltı; çünkü kapitalizmin uzun sürecek denge durumu SB'ye yavaş ama dengeli bir sanayileşme gerçekleştirme fırsatını verecekti. Oysa Stalin yeni bir dünya savaşının gelmekte olduğunu, hızla sanayileşme gerçekleşmezse yeni Sovyet devletinin bu savaşın kurbanlarından biri olacağını öne sürüyordu.

Uzun dönem açısından, Buharin'in kapitalizm henüz tüm olanaklarını tüketmedi görüşü doğrudur. Ancak sonraki geliş-

1 "Foundations of Leninism" LCW, cilt 6, s.99.

2 Aktaran Stephen F. Cohen, Bukharin and the Bolshevik Revolution (New York: Oxford Uni. Press, 1971) p.255-6.

meler -1930'lardaki Büyük Çöküş, on yıl içinde dünya kapitalist ekonomisinin büyük çıkmazlara girmesi, faşizmin yükselişi, II. Dünya Savaşı- sistemin gelişmesinin son evresine ulaştığı görüşünü güçlendirdi. Doğallıkla Sovyet ekonomisi savaş nedeniyle dengesini yitirdi, savaş alanlarında mücadele en öncelikli konu durumuna geldi.

II. Dünya Savaşı, abartılı beklentilerin öngördüğü kapitalizmin çökmesi sonucunu doğurmadı. Gerçekte savaş, kapitalizmin üretici güçlerinde yeni bir devrim gerçekleştirerek onun üretici yeteneklerini görülmemiş ölçüde arttıran bilim ve teknolojiye sağlanan yeni ilerlemelere hız veren bir rol oynadı. Savaşın hemen ardından Doğu Asya ve Doğu Avrupa'da genişleyen bir "sosyalist kamp" ortaya çıkarken Batı Avrupa ve Japonya'da gündeme gelen yeni Rönesans daha dayanıklı, daha kalıcı bir kapitalist gelişmeye yol açtı.

Ancak bu arada Stalinizm, kendi ideolojik gereksinmelerine göre kuramı bütünüyle bozmaya başladı. Sonuçta kapitalizmin hemen çökeceği savı yeni dönemde de dokunulmaz bir sav olarak kaldı. Komünist kuramcılar kapitalist bunalımların daha derinleşeceğini söylüyorlardı. Sosyalist ekonomi blokunun ortaya çıkışının kapitalist ekonominin dünyadaki uluslararası hegemonyasını kıracağını öne sürüyorlardı. Stalin abartılı sözlerle 1952'de şöyle diyordu:

"Tüm dünyayı kucaklayan, tek bir kapitalist pazarın parçalanmasına, II. Dünya Savaşı'yla bu savaşın ekonomik sonuçlarının en başat yeni özelliği olarak bakmak gerekir. Bu durum kapitalizmin genel bunalımını daha da derinleştiren bir etki yapacaktır.¹

Stalin'in çözümlemesinin anahtar öğeleri Çin ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerdi.

"SB ile birlikte kapitalist sistemden kopan bu ülkeler, kapitalist kampa karşı mücadele eden birleşik ve güçlü bir sosyalist

1 Stalin, SSCB'de Sosyalizmin... (Moskova: 1952) s.30.

kamp oluşturmışlardır. İki karşıt kampın varlığının ekonomik sonucu; tek bir dünya pazarının parçalanması, iki koşut dünya pazarının oluşması ve bunların birbirleriyle mücadeleye girişmeleri olmuştur... En gelişmiş kapitalist ülkelerin (ABD, İngiltere, Fransa) dünya kaynaklarını sömürdükleri alanlar artık genişlemeyecektir; tersine olarak, *dünya pazarına satış yapma olanakları giderek azalacak*, gün geçtikçe bu ülkelerin sanayileri daha düşük bir kapasiteyle çalışmak zorunda kalacaktır. Gerçekte bunların anlamı, dünya pazarının parçalanmasına bağlı olarak dünya kapitalist sisteminin genel bunalımının derinleşmesinden başka bir şey değildir."¹

Görüldüğü gibi Stalin Marxist-Leninist kapitalizmin genel bunalımı savını yinelemekle yetinmeyerek, bunalımın hızla derinleştiğini öne sürüyor. Böylece Stalin yapıtının bu bölümünün sonunda ortaya iki soru atıyor:

"Kapitalizmin genel bunalımı döneminde pazarların görece kalıcılığını öne süren, Stalin'in II. Dünya Savaşı'ndan önce ortaya attığı sav bugün hâlâ geçerli olabilir mi? 1916'nın ilkbaharında -çürüyen kapitalizme karşı, "kapitalizmin genel olarak geçmişten daha hızlı büyüdüğünü" öne süren- Lenin'in ortaya attığı sav bugün hâlâ geçerli olabilir mi? Sanıyorum ki ikisi de bugün geçersizdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni koşullar ışığında, bu savlara artık geçerliliklerini yitirmiş savlar olarak bakılmalıdır."²

Stalin'in becereksiz bir alçakgönüllülük görüntüsü altında, kendisinin ve Lenin'in önceki değerlendirmelerini daha ileri bir kuramsal çözümlemeye dönüştürmek için üçüncü bir kişiye düzelttirme çabasındaki kabalık yine de sırtıyor. Doğu Avrupa'da, Çin'de, Kuzey Kore'de komünist partilerin iktidara gelmeleriyle Sovyet kuramcılar, kapitalizmin genel bunalımının yeni bir aşamaya ulaştığını öne sürmeye başladılar:

1 İbid, s.31-32.

2 İbid.

"Bu aşamanın temel özelliği, sosyalizmin bir tek ülkenin sınırlarını aşarak bir *dünya sistemine* dönüşmesidir... dünya kapitalist sisteminden yeni ülkelerin ayrılması kapitalistlerin sömürdükleri alanın daha da daralmasına, sermaye yatırım alanlarının, hammadde kaynaklarının ve geniş pazarların kapitalist dünyanın elinden çıkmasına yol açıyor."¹

Batı, savaş sonrası dönemin iyileşmelerine hoşnutlukla bakarken, Sovyet kuramcıları, kapitalizmin genel bunalımının "üçüncü aşaması" olarak sömürge sisteminin parçalanacağı masalını anlatmayı sürdürüyorlardı. 1960'ların sonunda dünyadaki komünist partiler bir diğer düşsel adım atarak kapitalizmin ölümcül zaman tablosunu çıkardılar. Onlara göre: "Emperyalizm artık bir daha kaybettiği tarihsel üstünlüğü elde edemeyecek, dünya ekonomisini geliştiremeyecekti. İnsanlığın gelişiminin ana yönü dünya sosyalist sistemi, uluslararası işçi sınıfı ve bütün devrimci güçlerce belirlenecekti."²

1970'lerdeki dünya olayları bu iyimser bakışa belli bir destek sundu. Bu dönemde ABD'nin tartışılmaz askeri üstünlüğü, SB'nin stratejik nükleer silahları Washington'un yanı başına ulaştırmayı başarmasıyla sona erdi. Ardından dünyanın önde gelen iki gücünün oluşturduğu "iki kamp" arasında kaba bir askeri eşitlik durumu ortaya çıktı.

Aynı dönemde dünya kapitalizmi, bir dizi uluslararası politik-askeri sorunda üçüncü dünya ile çatışarak sarsıldı. Bunların en önemlisi ABD'nin Vietnam yenilgisi, ardından Sovyet destekli kurtuluş güçlerinin Angola ve Mozambik'teki zaferleriydi. (Angola'da Küba birliklerinin kullanılması Washington için sarımsı bir darbe olmuştu; çünkü bu durum, "Sosyalist Kamp" üyelerine, üçüncü dünyadaki özgürlük mücadelelerini desteklemenin yeni bir biçimini sunuyordu.) Bu terslikler geçici olarak

1 V. Trepelkov, *The General Crisis of Capitalism* (Moskova: Progress, 1983) s.26.

2 Documents of the International Conference of Communist and Workers Parties (Moskova: Novosti, 1959) s.13.

Amerikan askeri gücünü felç etti. Bu durum Etiyopya, Nikaragua, İran, Afganistan, Grenada ve Güney Yemen'deki Sovyet yanlısı rejimlere karşı ABD'nin açık müdahalelerini engelledi. Libya'da ABD karşıtı bir hükümet yönetime geldi. ABD'nin kukla yönetimleri Filipinler, Güney Kore, Şili, Pakistan ve Güney Afrika'da kuşatma altındaydılar. Latin Amerika'da ise Yankilere karşı genel bir kalkışma var gibiydi.

1970'lerin sonunda Marxist-Leninistler kapitalizmin karşı konulmaz ve hızlanan çöküşünde hâlâ ısrarlıydılar:

"1970'lerdeki olayların çözümlemesinde şu sonuç çıkar: Tekelci devlet kapitalizmi sistemi, bilimsel ve teknolojik devrimi uygulayarak dünya kapitalizminin gelişimini sürdürme ve kapitalizmin politik konumunu sağlamlaştırmada giderek daha fazla yetersizlik göstermektedir."¹

Ne var ki bir kez daha Marxist-Leninist değerlendirmeler gerçeklere ters düştü. Kapitalist ülkeler sanıldığından çok daha fazla esnek olduklarını kanıtladılar. ABD 1980'lerde dünya ölçeğinde karşı saldırıya geçerek, önceki on yılda yitirdiği birçok yeri geri aldı. Kuşkusuz bunda Sovyet blokundaki iç bunalımlar büyük bir rol oynadı.

Yine de Marxist-Leninist kuramcılar, kapitalizmin derinleşen bir ekonomik ikilem içine girdiğini gösterecek yeni kanıtlar ortaya koymayı sürdürdüler. Sürekli bunalım yoksa da, çarpıcı değişiklikler bulmak zor değildi. 1970'lerin başlarındaki derin durgunluğu görece zayıf bir iyileşme izlemiş, ardından 1980-81'de yeni bir durgunluk başlamıştı. Bunlar, kapitalizmin dönemsel bunalımlarının sürekli niteliğinin değişmediğini ortaya koyuyordu. Bu dönemde önemli değişmelerle karşılaşan kapitalist dünya ekonomisi, üç ana merkez -Batı Avrupa, Japonya ve ABD- arasındaki ilişkilerin değiştiğini gördü. Benzer biçim-

¹ G. Chernikov, *The Crisis of Capitalism and the Condition of the Working People* (Moskova: Progress, 1980) s.180.

de bilim ve teknolojideki gelişmeler dünya kapitalizminin yapısında önemli değişikliklere yol açtı.

Marxist-Leninistler bu gelişmeyi kavrayıp -ama kaçınılmaz biçimde tek yanlı olarak- geçmiş savlarını yinelediler; kapitalist tünelin ucunda yalnızca karanlık vardı, kapitalizmin sonu ise her zamankinden daha yakındı. Geçmişte birçok kez "tekelci sermayenin, tekelci ekonominin ve onun politik olanaklarının gücünü"¹ eksik değerlendirme uyarılarına aldırılmazdı. Bunların yerine, ayrıntılı ve uzun çözümlemelerle bunalımın her zamankinden daha çok derinleştiğine ilişkin acıklı öngörülerden güvenle söz edilme sürdürüldü. Bazı Marxist-Leninist politikacılar önlemler almayı bile önemsermiyor, kapitalizmin uzun süredir beklenen sonul noktaya gelmekte olduğunu öne sürüyorlardı.

Her zamanki gibi Boris Ponomarev devrimci dalganın yeniden yükseleceğini muştuluyordu... "Emperyalizmin bir zamanlar dünya üzerinde sağladığı egemenliğin tümüyle ortadan kalktığını" öne süren Ponomarev, yeniden yapılanma için işçilerin önceden elde ettikleri toplumsal, ekonomik kazanımları kısımaya çalışan burjuvazinin girişimlerini işçi sınıfının püskürtmek için ayağa kalkacağını söylüyordu:

"Sınıf savaşmaları çok daha büyük ölçekte geliyor, Komünistlerin öngördüğü gibi grev hareketi, giderek daha fazla tekelci devlet sistemi ve hükümet politikalarıyla çatışan bir niteliğe bürünüyor. İngiltere'de işçi sınıfı hareketinin ülke çapındaki yükselişi... Federal Almanya'da beklenmedik grevler, İtalya, Fransa ve diğer ülkelerdeki sol güçlerin canlanması, büyük ölçekli sınıf savaşmalarının ortaya çıkması, Latin Amerika'da halkların süregelen mücadelesi... bunların tümü kapitalistlerin, bunalımdan kurtulmak için emekçi halklara bunalımın yükünü yükleme çabalarının şiddetle püskürtüldüğünü ortaya koyan son olaylardan yalnızca bir kısmıdır."²

1 Konstantin Zaradov, WMR Editörü, aktaran PA, Ocak 1984, s.40.

2 Boris Ponomarev, Lenin and the World Revolution Process, (Moskova: Progress, 1980) p.233-4.

Resmi Sovyet kuramsal yazınındaki o günlerin iyimser ruh halini yansıtan bir başka metin kıyametin eşikte olduğunu öne sürüyordu:

"Kapitalist sistemin giderek derinleşen ekonomik dengesizliği, savaş sonrası dönemde görülmemiş bir biçim aldı. Kapitalizm, ekonomisindeki yapısal bunalımların üstesinden gelemeyeceğini, yol açtığı küresel ekonomik ve ekolojik sorunlara acil çözümler getiremediğini ortaya koyuyor... Dönemsel ve yapısal ekonomik bunalımlar, kapitalist dünya ekonomisinin en gelişmiş ülkelerindeki ekonomik sistemin dengesizliğini giderek artırıyor... kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelesi yeni bir döneme tekeli kapitalist yönetimleri tehdit eden, tüm sistemi temelinden sarsan toplumsal-politik bunalımlar dönemine giriyor."¹

ABD KP lideri Gus Hall "kapitalizmin üçlü bunalımı" kurasından öylesine etkilenmişti ki, -özellikle "yapısal bunalım" (Hall yanlış olarak "ekonomik sahneye çıkan yeni özellik" biçiminde adlandırıyordu bunu) kavramından Marxizm-Leninizmin en sağlıklı mecazlarını kullanmaktan kendisini alamıyordu:

"Bugün kapitalist dünya bunalımının yeni bir evreye girdiğini görüyoruz. Bu durumda kapitalizmin kendisini arıtma yeteneğini yitirdiği söylenebilir. Geçmişte kapitalizm dönemsel bunalımlarla sistemi artılabiliyordu. Ancak kapitalizmin böbrekleri harap oldu, diyaliz makinesi de çok pahalı, dolayısıyla kendi kendini iyileştirmesi artık olanaksız."²

1985'in sonlarına doğru -Margaret Thatcher İngiltere'de iktidara geldikten altı yıl sonra, Ronald Reagan yeniden seçildiği zaferin tadını çıkarırken kapitalist ekonomi de sağlam bir genişleme dönemine girmişti- Sovyet Toplumsal Bilimler Enstitüsü hâlâ "bugün gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyalist dönüşümlerin eli kulağındadır"³ diyordu.

1 P. Novoselov, Problems of the Communist Movement (Moskova: Progress, 1975) p.41-42 .

2 "The Triple Tiered Crisis of Capitalism", PA, Ocak 1984, s.3.

3 Fund. s.221.

Ne var ki yapısal bunalım, kapitalizmin çöküşünü kanıtlamak bir yana -genelde geçmişte olduğu gibi- kapitalist ekonomilerde önemli ayıklamalara, güçlenmeye neden oldu. Çoğunlukla bu değişiklikler işçi sınıfı, özellikle de sendikalaşmamış ağır sanayi dallarındaki işçiler zararına gerçekleşti. Bu durum en çok ABD'de görüldü. Bilimsel, teknolojik gelişmelerin acımasızca üretime uygulanmasının sonunda ABD sermayesi sanayideki emek-gücü önemini azalttı; bu durum sendikaları oldukça zayıflattı, geçmiş dönemde elde edilen birçok toplumsal kazanım ya azaltıldı ya da tümüyle ortadan kaldırıldı. Bu gelişmelerin açık bir sonucu da emeğin sermayenin istemleri karşısında zayıf düşmesi oldu. Milyonlarca işçi "ödün verme" ya da işsizlik arasında seçim yapmak zorunda kaldı. Sonuçta bir ABD'li Marxist ekonomistin dediği gibi "işçi sınıfını yeniden yapılandırdığı için bunalım sermayenin yararına oldu."¹

Bilimsel yöntemin püf noktası olarak deneme-yanılmayı kabul eden bir anlayışın, kuramsal yanılgılara düşmesi kaçınılmazdır. Gerçeklik karşısında iflas ettikleri halde yanlış kuramsal kavramları kullanmayı sürdürmenin bilimle hiçbir ilgisi yoktur. Dolayısıyla Marxizm-Leninizmin "bilim"e yaptığı göndermelerin hiçbir anlamı yoktur. Bu tutum yalnızca 20. yy.ın başında kapitalizmin son aşamaya... can çekişen kapitalizm dönemine girdiğini öne süren Lenin'in savını sürdürmekteki inatçı bağlılığı ortaya koyar. Dünya kapitalizminin II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde elde ettiği dramatik genişleme ve düzelme hiç kuşkusuz söz konusu kuramı iyiden iyiye kuşku durumuna getirdi. Marxist-Leninistlerin tarihsel gerçeklerce çürütülmüş Lenin'in düşüncelerinin serinkanlı bir biçimde yeniden değerlendirmeyi reddetmeleri, kuramsal sorumsuzluğun Marxizm-Leninizmin ayırt edici ideolojik aşınmalarından birisi durumuna geldiğini ortaya koyuyor. Artan sayıda karşıt kanıt-

1 Greg Tarpinian, "Labor and the Global Economy", Crossroads, Şubat 1991.

lara rağmen Marxist-Leninist kuramcılar çözümlemelerini, somut gerçeklikten çok kapitalizm ve onun geleceğiyle ilgili kendi "ilkelerine" dayandırmayı sürdürüyorlar. Geçmişin umutlu düşünceleri bugünlerde yerlerini öznel-çıkarıcı değerlendirmelere bıraktı. İşçi sınıfının militanlığını ortaya koyan her belirti yeni bir kitlesel devrimci ayaklanmanın başlangıcı olarak adlandırılırken, kapitalist radar ekranında görülen her türden yansıma kapitalizmin çöküşüne bir adım daha yaklaşıldığının göstergesi olarak algılanıyor.

Kapitalizmin son nefesini vermekte olduğunu öne süren Marxist-Leninist savın tarihsel öyküsü kısaca böyle. Konuyu biraz bilen sıradan bir araştırmacı bile, yukarda alıntılanan görüşlerin benzerlerini binlerce kez çoğaltabilir. Hiçbir görüş, komünist kuramsal yazında bu kadar yaygın biçimde ve ısrarla savunulmamıştır. Kuşkusuz zamanla koşullara ve mekâna göre bazı düzeltmeler yapıldı ama bu görüşün temelindeki varsayım Marxizm-Leninizmin denektaşı olarak kalmayı sürdürdü: Bu görüş olmaksızın Marxizm-Leninizmin birleşik kuramsal bir dizge olması düşünülemezdi; iki rakip sisteme bölünmüş dünyada kapitalizmin sonul, can çekişen aşamasından kurtulma anı yaklaşıyordu; insanlık tarihinin bir sonraki aşaması durumundaki sosyalizm gündemdeydi ve kısa bir süre sonra proleter devrim yoluyla dünyada egemen olacaktı.

O zamanki koşullar göz önünde tutulduğunda Lenin'in yanlış hesaplamalarındaki öznellik anlaşılabilir bir durumdu. Sosyalist nitelikli bir devrimin son derece uzak bir olasılık olarak görüldüğü Rusya'da Bolşevikler ikilemden çıkış yolu arıyorlardı.

Rusya'daki sosyalizm, başka ülkelerdeki sosyalist devrimlerin başarısına bağlı olarak görülüyordu. Dolayısıyla bu devrimlerin gerçekleşeceği umudu Lenin'in kapitalizmin son aşamaya ulaştığı sonucuna varmasını kolaylaştırmış olabilirdi.

Ancak Lenin'in yanlışları -tıpkı Marx-Engels'inki gibi- bütün varsayımsal çözümlemelerin sınırlarını ortaya koyuyor. Yine de Lenin o zamana dek esnekliğini yeterince ortaya koymamış bir kapitalizm -oysa kapitalizm daha sonra 1930'lardaki Büyük Çöküş vb. karşısında kendini ayarlamayı bilmişti- koşullarında, emek hareketinin büyüyen gücü ve Bolşeviklerin başarısı koşullarında bir sonuca varmıştı.

Lenin; girişimci etkinlikleri hızlandıracak tümüyle yeni teknolojileri geliştirme, yeni büyük pazarlar oluşturma ve emek süreçlerini köklü biçimde değiştirme gibi beceriler ortaya koyan kapitalizmin üretici güçlerdeki devrimci gelişmeleri nereye dek genişleteceğini önceden bilemezdi. Benzer biçimde II. Dünya Savaşı emperyalistler arası savaşın kaçınılmaz olduğunu öne süren Lenin'in savını doğrularmış gibi gözüксе de, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde dünya kapitalizminin sergilediği görece dengeli politik dayanıklılığı da Lenin'in önceden görmesi olanaksızdı. (Emperyalistler arası rekabet tümüyle yok olmadı kuşkusuz. Ancak yaklaşık 50 yıldır önde gelen kapitalist ülkeler arasındaki çelişkiler askeri bir çatışmaya yol açacak ölçüde kızışmadı; yine de bu durum emperyalist rekabetin günümüz kapitalist dünya ekonomisinin başat bir özelliği olmadığını göstermez.)

Sömürge sisteminin ortadan kalkmasının kapitalizm için çok kötü sonuçlar doğuracağını öne süren Marxist-Leninist çözümlemeler doğru çıkmadı. Sömürgeciliğin ortadan kalkmasının tek sonucu, bazı emperyalist güçlerin kendi sömürgelerindeki tekeli konumlarının ortadan kalkmasıyla, kapitalist genişleme için bir dizi yeni olanağın gündeme gelmesi oldu. Yine "kapitalist olmayan yol"un üçüncü dünya ülkelerinin kurtuluşu için geçerli bir yol olacağını öne süren Marxist-Leninist inanç da gerçekleşmedi. (Bu konu 8. Bölümde daha geniş olarak ele alınacak.)

Bu görüşler Marxist-Leninistlerce fazla tartışılmadı; tartışıldığında ise genellikle kuramın "ilkeleri"ni yeniden doğrula-

mak için bu görüngüler yadsındı. Söz konusu kutsal önermelerle ilgili çekince ya da kuşkular Sovyet akademisyenler ya da kuramcılarca en sakınlı bir biçimde -son derece sınırlı ölçülerde- dile getirildi.

Sonuçta "günümüzde varolan sosyalizm"ın çökmesi, Marxizm-Leninizmin kapitalizmin genel bunalımı kuramının temelindeki ana varsayımlardan birini tünüyle çürüttü; bu varsayım 1917'de yeni bir toplumsal düzenin ortaya çıkışı, sonraki gelişimi ve sağlamlaşmasının eski sisteme alması, kendi kendine yetebilen bağımsız yeni bir sosyalist düzenin olabileceği varsayımıydı.

Genel olarak konuya bakıldığında, Lenin'in "kapitalizm ömrünü doldurmuştur" savının tarihçe doğrulanmadığını, bu olay uygulamada göstermiştir. Burada durup gerçek dünyayla kendi söyledikleri arasında bunca fark olan bir kuramla ilgili daha fazla söze gerek yok denebilir. Her şey apaçık ortadayken böylesi bir yaklaşım, derin düşüncelerle ulaşılan bazı eleştirel konulardan kaçmaya neden olabilir. Birçok sosyalist -yalnızca Marxist-Leninistler değil- kapitalizmin ömrüyle ilgili Leninist zamanlamanın yanlış çıktığını kabul etmekle beraber, Lenin'in kapitalizm olanaklarını tüketmiştir, bu nedenle de ortadan kalkmasının koşulları oluşmuştur biçimindeki kuramsal görüşlerine hâlâ bağlılıklarını sürdürüyorlar. Günümüz dünyasının genel çizgileriyle kavramak için öncelikle kapitalizmin *neden* yaşamayı sürdürdüğünü -yalnızca yaşamayı değil, çarpıcı gelişmeler sağlayıp genişlemesini de- anlamak gerekiyor. Yüzyılın başından bu yana güvenle ve ısrarla kapitalizmin mezartaşı dikiyecek denmesine karşın bunun neden gerçekleşmediği ortaya konmalıdır.

Genelde Marxist-Leninistler bu sorunu ele almayı bir sapkınlık olarak görüyorlar. Bir Sovyet akademisyenin geçmişe bakarak söylediği gibi:

"O dönem, öznelciliğin ve katı ölçütlerin benimsendiği, kuramın "doğruluğu" ve yapkısallık süreçlerin gerçeklikle değil, ama köryargılardan elde edilen ideolojik önermelerle saptandığı bir dönemdi. Ezilenlerin devrimci gizil güçleri öylesine abartılıyordu ki, doğallıkla kapitalist rejimlerin ezilenlere karşı koyma yetenekleri hep azımsanıyordu... Bugün kapitalizmin varlığını daha uzun süre devam ettireceği, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde işçi sınıfı hareketinin gözle görülür bir ilerleme sağlamaktan uzak olduğu görülmelidir."¹

LENİN'İN SAVLARINI YENİDEN ELE ALMAK

Lenin'in savlarını kuramsal açıdan yeniden ele almamız gerekiyor; her şeyden önce de onun "aşama" sorununa göz atmalıyız. Marxizm-Leninizmin kendi kategorilerini kullanarak ifade edersek; kapitalizm 21. yüzyılın öngününde, hâlâ 20. yüzyılın başındaki aynı gelişme "aşama"sında mı bulunuyor? Bu sorunun yanıtı ardından şu soruyu gündeme getiriyor. 1916'daki Lenin'in kapitalizmin "son" aşaması olarak çözümlediği sistem hâlâ aynı sistem mi? Bu sorulardan herhangi birine olumlu olarak nasıl yanıt verilebileceğini ben anlayamıyorum. Bu, yalnızca kapitalizmin süregelen niceliksel genişlemesiyle ilgili bir sorun değil. Lenin sonraları bu genişlemeyi kabul etse de, kapitalizmin "can çekişme" dönemine girdiğini varsaymıştı. Dolayısıyla incelememiz gereken, 20. yy.ın başındaki kapitalizmle ilgili kavramlar ve tanımlanan yapıların değişip değişmediği ve bu dönemin "yasaları"nın doğru, açıklayıcı olup olmadıklarıdır.

Bu sorunla ilgili olarak yapılan her ciddi inceleme, Lenin'in *Emperyalizm*'de çözümlediği sistemin tıpkı Marx'ın *Kapital*'de çözümlediği sistemden farklı olması gibi çağdaş kapitalizmden de farklı olduğu sonucunu verecektir.

¹ İvan Antonovich, SEKP-MK Sosyal Bilimler Akademisi rektör yardımcısı, "Dialectics of an Integral World". IA. Cilt 5, 1988, p.48-49.

Devletin Rolü

Belki de iki sistem arasındaki temel fark, ekonomide devletin oynadığı rolün aldığı yeni niteliksel biçimdir.

Kuşkusuz devlet her zaman kapitalist genişleme için uygun koşulları sağlamada önemli bir rol oynamıştır. Marx'ın incelediği kapitalizm esas olarak pazar tarafından belirlenen bir sistemdi. Devlet, görece olarak küçük bir müşteri olarak pazarda boy gösteriyordu. Devletin ekonomik gücü o kadar azdı ki etkilemesi olanaksızdı. Politik bakımdan bunu yapma yetkileri de yoktu. Devletin temel işlevleri; sermaye birikimini önleyen engelleri kaldırmak, ülkelerdeki girişimcilerin yararına uluslararası ticareti düzenleyip hukuk ve düzeni sağlayıp sisteme ekonomik bir altyapı hazırlamak için gücünü kullanmaktı.

Ne var ki 1930'larda Keynesçi ekonomik kuramın kullanılmaya başlanmasıyla beraber, izleyen yıllarda II. Dünya Savaşı'yla birlikte çok daha büyük ölçülere varan devletin kapitalist ekonomiye müdahaleleri sistemin ayrılmaz bir parçası, vazgeçilmez bir kuralı durumuna geldi.

1914'ten kabaca 1955'e kadar bu sistem bir dizi şiddetli sarsıntılar yaşadı: İki dünya savaşı, Rus devrimi, faşizmin yükselişi, Büyük Çöküş, "sosyalizm"in SB sınırları dışına taşması, sömürgecilik karşıtı ayaklanmalar... Leninistler için bu gelişmeler kapitalizmin yakındaki çöküşünün açık habercileriydiler. Ancak biktırıcı uluslararası komünist hareket kararlarında sonuzca yinelenen bilimsel çözümlemelerde yer alan bu felaket tablosu son derece tek yanıydı; kapitalizmi sağlığına kavuşturucu her türden kanıt basitçe göz ardı ediyor ya da bile bile bir yana bırakıyordu. Aynı biçimde bireysel, işletmesel, ulusal sermayeler arasındaki çıkar çatışmalarının, onların kapitalizmin olgunlaşmış çelişkilerini çözmek için bir araya gelebilecekleri bir sistem oluşturmalarına olanak vermeyeceği varsayımı da is-

larla savunuluyordu. Son olarak, sosyalist ekonomilerin rakiple-riyle aradaki farkı kapatmalarının olanaksızlığını ima eden her düşünce şiddetle reddediliyordu.

Kendi kendini aldatan, böylesine maymuncuk bir yöntemin, Marxizm-Leninizmin dünyadaki temel gelişme eğilimlerini ve dünya olaylarını özdekçi açıdan değerlendirme gücünü yok edeceği açıktı. 1930'dan 1950'lere kadar geçen dönemdeki kapitalizmi sarsan yukardaki olaylar kapitalizmi yokoluşa sürüklemekten oldukça uzaktı; tersine bunlar burjuvaziyi ve sistemi iyileştiren şok rolünü oynadılar.

ABD'de gerekli dürtü 1933'te Demokrat Parti ve Franklin Roosevelt tarafından yürütülen New Deal ile sağlandı.

Ekonomide -özellikle de mali alanda- devlet müdahalesini öngören bu program kapitalizmin tarihinde görülmemiş ölçekte bir uygulamaydı. En iddialı toplumsal programlarda bile -sosyal güvenlik, işsizlik sigortası vb.- iş dünyasını canlandırmak için tüketicilerin satın alma gücünü arttırmaya yapılan Keynesçi vurgunun somut bir dile getirilişi vardı. Ayrıca bu programlardan birçoğu devletin eskimiş kapitalist altyapıyı yenilemesine hizmet etti. New Deal programı ayrıca kapitalist bunalımların işçi sınıfına yüklediği bazı zorlukları hafifletirmede belli bir politik yetenek de ortaya çıkardı. Dolayısıyla olası bir "devrimci" almaşığı engellemek için toplumdaki bazı yoksul tabakalara çekici olanaklar sunuldu. Ardından II. Dünya Savaşı devletin kapitalist ekonomideki denetleyici/düzenleyici rolünü daha da arttırdı.

Ne var ki, devletin bu yeni rolü Büyük Çöküş ve savaştan sonra ortadan kalkmadı... Yalnızca tekelci tröstlerin, işletmelerin kârlarıyla ilgilenen eski kapitalizm, savaş sonrası dönemin zorlu gündemiyle başa çıkamazdı. Avrupa ve Japonya'daki savaş sonrası dönemin örgütlenmesi ve parasal donanımı, uluslararası ticaretin olağanüstü artan hacmine uygun düzenlemeler,

soğuk savaş döneminde nükleer silahların kullanımı, üretimi, denetlenmesi gibi görevler çok geniş ölçüde devlet aygıtının kullanımını gerektiriyor, bu da özel mülkiyetteki sermayeler ve kaynaklar üzerinde önemli bir denetimi -yetke kullanımını doğuruyordu. Ancak devletin bu yeni rolü gelişmiş bir kapitalist ekonomideki karmaşıklık ve genişlikten doğan zorlamaları yansıtan bazı yapısal sorunlar ortaya çıkardı.

Tekelci kapitalizm "serbest" rekabetin geçerli olduğu günlere dönmediği gibi, bugünün kapitalist ekonomisi de 60 yıl önceki koşulların geçerli olduğu bir döneme dönemez. Bu, basit bir kuramsal sav değildir. Hem İngiltere'de M. Teacher hem de ABD'de R. Reagan, kendilerinin gelişmelere daha az karışan bir kapitalizme döndüklerini öne sürmüşlerdi. Ne var ki tüm kabul ettikleri, önceki dönemde işçiler tarafından kazanılan toplumsal güvenlikle ilgili hakları kesmekti -hiç kuşkusuz gerçek niyetleri de yalnızca bunlarla sınırlıydı. Bugün ABD ve İngiltere'de devletin ekonomik yaşamdaki rolünün azaldığını hiç kimse söylemez.

Bugün çağdaş kapitalizm, "görünmeyen el"in düzenlediği pazarların çok ötesinde bir kapasiteyi ortaya çıkartan işbirliği, düzenleme ve harcamaları gerektiren öngürülemez bir eşgüdümüne sahiptir. En azından ABD'de, askeri harcamalar, yıllık yüz milyarlarca dolarlık hacimleriyle genel olarak ekonomide başat bir rol oynayan "askeri-sanayi kompleksleri"nin oluşumuna ve ülkenin en büyük tekelci gruplarının kasalarını doldurmaya hizmet ediyordu. Almanya'da hatta Japonya'da bile devlet, en büyük şirketler grubunun yatırım kararlarını etkili bir biçimde yönlendirerek "sanayi politikası"nın oluşumunu etkin bir biçimde yönetiyor. Bu nedenle devlet, ülkedeki bütün ekonomik etkinliklerin yönünü belirlemede etkili oluyor. Devletin bankalara, diğer mali şirketlere açtıkları sermaye için kefil olması sıradan işler durumuna geldi. Uluslararası büyük ekono-

mik kuruluşların -IMF, Dünya Bankası vb.- çalışmalarını devletin desteklemesi, yönlendirmesi genel olarak dünya ekonomisini etkileyebilen, devletçe yönlendirilmiş bir yapının ortaya çıkmasına neden oldu.

İşin gülünç yanı Marxist-Leninist yazında da çağdaş kapitalizmin sistemin gelişiminde "yeni bir aşama"yı temsil ettiği üstü kapalı bir biçimde kabul ediliyor. Bu kabul nedeniyle şimdiki sisteme "tekelci devlet kapitalizmi" deniyor; devletin bu yeni rolünün kabul edilmesi öylesine önemli ki, onu betimlemek için yeni bir kavram benimseniyor. Ne var ki bu gelişmeye niteliksel bir değişimden çok niteliksel bir gelişme olarak bakılıyor. Böylece 1963 yılında Sovyet metinlerinde "tekelci kapitalizmin tekelci-devlet kapitalizmine dönüşümü... yeni, sosyalist bir toplum düzeninin maddi zemininin tamamlandığı anlamına gelir"¹ deniyor.

Tekelcilik, Merkezileşme ve Orta Sınıfların "Yok Oluşu"

Lenin'in dikkat çektiği gibi, tekelcilik "serbest" kapitalizmin kaçınılmaz sonuçlarından biriydi. Üretimin büyük ölçekli işletmelerde yoğunlaşmasına yönelik kapitalist eğilimin doğal bir sonucuydu tekelcilik. Merkezileşmiş üretim süreçlerinin tekelci işletmelerde aşırı yoğunlaşması, ulusal pazarda bu tekelcilerin kendi alanlarında egemenliği ele geçirmelerine yol açmıştı. Lenin'in de vurguladığı gibi bu eğilimler kaçınılmazdı; dolayısıyla bunlar yalnız rakiplerince alt edilme tehlikesine önem veren 19. yy.ın sonlarında sanayi devriminde sağlanan teknolojik ilerlemelerin sonuçlarıydı.

Lenin için bu gelişme, "ekonomik özü" tekelci kapitalizm olan emperyalizmin son aşamaya ulaştığının bir diğer göstergesiydi:

¹ Fundamentals of Marxism-Leninism, a Manual (Moskova: Foreign Languages, 1963) s.294.

"Emperyalist aşamadaki kapitalizm üretimdeki toplumsallaşmanın en üst düzeye çıkmasına yol açıyor; bir başka deyişle bilinç ve istençlerine karşın kapitalistleri yeni bir toplumsal düzene... serbest rekabetçi düzenden tam toplumsallaşmaya geçmeye zorluyor. Üretim toplumsallaşıyor, ancak bölüşümün bireysel niteliği kalıyor."¹

Kuşkusuz 20. yy.ın başlarında da pazar önemli bir rol oynamayı sürdürüyordu. Ancak tekelciliğin gelişmesi ve II. Dünya Savaşı sonrası gündeme gelen son bilimsel ve teknolojik devrim küçük ve orta boy işletmelerin egemen oldukları bir ekonomide uygulanması olanaksız planlama ve düzenlemelerle ilgili önlemler alınmasını gerekli kıldı.

Lenin'in tüm savları Marxist-Leninist kuramı desteklemeyi sürdürdü. Özellikle üç nokta önemliydi. 1) Tekelcilik orta sınıfların ekonomik işlevini büyük ölçüde azaltıyor, bu nedenle toplumdaki uzlaşmaz karşıtlık -bir avuç kapitalistle sayısı giderek artan işçi sınıfı- giderek derinleşiyor. 2) Sermaye sahipleri gün geçtikçe üretim sürecinden uzaklaşıyor -dolayısıyla "asalaklaşıyor"- geçmişte bir ölçüde üretim sürecinde oynadıkları yararlı işlev tümüyle ortadan kalkıyor, onların rolünü yöneticiler ve teknisyenler üstleniyor. 3) Toplumsal üretim ve merkezileşme yönünde artan eğilim, kapitalizmin sosyalizme geçişi hazırlaması anlamına geliyor.

Bu sav ne ölçüde doğrudu? Kuramın öngördüğü sonuçlar böylesi bir doğrulamayı sağlamış mıydı? Bunlarla ilgili gözlemler, başka herhangi bir kapitalist ülkeden çok daha fazla ulusal ekonomide tekelciliğin başat olduğu ABD'deki gelişmelerden izlenebilir.

Elbetteki yukarda tanımlanan üç eğilim uygulamada farklı derecelerde ortaya çıkıyordu. Bazı üretim dallarındaki küçük kapitalist işletmelerin sayısı çok azaldı, hatta bazıları tümüyle

1 Emperyalizm, MESW, s.184.

ortadan kalktı. Bu, özellikle küçük özel tarım işletmeleri için geçerli oldu. Birçok küçük bakkal da benzer bir sonuçla karşı karşıya kaldı; dev mağazalar, acenteler, süper marketler onları piyasadan süpürdü. Yine de tekelliliğin büyümesi tekellci olmayan işletmelerin önemli bir ekonomik güç olarak kalmalarını engellemedi. ABD'deki bazı tarım dallarında -örneğin buğday üretiminde- hâlâ başat rol tarım işletmelerinde değil "aile" işletmelerindedir. (Bu görüngü Batı Avrupa ve Japonya'da daha yaygın gibi gözüküyor.) Süpermarketler, mağaza zincirleri ve fast food zincirleri küçük işletmeler zararına çoğaldılar, ancak bu yeni tip mülkiyet biçimleri arasındaki rekabet hiç de az değildi. Çoğun bu yeni tip işletmeler *tekellci* sermaye olarak nitelendirilemezler. Küçük, aile işletmesi biçimindeki dükkânlar tarih-yanlış bir biçimde artmış durumda; çoğu durumda bu işletmeler onların yerini alan büyüklerden daha başarılı iş görüyorlar; bunlar hiç de tekellci değiller. Ek olarak butikler, tamir servisleri ve taklit üretim yapan, perakende satışta uzmanlaşmış işletmelerin sayısında da artış var. Sonuç olarak, sağlıktan hızlı taşımacılığa kadar hizmet sanayilerinde çarpıcı bir genişleme var.

Tekellcilik üretimde tümüyle egemenlik kurabilmiş değil. Tekelliliğin egemenlik kurduğu alanlarda hemen karşıt bir güç beliriyor; böylece büyük şirket o alanı artık pek kârlı bulmaz oluyor. Bugün merkez dışında üretimi gerçekleştirme yönünde güçlü bir eğilim var. Dev şirketler, birçok üretim işlevlerini genellikle küçük işletmelerin üretimin şu ya da bu sürecinde uzmanlaştıkları evlere iş verme yöntemiyle çözümlüyorlar. Yakın bir döneme kadar, küçük ölçekli üretime kapitalizmin ilk dönemleri ya da kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinin bir kalıntısı olarak bakılırdı. Ancak yeni ve daha özelleşmiş ürünlerin çoğalması, bürokrasiyle dev örgütlenmelerde genel masrafların buna eklenen büyük artışı, ekonomide hizmet sektörünün büyümesi ve modern üretimde "insan ögesi"nin rolünün artma-

sıyla birlikte merkeziyetçilikten uzak, küçük-ölçekli işletmelere ekonomide artan biçimde yönelim başladı.

Tekelciliğe yönelik eğilimde bir yavaşlama olmamasına karşın, küçük sermayenin yeni rolünü öne çıkaran karşıt bir eğilimin varlığını da görmezden gelemeyiz.

Bu ikili eğilim sermaye sahibi ile üretim arasındaki ayrılık konusunda da görülebilir. Marxist-Leninist kuram bu ayrılığın giderek büyüyen bir oransızlık olduğunu öne sürüyor. Mal ve hizmetlerin dağıtımında ya da üretimdeki ilerlemelerle pek ilgisi olmayan şirket birleşmelerindeki patlama, milyonlarca dolarlık hisse alımları, çok riskli mali spekülasyonlar vb. türünden etkinlikler üretimdeki zenginliğin ekonomik temeliyle bu zenginliği elinde tutanlar arasındaki açığı giderek büyültmektedir. Ne var ki, bu ayrım saltık bir ayrım değildir. Örneğin girişimci sermaye yeni bir teknolojinin akçalanmasında (financing) ya da yeni bir sanayi dalının kurulmasında çok önemli bir rol oynuyor. (Böylesi yatırımcıların kendileri genelde üretim işine karışmazlar ama onların ekonomik etkinlikleri bu işle doğrudan bir ilişki içindedir.)

Mülkiyet ve üretim arasındaki ayrılığın tekelci olmayan ekonomik etkinliklerde çok fazla olmadığı göz önünde tutulmalıdır. Küçük girişimcilerle kendi işinde çalışanlar kendi işlerini kendileri görürler. Görece büyük tekelci-olmayan işletmelerin sahipleri bile üretim kârlarının denetlenmesi, yönetimi ve planlamasında etkin biçimde, doğrudan bir rol oynayamazlar.

Ekonomik etkinliklerdeki bu eğilimin varlığı (ve büyümesi) burjuvazinin bu kısmında, birçok bakımdan nesnel olarak sermayeden farklı sınıf çıkarları ortaya çıkarmıştır. Bu da, tekelci çıkarlar üzerinde denetim talep eden politik bir oluşuma olanak tanımaktadır.

Yukarda söylenenlerin hiçbiri genelde kapitalizmin öne çıkan özelliklerinden birinin "asalaklık" olduğu gerçeğini ortadan

kaldırmaz. Yine maddi üretimin zenginlik kaynağına dikkat edilmesi gerektiğini ısrarla anımsatan dönemsel, -borsa bunalımları gibi- doğal denetim araçlarının varlığı da bir gerçek. Benzer biçimde çağdaş burjuva devlet; asalak soyguncular sistemi yok olmaya sürüklediği bir anda, sistemin devamı için sorumluluk yüklenmeye -sık sık yaptığı gibi- hazırdır.

Tekelci kapitalizm sosyalizme geçişi hazırlar biçimindeki Lenin'in görüşünü, sosyalizmin tipik özellikleri henüz tarihsel bakımdan doğrulanmadığı için değerlendirmek oldukça güç. ("Günümüzde varolan sosyalizm" in ortaya çıkan genel bunalımı ve yaşayan "sosyalist" devletlerde kapitalist işletmelere doğru artan eğilimler, dünyadaki mevcut sosyalizmin henüz bir başvuru kaynağı olmayacağı anlamına geliyor.) Örneğin Lenin tekelliliğin sonuçlarından etkilenerek üretimdeki merkezileşmeye çok büyük bir önem vermişti. Oysa son yıllarda kapitalist ekonominin kamu ve özel sektörlerinde merkeziyetçilikten kaçma yönünde güçlü bir eğilim var; sosyalist deneyimin kendisi de Marxist-Leninist kuramın sosyalist bir toplumun en önemli özelliği olarak planlama, üretim, yönetim ve kararlarda merkeziyetçiliği öne çıkartmasının doğru olup olmadığı sorusunu gündeme getirdi. Gerçekten de, ister kapitalist, isterse sosyalist olsun, her sanayileşmiş gelişmiş toplumda merkeziyetçi ekonominin belli *sınırlarının* olduğunu yaşayarak gördük.

Öte yandan kapitalizmin sosyalist bir sistem için gerekli koşulları tümüyle olgunlaştırdığını kabul etsek bile -benim benimsemeye epey istekli olduğum bir savdır bu- böylesi eğilimler zorunlukla sosyalizme kolayca geçileceği anlamına gelmiyor. Bütünüyle toplumsallaşmış üretim esasta yeni üretici güçlerin sonucudur. Bunlarsa, "günümüzde varolan sosyalizm"deki biçimler bir yana çağdaş kapitalist ülkedekilerden de daha ileri biçimler olmak zorundadır.

Emperyalist Savaş

Emperyalistlerarası savaşın *kaçınılmazlığını* öne süren Lenin'in savı, kapitalizmin oldu olacak çöküşüyle ilgili kuramın köşe taşlarından biriydi. Lenin, sömürgeciliğin kapitalizmin genişlemesinin temel özelliği olduğunu öne sürüyordu. Ona göre 20. yy.ın başında kapitalizm bu süreci tamamlamıştı:

"Dünyanın sonul paylaşımı -son, yeniden paylaşımın olanaksız olduğu anlamına gelmiyor, yeniden paylaşımlar olanaklı ve kaçınılmazdır- tamamlandı. Şu anlamdaki kapitalist ülkelerin sömürge politikası, gezegenimizde işgal edilmemiş toprak parçası bırakmamıştır. Tarihte ilk kez dünya tümüyle paylaşılmıştır, dolayısıyla gelecekte *yalnızca* yeniden paylaşım olabilecektir; yani sahipsiz toprakların bir 'sahibin' eline geçmesi değil, ancak toprakların bir 'sahipten' diğerine geçmesi olanaklı olabilecektir."¹

Ancak kapitalizmin düzensiz gelişmesi, ucuz işgücü, hammadde kaynakları ve pazarlara olan dayanılmaz gereksinimler, bunlara sahip olmayan kapitalist ülkeleri, dünyanın yeniden bölünmesini gündeme getirmeye zorlayacaktır. Bu da savaşa yol açacak bir süreçten başka bir şey olmayacaktır:

"Bir yanda sermaye birikimi ve üretici güçlerin gelişimi arasında, öte yandan mali sermayenin etkili olduğu alanlarla sömürgelerin paylaşımı arasındaki eşitsizliklerin üstesinden gelmek için, kapitalizm koşullarında, savaştan başka hangi araç vardır?"²

I. Dünya Savaşı Lenin'in iddiasının en parlak ve en ikna edici kanıtını ortaya koyar gibi olmuştu. Savaş yanlısı tutucu milliyetçi sloganlar ulusal şovenizm ve "demokrasiyi güvenceye almak" ya da "savaşa karşı savaş" türünden solcu demagoji-

1 Ibid, s.224.

2 Ibid, s.240.

lerin ötesine geçen Lenin, çatışmanın kapitalist rakipler arasındaki derin çıkar çelişmelerinin askeri alana sıçramasından başka bir şey olmadığını öne sürmüştü. Çatışmanın merkezinde, o dönem Avrupa'sının en devingen, en hızlı büyüyen Alman sermayesinin istemleri vardı. Almanya, aralarında anlaşarak Afrika ve Asya'da sömürge imparatorlukları kuran eski kapitalist ülkelerin -özellikle İngiltere ve Fransa'nın- dünyanın "adaletli paylaşımı"nı bozduklarını öne sürüyordu.

Savaş ansızın patlak verdi. Geçmişte tek tek kapitalist ülkeler birbirleriyle savaşmışlardı, oysa bu savaş dünya ölçeğindeydi. Esas askeri arena Avrupa olsa da, her kıtada milyonlarca insan birbirleriyle kapıştı.

Savaşın boyutları, yıkımları görülmemiş ölçüde oldu. Yeni kitlesel imha silahlarının ordulara karşı kullanılması sonuçta 10 milyondan fazla ölüme, bunun iki katı yaralanmaya neden oldu. (Yalnızca bir çarpışmada 600 binden fazla insan öldü.) Genç erkeklerin bir kuşağı hemen hemen yok oldu. 1918'deki değeriyle 350 milyar dolar olan savaşın maliyeti hem kazananı hem kaybedeni ekonomik darboğaza soktu.

Lenin'e göre savaş, emperyalist aşamadaki kapitalizmin, denetimden çıkmış kendi kendini yok etme eğilimlerinin dizginsizce arttığının canlı kanıtıydı. İki rakip emperyalist blok -bir yanda Almanya, İtalya, Japonya Mihveri öte yanda İngiliz, Amerikan, Fransız bağlaşımı- arasındaki bir çatışma olarak başlayan II. Dünya Savaşı Lenin'in savının iyiden iyiye bir kanıtı olarak görünüyordu.¹

Lenin'in kuramsal çerçevesi her iki dünya savaşının altında yatan nedenleri açıklayan en etkili görüş olarak kalmaya devam

1 (Kitabın orijinalindeki dipnot eksikliğini düzeltiyoruz. ç.n.) ABD'de Japonya saldırısına dek (1941) savaşa girmediyse de Fransa ile İngiltere'nin temel destekçisi, kaynak sağlayanı durumundaydı. O dönemdeki Washington'un politikası, Nazi egemenliğindeki Avrupa'nın ABD'nin ulusal çıkarlarına karşı büyük bir tehdit oluşturacağı anlayışına dayanıyordu.

etti. Ancak 1950'lerden bu yana emperyalistler arasında süregelen barış, kapitalizm koşullarında savaşların kaçınılmazlığını öne süren Lenin'in genellemesinin -bu genelleme, kapitalizmin gelişmesinin sonuna vardığını ortaya koyan en çarpıcı kanıt sayılıyordu- yeniden ele alınmasını gerektiriyor.

Konuya, Lenin'in savını tam da bu noktada eleştiren Kautsky'nin görüşünü anımsatarak başlayabiliriz:

"Bugünkü emperyalist politika, ulusal sermayelerin karşılıklı çekişmesi yerine uluslararası düzeyde birleşmiş bir mali sermayece dünyanın ortak sömürülme sürecini başlatan ultra-emperyalist bir politikaya yerini bırakabilir. Kapitalizmin böylesi yeni bir aşamaya ulaşması pekâlâ düşünülebilir... Eğer ulusların anlaşmasıyla silahsızlanma ve kalıcı barış sağlanırsa, bunun yol açacağı en kötü sonuçlardan biri, savaş ortadan kalkmadan önce varolan kapitalizmdeki ahlaki yozlaşmanın giderek daha da artması olacaktır. Kuşkusuz bu yeni aşama proletaryaya birçok olumsuz etkide bulunacak, ancak bir süre sonra ultra-emperyalizm, kapitalizm çerçevesinde yeni umut ve beklentilerin boy verdiği bir çağ ortaya çıkartacaktır."¹

Kautsky'nin iddiası oldukça tartışmalı formüller ve düşlerle süslü. Ama öte yandan onun 1914'te -ve 1939'da tekrar görülen savaşa yol açan sistemin yerini alacak bir ultra-emperyalizm tasarımı, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana geçen dönemde dünyanın önde gelen kapitalist ülkeleri arasındaki devletlerarası ilişkilere bir ölçüde benziyor. Çokuluslu şirketlerin büyümesi raking ulusal sermayeler arasındaki rekabeti ortadan kaldırmadı. Ancak bu oluşumların, bugünkü emperyalistlerarası rekabetin askeri çatışmalara dönüşmesini önleyen, kapitalist dünya ekonomisi içinde büyüyen karşıt bir eğilimi temsil ettikleri söylenebilir. Öte yandan artan biçimde bütünleşip iç içe geçen kapi-

1 Die Neue Zeit, No 5, 30 Nisan 1915, Aktaran Lenin "The Collapse of the Second International" LCW cilt 21, s.223.

talist dünya ekonomisinin bazı oluşumları -Dünya Bankası, IMF, GATT vb.- söz konusu rekabetin kendini şiddetle ortaya koymasını engelliyor.

Nükleer silahların Lenin'in savı üzerindeki etkisini ele almak oldukça zor. Geleneksel olarak Marxist-Leninist kuram, son çözümlemede kapitalist ekonomik çıkarın zorlamalarının, nükleer bir savaşın yeneni de yenileni de mahvedecek bir olay olduğunu kabul etme yönündeki bir "akılcılığa" üstün geleceğini öne sürerek, bu konunun tartışılmasını hor görmüştür. Gerçekten de Gorbaçov nükleer bir savaşın sonunda tüm insanlığın yok olma tehdidiyle karşı karşıya olduğunu öne sürerek bu konuda insanlığın ortak "çıkartı"nın "sınıfsal çıkarlar"dan önce gelmesi gerektiğini öne sürdüğünde Marxizm-Leninizmin tutucu savunucuları onu Marxizmden sapmakla suçlayarak şiddetle eleştirdiler.

Yaklaşık 50 yıldır ister tek tek, isterse de bağlaşıklıklar biçiminde olsun gelişmiş kapitalist ülkeler arasında bir savaş gündeme gelmedi. Yakın gelecekte bunun olacağına ilişkin bir belirti de yok. Geçmişte savaşlar olduğunda istilalar da oluyordu. Ancak bugün en büyük kapitalist ülkeler birbirlerini askeri açıdan tehdit etmiyorlar. Ne var ki bu durum, gelecekte bir savaş çıkma olasılığının tümüyle ortadan kalktığı anlamına da gelmiyor. Öte yandan savaşların kaçınılmazlığını öne süren Lenin'in savı da doğru çıkmadı.

Üretici Güçlerin Gelişiminin Engellenmesi

Çağdaş kapitalizmin can çekişmekte olduğu savı üzerinde yükselen Lenin'in savı tekelci kapitalizmin zorunlukla toplumdaki üretici güçlerin gelişmesini engellediğini öne sürüyordu. Çoğun bu savın söz konusu olguyu ortaya koyan somut kanıtlardan çok mantıksal çıkarımdan türetilen kuramsal bir önerme olduğu unutuluyor. Lenin, rekabetin azalması ve tekalcilerin fi-

yatları belirleme yetenekleri "teknik ilerleme ve ona bağlı diğer tüm gelişmeleri yönlendiren nedenleri ortadan kaldıracak; bu ekonomik olanaklar, teknolojik ilerlemelerin bilinçli olarak engellenmesine yol açacaktır,"¹ diyordu.

Bu görüş o dönem için son derece "mantıklı" idi. Ancak bu görüşün altında yatan önkabul - tekelliliğin teknolojik ilerlemeyi engelleme yönünde giderek artan, karşı konmaz eğilimi ve bunun sonucu olarak ekonomik yaşamın bir etmeni olarak kapitalist rekabetin azalması - hiç de doğru çıkmadı. Birincisi, tekelliliğin hiçbir zaman bütüncül bir olgu olmadı. Tersine aynı sanayi dalındaki az sayıdaki dev işletmeler arasındaki kıyasıya rekabet, belli sayıda (bazen birkaç yüz) işletme arasındaki görece yabancı rekabetin yerini aldı. Yine aynı üretimi dalındaki tekelliliğin sanayiler arasında da önemli bir rekabet oluyor: Örneğin doğalgaz, nükleer enerji, petrol ve elektrik sanayileri enerji kaynaklarını kullanmak ve yönlendirmek için birbirleriyle yarışıyorlar. Bunun sonucunda teknolojik yenilikler ve kaynakların daha etkin kullanımı için araştırmalar hiç de azalmıyor. Ek olarak kapitalist dünya ekonomisinin uluslararasılaşmasının sürmesi -özellikle de II. Dünya Savaşı sonrası dönemin hegemonyacı gücü ABD'ye karşı ekonomik rakiplerin ortaya çıkması- rekabeti artırırken bilimsel ve teknolojik devrimin son 25 yılda patlamasına yol açtı.

Sovyet araştırmacısı Victor Sheinis'in dikkat çektiği gibi geçmişin ideolojik eğilimlerini bir kenara bırakmak gerekiyor:

"Ne ekonomik etkinlik içinde devletin daha fazla yer aması, ne de rekabeti azaltan aşırı tekelleşme, denetimsiz pazar güçlerinin fiyatların oluşumunu etkin bir biçimde belirlemesini, yapısal altüst oluşları, teknolojik ilerlemeyi ve yenilikleri engelliyebildi."²

1 "Emperyalizm" MESW s.241.

2 Victor Sheinis, "Structural Shifts in the Capitalist Economy and the Developing Nations" Prospects, Asia and Africa Today, No 6. 1988.

Dünya ölçeğinde sisteme göz attığımızda kapitalizmin geçmişte başardıklarından birkaç kat fazla toplumsal üretici gücü devrimcileştirmeyi sürdürdüğünü söylemekte bir sakınca yok. Enerjide (nükleer güç), üretimde (bilgisayarlı otomasyon), iletişimde (televizyon, uydu sistemleri), haberleşmede (bilgisayar) gerçekleştirilen devrimler ve doğa bilimlerindeki büyük ilerlemeler ortada. Yeni teknolojileri yaratan fizik, kimya, biyolojideki ilerlemeleri hızlandıran kapitalist ekonomiden başkası değil.

Bu gelişmeler ışığında Marx'ın kapitalist üretimin doğasındaki anarşi görüşünü önemli ölçüde değiştirmek gerekiyor. Odukça ustaca düzenlenmiş planlamaların tekelci işletmelerin iç işleyişinin önemli bir parçası durumuna geldiğine dikkat çeken Lenin, bu gelişmenin, kapitalizmin kendisini sosyalizme geçişe hazırlaması anlamına geldiğini söylüyordu.

"Büyük bir işletme dev ölçülere ulaşmış son derece fazla verilerin kesin hesaplarını yapmak durumunda kaldığında; on milyonlarca insan için gerekli olan hammaddelerin dörtte üçü ya da üçte ikisi kadar bir miktarı kendisine sağlayacak planlamalar yapacak duruma geldiğinde; hammaddeler düzenli ve örgütlü bir biçimde üretim için en uygun yerlere aktararak bazen birbirlerinden yüzlerce hatta binlerce mil uzağa götürülmeye başlandığında; tek bir merkez maddi üretim sürecinin birbiri ardına gelen aşamalarını yönetmeye başlayıp çok sayıda mal ve bitmiş ürün bir elden üretilbildiği ve bu ürünler tek bir elden, uygun bir plana göre yüz milyonlarca tüketiciye dağıtıldığında - işte o zaman, üretimin toplumsallaştığı bir aşamaya gelmiş olduğumuz... özel ekonomik ve mülkiyet ilişkilerinin artık kendi özleriyle çatışan bir kabuk durumuna geldikleri, eğer kabuğun yaşaması yapay olarak uzatılırsa çürümenin kaçınılmaz olacağı apaçık ortaya çıkmış demektir."¹

1 "Emperyalizm", MESW, s.262.

Lenin'in sözlerinden bu yana, kaynakların etkin kullanımı son derece artarken gereksiz yatırımların büyümesini sınırlandıracak üretim süreçlerinin eşgüdümü ve üretim kararlarını belirleyecek pazar araştırmaları geliştirildi. Bugün "pazar payı" planlamada kabul edilen, geçerli bir kavram durumuna geldi; pazar paylarının oranlarındaki değişimler, rekabeti ortadan kaldırmadı; ama yersiz iyimser beklentiler üzerinde gerçekleşen aşırı üretimden kaynaklanan sorunları belli ölçülerde azalttı.

Uzun dönemde üretimdeki artan toplumsallaşmanın toplumsal ilişkilerin özel mülkiyete dayalı niteliğine üstün geleceğini öne süren Lenin'in koyutu (postulate)nun gelecekte gerçekleşebileceği doğrudur. Ancak en azından bugüne dek, kapitalizm, en fazla kârı elde etmek için sürdürdüğü araştırmalarla toplumsallaşmış üretimin en ileri biçimleriyle uyumlu kalmayı başaramadı. Kapitalizmin çok fazla israfa yol açmayı sürdürdüğü yadsınmaz bir gerçek. Ne var ki emir kumandayla yönetilen sosyalist ülke ekonomilerindeki sanayi ürünleri, tarımsal ürünler, enerji ve hammadde israflarıyla kıyaslanırsa kapitalizmin durumunun daha iyi olduğu da ortada. Sonuç olarak kapitalizmin tekelci aşamasının üretici güçlerin genişlemesini *engellemeye* devam ettiğini öne sürmek bir hayli tuhaf olacaktır.

Kapitalizmin yok olmak üzere olduğunu öne süren Lenin'in savına ilişkin belki de en uygun kuramsal nazire Marx'ın tarihsel gelişmeyle ilgili en önemli gözlemlerinden biri olabilir: "Hiçbir toplumsal yapı, içerdiği üretici güçlerin hâlâ gelişebilecekleri bir alan varolduğu sürece, ortadan kalkmaz."¹

İki Dünya Sistemi

Marxizm-Leninizmin temel özelliklerinden birisi, doğrudan doğruya Bolşevik Devrimi izleyen dönemden ödünç alınan,

1 "Preface" MESW, p.183.

SB'nin ortaya çıkışıyla dünyanın tümüyle birbirine zıt iki toplumsal sisteme -kapitalizm ve sosyalizm- bölündüğü anlayışı idi. Dünya tarihi, artık bu sistemlerin mücadelesine göre belirleniyordu; kaçınılmaz olarak birincisi yenilecek, zafer ikincinin -sosyalizmin- olacaktı.

Kuşkusuz Lenin'in ilk kavramlaştırmasının mantığı, onun, sosyalist devrimlerin hiç değilse bir ülkede gerçekleşikten sonra hızla artacaklarına ve birkaç gelişmiş kapitalist ülkedeki sosyalist devrimin Rusya'nın sosyalizme geçmesini sağlayacakları görüşüne doğrudan bağlıydı. Bu sav, başka ülkelerdeki sosyalist devrimlerin zaferinin, Rusya proletaryasına, kendi ülkesindeki sosyalizm için yetersiz maddi temelin üstesinden gelme olanağı sağlayacağını varsayıyordu. Bu durumda gerçekten de dünya birbiriyle savaşan iki sisteme bölünmüş olacaktı. Bu koşullar altında onların ikisi de kendi başlarının çaresine bakabileceklerdi.

Bir ölçüde bu görüş, komünistlerin öngördüğü Bolşeviklerin iktidara gelmesinin dünya çapındaki sosyalizmin zaferinin ilk kanıtı olduğunu kabul eden devrimci zafer sarhoşluğunun ortaya çıkmasıyla da güçlendi. Yeni doğmuş Sovyet devletini boğmak için dünya kapitalizminin doğrudan bir askeri müdahaleye kalkışması bu savı iyice pekiştirdi.

1917'nin devrimci coşkusu içindeki komünist kuşakların, kendilerini yalnızca dünya devriminin habercileri değil, aynı zamanda onun hızlandırıcı öğeleri (katalizör) olarak görmelerini anlamak pek zor değil. Bu kuşağın ve ardından gelen kuşağın kapitalist dünyayı amansız bir düşman olarak görmelerinin, bütünüyle kendi kendine yeten bir ekonomi oluşturup bu sistemi diğer ülkelere yaymakla yaşamlarını sürdürebileceklerine inanmalarının nedenlerini de anlamak zor olmasa gerek.

Kapitalist ülkelerin olası askeri saldırıları ve açık düşmanlıkları karşısında -kendisi de açıkça tüm dünyadaki kapitalizm karşıtı devrimlere (askeri yardım da dahil) destek vereceğini

ilan eden- SB kendi kendine yetebilecek bir ekonomi kurmaya yöneldi. Sermaye ile tüketim mallarının üretimi için hammadde elde etmek, ekonomik yaşamın her alanında kendine yetmek hedeflendi. Düşman bir dünyayla çevrilmiş olmak herhangi bir manevra alanını ortadan kaldırıyordu.

Ne var ki gereksinme icadın anası olsa da, buradan gelişmelerin kuramsal genellemelerin anası olabilecekleri sonucu çıkmaz. İki sisteme bölünmüş dünya kuramı tam da böylesi bir şeydi. Bu genelleme, sosyalist niteliği esasta bir gereksinmenin ürünü sayıyordu. Kuram ileriye geçip politik stratejinin önünü açabilir ama son çözümlemede yenilgi kaçınılmazdır. Geçersiz öncüllere dayanma, sosyalist tasarının güvenliğini sağlamaya yetmeyeceği gibi hiç kuşkusuz onun çöküşünün en önemli nedenidir de. Sorun yalnızca başka ülkelerde destekleyici proleter devrimler umudunun boşa çıkması değildi. Rusya'nın sınırlı maddi koşullarında kendi kendine yetebilecek uygun bir sosyalist sistemin kurulma olanağına ilişkin önkabullerle de ilgiliydi. SB'nin en gelişmiş kapitalist ülkelerle arasındaki farkı kapatmak için Stalin'in başlattığı sarsıcı sanayileşme programının yürütüldüğü 1930'larda bile durum net olarak görülemiyordu. O dönem sağlanan önemli ilerlemeler yalnızca nicel ölçütlerle ele alınabilirdi. Bu yıllarda kurulan kendi kendine yeterli sistem, gerçekte daha sonra II. Dünya Savaşı'nın ardında bilimsel ve teknolojik devrimi gerçekleştirecek devingen kapitalist ülkelerin sağlamış oldukları ilerlemelere ulaşmamıştı. Çünkü kapitalist üretim biçiminde devrimci dönüşüm yaratacak değişimler yalıtılmış bir devlet (ya da devletler)in gücünün çok ötesinde şeyler gerektiriyordu. ABD bile -olağanüstü doğal kaynaklarına karşın- kapitalist dünya ekonomisinden ayrı olarak tek başına ekonomik gücünü sürdüremezdi.

Bilimsel-teknolojik devrim ve dünya kapitalizminin onun sonuçlarını ekonomik yaşama uygulayabilme yeteneğinin belki de temel sonucu her ülkenin onun koyduğu ekonomik sınırlar ve işleyişe uygun davranmak zorunda olduğu tek bir dünya

ekonomisinin ortaya çıkmış olmasıdır. Stalin ve ardılı Sovyet liderlerinin öne sürdükleri "sosyalist kampa" dahil ülkelerin "elden çıkması"nın kapitalist ülkelerin gelişmesini sınırlandıracaklığı öngörüsü doğru çıkmadı; eğer böyle bir şey olsaydı, kapitalist ülkeler bu ülkeleri yalnızlaştırmak için onlarla sürdürdükleri ekonomik ilişkileri severek sınırlandıırırlardı.

Günümüz dünyasında kendi içine kapanmış ulusal ekonomilerin yararsızlığı 1970'lerde "günümüzde varolan sosyalizm" ülkelerinde ortaya çıkmaya başlamıştı. 1970'lerin ortalarında Deng Sino Ping'in Çin'de iktidara gelmesi Mao'nun kendi içine kapalı komünist bir sistem oluşturma girişiminin başarısız olduğunun üstü kapalı biçimde kabul edilmesi idi. Çin'in az gelişmişlikten kurtulmasının ancak onun dünya ekonomisine katılmasıyla olanaklı olabileceği ortaya çıkmıştı. SB'de Gorbaçov da aynı eğilimi ortaya koymuş, soğuk savaşın zaferini ABD'ye bırakarak SSCB'nin büyüyen dünya ekonomisinden yararlanmasını istemişti.

Yanlış öncüller üzerinde yükselen Marxizm-Leninizmin iki sistemli dünya kavramının ortaya çıkarttığı özel ayrıntılar bir yana geride önemli bir sorun yine de kalıyor: Birbiriyle çekişen iki sistem arasındaki açık rekabetin bir sonucu olarak kapitalizmden sosyalizme dünya ölçeğinde bir geçiş -böylesi bir varsayımın ufukta görülüp görülmediği- gündemde mi? Tarihsel olgular böylesi bir şeyin söz konusu olmadığını ortaya koyuyor. Dünya ölçeğinde bir üretim biçiminden diğerine böylesine bir geçiş, her zaman iki eğilim arasındaki kararsız dengenin uzunca bir süre devam ettiği, birçok kuşaklık bir zaman diliminde olanaklı olabiliyor: Düzensiz gelişme dünya ülkelerinin yaşamında bir olgu olarak kaldığı sürece kapitalizmden sosyalizme geçişin izlenecek bir örüntü olarak kabul edilmesi oldukça uzak bir olasılık olarak kalacaktır. Politik iktidarı ele geçirmek için verilen mücadelelerin sonucu olarak devrimler olabilir, hatta birkaç aylık ya da yıllık zaferler de olabilir. Ancak

ekonomik dönüşümler çabucak gerçekleşemez. Böylesi dönüşümler hem tek tek ülkelerdeki hem de genel olarak dünyadaki üretim biçiminin niteliklerine bağlı olarak gündeme gelecektir. Sonuçta şu noktaya geliyoruz: Marx'ın kapitalizmden komünizme geçişin bir biçimi olarak düşündüğü sosyalizm tasarımı ne ölçüde gerçekçiydi?

Marxizm-Leninizmin kapitalizmin ölmek üzere olduğunu öne süren 75 yıllık kuttörenselsel önermesi olgulardan çok arzulara dayanıyordu. Bu, kapitalizmin sorunları olmadığı anlamına gelmiyor. Üretici güçlerin yeni bir düzenlenimini ve kapitalist genişlemede büyük bir atılımı sağlamış olsa da bilimsel teknolojik devrim aynı zamanda kapitalist ekonomide önemli oransızlıklar da ortaya çıkarttı. Merkezci ekonomik eğilimler kapitalist ülkelerin birbirleriyle olan çekişmelerini azaltan bir rol oynasa da, onları birbirinden uzaklaştıran merkezkaç karşıt eğilimlerin olduğu da bir gerçek. Üç ana merkez -Batı Avrupa, Japonya, ABD- büyük toplumsal huzursuzluklara neden olabilecek sıkıntılı ayarlamalar yapmak zorundalar. Bu arada süregiden proleterleşme, Üçüncü Dünya ülkelerindeki kapitalist üretimde bilinçli bir işçi sınıfı kitlesinin büyümesine yol açıyor.

Ancak tüm bu görüngülerden (kuşkusuz diğer benzerlerinden), kapitalizmin, gelişme olanaklarını yitirdiği ya da üretici güçleri devrimcileştirme yeteneğini tükettiği sonucuna varmak aptalca bir yaklaşım olacaktır.

Günümüzün teleskoplarının bize uzak yıldızlar ve galaksilerle ilgili bilgiler vermesi gibi, Marx'ın toplumsal çözümlemesi de sosyalizmi bizim görüş alanımız içine sokmuştur. Ancak yakın bir gelecekte sosyalizmin ortaya çıkacağını söylemek, tarihte olacak olanı önceden görme iddiasına yol açacaktır; buysa toplumsal bir sistemin -özellikle kapitalizm gibi devingenliğini kanıtlamış bir sistemin- çöküşünün birçok kuşağın içinden geçtiği uzun bir süreç gerektirdiğini unutmak anlamına gelecektir.

BÖLÜM - III

ÖNCÜ PARTİ

"Proletaryanın kendiliğinden mücadelesi, devrimcilerin güçlü örgütlenmesince yönetilen bir mücadele durumuna gelmedikçe gerçek bir 'sınıf mücadelesi' olmayacaktır."¹

20. yüzyılın başlarında Lenin'in yarattığı öncü parti, Marx'tan başlayıp Lenin ve Stalin üzerinden Uluslararası Komünist Harekette (UKH) süren sosyalizmin gelişmesinin en ayırt edici özelliklerinden birisidir. Nasıl Katolik kilisesi Hristiyanlığın işaretiyse Leninist parti de sosyalizmin işaretidir. Bunların ikisi de, gerçeği içinde taşıyan biricik doktrinlerin örgütsel açılımlarıdır. Birinde gerçek Mark ve Lenin'den gelirken, diğerinde Tanrıdan iner. İkisi de doktrinlerinin yorumcuları, izleyicileri için tek yetkedir. İkisi de, kendi inanç dizgelerinin kendi yetkeleriyle ayrıcalıklarının kutsallaştırılmasını sağlamak için aşırı bir sıradüzen (hiyerarşi) oluşturmuştur:

1 "An Urgent Question" LCW, cilt 4, s.475.

"Parti, işçi sınıfının örgütlenmesinin bütün biçimlerinin en üstte yer alanıdır. Partinin görevi, işçi sınıfının diğer örgütlenmelerine kılavuzluk etmektir. O, devrimci hareketin deneyimleriyle pişmiş, sınıf mücadelesinin yasalarını bilen, en ileri kumramla donanmış sınıfın en seçkin üyelerinden oluşur."¹

Bugün bu bütünsel yapı bozulmuştur. 1917'de Rusya'da iktidarı ele geçiren ve SB'yi 70 yıldan fazla büyük bir yetkeyle yöneten parti artık yok. Değişimlere karşı direnişi 1991'deki başarısız darbe girişimleriyle doruğa çıkan parti, sonunda iktidardan uzaklaştırıldı. Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerindeki yönetici partiler de aynı biçimde yok oldular. Onların yazgıları, kendilerine karşı kitleler ayağa kalktığında Sovyet liderlerin yardımı reddetmeleriyle belirlenmişti. Hâlâ iktidarı elinde tutan Komünist Partiler -Çin, Vietnam, Küba, Kuzey Kore- olsa da onların geleceği de pek parlak görünmüyor.

İktidarda olmayan Komünist Partiler de benzer biçimde son derece kötü durumdalar. Tümü bölünmelere uğramış durumda. Birkaçı bir zamanlar güçlü bir işçi temeline sahipti ama onlar da üyelerini yitirip politik açıdan darbe yiyerek güç yitirdiler. Yalnızca birkaçı, Marxist-Leninist kalıttan tümüyle uzaklaşıp, adlarını değiştirerek yeni bir kimliğe bürünerek etkilerini sürdürebiliyorlar. SBKP'nin çökmesiyle birlikte çok büyük maddi destekten yoksun kalan birçok küçük KP ise, yalnızca inatçı komünist yaşlılar sultasının acıklı durumunu kanıtlarcasına direnmeye çalışıyor, ayak sürüyor. (Bu durumu en önemli ayrık-sı örneği Güney Afrika KP'dir. Bu ayrık-sı örneği yaratansa ANC'yle [Afrika Ulusal Kongresi] olan güçlü bağ, ANC'nin desteği ve ırkçılık karşıtı tarihsel hareketin sağladığı güçlü halk desteğidir.) Sosyalist dünyadaki yönetici partilerde ortaya çıkan yaygın bunalım göz ardı edilerek bu görüngüler açıklanamaz, ancak komünist hareketteki bunalımın "günümüzde varo-

1 SBKP Tarihi, s.48.

lan sosyalizm"ın çöküşünden önce başladığını da kabul etmek gerekir.

Bolşeviklerin zaferini izleyen yıllarda, yeni kurulan bazı KP'ler kendi ülkelerindeki işçi sınıfı hareketi içinde önemli bir güç elde ettiler. Birçok sömürge ve yarı-sömürge ülkedeki ulusal kurtuluş hareketlerinin liderliğinde komünistler başat bir rol oynamaya başladılar. Bu başarılar, bir ölçüde 1930'lardaki dünya kapitalizminin bunalımının bir ölçüde de SB'deki çarpıcı başarıların ve faşizmin yükselişinin sonucuydular. Ayrıca komünist hareketler, gelişmelere karşı örgütsel olarak sosyalist rakiplerinden daha iyi hazırlanmışlardı.

II. Dünya Savaşı ve savaş sonrası dönemde KP'lerde bir güçlenme görüldü. Fransa, İtalya, ve Balkanlar'da özellikle SB'nin saygınlığı ve Nazi-karşıtı direnişlerdeki başarılı rolleri nedeniyle KP'ler çok büyüdüler. Bu olgu, Truman Doktriniyle ardından gelen soğuk savaşın önemli bir etmeni oldu. Çin, Yugoslavya, Kuzey Kore, Vietnam'daki komünistler, Kızıl Ordu'nun yardımıyla iktidara gelen Doğu Avrupa'daki KP'lerinden farklı olarak iktidara yalnızca kendi çabalarıyla geldiler.

Ne var ki, 1950'lerin sonunda bu süreç gerilemeye başladı. Kapitalist ekonomideki iyileşmelerle Kruşçev'in Stalin'le ilgili açıklamalarının sonucu olarak, Avrupa'nın büyük KP'leri bir dönüm noktasına geldiler. Bu partiler büyümelerinin sınırına gelmişken küçükler hızla güç kaybetmeye başladı. Üçüncü Dünyadaki devrimci partilerin durumu daha iyiydi. Ancak Çin-Sovyet çekişmesi komünist harekette bir bölünmeye yol açtığı gibi, Küba Devrimi'nin başarısı benzer bir bölünmeyi Latin Amerika'daki devrimci politik güçler arasında ortaya çıkardı. Geleneksel KP'lerin reformcu olduklarını düşünenler eleştirilerini arttırdılar.

1970'lerin ortalarında hükümette olmayan KP'lerin bir çıkmaz içine girdikleri görülmüyordu. 1968'deki Sovyetler'in Çekos-

lovakya'yı işgalini zorunlukla savunmaları onları Stalinizme yöneltmiş, Kruşçev'in Stalin'i suçlamasından sonra saflarındaki erime iyice artmıştı. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Yeni Sol, KP'lerin Ortodoks çizgilerini sürdürmeye çalışan eğitimden uzaklaşan köktenci gençliğe çekici gelmeye başlamıştı. Aynı biçimde yeni toplumsal hareketler -feminizm, ırkçılık karşıtlığı, çevrecilik, eşcinsel hareketler- komünistlerin asıl temel olarak gördükleri geleneksel emek hareketi yerine daha geniş bir politik bakış açısının geçmesi gerektiğini gündeme getirmişti. Avrupa komünizminin yalnızca işçi sınıfının sayıca çok olduğu en gelişmiş kapitalist ülkelerde gelişmesi bir rastlantı değildi; bu girişim, daha gerçekçi bir dünya görüşüyle komünizmi yeniden güçlendirme çabasından başka bir şey değildi. Komünistlerin öncülüğündeki bazı hareketler Üçüncü Dünya'da hâlâ bazı başarılar elde etseler de bu başarılar, temelde sömürgecilik karşıtı bir zeminde gündeme geliyordu. Sosyalist zemindeyse, Çin-Sovyet bölünmesinin derinleşmesi ve Çin'in kültür devrimi aracılığıyla komünizme sıçramaya yönelik talihsiz girişimi komünizme olan saygıyı oldukça zayıflatmıştı. Bu arada Latin Amerika'da kıta ölçeğinde bir kıvılcım yakan Kübalıların girişimi Bolivya dağlarında acı bir sonla noktalandı.

Kısacası Gorbaçov'un SB'deki bunalımı dünyaya açıkça ilan ettiği döneme kadar, dünyada iktidarda olmayan KP'lerin büyük çoğunluğu tümüyle ufalmış, önemsizleşmişlerdi. İktidardaki KP'ler ise -en başta dünya komünizminin kaynağı SBKP- yakında içine yuvarlanacakları aynı kötü durumun eşiğindeydiler.

Komünist adını taşıyan partiler hiç kuşkusuz bir süre daha varlıklarını sürdürdüler. Bazıları hâlâ kendilerini geleneksel Marxist-Leninist parti kuramına göre ayakta tutmaya çalışsalar da belli bir özlenti (nostalgia) ile sıradan alt kültürün bir arada tuttuğu tapınç konusu olmanın ötesinde bir başarı elde etmeleri

olanaksızdı. Bazı yeni sosyalist örgütlenmeler belirmeye başlamış olsa da, kesin olan, "günümüzde varolan sosyalizm" ve onun altında yatan ideolojinin çökmesinin Marxist-Leninist öncü parti anlayışının da sonu olmasıydı.

Yine de Leninist parti anlayışının incelenmesi akademik bir girişim olarak görülemez. Her şeyden önce, komünist hareketteki dağınıklık, yeniden sosyalist düşüncenin öncelikleri arasına örgütlenme sorununu koymuş durumda. Dolayısıyla öncü parti deneyimiyle ilgili ciddi bir gözden geçirme zorunlu. Böyle bir gözden geçirme için Lenin'in öncü parti anlayışının resmi bildirimlerinin ötesine geçmek, bu anlayışın eylemsel odağına yönelmek gerekiyor.

Bu eylemsel temel, komünist hareketin güncel politikalarını yönlendiren, KP'lerin yapısını, sürdürdükleri yapıyı belirleyen zemindi.

İktidarda olan ya da olmayan KP'ler arasında bir ayrım yapmak da gerekiyor. Oysa Marxist-Leninist kuram bu konuyu es geçme eğilimindedir. Kuşkusuz en genel çerçevede iktidar olmayanlardan iktidarda olanlara doğru giden bir çizgi var. Üstün devlet gücünün bir aracı olarak biçimlenmiş Stalinist partinin iktidarda olmayan partilerde örgütsel bir altkültür yaratarak onları etkilediği ortada. (Tartışmasız [saltık] yetke arzusu, küçük beylerde [satraps] de aynı karşı konulmaz eğilimi doğurur.) Yine de bu iki tür KP aynı değildir. Birisi devrimi gerçekleştirecek stratejiden söz ederken, diğeri özgün bir sosyalizm anlayışı üzerine yoğunlaşır.

Bu nedenle kitabımızın bu bölümünde, yalnızca Marxizm-Leninizmin işçi sınıfının iktidar mücadelesini yönetecek bir güç olarak tasarladığı öncü partiyi inceleyeceğiz. İkinci tür partiyi, PD'yi ele alan bölümde sosyalist devlet bağlamında öncü partinin kurumunu, yapısını ele alırken inceleyeceğiz.

"Yeni Tip Parti"

Lenin'in parti anlayışı, o döneme dek uluslararası sosyalist harekette geliştirilenlerden çok farklı yeni bir anlayıştı. İlk komünistler, kuramlarının yaşama geçirilmesi için gerekli bir öğe olarak politik örgütlenmeler oluştursalar da parti sorunu 1890'larda en azından bir ölçüde iktidara gelme olanakları belirene dek sosyalistler için yakıcı bir sorun olarak görülmedi. Kapitalizmin gelişmesiyle büyük proleter kitlelerin oluşması iktidar olanaklarını gündeme getirince parlamento seçimlerinde burjuvaziyle mücadele etmek için politik bir temel olarak sosyalist partiler öne çıkmaya başladı. Bu partilerin bazıları kendi ülkelerinin parlamentolarında büyük başarılar -sandalyeler- elde ettiler. Temelde yapıları diğer partilerden farklı olmayan bu partiler, kaçınılmaz olarak uluslararası sosyalist hareketle onun ortak örgütlülüğü olan II. Enternasyonal içinde büyük bir güç kazandılar.

Ne var ki, aynı dönemde Çarlık Rusya'sındaki sosyalist politikalar çok farklı koşullarda biçimleniyordu. Rusya'daki yükselen burjuvazinin politik temsilcileri, Çarcı mutlakiyetin keyfîlikleri karşısında hiç rahat değillerdi. Dolayısıyla Batılı türden, demokratik reformların yapılmasını istiyorlardı. İdeolojik kalıpları kıran coşkulu bir dönemin ardından birçok üniversite öğrencisi, Rusya için görece yeni, Marxist düşüncelere yönelmeye başlamıştı. Aynı anda sanayi işçileri, Rusya'nın artık hızla büyüyen işletmelerindeki kötü koşulların iyileştirilmesi için yaptıkları beklenmedik grev dalgalarıyla yeni bir gücün belirdiğini ortaya koyuyordu.

Bu gelişmeler Rus sosyalistlerini de canlandırıyordu. Çarcı yasallığın sınırları dışına taşma gerekliliği, sürekli polis takibi, işçi sınıfı içinde sağlam bir temelin yaratılamaması gibi nedenlerin sonucu olarak sosyalistler entelektüel bir güç olmaktan

çok politik bir güç durumunda kaldılar. Kitleleri saran huzursuzlukla birlikte birçok sosyalist işçi sınıfı hareketiyle de bağ kurmaya başladı. Toplumsal temeldeki kitlesel hareketlilik içinde elde edilen bazı başarıların verdiği güçle 1898'de RSDİP (Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi) kuruldu. Ancak henüz parti politik strateji, örgütsel biçimi ve kendisinin neliğiyle ilgili açık kavramlara sahip değildi. Lenin'in "yeni tip" parti düşüncesini formülleştirdiği politik ortam böyleydi. Bu düşünceye göre parti yalnızca aynı politikalara değil zorunlu ortak ideolojiye de dayanmalıydı. Parti üyeleri, tüm yaşamlarını devrimci eyleme adanmışlardı.

Hiçbir sosyalist parti; böylesine sıkı, liderlerine bu kadar yetke veren ama üyelerinden bu kadar çok şey isteyen bir yapı önermemişti. Marx'ın dönemindeki çeşitli sosyalist partiler temelde eğitimle uğraşan örgütlenmelerdi, işçilerin mücadelesiyle ilgili -taktikle sınırlı- ancak birkaç kavram kullanıyorlardı. II. Enternasyonal partilerinin ise çok daha açık politik bir eylem anlayışları vardı; ancak bu politik çizgi sendikal mücadele ve parlamentoya sınırlıydı. Sosyalizmle ilgili reform talepleri uzak, belirsiz bir hedefle ilgiliydi.

Ancak güçlenen kapitalizmin dönemini doldurmuş feodal yapının sınırlarını yıkmaya çalışarak kendi ekonomik sistemi için gerekli politik bir iktidar arayışı içinde olduğu Çarlık Rusyası her yandaki huzursuzluklarla için için kaynıyordu. Lenin, bu huzursuzlukların odağında sosyalistlerin yer almadığını kabul ediyor olsa da, Rus işçi sınıfının uygun bir eğitimle, "profesyonel devrimcilerin" yönettiği bir partinin öncülüğünde yaklaşan burjuva-demokratik devrimi, komünistlerin öncülüğündeki proletaryanın iktidarı alacağı bir sürece çevirebileceğine inanıyordu.

Ne var ki RSDİP'in Lenin'in sözünü ettiği böylesi bir rolü oynaması olanaklı değildi. Kitle desteği son derece cılızdı. Or-

tak bir ideolojik çizgi, politik program yoktu. Onu oluşturan çeşitli yerel örgütlenmeler birbirlerine ya da bir tek merkeze bağlı değillerdi. Böylesi bir örgütlenmenin Lenin'in tutkulu amacını gerçekleştirmek için uzlaşmaya varması olanaksızdı. Örgütlenme konusunu "hareketimizin en acil sorunu", "onun yaşamsal boyutu" olarak niteleyen Lenin RSDİP'i başlıca görevi sosyalizm için çalışmak olan "yeni tipte bir parti"ye dönüştürmek¹ gerektiğini söylüyordu.

İşçi Sınıfının "Öncü Müfrezesi"

Lenin'in yeni anlayışının merkezinde, Rusya'nın en devrimci gücü durumundaki proletaryanın devrimci bir bilince yalnızca kendi devrimci görevleriyle yetinerek ulaşamayacağı görüşü yatıyordu. Temelde güncel ekonomik mücadeleyle yetinen işçi sınıfı ancak yeni türden bir politik partinin öncülüğünde gerçek görevlerini yerine getirebilirdi. Bu "öncü" parti, devrim sürecinde karşılaşabilecek her türden karmaşık stratejik, taktik sorunun üstesinden gelebilecek ve işçi sınıfının "politik kavrayışını" geliştirecek bir örgütlenme olacaktı.

Böyle bir parti ancak sosyalist hareketin içinden doğabilirdi. Lenin, yalnızca bu partinin işçi sınıfı hareketinin tarihsel önemini, görevini anlayabileceğini -bir bakıma işçilerin kendilerinin bunu kavrayamayacaklarını- öne sürüyordu. Sosyalist hareket, gerçek bir politik güce dönüşmüş, sosyalizme yönelmiş işçi kitleleri içinde kök salmadıkça başarılı olamazdı.

"Başlangıçta bütün Avrupa ülkelerinde işçi sınıfı hareketiyle sosyalizm ayrı ayrı gelişmişti. Kapitalistlere karşı birleşen işçiler grevler, sendikalar örgütlediler; işçi sınıfı hareketinden ayrı duran sosyalistler ise çağdaş kapitalizmi, burjuva toplum

1 "An Urgent..." p.221-2.

biçimini eleştiren kuramlar geliştirerek onun daha iyi bir sistemle, sosyalist sistemle değiştirilmesi gerektiğini öne sürdüler. İşçi sınıfı hareketiyle sosyalizmin ayrılığı her ikisinin de zayıflığına, gelişmemesine yol açtı. İşçilerin mücadelesiyle birleşmeyen sosyalistlerin düşünceleri, gerçek yaşamda hiçbir etki yaratmayan ütopyalardan öte bir anlam taşımıyordu; bölünmüş, cılız işçi sınıfı hareketiyse dönemin bilimsel anlayışıyla aydınlanmadığı için politik bir güç elde edemiyordu."¹

Lenin, öncü partiye bu iki oluşumu birbirine kaynaştıracak anahtar bir rol biçiyordu. İdeolojik olarak Marxizmle donanmış sosyalizm ile asgari politik bir program çevresinde birleşmiş, birlikte hareket edebilme yeteneği kazanmış bir parti, işçi sınıfınca kendi öncüsü olarak kabul edilecek, özellikle sanayi proletaryası arasından kazandığı en iyi işçileri saflarında birleştirerek etkili dünya görüşüyle gerçek bir politik güç olarak toplumda önemli bir rol oynayabilecekti. Bu birleşme sürecinde, diyordu Lenin parti çok daha fazla işçiyi saflarına çekecek, böylelikle kendisini sınıfın "dışında" bir güç olmaktan çıkarıp işçi sınıfı hareketinin içsel bir ögesi ("örgütlü müfrezesi") durumuna gelecekti.

Teksesli* Parti

Rusya'daki sosyalist hareket bir parti çatısı altında birleşirken, Lenin, partideki tüm eğilimlerin aynı örgütlenme içinde eksiksiz olarak bütünleşmesiyle fazla ilgilenmediğini açıkladı. Şöyle diyordu: "Birleşmeden önce birleşebilmemiz için sınırları kesinlikle belirlemeli, ayırım noktalarını tanımlamalıyız."²

* Monolithic Party deyişindeki Monolithic'in Türkçe birebir karşılığı "yekpare, bütüncül"dür. Ancak metindeki anlamı teksesli sözcüğü daha iyi dile getiriyor. (ç.n.)

1 "A Retrograde Trend in Russian Social-Democracy" LCW, cilt 4. S. 257.

2 "Ne Yapmalı?" LCW, cilt 5. S.367.

Lenin'e göre yalnızca stratejik hedefler, örgütlenme biçimleri, felsefe, politik değerlendirmeler üzerinde ortak ideolojik öncüllerden yola çıkan bir partiyle tarihin işçi sınıfının önüne koyduğu devrimci görevlerin üstesinden gelinebilirdi. Yalnızca böylesi bir temelle, işçi sınıfının devrimci "ordu"sunun "genelkurmayı" olarak iş görecektir bir örgütlenme yaratılabilirdi.

Öncü parti ve onun görevleriyle ilgili tanımlamalarda ısrarla askeri deyimleri kullanan Lenin belli bir noktada mücadelenin askeri görünümünün öne çıkacağını kabul etmiş olsa da, bu iktidar mücadelesinin yalnızca silahlı mücadeleyle başarıya ulaşacağını düşündüğü anlamına gelmiyordu. Tam tersine Lenin, kapitalist toplumun içsel bir özelliği olan sınıf savaşı içinde partinin kendi sınıfının öncülüğünü yapmasının önemini vurguluyordu. Lenin, partinin görevini yerine getirmesi için askeri nitelikte bir sıradüzen, disiplin içinde olması gerektiğine inanıyordu. Ters durumda Rusya koşullarında, parti ne işçilerin desteğini, güvenini elde edebilir ne de sınıf düşmanlarıyla baş edebilirdi. Öte yandan Lenin askeri benzetmelerin belli bir sınırı olduğunun da farkındaydı. Parti sıradüzensel bir örgütlenme olsa da, askeri ordulardan farklı olarak, üyeleri şu ya da bu nedenle ayrılabilirdi. Dolayısıyla diğer nedenler bir yana sırf bu nedenle bile olsa, saf askeri örgütlenmelerdeki demokrasi yoksunluğu politik bir parti için olanaksızdı.

Disiplin, bireylerin yapıya boyun eğmesi, sıradüzensel yapıyı benimseme, profesyonel devrimciler ordusuna bağlılık, gönüllü kendini adama... Lenin bunların, yalnızca tarihsel hedeflere kendini adanmış, ortak bir bilinçlilik temelinde başarılabileceğini öne sürüyordu. Bu anlayış dinci militanların coşkulu niteliklerini çağrıştırıyorsa da temelsiz bir iman üzerinde değil. en ileri bilimin, Marx, Engels'in ortaya koydukları toplumların işleyişini açıklayan bilimin üzerinde yükseliyordu:

"Sosyalist bir partiyi, bağımsız düşünce dile getirenleri 'koryargı'lardan ayıran 'sapkınlar' ilan ederek onlara zulüm uygula-

yan 'gerçek inananlar'ın örgütüne dönüştürmek istediğimiz yönünde suçlamalar yükselecektir. Bu türden süslü, beylik konuşmaları çok dinledik. Ancak bunlarda ne gerçek ne de en küçük bir düşünce kııntısı var. Bütün sosyalistlerin eylem biçimleri ve mücadele yöntemlerinde uyguladıkları, tümüyle inandıkları, onları birleştiren devrimci bir kuram olmaksızın güçlü bir sosyalist parti olamaz. Doğru, en iyi kuram olduğunu düşündüğünüz bir kuramı, temelsiz saldırılara, onu bozma girişimlerine karşı savunmak, sizin her türden eleştiriye düşman olduğunuz anlamına gelmez. Marx'ın kuramını, tamamlanmış, dokunulmaz bir şey olarak görmüyoruz; tam tersine onu, eğer yaşamın gerisinde kalmak istemiyorlarsa, sosyalistlerin her yönde *geliştirmeleri* gereken, bilimin temel taşlarını ortaya koyan bir kuram olarak görüyoruz."¹

Sosyalist saflardaki süregelen dağınıklığın üstesinden gelmeye çalışan Lenin, yeni tipte partinin ideolojik başlangıç noktası olarak, Bernstein'in "revizyonizm"inden açık bir kopuşun yaşanması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle parti konusunda kendisine karşı çıkanlara pek hoşgörülü davranmıyordu. Belki de o dönem için bu tutum kabul edilebilirdi. Ancak boğucu uylaşımcılığın, cadı avcılığının güçlendirdiği köryargıcılığın dünya komünist hareketinin temel özelliği durumuna geldiği günümüzde Lenin'in bu yorumunu okumak oldukça alaysamalı bir durum ortaya çıkartıyor.

Demokratik Merkeziyetçilik

Lenin'in 1899'da çıkan bir dizi makalesi Rusya'daki sosyalist politikada önemli bir dönemeç oluşturdu. Bu yazılarında Lenin, demokratik niteliği koruyarak, devrimci örgütlenmenin nasıl etkili kılınabileceği sorusuna yanıt arıyordu. Devrimcilerin,

¹ LCW, cilt 4. P.211-212.

son derece merkezileşmiş, liderlerine büyük yetkiler sunan, böylece politik mücadelede geniş ölçekli planlama, yönetim kolaylığı sağlayan bir örgütlenmeye gereksinim duydukları konusunda Lenin netti. Lenin'in merkeziyetçilikle ilgili vurgusu, bir ölçüde o dönemin Rus sosyalist hareketinin son derece dağınık, yöresel bir özellik taşımasıyla -ulus ölçeğinde sosyalist bir gazete bile yoktu- ilgili inancından kaynaklanıyordu. Ancak asıl kaygısı Rus devrimcileri üzerindeki politik baskılardı:

"Bize karşı, Rusya'da yeraltında çalışan gizli küçük sosyalist gruplara karşı, tüm güçleriyle sosyalizmi, demokrasiyi ezmeye çalışan, çağdaş devletin en güçlü makinelerinden birisi mücadele ediyor... İktidara karşı düzenli bir mücadele yürütmek için, disiplinli, yeraltında çalışma tekniğini en üstün derecede başarıyla sürdüren devrimci bir örgütlenme yaratmamız gerekir."¹

Bu noktada Lenin, parti içi demokrasinin ikinci bir sorun olduğunu düşünme eğilimindeydi. Örneğin, partinin demokratik niteliğinin -koşullar elverdiği ölçüde- yönetici organların belirlendiği ulusal kongredeki seçimlerde verilen yetkilerle sağlanacağını kabul ediyordu. O dönemki tartışmalar okunduğunda, parti saflarında açık, serbest tartışmaların belli ölçülerde gerçekleştiği görülebiliyor. Ancak "en genel demokrasi ilkesi"nin partinin temel örgütsel ilkesi olması gerektiğinde ısrar edenlere yanıt verirken Lenin şöyle demişti:

"Jandarma egemenliğinin, otokrasinin karanlığı koşullarında parti örgütünde en geniş demokrasi, *yararsız, zararlı* bir oyuncaktan başka bir şey değildir. Yararsız bir oyuncak, çünkü, her ne kadar onu uygulamayı çok isteseler de hiçbir devrimci örgütlenme şimdiye kadar *geniş* demokrasiyi gerçekten ne uygulayabildi, ne de bugün uygulayabilir. Zararlı bir oyuncak, çünkü 'geniş demokrasi ilkesi'ni uygulama yönündeki her giri-

1 Ibid, p.221-2.

şim, yalnızca polisin daha geniş ölçekli saldırılarını kolaylaştıracak, ilkel devrimciliği kalıcı kılacak, profesyonel devrimci olmak için kendilerini eğitime görevini ciddiye alıp bunun için çabalayan eylemci işçilerin düşüncelerini seçimlerle ilgili 'kâğıt' üzerindeki ayrıntılı kurallara yöneltecektir. Hareketimiz içindeki eylemci işçilerin biricik örgütsel ilkesi; en sıkı gizlilikle profesyonel devrimcilerin eğitiminde, seçiminde en sıkı önlemleri almak olmalıdır."¹

1903'te toplanan RSDİP'in ikinci kongresinde partiyle ilgili ilkeler konusunda tartışma kızıştığında Lenin. "politik huzursuzluk yaygınlaştığında, koşullar işlerimizi tümüyle gizlilikle yürütme'nizi gerektirdiğinde, eylemlerimizin çoğunu gizli çevrelerle, hatta özel toplantılarla sınırlamamız gerektiğinde"² bu ilkelerin kendilerini dayattığını bir kez daha vurguladı.

Sonuçta bu uzun tartışmadan ortaya çıkan örgütlenme anlayışı altı temel ilkeden oluştu:

"1- Azınlığın çoğunluğa boyun eğmesi. 2- Kongre, yani örgütlenmeyle ilgili tam yetkilerle donanmış, seçilmiş delegelerin oluşturduğu meclis, partinin en üst örgenliğidir; ayrıca bu seçilmiş delegelerin aldığı her karar bağlayıcı son karardır. 3- Partinin merkez komitesi (ya da komitelerin) seçimi doğrudan oyla, kongrede yapılmalıdır. Kongre dışı seçimler, iki aşamalı seçimler vb. yasaktır. 4- Yerel ya da merkezi bütün parti yayınları tümüyle Parti Kongresi ile partinin ilgili yerel veya merkezi örgütlenmesine bağlı olmalıdır. Örgütsel bakımdan partiden bağımsız parti yayını yasaktır. 5- Parti üyeliğinin açık, kesin bir tanımı olmalıdır. 6- Partideki herhangi bir azınlığın hakları açıkça parti kurallarıyla sınırlandırılmıştır."³

1 İbid, p.479-80.

2 LCW, cilt 6. S.503.

3 LCW, cilt 9. S.166 (Lenin).

Sonraki uygulamalar ışığında özellikle son maddeye dikkat etmek gerekiyor. Bu madde, yalnızca azınlıkların varlığını kabul etmekle kalmıyor, ayrıca onların "hakları"nın olduğunu da söylüyor. Bunu sonraki Marxist-Leninist kuramla kıyaslamak ilginç olacak: "Bir azınlığa bazı özel haklar verilmesini istemek parti disiplininin gerekleriyle bağdaşmaz."¹

Otokrasinin önemli politik ödünler vermek zorunda kaldığı devrimci 1905 ayaklanmasından sonra 1906'da toplanan RSDİP'in özel Birlik Kongresi partinin iç işleri, üye alımıyla vb. ilgili çok daha demokratik yeni kararlar aldı. "Demokratik merkezîyetçilik" terimi o zaman yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. Kongreden sonra Lenin şöyle yazmıştı:

"Hepimiz demokratik merkezîyetçilik ilkesi, bütün azınlıklarla muhaliflerin haklarının güvenceye alınması, her parti örgütlenmesinin özerkliği bütün parti görevlilerinin seçimle işbaşına gelmesi, partiye karşı sorumlu olmaları, görevden alınabilmeleri konularında anlaştık. Bu örgütlenme ilkelerinin uygulanmasıyla onlara içtenlikle bağlı kalınarak bölünmelere karşı bir güvence elde edileceğini parti içindeki ideolojik mücadelenin partinin örgütsel birliğini sağlayacak bir araca dönüşeceğini kabul ettik."²

Lenin'in demokrasi vaadi -ister partide isterse de genelde toplumda- saltık değildi kuşkusuz. Sık sık "kimin için demokrasi?" sorusunu soran Lenin, işçi sınıfının iktidarı ellerinden aldığı sınıfların politik haklarında yaptığı kısıntıları devrimin güvenliği için gerekli önlemler olarak gösteriyordu. Benzer biçimde parti içi demokrasi de her zaman koşullarca belirleniyordu, ancak partide demokrasiyi sınırlamayla ilgili bir öneri gündemde olduğunda Lenin politik ardıllarından çok daha fazla duyarlı, titizdi.

1 Fund, s.339.

2 LCW, Cilt 10, s.314.

Bu konuyla ilgili önemli bir nokta da, parti içi hizipleri yasaklamanın demokratik merkezîyetçiliğin temel ilkelerinden biri durumuna gelmesidir. Hizip yasağı kuralı 1921'deki RSDİP'in 10. Kongresinde "parti birliği"ni sağlamak için parti içi kurallarla ilgili geçici bir sınırlama olarak alınan geniş çerçeveli bir kararın parçasıydı. Bu acil önlemler savaş komünizmi nedeniyle alınan çok daha geniş önlemler karşısında işçiler, köylüler, ordudaki kitlelerin gösterdikleri kendiliğinden kitlesel muhalefetin hemen ardından kabul edilmişlerdi; söz konusu kitlesel muhalefet Bolşevikler iktidara geldikten sonra devrimin karşılaştığı en kötü bunalıma neden olmuştu. Bu tepkiye Lenin'in yanıtı yeni ekonomik politika (NEP)'yı önermek oldu. Rus kırlarında kapitalizmin yeniden güçlenmesine olanak sağlayan NEP, yeni Sovyet sisteminde bir dizi özel işletmeye izin vererek ekonomide büyük değişmelere yol açtı. İçine girilen karmaşık durum parti içinde örgütlenmiş -NEP'e karşı- sol bir muhalâfetin oluşmasına yol açtı. İşte bu koşullar altında partide hizipler yasaklandı. Lenin şöyle diyordu:

"Parti içinde muhalefetin yasaklanması *içinde bulunduğumuz* anın politik mantığından çıkan bir sonuçtur... Şu anda parti içi bir muhalefete gereksinmemiz yok yoldaşlar, *şimdi bunun sırası değil!* Bu içinde bulunduğumuz anın bir gereği, bundan yakınmanın bir anlamı yok... *Şu anda* partili olmayan kitleler, Rusya için kaçınılmaz olan *şu anki* ekonomik koşullara bağlı olarak küçük burjuva bir dalgalanma içindeler... dolayısıyla yalnızca sözlerde değil, en küçük ayrıntıya dek her konuda birlik olduğumuzu göstermemiz gerekiyor."¹

Lenin alınan kararın sınırlarının, olağanüstü bir önlem olduğunun altını çiziyordu. Birincisi, hizip yasağının gelecek parti kongresi için yapılacak seçimlere dek uygulanmasını isteyen

1 Aktaran Roy Medvedev, On Socialist Democracy (New York: Norton, 1975) s.63. LCW'nin Rusça beşinci baskısından. Cilt 41, s.108.

bir öneriyi reddetti. Merkez komitesine kendi üyelerini görevden alma yetkisi tanıyan bir öneriye karşı da şunları söylüyordu Lenin:

"Bunun ne demokrasi ne de merkeziyetçilikle bir ilgisi var... MK'yi Kongre seçiyor, bu parti liderliği için ortaya konan en büyük güven anlamına gelir. Kendi üyelerine karşı MK'ye böyle bir hak tanımak partimizde hiçbir zaman için hoş görülecek bir şey olamaz. Ayrıca şu an içinde bulunduğumuz nazik koşullarda, bu, aşırı bir önlem olur."¹

Lenin'in bu konuyla ilgili niyetleri ortada. Ne var ki Marxist-Leninist kuram daha sonra "10. Parti Kongresinde alınan parti birliğiyle hiziplerin yasaklanması kararlarının parti yaşamı ve parti yapısının *en temel ilkesi*"² olduğunu ilan etti.

İşin garibi Rus komünistlerce parti içi demokrasiyi koruduğu kabul edilen, Lenin'in merkeziyetçilik anlayışını nitelendiren "demokratik" terimi, böylece son derece merkezi, parti örgütlenmesindeki yetkeci bir anlayışın ifadesi durumuna geldi. Kuşkusuz bu sonuç bir bakıma, Lenin'in merkeziyetçiliği saltık ama demokrasiyi değişebilir bir şey sayan parti örgütlenmesiyle ilgili anlayışından kaynaklanıyordu. Nitekim sonraki on yıllarda ister yönetimde olsunlar isterse de olmasınlar, uluslararası komünist hareket içinde yer alan bütün partiler, merkezin yetkilerinin olağanüstü arttığı, demokrasiyle ilgili tam bir düşmanlık olmasa da sınırlamaların çok arttığı, aynı görüşler üzerinde antlaşmaya büyük önem veren bir anlayışla nitelendirilmeye başlandı. Çoğu durumda bu özellik, demokratik süreçlerde demokratik merkeziyetçilikle ilgili güvenceler veren ilk Bolşevik görüşlere hak veren resmi onaylamalarla el ele gidiyordu. Yine de demokratik kavramlar, uygulamalar papazca yorumlarla, tarihsel çarpıtmalarla, parti liderlerinin yetkeleri aşırı vurgulana-

1 Ibid, s.63.

2 SBKP Tarihi, (1960 baskısı) s.357.

rak öylesine ele alınmaya başlandı ki, zamanla "demokratik" terimi, demokrasiyi sınırlandıranın, yaşam boyu liderliğe demir atmış kişilerin denetimsiz yetkilerini dile getirmenin adı oldu.

Öncü Parti: Eleştirel Bir Değerlendirme

Lenin'in "yeni tipte parti"si Rus sosyalist hareketi içindeki amansız çatışmalardan zaferle çıkarak Bolşevikler iktidarı alana dek tek güç olmayı başardı. Devrimden sonra Lenin tarihsel bir adım daha attı. Aceleyle yeni bir enternasyonal için toplantı çağrısı yaptı. Öncü partiyle ilgili Bolşevik kavramları evrenselleştirerek, bu yeni enternasyonale katılmak isteyecek partilerin de benzer ilkelerle örgütlenmeleri gerektiğini vurguladı. Nitekim Komintern (III. Enternasyonal) kendisini büyük bir öncü parti olarak örgütledi. Böylelikle Lenin, yalnızca Çarlık otokrasisi koşullarında değil, köylülerin başat, işçi sınıfının cılız, emek hareketinin görece zayıf olduğu bir ülkede biçimlenmiş olan bir örgütlenme biçimini kurumsallaştırmış oldu. Bu, Rus devrimci hareketindeki parti kuruluşuyla ilgili yazındaki en önemli gelişmelerden biri oldu. Bu anlayışın dayandığı etmenler, büyük ölçüde Bolşevik örgütlenme ilkesiyle -sık sık mühendisliğe, sanata benzetiliyordu- uyum içindeydi; işlev biçimi belirliyordu. Ya da Lenin'in deyişiyle "herhangi bir örgütlenmenin niteliği, doğallıkla... kaçınılmaz olarak, onun eylemlerinin içeriğiyle belirlenir."¹

Bolşevik örgütlenme yapısının iç mantığı, partinin temel görevinin ayaklanmayı örgütlemek, hazırlamak olduğu varsayımından kaynaklanıyordu. Bu anlayışın gücü, gerçekten de Çarlık Rusya'sındaki durumun buna uygun olmasındandı. Rusya'daki politik baskı koşullarına uygun olarak parti içi işleyi-

1 "Ne yapmalı?" LCW, cilt 5, s.440.

şin niteliği gizlilik temelindeydi. Merkezîyetçilik, disiplin konuları da yine partinin silahlı mücadeleyi hazırlama görevine denk düşüyordu. İşçi sınıfının cılız olduğu, işçilerin çoğunun topraktan yeni kopmuş olduğu bir ülkede, görevi politika sanatıyla proletaryayı "eğitmek" olacak bir öncü anlayışının belli bir anlamı vardı.

Ancak gelişmiş kapitalist ülkelerde bu koşullar var mıydı? Ayrılıklar olduğunu kabul etse de Lenin, bunların önemsiz, çoğu kez düşlemsel kurgular olduğunu kabul etmeye eğilimliydi. Kapitalist ülkelerin çoğunda burjuva demokrasileri olabilirdi, ancak gerçekte bu demokrasi her an ortadan kaldırılabilir bir şeydi. Komünistlerin örgütsel yapılarını herhangi bir düşsel kurguya dayandırmaları bir hata olurdu. Adları sosyalist olan partiler dahil, birbirleriyle mücadele eden politik partiler barışçıl seçimlerle iktidara gelebilirlerdi, ancak -iktidarın gerçek anlamıyla bir başka sınıfın eline geçmesi için kapitalist devletin askeri gücüyle savaşmak gerektiğinden kim kuşku duyabilirdi? İşçi sınıfı Batı'nın sanayileşmiş ülkelerinde çok gelişmiş memnurlukla karşılanacak uzun bir örgütlenme tarihi yaşamış olabilirdi. Ancak aynı işçi sınıfı "oportünizm" in etkisi altındaydı, devrimci bir biçimde yeniden eğitilmeliydi.

Son olarak, proleter devrimler çağının başladığı varsayımı da burada işin içine karışıyordu. Komünistlerin öncülüğündeki ayaklanmalar, Almanya, Macaristan'da olduğu gibi, yenilgiye uğrayabilir, devrim ertelenmiş olabilir, hatta bazı kapitalist ülkeler ekonomik dengeye kavuşmuş gözükebilirdi. Ancak "sonul çarpışma" yeni başlamıştı -yalnızca Rusya'da değil, dünya ölçeğinde- dolayısıyla komünistler buna uygun olarak örgütlenmeliydiler:

"Komünist enternasyonale bağlı partiler demokratik merkezîyetçilik ilkesine göre inşa edilmelidir. Acımasız bir iç savaşın geçerli olduğu çağımızda Komünist Parti görevini ancak en

merkeziyetçi bir biçimde örgütlenirse, ancak o askeri disiplin temelinde demir gibi bir disiplin uygulayabilirse, ancak parti merkezi güçlü bir yetke durumundaysa, partinin üyelerinin genel güvenine sahipse yerine getirilebilir."¹

Ne var ki 75 yıldan bu yana merkeziyetçiliğin güçlenmesi, demir disiplin, demokratik merkeziyetçi partiyi zayıflatmaktan başka bir işe yaramadı. Buna karşın, "yeni tipte parti"nin öncülüğüne bağlılık Marxizm-Leninizmin temel ilkesi olarak kalmayı sürdürdü. Son derece merkezileşmiş, sıkı disiplinli partiler sömürgecilğe karşı ulusal kurtuluş savaşlarında değerini kanıtlamış olsalar da, böylesi örgütsel biçimleri kabul edenler hemen hemen yalnızca bu ülkelerdeki komünist partiler oldu. Gelişmiş kapitalist ülkelerde öncü partinin önemi her zaman tartışmalı bir konu oldu.

Bu anlayış işçi sınıfı hareketi içindeki sekterliği güçlendiren bir rol oynadı. Başlangıçtan bu yana II. Enternasyonal'in eski SDP'leri ile komünistler arasındaki -iki yanlı- düşmanlığı güçlendirdi. Marx, Engels "komünistler diğer işçi sınıfı partilerine karşı ayrı bir parti oluşturmazlar,"² demişlerdi. Ancak yeni öncü partiler diğer işçi sınıfı partilerinden ayrılmakla kalmıyor, diğer işçi partilerini işçiler arasındaki "sınıf düşmanları" olarak görüyorlardı.

1930'larda "faşizme karşı birleşik cephe" oluşturma girişimleri, ardından II. Dünya Savaşı sırasında birçok komünist partinin oynadığı önemli rol nedeniyle bir süre için bu bölümler bir kenara bırakıldı. Ancak komünistler kendilerini öncü olarak gördüğü sürece -öncü olmayan komünist parti hiç oldu mu?-soldaki diğer partilere, politik güçlere karşı sekterlik kaçınılmazdı. Arjantin KP genel sekreteri 1980'lerin sonundaki Marxizm-Leninizmi değerlendirme sürecinde şöyle diyordu: "Sol-

1 "Terms of Admission into the Communist Int." LCW, cilt 31, s.210.

2 Komünist Manifesto, MESW s.46.

daki diğer güçlere karşı tavrımız kendimizi tek devrimci güç saymamızdan kaynaklanan bir sekterlikle belirleniyordu."¹

Yine Marx, Engels, komünistlerin "proleter hareketi biçimlendirmek, yönlendirmek için sekter ilkeler oluşturmamaları gerektiğini"² öne sürmüşlerdi. Oysa öncü partinin başat amacı, yalnızca "proleter hareketi biçimlendirip yönlendirmeyi" komünistlerin geliştirdiği "ilkelere" göre gerçekleştirmek değil, aynı zamanda bu hareketi "bilimsel" bir tarzda disipline ederek ona öncülük etmek, yönetmekti. (Kuşkusuz Marx, Engels'in özellikle sekter ilkelerle ilgili uyarıları öne sürülebilirdi ama devrimci bir partinin kendi ilkelerine "sekterlik" olarak bakmayacağı da ortadaydı.)

Zamanla Lenin'in "yeni tipte partisi"nin karikatüründen başka bir şey olmayan bir örgütlülük sürecinin sözüm ona devrimci coşkusunun ortaya çıktığı bir süreç gelişti. İşin garibi, bir parti ne kadar küçük olursa, köryargıcı tutumu komünizm karşıtlığının klasik örneği durumuna gelen ölçüsüz kibiri de o kadar büyük oluyordu.

Parti içi demokrasinin sesini kısma yönündeki olumsuz kalıt kadar hiçbir şey öncü partiye olan güveni sarsıp ona zarar vermedi. Demokratik kural ve düzenlemelere bağlılıkla ilgili yapılan resmi açıklamalarla komünist hareketteki parti içi yaşamın gerçeklikleri arasındaki zıtlık biliniyor. Komünist hareket sistemin yapısındaki yetkeci, sıradüzensel niteliği gizlemeye pek çalışmadı. Nasıl gizleyecekti ki? Bu nitelik yalnızca parti yaşamının bir kuralı değil, taraftarlarının sık sık yineledikleri gibi "proletarya"nın dünyaya bakış açısını yansıtan bir sistemdi de. Partinin tek sesli bir güç olarak davranabilme yeteneğinden çok, partinin çıkarlarıyla çelişen bireysel haklarla daha çok ilgilenenlere -açıkçası "küçük burjuva bireylere"- işçi sınıfının pek katlanma niyeti yoktu.

1 WMR, Mart 1988, s.29.

2 Ibid.

Komünist harekette süregiden "proletarya" efsanesi bütün bir yetkeci yapıyla bu yapının uygulamalarını haklı çıkarmada kullanılıyordu. Demokrasi mi? Öncü parti demokrasisinin en yüksek biçimiydi. O, burjuva politik partilerde düşünemeyecek ölçüde demokratikti. Öncü parti doğası gereği demokratikti; çünkü, o işçi sınıfının, halkın ezici çoğunluğunun çıkarlarını temsil ediyor, bunlar için mücadele ediyordu. Ayrıca o, tümüyle çoğunluğun egemenliği kuralına dayandığı için de demokratikti. Demokratik biçimde seçilmiş liderlikçe alınan kararlara azınlığın karışma girişimleri hoş görülemezdi. Karşı çıkma hakkı? Liderleri ve parti politikalarını eleştirme hakkı bütün üyelere verilmişti. Liderliğin yetkileri? Liderler, her düzeyde yapılan kongrelerde demokratik oylamayla seçilen delegelerce, dönemsel ulusal kongre ya da toplantılarda seçiliyorlardı.

Oysa partinin kurallarının gerçek anlamını görmek istediğinizde, tüm sürecin bir aldatmaca olduğunu ortaya koyan kuralların tek yorumlayıcısı olarak sıradüzensel güç olanakları karşınıza çıkar. Örneğin bütün komünist partiler üyelerinin eleştirme haklarını kutsamıştır. Ancak bu hakkın kullanılmasının ayrıntıları öylesine sınırlandırılmıştır ki, hak ortadan kalkmıştır. Marxist-Leninist bir metinde bu durum şöyle açıklanıyor:

"Parti her zaman, kendisini güçlendiren eleştiriyi kendisini zayıflatan, sırf eleştiri olsun diye yapılan yerli yersiz eleştirilerden ayırt eder. Parti, eleştiri özgürlüğünü sağlayıp sesi kısılmak istenenlere çağrı yapar, hiç kimsenin bu özgürlüğü partiyi zayıflatmak amacıyla kullanmasına da izin vermez... Parti üyelerine en geniş hakları tanır ama aynı zamanda kendi program, amaç, ülkülerine bağlı kalmasını da ister doğallıkla... parti disiplini, Marxizm-Leninizmin ilkeleriyle çelişen inançları nedeniyle hiç kimseye ayrıcalık tanıyamaz... parti disiplini, komünistlerden, parti içi sorunları parti dışında tartışmamalarını da ister."¹

Bütün bu söylenenlerden "parti karşıtı görüşler"le partiyi güçlendiren eleştiri arasındaki ayırımı kimin yapacağını anlamak olanaklı değil. Marxizm-Leninizmin ilkeleriyle çelişen ya da onları güçlendiren inançların ne olduğunu kim saptayacak?

Parti kongreleri ile liderlik seçimleri merkezi parti aygıtınca denetlenip sıkı biçimde kontrol ediliyordu. Delege seçimleri kadar, gündem, ayrıcalıklar, partiye giriş vb. konular da en ince ayrıntısına dek merkezce belirleniyordu. "Hizipler"in -parti içi mücadele sürecinde liderlik karşısında açık bir işlevleri olmasa da- yasaklanması, liderliğe muhaliflerin örgütlenme fırsatı bulmadan partiden uzaklaştırılması olanağını sağlamıştı. Partinin mali işleri son derece gizli tutuluyor, liderliğe bağlılığı her türden kuşkudan uzak "sağlam bir kadro"ca denetleniyordu.

Öncü partiler için demokrasi örgütsel canlılığı sağlayıp üyelerinin haklarını güvenceye alan bir sistem değil, örgütlenmenin kalıcılığını, sürekliliğini tehlikeye atmadan uygulanması gereken bir "sorun"du. Bolşevizmin ilk günlerinde bile parti görevlileri, çoğun, üyelerinin eleştiri haklarını geliştirmekten çok kısmaya çabalamışlardı. 1906'daki Merkez Komite kararında "parti kongresi kararları ancak belli sınırlar içinde eleştirilebilir," sözlerini Lenin şiddetle eleştirmişti. Şöyle diyordu Lenin:

"Bu, parti içindeki *eleştiri özgürlüğü* ile partinin *eylembirliği* arasındaki ilişkiyle ilgili tümüyle yanlış bir kavrayıştır. Parti programı *ilkeleri* çerçevesinde eleştiri, yalnızca parti toplantılarında değil kamuoyu önünde de serbest olmalıdır. Böylesi eleştiriler yasaklanamaz. Partinin politik eylembirliği sağlanmalıdır. Kamuya açık toplantılarda, parti toplantılarında ya da parti basınında partinin aldığı eylemlerin uygulanmamasını isteyen çağrı yapılamaz. Besbelli ki, Merkez Komite eleştiri özgürlüğüyle eylembirliğinin sağlanmasını hatalı biçimde, dar açıdan tanımlıyor. Demokratik merkezîyetçilik ilkesiyle yerel parti örgütlenmelerinin özerkliği, bunlar, *kararlaştırılmış bir*

eylemen uygulanmasını engellemedikçe genel, tam bir *eleştiri özgürlüğü* anlamına gelir. Partice kararlaştırılan bir *eylemle* ilgili *birliği* engelleyen ya da zorlaştıran *her türden* eleştiri bunun dışındadır."¹

Lenin'in ardıllarının elinde parti sıradüzenindeki büyük gücü denetleyip demokrasiyi kısın bir araç durumuna gelen demokratik merkezîyetçilik, Lenin için, partideki demokrasinin niteliksel bir genişlemesi anlamına geliyordu. Bu çerçevede, "evrensel, tam eleştiri özgürlüğü", yalnızca "kararlaştırılmış" eylemlerin birliğini güvenceye almak için belli sınırlamaları kabul eden bir ilke durumuna geldi. Yukardaki sözlerinde Lenin *kararlaştırılmış* sözcüğünün altını özenle çizmişti. Böylece parti liderlerinin yetkilerini kötüye kullanarak, kuramsal tartışmaları engelleme ya da farklı görüşleri Marxizmden sapmış, partiyi zayıflatan, önemsiz görüşler olarak sınıflandırma çabalarını önlemek istemişti. Yine Lenin parti içinde ortaya çıkan politik sorunların kamuoyu önünde tartışılmasının engellenmesine de karşı çıkıyordu.

Ne var ki, üzerlerindeki denetim günden güne azalan parti liderleri sözüm ona bilgeliği -ve bu bilgelikten sapanları saptama gücünü- ellerinde toplarken gittikçe yeteneksizleşiyorlardı. Böylece "yeni tipte parti", sürekli olarak kendi ideolojilerinin "saflığını" savunup yetkelerini haklı çıkaracak gerekçeler bulmak zorunda olduklarını düşünen, bu nedenle de entelektüel iklimi boğmaya eğilimli aparatçıklar* üreten bir zemin yarattı.

Marxist-Leninist metinlerde bol bol bulunabilecek basit açıklamaların tersine, demokratik merkezîyetçilik, yalnızca "kararlaştırılmış" parti kararlarının yerine getirilmesi için gerekli birliği sağlayacak bir düzenek değildi. (Gerçi birçok politik örgütlenme azınlığın çoğunluk kararlarına uymasını ister.

¹ LCW, cilt 10. P.442-3.

* İşbilir, işgüzar parti görevlileri. (ç.n.)

Dolayısıyla hükümette olmayan partilerde bile bu partiler iradi örgütlenmeler olsalar da deneyimlidirler, gönülsüz üyeleri karşı çıktıkları kararları uygulamaya zorlamadan önce iki kez düşünmeyi yeğlerler.) Tam tersine, demokratik merkezîyetçilik, kendilerini güvenceye almış parti liderlerinin parti üyelerinden ve liderlikle ilgili politik yetersizliklerini daha fazla ortaya çıkarmak toplumsal olaylardan kendilerini uzak tutmalarının örgütsel bir aracıydı. Eleştirilenler; karşı çıkılacak... eleştirilecek konuların içeriğini, bunların sınırlarını belirleme gücünü ellerine geçirdiklerinde, eleştiri hakkının tümüyle ortadan kalkacağı açıktır.

Köryargıcılığı geliştirip politik-kuramsal etkinliği boğan demokratik merkezîyetçilik, partiyle ilgili konularda bilgi sahibi olma bakımından yüksek parti kurullarına tekeli bir konum sağlayarak gerekli-olanın bilineceği bir ortam yaratır. Ayrıca parti liderlerine parti içi tartışmaları bastırma gücü sağlayıp bürokrasiyi güçlendirir, birilerine ayrıcalıklar bağışlar, eleştiri getireni cezalandırır, ideolojik cadı avları başlatıp uygular; partiyi çeşitli politik arpalıkların bulunduğu bir yapıya çevirir. Parti güvenliğini sağlamanın araçları olarak haklı kıldığı uygulamalarla hükümet ajanlarıyla işbirlikçilerin partiye sızmasını kolaylaştırır. Partinin "birliği"ni sağlamlaştırma bir yana, ayrılıkları yeraltına inmeye zorlar, böylelikle de dönemsel yıkıcı bölünmelere neden olur. En kötüsü, sekterliği güçlendirip iradi girişimlere partiyi yöneltir. Böylece parti içinde iyileştirmeler yapma olanaklarını engelleyip politik liderliğin beceriksizliklerinin sürmesine neden olur.

Demokratik merkezîyetçiliğin en akılcı özrü Marxizm-Leninizmin kutsallığına sığınmasıdır. Bir SBKP-MK üyesi 1983'te şöyle demişti:

"Marx, Engels, Lenin'in büyük kuramı, işçi sınıfının biricik bilimsel dünya görüşü olarak uluslararası komünist harekete katıldı... Marxizmin bilimsel geçerliliğiyle ilgili olarak bir uz-

laşma ya da ideolojik-kuramsal ödün söz konusu olamaz. Marx ve Lenin'in kuramından ayrılma, onların davalarından ideolojik bir kopmanın ötesinde, sosyalist devrimle komünizm arasından da kopma anlamına gelir. Kardeş partilerle omuz omuza Marxist kuramın saflığını koruyan SBKP onun sınıfsal bilimsel özünü çarpıtmaya yönelik girişimleri reddederek devrimci-eleştirel ruhuna yabancı her türden kalıntıyı uzaklaştırmakta kararlıdır."¹

60 yıldan fazla bir süredir böylesi sözler, yalnızca tek bir doğru olduğunu, buna ancak Marxist-Leninistlerin (yani parti liderlerinin) ulaşabileceğine inananların attıkları savaş çılgınlıkları olarak kaldı. Politik muhalefeti bastırmak için uygun gerekçeler yaratabilme amacıyla tekrar tekrar kuramı değiştirenlerin, kuramı (siz bunu "parti liderliğiyle uyuşma" olarak okuyun) "çarpıtma" çabalarını "reddetmeleri"ni tasarlayan düş gücünün büyüklüğüne şaşmamak elde değil. Bu durumda, zafer türküleri söyleyen bu anlayışın peygamberce öngörülerle, Marxizm-Leninizmin uluslararası komünist hareketin, çağımızın en etkili politik gücü olarak işlevlerini başarıyla yerine getirmesini sağladığı²nı öne sürme gülünçlüğü doğal bir sonuç oluyor.

Uluslararası komünist hareketin politik merkezi dağılmadan çok önce, Lenin'in "yeni tip tek parti"sinin devrimci işlevi -en azından başlıca kapitalist ülkeler için- ideolojik düşler dünyasının bir parçası durumuna gelmişti. Yalnızca bu ülkelerde proleter devrim olasılığı ortadan kalkınakla kalmamış, Komünist partilerin böylesi bir devrime "öncülük" etmeleri daha da olanaksız bir duruma gelmişti. Ancak SB'nin dünyadaki konumuyla yaptığı yardımların sağladığı olanaklar ve Marxist-Leninist efsanenin ideolojik bir kalıtı olarak bu partiler biçimsel varlık-

1 Pyotr Fedoseyev, SSCB Bilimler Akademisi başkan yardımcısı, WMR-Mart 1983, s.12-13.

2 Ibid.

larını sürdürdüler. Ne var ki, 1991'de tümüyle dağılmadan önce bu partiler zaten iyice zayıflamış, dağılmaya başlamışlardı.

İdeolojik olumsuzlukları, örgütsel açıdan dar yapıları ve işçiler devriminin giderek uzaklaşan bir hedef durumuna gelmesiyle birlikte "öncü" partilere sosyalist harekette duyulan güvensizlik iyice yaygınlaştı. Politik bir yük durumuna gelen SB'yi koşulsuz destekleme sıkıntısından, saflarında derin bölünmeler olmaksızın ya da eleştirel yeni bir çizgiye geçmeksizin bu partilerin kurtulmaları olanaksızdı. Öte yandan Moskova, Leninist parti yapısını bozmaya yönelik her girişimin Marxizm-Leninizmin kabul edemeyeceği bir sapma olacağını açıkça ortaya koymuştu: çünkü Sovyet Partisi, yakın ilişkide olduğu her partinin liderlik çekirdeği aracılığıyla sağladığı Uluslararası Komünist Hareketteki partiler üzerindeki denetimini ancak demokratik merkezîyetçi bir sistemle sürdürebiliyordu.

Bugün tüm gelişmiş kapitalist ülkelerdeki öncü parti kalıntıları kederli bir sıkıntı içindeler. İktidarda olmayan KP'lerin en büyüklerinden, işçi sınıfı içinde en geniş tabana sahip İtalyan Komünist Partisi adını değiştirip Leninist kabuktan sıyrılmaya çalıştı; Demokratik Sol Parti adında yeni bir sosyalist yönelime yelken açtı. Diğerleri sessiz sedasız geçmişin örgütsel sınırlamalarını terk ettiler ya da etmeye hazırlanıyorlar. Ne var ki, çoğu, proletaryanın öncüsü olduklarına ve SBKP'nin yeniden ayağa kalkacağı inancına artık eskisi kadar inanmıyor.

İşin garibi "yeni tipte parti"nin uzun dönemde yol açacağı kötü sonuçlar Lenin'in yaşadığı dönemin önde gelen devrimci önderlerinden birince önceden kestirilmişti. En olumsuz önsezi-leri gerçekleşmeden çok önce Rosa Luxemburg, henüz komünist hareket için başındayken şu uyarıyı yapmıştı:

"Rus partisi için, Lenin'in örgütlenme planından daha büyük bir tehlike düşünemiyoruz. İktidara susamış entelektüel bir azınlık karşısındaki genç işçi hareketini, hareketi kötürümleş-

tirip onu Merkez Komitesince yönlendirilen bir otomata çeviren bu bürokratik deli gömleğinden daha çok hiçbir şey köleleştiremez... Bugün yalnızca Lenin'in düş gücünün yarattığı bir hayalet olan şey, yarın gerçek olacaktır."¹

Ne yazık ki, Luxemburg'un sözünü ettiği hayalet ete kemiğe bürünerek onun tasarladığından çok daha sosyalizm ile parti üzerine ağır bir yük bindirdi. Luxemburg'un eleştirel öngörülleri, öncü parti kavramıyla yapısında yer alan, hem "günümüzde varolan sosyalizm" hem de Uluslararası Komünist Hareket içindeki düzgülere (norm) yol açan baskıcı bir kültürün tohumlarını ortaya seriyordu.

Bugünden geçmişe bakarak, sosyalist geleneğin saygın ve ayrı bir yer edindiği, her bir parçası öncü partilerden daha fazla "bilinçli" kitlesel demokratik hareketlerin lider ve eylemcilerinin bulunduğu, devrimin gündemde olmadığı, burjuva demokratik düzgülerle işleyen politik bir sistemin varolduğu ülkelerde, sosyalizmi kuran demokratik merkezîyetçi öncü partiyle onu destekleyenlerin, yarardan çok zarara yol açtıkları sonucuna varmamak elde değil.

1 Rosa Luxemburg, *The Russian Revolution and Leninism or Marxism?* (Ann Arbor, Mich...: University of Michigan Press, 1961) s.102.

BÖLÜM - IV

STALİNCİ YOLDAN SOSYALİZME GEÇİŞ

"Marxizm ve Leninizmle, genelde sosyalizmle ilgili düşüncelerimizi Stalin'den edindik."

Fyodor Burlatsky¹

Bilimsel sosyalizmin denek taşı geçiş sorunudur. Özdekçi düşünürler olarak Marx, Engels, -çok genel bazı terimler dışında- geleceğin komünist toplumunun nasıl bir şey olacağıyla ilgili çok az şey söylediler. Düşsel bir toplumsal sistemin ayrıntılı modelini ortaya koyan ütopyacı geleneği eleştiren Marx, Engels, sosyalizmin önceden belirlenemeyecek koşullarda yaşayacak gelecek kuşaklarca biçimlendirileceğini söylediler.

Yine de geçiş sorununa önem vererek, sosyalizmin maddi temelleri, sosyalizm koşullarında sınıfların rolü, sınıf mücade-

¹ Fyodor Burlatsky, "What Kind of Socialism Do We Need?" Literary Gazette, 3 Haziran 1988, s.35.

lesinin biçimleri ve en genel çerçevede sürecin olası bazı nitelikleriyle ilgili kimi açıklamalarda bulundular. Marx, ayrıca, daha önceki bir sistemden diğerine geçişle ilgili tüm örnekleri incelemiş, tarihsel açıdan politik devrimden önce gerçekleşen bir süreçle eskisinin bağrında boy veren mülkiyet ilişkilerinden doğan yeni bir üretim biçiminin özelliklerini betimlemiştir.

Ne var ki geçiş sorunuyla ilgili Marxist-Leninist görüş Marx'ın (ya da Lenin'in) görüşünden çok Stalin'in "yukarıdan aşağıya devrim" görüşü üzerinde biçimlendi. Bu görüş, tarımın zorla kolektifleştirildiği, sanayi ve ticaretin tümüyle ulusallaştırıldığı, sonraki 60 yıl boyunca SB'yi nitelendiren merkezi planlamayla yönetimin geçerli olduğu bir sistem doğuran 1929-36 programının dayandığı Stalin'in görüşüydü. Marxist-Leninist kuramcılar birkaç kuşak içinde geleneksel Marxist kavramları niteliksel olarak farklı bir içerikte yeniden kurgulayıp Stalin'in çok yanlılığına vurgu yaparak Marx'la Stalin'in görüşleri arasındaki farklılıkların üstünü örterek "hızlı tarihsel kopuş" anlayışını geçiş sorununa eklemeyi başardılar.

"Günümüzde varolan sosyalizm" in belli bir ideolojik yetke durumunda olduğu ilk dönemlerde, Stalin'in geçiş sorunuyla ilgili anlayışının "bilimsel sosyalizmin" temel bir ilkesi olduğu inancından çok az Marxist-Leninist kuşku duyabilirdi. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonra "günümüzde varolan sosyalizm" in Doğu Avrupa'daki yayılışını yönlendiren SB'nin Stalin'in geçişle ilgili anlayışına uygun olarak bunu yapması son derece doğaldı.

Geçiş sorunuyla ilgili Marx ve Engels'in kafa yordukları belki de en tartışmalı konu, işçi sınıfının iktidarı ele aldığı, ama hâlâ kapitalist ekonomik ilişkilerin egemen durumda olduğu devrimden sonraki toplum yapısının ne olacağı konusuydu. *Komünist Manifesto*'da "devrimin atacağı ilk adım, demokrasi savaşımını kazanmak için, proletaryayı yönetici sınıf ko-

numuna yükseltmektir,"¹ diye yazmışlardı. Bu hızlı bir biçimde gerçekleşebilirdi; Marx ve Engels yasallık ötesinde bir eylemle, yani politik bir devrimle bunun başarılabilineceğine inanıyorlardı. Ancak özdekçi düşünürler olarak, sonraki ekonomik dönüşümlerin karmaşık, uzun bir süreçle "derece derece" gerçekleşebileceğini kabul ediyorlardı.

Buradaki ikilem şuydu: Eğer eskisinden yenisine geçişi sürdürmek için politik bir altüst oluş gerekiyorsa, ekonomideki dönüşüm için daha fazla bir altüst oluşa gerek var mıydı? Oysa üretimle dağıtımdaki kısa bir kesinti bile devrimin politik desteğini zayıflatıp kargaşa doğuruyordu. Yeni bir toplumsal düzen için maddi temellerin daha geri, ilkel düzeyde olduğu bir ülkede söylenenler daha çok geçerli olacaktı.

Böylelikle Marx, Engels komünist toplumun hemen kapitalizmin yerini alamayacağı sonucuna vardılar. Tersine olarak bütün bir tarihsel dönemi kapsayan, oldukça uzun bir geçiş dönemi zorunlu olacaktı. Bu geçiş toplumuna sosyalizm -ya da komünizmin "alt aşaması"- adını verdiler.

Lafta bu kuramsal çerçeveyi kabul etse de Stalin'in liderliğindeki SBKP, geçiş dönemini çarpıtıp ciddiye almadı. "Yukardan aşağıya devrim" anlayışıyla Sovyet toplumuna dayatılan sarsıcı tarihsel kopuş bir süre için işler gözüktüyse de -sanayide elde edilen önemli bazı ilerlemeler vb.- uzun dönemde bu kopuş "günümüzde varolan sosyalizm"i sonunda çöküşe götüren felaketin ana kaynağı oldu. Bu konu geçmişe kısa bir gezinti yapmamızı gerektiriyor.

Rus Devrimi

Marx, Engels geçiş sorunuyla kuramsal açıdan uğraşırken Rus devrimcileri aynı sorunla yapıksal düzeyde karşı karşıya

1 MESW, s.52.

kaldılar. İlk adımlarını atan komünist hareket kendisini, feodalizmden kapitalizme geçişi tamamlamaya çalışan bir ülkedeki proleter devrimle "sosyalizm hedefine" yürümek gibi bir ikilem içinde buldu.

Yaklaşan devrimin hemen sosyalizme yol açacağına inanan bazı RSDİP üyelerinin gerçekçi olmayan bakış açılarını düzeltmeye uğraşan Lenin, 1905 yılında şu uyarıyı yapmıştı: "Rus devriminin burjuva demokratik sınırlarından çıkamayız, ancak bu sınırları fazlasıyla genişletebiliriz."¹

Lenin'e göre sosyalizm görevi üzerindeki sınırlamalar birbirine bağlı iki olgudan kaynaklanıyordu. Bunlar Rusya'nın görece düşük kapitalist ekonomik gelişme düzeyiyle ülke nüfusu içinde köylülüğün ezici bir ağırlık taşımasıydı. Bu nedenle Lenin şunu öne sürüyordu. "Kapitalizmin daha fazla gelişmesinin dışında işçi sınıfının kurtuluşu için bir yol aramak gericiliktir. Rusya gibi ülkelerde işçi sınıfı, kapitalizmin gelişmesinden çok gelişmemesinden zarar görür."²

Ancak Lenin, Rus burjuvazinin, burjuva terimler düzeyinde bile, tümüyle demokratik bir devrim yapabileceğini ya da buna niyetli olduğunu düşünmüyordu; çünkü işçi sınıfı giderek örgütlenip militanlaştığı için büyük bir politik etkinliğe ulaşmıştı. Bu koşullarda Lenin, zafere ulaşacak burjuvazinin büyük olasılıkla otokrasiyle anlaşarak politik iktidarı onunla paylaşacağına, işçilere karşı kullanacağı bazı ayrıcalıklarla yetineceğine inanıyordu.

Lenin'in bu ikileme bulduğu çözüm, burjuva demokratik devrimi işçi sınıfıyla köylülük arasındaki bir bağlaşım liderliğinde gerçekleştirmeyi hedefleyen bir stratejiyi kabul etmek oldu. Ancak Lenin böylesi bir bağlaşımın sosyalizm hedefiyle sağlanamayacağı uyarısını yapıyordu:

1 "İki Taktik" LCW, cilt 9, s.52.

2 Ibid. s.50.

"Köylülük, özel mülkiyetin başlıca biçimlerinden biri durumundaki toprak sahiplerinin mülklerine el konması olayında özel mülkiyetin korunmasıyla ilgilenmez. Bu tutum, köylülüğü sosyalist yapmadığı gibi onu küçük-burjuva olmaktan da çıkar-maz; ama onu demokratik devrimin en sağlam, en içten bağla-şıklarından biri durumuna getirebilir... köylülük kaçınılmaz olarak devrimle cumhuriyetin bir siperi olacaktır; çünkü yalnız-ca zafer kazanmış bir devrim, gerçekten (kapitalizm kaldırıl-madan) elde edebilecekleri, rüyasını gördükleri, arzuladıkları tarımsal reformlarla ilgili *her şeyi* köylülere verebilir... yarı fe-odalizm bataklığından, baskıyla köleliğin cenderesinden köylü-leri kurtaracak meta üretimi koşulları altında elde edebilecekle-ri en uygun yaşama koşullarını onlara sağlayacak olan yalnız-ca devrimdir."¹

1905 devrimi yenilmiş olsa da 1919 Şubat'ında ayaklanma yeniden başladı. I. Dünya Savaşı'ndaki Rusya'nın kötü durumu en önemli neden durumundaydı, ne var ki şubat ayaklanması belli bir sonuca ulaşmadı. Açığa çıkan askeri yetersizlik ile ağırlıkla köylülerden oluşan ordudaki kitlesel kayıplar Çar'ı çe-kilmeye zorladı. Ancak Çar'ın ardında bıraktığı sorunlar geçici hükümetin üstesinden gelebileceği sorunlar değildi. Burjuva sı-nıfın çıkarlarının yönlendirdiği hükümetin politik durumu bir kilitlenmeye yol açtı. Hükümet ne kırsal alanda kitlelerin kendi-liğinden topraklara el koymalarını engelleyebiliyor, ne de Rus-ya'yı savaştan çıkarabiliyordu. Böylelikle koşullar, Lenin ve Bolşeviklerin devrimin liderliğini ele geçirip Ekim devrimini başarmalarına olanak verdi. "Barış, Ekmek, Toprak" sloganı Bolşeviklere işçi, köylü ve askerlerden büyük bir pçlitik destek sağladı. Ekimde yıllar süren disiplinli hazırlıklarının sonunda Bolşevikler açık hedefleri olan iktidarı ele geçirdiler.

Bolşeviklerin gücü, ne sayılarının çokluğundan, ne de al-dıkları bilinçli politik destekten geliyordu. 1917 yılı içinde sa-

1 Ibid. s.98.

yıca çok güçlendikleri doğrudu. Şubat'ta 24.000 olan oyları ekimde 200.000'e ulaşmıştı. Ancak ülkedeki en büyük politik güçlerden biri değillerdi. İktidarı ele geçirdikten sonra kasım ayında yapılan Kurucu Meclis seçimlerinde Bolşevikler oyların ancak % 25'ini almışlardı. Ancak o anki politik koşullarda açık bir hedefi olan biricik örgütlü güç idiler. Ve o koşullardaki olasılıklardan amaçlarını gerçekleştirmek için cesaretle yararlanabiliyorlardı. Bolşeviklerin başarısı, kapitalizmin hızla çöküşe gittiğini, Rusya'daki burjuva demokratik devrimin proleter bir devrime dönüşebileceğini öne süren Lenin'in stratejik değerlendirmelerini doğrulamışa benziyordu.

Savaş Komünizmi

Devrimin sınırlarıyla ilgili Lenin'in başlardaki uyarılarına rağmen Bolşevikler iktidara geldikten sonra çok farklı bir yol izlediler. "Savaş Komünizmi" adını verdikleri ilkel sosyalist kavramlarla tanımlanan acımasız bir yapı oluşturdular. Sovyet ekonomistlerinden biri daha sonra bu durumu şöyle betimlemişti:

"Devlet işletmeleri toplumsal-ekonomik bağımsızlıklarını yitirirken diğer mülkiyet biçimleri en alt düzeye indi. Üretim, harcanan değerlerin verimiyle değil, üretilen değerlerin oylumuyla belirlenir oldu. Para yalnızca bir hesap aracı durumuna gelerek evrensel eşdeğer olma biçimindeki metaların metası olma özelliğini yitirdi. Pazar tümüyle ekonomiden dışlanıp sosyalizm karşıtı bir olgu sayıldı. Tüm bu önlemler Marx'ın düşüncelerinin yapkısız uygulamaları olarak sunuldu."¹

Marxist-Leninist efsane savaş komünizmini yabancı müdahale ve iç savaş zorunluluklarının bir sonucu olarak Bolşevik-

1 Gennadi Lisichikin, "Myths and Reality", Social Sciences, SSCB Bilimler Akademisinin üç aylık yayını. No.1, 1990, p.70-71.

lerin almak zorunda kaldıkları bir dizi geçici önlemin sonucu olarak sunar. Kuşkusuz savaş döneminin zorunlulukları bu politikanın bir nedeniydi, ancak Bolşevikler bu politikayı sosyalist bir ekonomi kurulmasının önemli bir adımı olarak da görüyorlardı. 1919'un başlarında SBKP Program Taslağı şunları öngörüyordu:

"Burjuvazinin ortadan kaldırılıp üretim-dağıtım araçlarının Sovyet Cumhuriyeti mülkiyetine dönüştürülmesinin tamamlanması, ...planlı, örgütlü, ulus çapında meta dağıtımının ticarete yerleşmesini sağlamak. Makineleşmenin yaygınlaştırılıp merkezleştirilmesiyle en az emek harcayarak, hızlı, sistemli, masrafsız biçimde tüm gerekli ürünlerin dağıtımını sağlayabilecek üretici-tüketici komünlerinde tüm nüfusu örgütlemek... Paranın ortadan kaldırılmasını hazırlayacak en köklü önlemleri olabil-
diğince hızlı biçimde uygulamak."¹

En önemlisi, Program Taslağı, işçi-köylü bağlaşımına değinmeden partinin güveneceği temel güçler olarak "proleter ve kırlardaki yarı-proleter unsurlar"dan söz ediyordu. Ayrıca üretimden çok "sosyalist" mülkiyet ilişkilerine vurgu yapılıyordu.²

Açıkça bunalım anıyla ilgili bir programın ötesinde bir bakış açısı sunuluyordu. Troçki'nin daha sonra belirttiği gibi;

"Savaş komünizmi, işin aslında kuşatılmış bir kalede tüketimin sistemli düzenlenmesiydi. Yine de onun temelindeki kavrayışın daha geniş bir hedefi olduğunu kabul etmek gerekiyor. Sovyet hükümeti, üretimde olduğu kadar dağıtımda da planlı bir ekonomi sistemine yönelik yöntemler geliştirmeye çalışıyordu. Bir başka deyişle, "savaş komünizmi"yle sistemi bozmaksızın, ağır ağır, gerçek komünizme ulaşılabileceği umuluyordu."³

1 "Russian Communist Party Draft Program", LCW, cilt 29, p.112, 115. Büyük olasılıkla Lenin'in yazdığı kabul edilen metin onun Toplu Yapıtlarında yer alıyor.

2 Ibid. s.116.

3 Trotsky, Basic Writings, Irwin Howe (New York: Schocken, 1967) s.161.

Bu politikanın başka koşullarda açıklanması olanaksız "kürsalsal bir hata" olacağını Troçki'nin eklediğı bir not ortaya koyuyor:

"O dönemdeki bütün hesaplar Batı'daki devrimin yakında olacağı umuduna dayanıyordu. Zafer kazanan Alman proletaryasının, yiyecek ve hammadde karşılığında, Sovyet Rusya'ya yalnızca makineler, sanayi malları değil, on binlerce kalifiye işçi, mühendis, teknisyen sağlayacağı apaçık bir gerçek olarak kabul ediliyordu."¹

Savaş komünizminin etkisiyle zaten tökezleyen Rus ekonomisi hem sanayi hem de tarım alanında tam bir kargaşa içine girdi. Sert önlemler üretimde korkunç düşüşlere neden olarak, Bolşeviklerin politik temellerini zayıflattı. Devrimin köylü yığınlarında ortaya çıkarttığı başlangıçtaki coşku, ilk başta uygulanan toprakların dağıtımını politikasının ani ulusallaştırmalarla ortadan kaldırılmasıyla birlikte yok oldu. Kırsal alanda silahlı direnişler ortaya çıkmaya, orduda isyanlar gündeme gelmeye başladı. Bazı Bolşevikleri şok eden ünlü Kronstadt deniz üssündeki ayaklanma yeni yolu açıkça ortaya koyuyordu. Bütün bu olaylar uygulanan sert politikanın sonuçlarıydı. Sonunda Lenin durumu şöyle özetledi:

"Komünizme doğrudan gitme çabalarımız, 1921 ilkbaharında Kolçak, Denikin ya da Pilsudski'nin bize tattırdıkları herhangi bir yenilgiden çok ekonomik cephe'deki daha ciddi bir yenilgiyle durduruldu.² ...Artı-ürüne el koyma sistemi, kırsal alanda üretici güçlerin gelişmesini engelleyerek 1921 ilkbaharında karşılaştığımız derin ekonomik, politik bunalımın temel nedeni oldu."³

Yine de o dönemki Sovyet açıklamaları, "Savaş komünizmi olmaksızın iç savaşta zaferin olanaksız olacağını"⁴ öne sürme-

1 Ibid, s.162.

2 İç savaş sırasında Bolşevikleri devirmeye çalışan ordu komutanları.

3 LCW, cilt 33, S.63.

4 SBKP Tarihi, s.249.

nin dışında bu konuya pek değinmediler. Doğallıkla bu anlayış daha sonraki o dönemi özetleyen kalıplaşmış Marxist-Leninist açıklama oldu. Bu olumlu yargı -birçok Marxist-Leninist tarihsel açıklama gibi- politik amaçlar için kullanılan bir araç durumuna geldi. Yabancı müdahalenin tehditleriyle Bolşeviklerin savaş komünizmini açıklamaları gibi, Stalin'in 1929'daki "Büyük Dönüşüm"ü de -çok daha geniş ölçekte- aynı kuramsal varsayımlarla yaptıklarını savaş komünizmi uygulamalarına benzetti.

Yeni Ekonomik Politika (NEP)

Savaş komünizminin yol açtığı bunalım karşısında, Lenin, Marx'ın döneminden sonra geçiş sorunuyla ilgili sosyalist düşüncedeki en önemli, en cesur adımı attı: Yeni Ekonomik Politika (NEP). Birçok önemli kuramsal kopuş gibi NEP de başlarda Rus ekonomisinin felaketli durumuna kısa dönemde yapısal bir yanıt olarak düşünülmüştü. Lenin'in söylediği gibi NEP "eski Rus ekonomisinden üretim ve dağıtımı devletin belirlediği komünist bir yola doğrudan geçilebileceğini kabul eden önceki ekonomik politikamızdan... stratejik bir geri çekilme"¹ idi.

NEP'in temel devindiricisi "bir tür vergi" idi. Bu önlem, köylülerin artı ürününe zorla el koyan savaş komünizminin yerine ürün olarak ödenen bir vergi geçirmişti.

Böylesi bir adımın, "kapitalizmin oldukça gelişmesine yol açacağını" kabul eden Lenin şöyle diyordu:

"Artı-ürüne el konmasının yasaklanması vergi ödendikten sonra kalan tüm tarımsal artı-ürünü köylünün serbestçe pazarda satmasına olanak verdiği gibi, verginin ürünün çok az bir bölümüne denk olmasına da yol açıyor. Köylüler tüm nüfusumuzun,

1 LCW, cilt 33. S.61.

tüm ekonomimizin en büyük bölümünü oluşturuyorlar, bu nedenle serbest ticaret zemininde kapitalizm gelişecektir."¹

Kapitalizmin bu genişlemesiyle hedeflenenleri Lenin üç noktada topluyordu: "a- köylü tarımında üretici güçlerin gelişimi, b- küçük sanayinin gelişimi, c- bürokratik kötülüklerle savaşım."²

Kırsal alanda kapitalizme verilen bu ödün diğer önemli uzlaşmalara da yol açtı: özel ticaret yasallaştı, birçok devlet işletmesi özel kapitalist işletmeye çevrildi, küçük işletmelerin yeniden açılmalarına izin verildi, devlet işletmeleri fiyat dalgalanmalarıyla üretim yapan bir biçime dönüştüler, yabancı sermayenin Rusya'da yatırım yapması desteklendi ve elde ettikleri kârları ülkelerine götürmelerine izin verildi.

Aynı zamanda "ekonominin yüksek kumanda merkezleri" konumundaki büyük ölçekli sanayi, bankacılık, dış ticaret özel mülkiyette kaldı. Sonuçta devlet destekli kapitalizmin yalnızca belli bir kapitalist ideoloji yarattığı değil, bu ideolojiyi gerektirdiği de kabul edildi. Lenin, "ister özel isterse de devlet sektöründe olsun, ekonominin her önemli dalı, kişisel özendiriciler ilkesi üzerinde kurulmalıdır,"³ diyordu.

NEP'in başarıları hemen ortaya çıktı. 1921'den 1923'e kadar geçen iki yılda sanayi üretimi iki katına çıktı. 1926'ya kadar artış beş kat oldu, savaş öncesi düzey (1913'teki) aşıldı. Aynı beş yıllık sürede elektrik üretimi 520 milyon kilovat saatten, 3.5 milyara yükseldi. Çelik üretimi 183 bin tondan 3 milyon tonun üzerine çıktı. Tarım da gelişti. 1926 ürünü 1921'dekinin iki katından fazlaydı. Dışsatım ise önceki miktarı çok aşarak, dokuz kat arttı.⁴

1 Ibid. s.64.

2 LCW, cilt 32, s.326.

3 LCW, cilt 33, s.70.

4 Tüm rakamlar Alec Nove'dan alınma. "An Economic History of the USSR" (Harmondsworth: Penguin, 1969) Bölüm 4.

Kuşkusuz NEP sorunsuz değildi. Devrimin ilk önlemleri -toprak reformu, kulakların (zengin köylüler) tasfiyesi- ulusal üretimin çoğunu sağlayan büyük işletmeleri ortadan kaldırmıştı. Savaş komünizminin zorla kolektifleştirme girişimleri düzeltilmeye çalışırken NEP çelişik iki eğilimi besliyordu: Orta köylülük ile geride kalan kulaklar aracılığıyla pazar için üretimde artış ve yoksul köylüler arasındaki doğal (geçim) ekonomisinin güçlenmesi.

Aynı anda şehir işçileri, devletin fiyat denetimlerini sürdürüp iş güvencesi sağlama yeteneğindeki zayıflamadan olumsuz biçimde etkileniyorlardı. Kâr temelinde üretimle ticaret yapmanın sağladığı yeni olanaklarla güçlenen *yeni zenginler* -"NEP man"lar- işçilerin huzursuzluğunu arttırıyordu. Sonuçta ortaya çıkan ekonomik değişim, NEP'in başlamasına ideolojik olarak kuşkuyla bakan Bolşeviklerde karmaşık duygular doğurdu. Üretimin artışı onları rahatlatıyordu, ancak burjuva ideolojisini geliştiren kapitalist işletmelerin çoğalmasından da kaygı duyuyorlardı. Birçok Bolşevik, Lenin'in, ekonomik çıkarlar için sosyalist "ilkeler"e sırt çevirdiğinden kuşkulanıyordu.

Ancak Lenin ayak direyerek başka seçenek olmadığını öne sürüyordu: Rusya'nın büyük ölçekli kapitalizm ilacına gereksinimi vardı. Asıl sorun, geleneksel özel işletmecilikle yarışacak, sosyalist bir ekonomiyi geliştirecek uygun biçimler bulunurken denetimin nasıl sürdürüleceği sorunuuydu.

"Stratejik bir geri çekilme" olarak NEP'in başlamasından iki yıl sonra Lenin, böylesi bir biçimin, üretici kooperatiflerle elde edilebileceğine inanıyordu. Tıpkı NEP gibi, bu kavram da birçok Bolşevik için çok şaşırtıcı oldu. Geleneksel olarak Marxizm kooperatifleri küçümseyerek alaya almıştı; sosyalizmle ilgili düşlere, (bir tür örtülü) kapitalizm biçimine yol açtığı düşünülüyordu. Ancak Lenin şimdi şunları söylüyordu: "Politik iktidar işçi sınıfının eline geçtikten sonra mademki bütün üre-

tim araçları bu politik iktidarın elinde, o zaman kooperatifler geçiş bilmecesine bir çözüm sunabilir.¹

"Bugün özel ticari çıkarla bu çıkarlar üzerindeki devlet denetimini belli bir ölçüde birleştirmiş durumdayız. Önceden birçok sosyalist için olanaksız görülen, özel çıkarın kamu çıkarına bağlı olmasıdır bu. Gerçekte büyük ölçekli üretim araçları üzerindeki devlet gücü, politik iktidarın proletaryanın elinde olması, proletaryanın milyonlarca küçük, topraksız köylüyle bağlaşım içinde bulunması, köylülük üzerinde proletaryanın liderliğinin sağlanması vb. -tüm bunlar geçmişte seyyar satıcı çığırtkanlığı olarak alay ettiğimiz şeye, kooperatifler aracılığıyla... yalnızca kooperatifler üzerinden tam bir sosyalist toplum kurmaya yetmez... Bizim işbilir işçilerimiz kooperatiflerimize onların olağanüstü öneminin kavranmadığını düşünerek, birincisi 'devletin üretim araçları üzerindeki sahipliği' bakımından, ikincisi yeni bir düzene geçişin *en basit, en kolay ve köylülüğün kabul edebileceği en uygun araçlar* olarak yaklaşıyorlar!"²

Bu sözler hem anlayış hem de politika olarak büyük bir değişim anlamına geliyordu. (Nitekim Lenin "sosyalizmle ilgili bütün kavrayışımızda köklü bir dönüşüm olduğunu kabul etmek zorundayız"³ diyordu. Yine de bu yaklaşım, 20 yıl önce ortaya atılan işçi-köylü bağlaşımının mantıksal bir uzantısı sayılabilirdi. Ancak Lenin şunları ekliyordu: "Üretim araçlarının belli bir toplumsal mülkiyeti, burjuvazi üzerindeki proletaryanın belli bir sınıfsal zaferi, kooperatifçilerin uygar birleşme sistemi sosyalizm sistemidir."⁴

Lenin, sosyalizmle ilgili yeni anlayışının yalnızca Rusya için geçerli olduğunu düşünüyordu. Başından sonuna dek bu konuyla ilgili söylediklerinden Lenin'in gelişmiş kapitalist ül-

1 "On Cooperation", LCW, cilt 33, s.467.

2 Ibid. s.468.

3 Ibid. s.474.

4 Ibid. s.470-1.

kelerdeki geçiş sorunuyla ilgili olarak kooperatiflere ne ölçüde yer tanıdığını anlamak olanaklı değil. Ancak Lenin'in savaş komünizmince girişilen iradi girişimleri düzeltici Marx'ın kapitalizmden komünizme geçiş dönemi olarak adlandırdığı sosyalizm kavramını önemli ölçüde derinleştiren bir girişimde bulunduğu söylenebilir. şimdi Lenin, "kooperatifçilerin uygar birleşme sistemi" "sosyalizm sistemidir" biçiminde geliştirdiği kavramla, kapitalist ve sosyalist üretim biçimlerinin önemli öğelerini içinde barındıran bir karma ekonomiyi sosyalizm anlayışı olarak tasarlıyordu.

Bu anlamda Lenin'in söz konusu entelektüel keşfi, Sovyet özgünlüğünün ötesine taşan bir önem kazanmış oluyor. En gelişmiş ülkelerde sosyalizme geçiş elbetteki "köylü kooperatifleri" temelinde olmayacaktır. Ancak benzer biçimler, büyük ölçüde el emeğine bağlı bazı tarımsal bölgelerde, örneğin Kaliforniya'nın San Joakin vadisinde vb., geçerli olabilir. Yine de kapitalist ilişki ve kurumlar -özellikle özel işletmeler, pazar, meta üretimi vb., ayrıca politik kuramlarla ideolojik gelenekler...- komünist ilişkilerle kurumlar gelişmeye başlasalar da yeni toplumda var olmayı epeyce sürdürecektir. Eski üretim biçimi, basitçe, emir ve kararnamelerle ortadan kalkmayacaktır. Eski biçimler, ancak yeni biçimler üstünlüklerini kanıtladıkları zaman, yalnızca eşitlikçi ülküleri gerçekleştirme yolundaki girişimler olarak değil (ne de olsa bunlar belli bir ekonomik gelişme düzeyine bağlıdır), ama daha etkili, üretken, doğaya saygılı, demokratik ve entelektüel açıdan aydınlanmış bir sistem olduklarını da ortaya koydukları zaman yol olacaklardır.

"Yukarıdan Aşağıya Devrim"

Bolşevik devrimin en büyük trajedisi, Lenin'in yeni sosyalizm anlayışının onun ölümünden sonra ayakta kalamamasıdır.

Tarımdaki zorla kolektifleştirmelerle ekonomideki kapitalizm kalıntılarının tümünü yok ederek NEP'e son veren Stalin'in 1929-30 yıllarındaki "yukarıdan aşağıya devrim"i SB'yi oluşturarak, Lenin'in sürekli ayırında olduğu tarihsel sınırlandırmaları bir yana koyup bütünsel bir sosyalist tasarımı gündeme getirdi. Bunu yaparak Stalin ile destekçileri yeni bir Marxizm (artık Marxizm-Leninizm) anlayışı geliştirdiler. Bu yeni anlayış, ütopyacı/iradeci bir sosyalizm anlayışını hizmetine koşarak, ideolojik yığı, politik baskı ve entelektüel havayı boğmakla ayakta durabilecekti.

Stalin'in NEP'e son verme gerekçesi, tarımdaki bunalım, özellikle de pazara sunulan ürün miktarının çok azalmış olmasıydı. (Oysa özelleştirme politikalarıyla kabul edilen "yeni vergi" nedeniyle tahıl üretimi gerçekte oldukça artmıştı.) Tahıl kıtlığının nedenleri, o dönemin ekonomistlerince iyi kavranmıştı. En önemli nedenlerden birisi tüketim mallarındaki büyük darlıktı. Serbest pazar fiyatlarıyla bile köylüler ürünlerini sattıktan sonra çok az ürün alabiliyorlardı. Ek olarak köylülerin devlete satmak zorunda oldukları tahıl fiyatları düşük tutuluyordu. Sonuçta artan sayıda köylü -özellikle en üretken olanlar- ürettiği tahılı elinde tutmaya, ya kendisi tüketmeye ya da fiyatlar yükselir umuduyla istif etmeye başladı. Bu arada Bolşevikler, ağır sanayideki gelişmenin çok yavaş olmasından giderek daha fazla rahatsız olmaya başlamışlardı. NEP'in başlamasıyla ilk başlarda görülen iyileşmeler, zamanla yetersiz altyapıyla yaşlı sanayi işletmelerinin sınırlarına dayanmalarıyla düşmeye başlamıştı.

1918-20'deki yabancı müdahalesiyle iç savaşın Bolşevikler için savaş komünizmine geçişin yeşil ışığı olması gibi 1920'lerin ortasındaki ekonomik zorlukları da, Stalin tarafından "gerçek sosyalist yol"a geri dönülmesinin işareti olarak kabul edildi. Zaten ideolojik planda Stalin'in destekçileri NEP'ten hiç-

bir zaman memnun olmamışlardı. Onlara göre devrim, bir yanda komünist bir yanda kapitalist biçimlerin yan yana bulundukları çelişkili birleşimlerle, içine girdiği bataklıktan kurtulamazdı. Tek mantıklı tutum, Bolşeviklerin ellerindeki politik iktidarı "sosyalizmi kurmak" için kullanmalarıydı. Onlara göre, Lenin'in köylülüğe verdiği ödünler, iktidarı tehdit eden bunalımdan çıkmak için yeni Sovyet devletinin vermesi gereken ödünlerdi. Ancak daha sonra, işçi-köylü bağlaşımı hedefledikleri sosyalist gündemin gerçekleştirilmesinin basit bir aracı durumuna gelmişti. (Öte yandan hem parti hem de devlette yuvalanmış sayısız kariyer peşindeki bürokrat devletin egemen olduğu bir ekonominin kendi güç beklentileriyle uygun düşeceğini düşünüyordu. Bunlar hiç de azımsanmayacak bir ölçüde Stalin'e yardımcı oldular.)

Tam bu noktada Stalin, Troçki'nin destekçilerinden genç bir ekonomist olan Evgeni Preobrazhensky¹'nin ortaya attığı, "Sosyalist Birikimin Temel Kanunu" denen tezlerin önemini keşfetti. (Preobrazhensky, 1920'de partinin MK sekreterliği üyesiydi. Savaş komünizminin coşkulu bir yandaşı olarak, savaş komünizmini gelişmiş sosyalizmin habercisi kabul ediyordu. NEP kabul edildiğinde görevinden alınmış, NEP'in sosyalist ilkelerden ayrılma anlamına geldiği suçlamasını yapan muhalefetin ilk sözcülerinden birisi olmuştu. İlk kez formüle edildiği 1924 yılında Preobrazhensky'nin "Sosyalist Birikim Yasası" reddedilmişti. 1927'de Preobrazhensky diğer Troçki taraftarlarıyla birlikte partiden çıkarılmış, Sibirya'ya sürgün edilmişti.) Preobrazhensky'e göre sosyalist sanayileşmenin kaynaklarını sağlamanın yalnızca bir yolu vardı: Köylülerin ürettikleri artı-ürüne el konulması. Bu yaklaşım, gündemdeki birçok soruna

1 Preobrazhensky'nin metni Komünist Akademi'ye 1924'te ulaştı. E.H. Carr'ın *Socialism in One Country: 1924-1926* yapıtında (New York: Macmillan 1958) cilt 1, p.202-8 yayımlandı. Daha sonra yeni bir baskısı 1926'da Preobrazhensky'nin *The New Economics*'inde görüldü.

çözüm buluyor gibi gözüküyordu: Köylülerin istifledikleri tahılla el koyma, hızlı sanayileşmenin akçalanması, en önemlisi de gerçek bir sosyalist çizginin uygulanmaya başlanması.

Kuşkusuz Stalin Preobrazhensky'e olan borcunu hiçbir zaman kabullenmedi. Oysa E.H.Carr'ın söylediği gibi Preobrazhensky "muhalafetin savunduğundan çok daha yoğun bir sanayileşme politikasını parti çoğunluğunun savunmasından ve Stalin'in konuşmalarından" öylesine etkilendi ki Troçki'den koparak yeniden partiye girdi.¹

Daha sonra olanlar iyi biliniyor. Stalin partiye yeni bir politika benimseme çağrısı yaptı: "Kırlarda ve şehirlerde ekonominin bütün dallarında sosyalist işletmelerin yaygınlaştırılıp güçlendirilmesiyle, ulusal ekonomiden bütün kapitalist öğelerin temizlenmesi politikası."² Bunun anlamı; kooperatifler dahil bütün özel işletmelerin tarımdan silinmesi demektir. Kolektifleştirmeler hemen gündeme alındı. Ardından Sovyet basını kolektifleştirmeleri savunmaya başladı. İlk Lenin'in kooperatiflerden söz ederken gerçekte kolektif işletmeleri kastettiği öne sürüldü. İkinci olarak zor kullanıldığı yadsındı. Ancak bu savların hiçbiri ciddi bir incelemeye karşı koyacak güçte değildi. Lenin yoksul köylülerin kooperatiflere özendirmelerle katılacaklarına inanıyordu.

a) Köylüler kendi istençleriyle kooperatife katılacak, istediği an ayrılabilirdi, b) Köylüler topraklarının mülkiyetini elinde tutacak, karşılıklı yardım, ortak ekim ile ortak dağıtıma katılacaklardı, c) Kooperatifler, üretim ile dağıtım kararlarının alınmasında özerk olacaklardı, d) Kooperatifler köylülere bireysel mülkiyete dayalı durumdakinden çok daha etkili, daha kazançlı duruma gelebileceklerini uygulamada göstereceklerdi. Lenin

1 N.Bukharin and E.Preobrazhensky, The ABC of Communism. E.H. Carr, (Harmondsworth: Penguin, 1969, s.28.

2 SBKP Tarihi, s.288.

kooperatiflerin özellikle yoksul köylüler için çekici olacaklarını düşünüyordu. Çünkü ancak o durumda yoksul köylüler, özel mülkiyette kalmayı sürdüren -çoğunluğu büyük, üretken işletmelere sahip- köylülerle pazarda rekabet edebileceklerdi.

Kolektifleştirmelerin "gönüllülük" temelinde yürütüldüğünü öne süren Sovyet iddiaları çok daha temelsizdi. "Bir sınıf olarak kulakların yok edilmesi"¹ni hedefleyen "saldırı" çağrısı yapan Stalin'in pervasız açıklamalarının ardından Sovyet kırlarında fiziksel, ideolojik baskıyla kolektifleştirmeler yürütülmeye başlandı. Zengin köylülerin işletmeleri tümüyle kamulaştırıldı. Toprağını kolektif çiftliğe katmada duraklayan... çekince gösteren her köylü kulak özelemler taşıdığı gerekçesiyle, aynı tavırla karşılaştı.

Resmi Sovyet tarihinin sonradan öne sürdüğü gibi yoksul köylüler hiç de her yerde kolektifleştirmeleri büyük bir coşkuyla karşılamamıştı. Kuşkusuz sevinenler vardı. Ne de olsa yeni düzenleme onlara daha fazla ürün elde etme olanağı sağlıyordu. Ama yoksul köylülerin çoğu ideolojik baskılarla tehditlerin (herkes kolektifleştirmeye karşı direnenlerin başına gelenleri görüyordu) yanı sıra, yeni tarım sisteminin zengin köylülerin kamulaştırılan topraklarını, makinelerini, hayvanlarını, yoksul köylülere vereceği vaatleriyle ikna ediliyordu.

Ne var ki parti, küçük toprak parçası üzerinde, yoksul köylünün el emeğiyle çalışan küçük işletmelerden yana değildi. Daha büyük toprakların zengin köylülerin araçları ve hayvanlarıyla işlenmesi isteniyordu. Kısacası yoksul köylülerin kolektifleştirmelerden pek fazla bir çıkarı yoktu; olasılıkla çoğunluğu kolektifleştirmeye direnmişti.

Sonuçta, Stalin'in kolektifleştirmelerin yavaş... zorlama olmaksızın ikna etme, örnek göstermeyle² yapılması yönündeki

1 Ibid. s.303.

2 Ibid. s.288.

uyarlarına karşın tüm Rusya kırlarında toptan bir kolektifleştirme başladı. Tarihçi Roy Medvedev durumu şöyle betimliyordu:

"Lenin'in bilinçli kolektifleştirme ilkesi, Stalin ile yardımcılarının baskısıyla hemen hemen her yerde çiğnendi. Köylüler arasında açıklama yapma, örgütlenme çalışmaları, yerlerini kaba idari yönergelere, orta köylülere, hatta yer yer yoksul köylülere karşı yönelen baskılara bıraktı. Köylüler 'kulaksızlaştırma' tehditleri altında kolektif çiftliklere katılmaya zorlanıyorlardı. Birçok bölgede uygulanan kural son derece basitti: 'Kolektif çiftliklere katılmayan herkes Sovyet rejiminin bir düşmanıdır.'"¹

Kolektifleştirmelerin insan maliyeti olağanüstü boyutlardaydı. Milyonlarca köylü topraklarından sürüldü, birçoğu Sibiryaya'ya ya da çok çetin koşulların olduğu bölgelere göç ettirildi. Birçoğu öldürüldü. Sayısız insan hastalık, kötü beslenme, bakımsızlıktan öldü. Kolektifleştirmelerin dolaysız sonuçlarından birisi Sovyet kırlarında ortaya çıkan ürkütücü açlık oldu.

Roy Medvedev'in en sakınlı tahminlerine göre en az 10 milyon insan topraklarından kopartıldı; bunların yaklaşık yarısı öldü. Medvedev ek olarak, açlık sırasında da 6 milyon kişinin öldüğüne inanıyor.² Medvedev şöyle devam ediyor: "Kitlel bir açlık olgusu reddediliyordu. Açlıkla ilgili herhangi bir haberin 1956'ya kadar Sovyet basınında yer alması yasaktı. 30 yıl boyunca birçok insan, 'güneydeki açlıktan' söz ederek 'karşı devrimci kışkırtıcılık' yaptıkları için tutuklandılar. Bir Sovyet nüfus uzmanına göre; 1932-34 yılları arasında yeni doğan üç milyona yakın çocuk açlıktan ölmüştü."³

Kolektifleştirmelerin ölçeği ile hızı -1929'da ekili toprakların yüzde 3.6'sı kolektifleştirilmişken 1935'te bu oran neredey-

1 Medvedev, *Let History Judge*, s.225.

2 *Pravda*, 6 Haziran 1989, *DİG*, 1 Şubat 1989 s.14.

3 Aktaran Medvedev, *SBKP Tarihi* p.240-1.

se yüzde yüzdü- uygulamadaki gayretkeşlikle birleşince tarımda büyük bir değişiklik bekleyen partinin beklentisi gerçekleşti. Böylece ekonomideki genel sanayileşme için önemli bir adım atılmış oldu. Sanayileşmenin gerekliliği apaçık bir olguydu. Sanayileşme olmaksızın yeni Sovyet devleti ekonomik gericilik bataklığında kalacak, sosyalizmin toplumsal temeli olarak kabul edilen işçi sınıfı nüfusun küçük bir yüzdesi olmayı devam edecekti. Gerçek sorunlar ise sanayileşmenin kaynaklarının nereden bulunacağı, sanayileşmenin nasıl sürdürüleceği noktalarında düğümleniyordu.

Stalin'in buna yanıtı devrim öncesi dönem Rus tarihindeki en klasik yanıtı: Kaynaklar köylülükten elde edilecekti. Bu, kolektifleştirmelerin gerçek yapısal nedeni idi. Zengin köylülerin ürünlerine, araçlarına, hayvanlarına, topraklarına el konması sanayi için gerekli sermayeyi sağlamıştı. Böylece kolektifleştirmeler sosyalizm adına tasarlanarak, kapitalizmin sıçrama yapmasında başat rol oynayan (Marx'ın sözleriyle) "ilkel sermaye birikimi" sağlanmış oldu.

Sonuç olarak, "yukarıdan aşağıya devrim"i başlatarak Stalin, sosyalizm koşullarında sınıf mücadelesinin yoğunlaşması kuramını Marxizm-Leninizme sokmuş oldu. Bu tezin ideolojik yetkesi, Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten hemen sonra Lenin'in yaptığı bir uyarıya dayandırıldı: "Sınıfların ortadan kaldırılması; uzun, zorlu, inatçı bir sınıf mücadelesini gerekli kılar. İktidardan devrildikten sonra bile sermayenin gücü... hemen yok olmaz, dolayısıyla sınıf mücadelesi yalnızca biçim değiştirir: Birçok bakımdansa daha da şiddetlenir."¹

Stalin bu sözlere şunları ekledi: "*Proletaryanın şiddetli sınıf mücadelesi aracılığıyla sınıfların ortadan kaldırılması- Lenin'in formülü budur.*"

1 SCW, cilt.12, p.22-23.

Bu örnek Stalinist kuramsal uygulamanın ilkelerinden birisidir. Stalin önce büyük bir yetkeden, Lenin'den alıntı yapıyordu. Ardından Lenin'in yorumunu bir formüle sıkıştırıyor, "birçok bakımdan" sözleriyle onun anlamını değiştiriyor, peşinden dikkat çekici "şiddetli" sözcüğünü Lenin'in "uzun, zorlu, inatçı" sözlerinden ayırarak öne çıkartıyordu. En büyük kurnazlık ise, edilgen tümce çatısına başvurarak (nesnel bir süreci ima ederek) "aracılığıyla" sözcüğüyle Lenin'in gözlemini gündemdeki görevi haklı çıkarmak için kullanmasıydı.

Sınıf savaşıyla ilgili Stalin'in basitleştirilmiş reçetesi, kuşkusuz amaçlananlara uygundu. Daha yakın bir dönemde tarımsal alanda girişimcilik özendirilirken ansızın köylü işletmelerine karşı açık saldırıların başlatılması, doğallıkla kolayca şiddetli biçimler alan etkili politik yanıtlara neden oldu. Ek olarak Stalin'in "sosyalizm koşullarında sınıf mücadelesinin şiddetlenmesi" formülü sonraki 50 yıl boyunca -ülke içinde ve uluslararası alanda- zorba yönetime son derece akılcı gerekçeler sundu. Keyfi yasalar, kitlesel öldürmeler, muhaliflere uygulanan baskılarla ideolojik yılgı bunlara dayandırıldı.

Geçiş kuramında Stalin'in açık damgası olsa da, bu düşüncelerinde Stalin yalnız değildi. O dönemin Bolşeviklerinin birçoğu savaş komünizmi ülkülerinin canlanmasına doğal olarak eğilimliydi. Bu kişiler, serbest ticaretin, para-meta ilişkilerinin, tüketim ile dağıtım ilişkilerinde özel mülkiyetin vb. sosyalizmle uyuşmayacağına inanıyorlardı.

O dönem Bolşeviklerin uluslararası komünist hareket içinde sola doğru köktenci bir dönüş yapmaları rastlantı değildi. Komintern'in kötü şöhretli "Üçüncü Dönemi" sekreterlik ve devrimci katılığın en yoğun olduğu bir dönem oldu. Stalin'in kendisi mücadelesini SBKP içindeki sağ sapmaya karşı konumlandırmış, "sağcı" eğilimlerin uluslararası gelişmelerle ilgili olduğuna inanmıştı. İçte ve dışta özel hedefi Buharin idi. Bu du-

rum, kısmen, Stalin'in parti içi mücadeledeki taktikleriyle açıklanabilir. Muhafızlarının görüşlerindeki politikalarla değişleri ideolojik mücadelede bir balyoz gibi kullanılıyordu. Yine de aradaki mücadeleyi yalnızca iktidarı ele geçirme taktiklerine indirgemek doğru olmaz. Stalin ile Buharin'in -bireysel öyküleri bir yana- yalnızca SBKP içinde değil, uluslararası komünist harekette de yer alan iki farklı ideolojik-politik yörüngenin tarafları oldukları söylenebilir.

Stalin, Buharin'in "kapitalizm kendisini yeniden yapılandırıyor" görüşünü eleştirip, bunun karşısında "Avrupa'daki koşullar yeni bir devrimci kalkışma için olgunlaşıyor" görüşünü çıkarmıştı. "Gelecekte sınıf savaşımına işçi sınıfının hazırlanması gereken bir dönemin" başladığını öne sürerek, komünistlere sosyal demokrasiye karşı mücadeleyi yükseltme çağrısı yapıyordu:

"Buharin'in tezlerinde, Komintern'e üye partilerin temel görevlerinden birisinin sosyal demokrasiye karşı dövüşmek olduğu söyleniyor. Kuşkusuz bu doğrudur. Ancak yeterli değil. Sosyal demokrasiye karşı dövüşün başarıya ulaşması için sosyal demokrasinin sözde 'sol' kanadına karşı dövüşün özellikle vurgulanması gerekir. Bu 'sol' kanat 'solcu' sözlerle işçileri ustaca aldatarak onların yığınlar halinde sosyal demokrasiden kopmalarını geciktiriyor."¹

Elbette Stalin bu mücadeleyi kazandı. Ancak bu bir Pirus zaferi oldu. Stalin'in NEP'e son veren "zaferi" uluslararası planda sola keskin bir dönüş yaparak trajik sonuçlara yol açtı. Faşizm Avrupa'da yükselişe geçtiğinde ona karşı demokratik güçlerin geniş birleşik cephesi çağrıları gündeme geldi. Bu dönemde komünistler devrimci bir rol oynamaya başladılar. Ne var ki Stalin komünistlere, en yakın mantıksal bağlaşıkları "sol" sosyal demokratları asıl düşman olarak görmeleri emrini verdi. Bu

1 Ibid.

sekte tutum beş yıl sonra düzeltildi, ancak o zamana kadar Almanya'da Hitler iktidara gelmiş, epey değerli zaman kaybedilmişti.

Geçişle İlgili Troçkist ve Maoist Görüşler

Geçiş konusundaki Stalin'in iradeci-ütopyacı tezlerinin ruhu Marxizm-Leninizmin diğer başlıca akımlarının da (Troçkizm ile Maoizm) tipik özelliği durumundaydı. Bu anlamda üçünün aynı ideolojik zemini paylaştıkları söylenebilir.

Güçlü bir ideolojik merkez gibi gözükmeyen Stalin'den farklı olan Troçki'nin anlayışı oldukça tutarlıydı. Lenin'in "proletarya ile köylülüğün diktatörlüğü" görüşünü eleştirdiği 1906'dan önceki dönemde Troçki şunları öne sürüyordu:

"İktidara çaresiz bir rehin olarak değil, öncü bir güç olarak gelen proletaryanın temsilcileri asgari ile azami program arasındaki sınırları tek bir darbeye parçalayacak, *yani gündeme kolektifleştirmeyi* alacaklardır."¹

Troçki'nin "tek bir darbeye" sözü, açıkça "proletaryanın temsilcilerinin" (yani partinin), nüfusun yüzde seksenini oluşturan köylülük üzerine zorla kamulaştırmalar uygulayacağı anlamına geliyordu. Dolayısıyla Troçki'ye göre "yukarıdan aşağıya devrim" hiç de çelişik bir kavram değildi.

Lenin 1921'de NEP'i başlattıktan sonra resmiyette bu politikayı savunan Troçki, NEP'in geçici bir önlem olduğunu vurgulama eğilimindeydi. Lenin'in "sosyalizmle ilgili tüm anlayışımızda köklü bir değişiklik" sözleri Troçki'nin yazılarında hiçbir yankı yapmamıştı. Tam tersine Lenin'in ölümünün hemen ardından Troçki, NEP'in sınırlandırılması için baskı yapmaya başladı. Yeni politikayla en büyük üretici durumuna gelen köy-

¹ Trotsky, Basic Writings, s.138.

lülük üzerine yüksek vergiler konması çağrısı yaparak kolektifleştirmelerin önemini ve çok daha hızlı, çok daha geniş, kapsamlı bir sanayileşme için program yapılması gerektiğini vurguladı.

Troçki'ye göre Stalin'in tümüyle Troçki'nin programını benimsediği savı doğru değildi. NEP'in en önemli uygulamalarının kaldırılması politikasını desteklemekle birlikte Troçki, Stalin'in yaptığı ani dönüşle hazırlıksız işe girişmesinden dehşete kapılmıştı:

"Tahıl toplamak için alınan geçici 'olağanüstü önlemler' an-sızın, 'bir sınıf olarak kulakların tasfiyesi' programına dönüştürüldü. Çelişkili emirler sağanağı altında... köylü sorununda hükümetin Beş Yıllık Planı değil, beş aylık bir planı bile olmadığı apaçık ortaya çıktı."¹

Troçki -"1923-28 politikasının sonuçlarından kurtulmanın bir yolunu bulmanın zorunlu olduğunu"² öne sürerek, Büyük Dönüşüm'ün altında yatan dürtüye sıcak baksa da, yine de şöyle diyordu:

"Kolektifleştirmelerin gerçek olanakları, yalnızca köylülerin içinde bulunduğu kargaşa ya da hükümetin yönetimindeki enerjiyle belirlenemez, önemli olan varolan üretken kaynakların durumudur... Maddi koşullar yetersiz... aşırı hızlı bir kolektifleştirme ekonomik bir maceraya dönüşüyor."³

Son çözümlemede Troçki'nin geçiş stratejisi -her zaman olduğu gibi- dünya devrimci mantığına dayanıyordu. 1905'te şunları ilan etmişti Troçki: "Geri bir ülkedeki köylülerin ezici çoğunluğuyla işçi hükümeti arasındaki çelişki, ancak uluslararası ölçekte, bir proleter dünya devrimi arenasında çözülebilir."⁴

1 Ibid. s.182.

2 Ibid. s.185.

3 Ibid. s.183.

4 Aktaran Roy Medvedev, Leninism and Western Socialism (London: Verso, 1981) s.180.

Öte yandan geçiş sorunuyla ilgili Maoist anlayış, doğrudan "büyük dönüşüm"den gelen bir ideolojiye dayanır. Bu durum, Komünist Çin'in neden hâlâ Stalin'i, Kruşçev'in suçlamalarından sonra bile, "büyük Marxistler" arasında görmeyi sürdürdüğünü açıklar. Yukarıdan aşağıya yönlendirilen "Büyük Proleter Kültür Devrimi"nde somutlanan Maoist anlayış, bu hareketle ekonomik gelişmenin çok yetersiz olduğu bir ülkede sosyalizme hemen geçmeyi öngörüyordu. Tıpkı Stalin'in büyük sıçrayışında (dönüşümünde) olduğu gibi bu politika kapitalist-yolcuların (ilkinde Buharin, ikincisinde Liu-Shao-Chi) yenilgiye uğratılmasıyla uygulamaya kondu. "Sosyalizm koşullarında" sınıf mücadelesi yoğunlaştırılıp ülkedeki üretici güçlerin geriliğini dengelemek için yeni "sosyalist üretim ilişkileri"nden yararlanıldı.

Yeni sosyalist üretim ilişkileri toplumdaki üretici güçlerin gelişiminden *önce gelir* anlayışı -belki de Maoist Kültür Devriminin temel özelliği- bir ekonomik sistemin en ayırt edici özelliğinin onun yeni üretim ilişkileri olduğunu kabul eder. Bu durumda, sosyalist bir toplumun varolması için gereken maddi temelden önce ideolojik ikna başat rol oynayabilir. Bu anlayışın ilk büyük yalanlaması Sovyet kırlarında görülmüştü. Stalin'in hızla uygulanan zorla kolektifleştirmeleri Sovyet tarımını çökertti. Yıllar sonraki ekonomik durgunluğun altında yatan, sonuçta Sovyet ekonomisini genelde başarısızlığa sürükleyen de bu oldu.

"Tarihsel Kopuş" Olarak Geçiş Kuramı

Stalin'in "Büyük Dönüşüm" döneminde hızlı sanayileşmenin SB'nin acil bir gereksinimi olduğu tartışmasız bir gerçektir. Varolan koşullarda, sanayileşme için gerekli sermayenin önemli bir kaynağı olarak tarımın görülmesinin de mantıklı olduğu söylene-

bilir. Ancak Stalin "yukarıdan aşağıya doğru devrim" için çok abartılı hedefler belirledi. O, "sosyalizmi inşa ediyordu."

Bu "inşa" kavramı, "sosyalizm" gibi bir çağrışım yapıyor. Bu kavram komünist entelektüellerin söylemine öylesine yerleşmiş ki, ona neredeyse kutsal bir görev yükleniyor; ondan ayrılmanın sosyalist ülkülere açık bir ihanet olacağı varsayılıyor, özellikle SB inşa edildikten, ardından Marxist-Leninist kuramca evrensel bir "yasa" düzeyine çıkarıldıktan sonra bu kavram, iradecilikle ütopyacılığın kötü izlerini taşıyan, tarihsel materyalizmin en berbat çarpıtmalarından birisi durumuna gelmiştir.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Lenin'in temelde kooperatifler aracılığıyla "devlet kapitalizmi" içinde sosyalizmin gelişmesini öngören, uzun bir dönemi kaplayan geçiş anlayışı, maddi koşulların sosyalizm için henüz olgunlaşmadığı bir ülkede iktidara gelen komünistlerin karşılaştıkları ikilemi çözmeye yönelik bir girişimdi. Ne var ki sosyalist bir tasarı için Rusya'nın geri koşullarının ortaya koyduğu sorunları ele alma yerine Stalin açık iki hedef belirledi: Hızlı sanayileşme ile sosyalizmin hemen "inşası".

O zamandan bu yana Marxizm-Leninizm, Stalin'in "Büyük Dönüşüm"ünü geçiş "yasası"nın bir yansıması olarak haklı kılmaya çalışıyor. Marx'la çelişerek -işin garibi Mao'yu çağrıştırarak- Marxizm-Leninizm yeni bir kuram geliştirdi: "Sosyalizmi sonul hedef olarak kabul eden devrimci güçler, kapitalizmin ekonomik, toplumsal, politik alanda ortaya koyduğu sınırlamalara rağmen sosyalizm için gerekli maddi koşulları yaratabilirler."¹ Kuşkusuz Stalin kapitalizmin "sınırlamalarından" çok daha ötelere geçti. Lenin, sosyalizmin koşullarını oluşturmak için Rusya'nın daha fazla kapitalizme gereksinmesi olduğunu söylemişti. Stalin ise, idari emirler, askeri güç ve ideolo-

1 Fund. s.130.

jik zorlamalarla kapitalizmi ortadan kaldırmaya soyundu. Kapitalizmin yerine geçen merkezden yönetilen ekonomiye de "sosyalizm" adını verdi.

Stalinci geçiş, onun sosyalizm anlayışıyla birlikte Marxist-Leninist kuramın iki ana direği durumuna geldi. Marx'la çelişen, Lenin'i çarpıtan bu tuhaf bulamaç, hiç kabul edilmese de Troçki'den ödünç alınmış, esas niteliğine ise Stalin'le kavuşmuştu. kendi geçiş kuramını özetlerken Stalin, Troçki'nin "kesintisiz devrim" anlayışını nasıl uyarladığını şöyle dile getiriyor: "Kapitalizmden sosyalizme geçiş ve işçi sınıfının kapitalizmin boyunduruğundan kurtulması, yavaş dönüşümlerle, reformlarla sağlanamaz; kapitalist sistemin niteliksel dönüşümü yalnızca devrimle olabilir."¹

Birçok sosyalist bu sözleri onaylayacaktır. Onlara göre bu sözler kapitalizmi devirme mücadelesinde reformculuğa karşı söylenmiştir. Ne var ki, Stalin'in burada sözünü ettiği "devrim" işçi sınıfının iktidarı ele geçirdiği *politik* devrim değildir. Tersine, kastedilen politik devrim zafere ulaştıktan sonra toplumun ekonomik, toplumsal dönüşümünün sağlanmasıdır. Nitekim doğrudan Stalin ya da en yakın çalışma arkadaşlarının yönetiminde yazılan *SBKP Tarihi (Kısa Tarih)*, "Büyük Dönüşüm"ü gerçekte *sosyalist* bir süreç olarak nitelendiriyor: "köklü bir devrim sonuçları bakımından 1917 Ekim Devrimi'ne denk, toplumun eski niteliğini yeni bir niteliğe döndüren bir sıçrama."²

"Büyük Dönüşüm"ü haklı göstermek için Lenin'den dayanak arayan Marxizm-Leninizm, onun "sosyalizmin başarıya ulaşması için gerekli bütün nesnel koşullar, eski toplumun bağrında olgunlaşmıştır"³ sözlerinden alıntı yapıyordu. O yıllardaki komünist hareketteki zihinsel uyuşukluk ortamında bu şa-

1 Stalin, *Dialectical and Historical Materialism*, (New York: International, 1940) s.14.

2 SBKP Tarihi, s.305.

3 Fund, p.129-30.

şırtıcı iddiaya karşı çıkılmadı. Ne var ki Lenin'e yeniden dönmek isteyenler bu metni bulunca çok şaşırdılar, çünkü Marxist-Leninist yazarlar, Lenin'in sözlerindeki Rusya'dan değil, yalnızca en gelişmiş kapitalist ülkelerden söz eden bölümü uygunca çıkarmışlardı. Oysa Lenin Rusya için, "bir köylü ülkesi, Avrupa ülkelerinin en gerilerinden birisi... burada, sosyalizm *doğrudan, hemen* zafere ulaşamaz"¹ diyordu. Kuşkusuz Lenin'in en gelişmiş kapitalist ülkeler için nesnel koşulların uygun olduğuna ilişkin değerlendirmesinin bile fazlasıyla iyimser olduğu sonradan ortaya çıktı.

Sovyet deneyimini tarihsel gelişimin bir "yasası" olarak genelleştiren Marxizm-Leninizm şöyle diyordu:

"İşçi sınıfı politik iktidarı ele geçirir geçirmez, başlıca görevi burjuva toplumdaki üretim ilişkilerine son vermektir. Ancak bu temel üzerinde proletarya diktatörlüğü temel yaratıcı işlevini yani sosyalizmi inşa etmeyi başarabilir."²

Bu bir tek paragraf içinde Marxizm-Leninizmin düşüncesi özü sıkışmış durumda. Geçmiş 50 yıl içinde "sosyalizmin inşa edildiği" varsayılan her ülkede ve SB'de yaşananlar devrimin "başlıca görevinin" burjuva üretim ilişkilerini ortadan kaldırmak değil, tam tersine ülkenin üretici güçlerini, ekonomik gereksinimleri karşılayıp üretim ilişkilerinde devrim için gerekli maddi temelleri sağlayacak niteliksel gelişmeye ulaştırarak olduğunu açığa çıkartıyor.

"Yukardan aşağıya devrim"in iradeci savlarına karşı çıkanlara Stalin'in ateş püsküren ideolojik saldırıları üzerine bir şey söylemeye gerek yok. Öte yandan bu formülü, yeni bir toplumsal sistemin gelişmesi için nesnel-ekonomik gerekliliklerin oluşması gerektiğini söyleyen tarihsel materyalizmle uzlaştır-

1 LCW, cilt 23, s.371.

2 Vladimir Stanis, The Socialist Transformation of Agriculture, (Moskova: Progress, 1976) s.11.

maya yönelik bir çabanın da boşuna bir çaba olacağı ortada. Bu durum metinlerin yanlış yorumlanmasıyla ilgili bir şey değil. Bazı durumlarda metinlere gönderme yapmak gerekirse de Marxizm-Leninizmin böylesi sınırlamaları tanımadığı biliniyor.

Geçiş konusuyla ilgili bir diğer Marxist-Leninist iddia şudur: "Sosyalist üretim ilişkileri kapitalist toplum çerçevesinde biçimlenemez; toplumsal gelişmenin önceki aşamalarıyla karşılaştırıldığında kapitalizmden sosyalizme geçişin ana özelliği burada yatar."¹

Gerçekte bu kavram, "sosyalist üretim ilişkilerinin" sosyalist Minervanın zihninden tam donanımlı olarak doğduğunu öne sürmektedir. Doğallıkla bu anlayış, tarihsel materyalizmden bir başka kopuş anlamına geliyor. Tüm tarih, bir toplumsal sistemden yeni bir sisteme geçişin her zaman yeni üretim biçiminin eskinin bağrında gelişmesiyle gündeme geldiğini gösteriyor. Nitekim kapitalizmin ortaya çıkıp kökleşmesi feodal mülkiyet ilişkileri içinde oldu. Sosyalizmin başka biçimde gelişeceğini söyleyen görüş, Stalin'in "yukarıdan aşağıya devrim" anlayışını akılcı kılmak için sonradan uydurulmuş bir görüş olup kapitalizmin içinde bulunduğu gerçek süreçle hiçbir ilgisi yoktur.

Tarihsel gelişme bir yana, bu Marxist-Leninist yenilik kapitalizmin üretimi toplumsallaştırma yönündeki karşı konulmaz yöneliminin sosyalist biçimleri ortaya çıkarttığını söyleyen Marx ile diğer kuramcılarının sayısız gözlemi karşısında da tutunamaz. Lenin toplumsallaşmanın, "kapitalistleri, kendi arzu ve bilinçlerine rağmen yeni bir toplumsal düzeni yaratmaya sürüklediğine"² dikkatleri çekmişti. Şöyle demişti Lenin: "Sosyalizm tekelci devlet kapitalizminin yalnızca bir sonraki aşamasıdır. Ya da, bir başka deyişle, sosyalizm, yalnızca *tüm halkın çıkarlarının hizmetindeki tekelci devlet kapitalizmidir.*"³

1 Fund, s.132.

2 "Emperyalizm" LCW, cilt 22, S.205.

3 LCW, cilt 25, S.358.

Bir başka yerde Lenin, devletin posta hizmetini "şimdiden hazırlanmış toplumsal yönetim düzeneği"¹nin bir örneği olarak anar. Bu sözler, sonradan toplumsal ekonomik yaşamda görünmeye başlayan son derece yararlı, devlet işletmelerinin daha ileri sosyalist örgütlenme biçimleri ortaya koymalarından -ya da şöyle diyebiliriz, bu örgütlenme biçimleri kapitalizm ile sosyalizmde ortak olacaklardır- çok önce söylenmişti.

Ek olarak savaş komünizmi deneyimiyle Sovyetlerin gösterdiği gibi, yeni bir üretim biçiminin oluşumu, politik devrimi olanaklı kılan yöntemlerle ve o hızla gerçekleştirilemez. Bu aynı zamanda, Stalinci yolla ikinci bir "devrim içinde devrim" yapmaya çalışan her ülkenin deneyimince doğrulanmıştır.

Ekonominin birçok alanında kapitalizme dönüş yapmış Çin ile Vietnam bu durumun en somut örnekleridir. 20 yıldan fazla bir süre Sovyetler'den büyük yardım alan Küba bugün çok zor ekonomik koşullar altında. O da kapitalist yola yönelik ilk adımları atmış durumda -olasılıkla ABD'nin müdahale tehdidi artmadığı sürece de bu adımlar ilerletilecek. "Sosyalist yola" yönelmiş diğer ülkeler ise -Angola, Nikaragua, Mozambik, Etiyopya- bu yolu terk etmek zorunda kaldılar. Bu ülkelerde "kapitalist restorasyon" girişimleri olarak söz ettiğimiz yönelimler, gerçekte, devlet işletmeleriyle özel işletmeleri bir arada barındıran, pazar ilişkilerinde açık bir karma ekonomiyi Stalinist iradeci modelin yerine koymaktan başka bir şey değildir. (Kapitalizme yönelik hızlı bir yönelim içine girmiş olan SB ile Doğu Avrupa'da bile kamu işletmelerinin ekonomide önemli yer tutmayı sürdürecekleri söylenebilir.)

Bunların hepsinden daha önemli olan Stalin'in hızlı tarihsel kopuş görüşünün Marx'ın sosyalizme "aşamalı olarak" geçileceğini belirten derin görüşünü bir yana bırakmış olmasıydı. Oysa Marx'a göre kapitalizmden komünizme geçiş aşamasın-

1 "State and Revolution" LCW, cilt 25, s.426.

daki bir toplum olarak sosyalizm "her bakımdan, ekonomik, ah-laksal, entelektüel bakımlardan, eski toplumun doğum izlerini üzerinde taşıyacak"¹tı.

Stalin'in anlayışıyla ardından gelişen Marxist-Leninist ku-ram bu "doğum izlerini" temelde kapitalist ideolojinin -bireyciliğin izleri, batıl inançlar vb.- varlığını sürdürmesi ya da paranın kul-lanımı, "değer yasası"nın sınırlı da olsa işlemesi ve Marx'ın bir "burjuva hak" olarak adlandırdığı "herkesten emeğine göre" ilkesi temelinde işçi ücretlerinin belirlenmesi gibi ekonomik kalıntılarla sınırlıyordu. Stalinist anlayışta, bu "doğum izleri-nin" varolan kapitalist işletmeleri içerdiği ya da sosyalizmin ka-pitalist ve komünist ekonomik biçimlerin karışımı üzerinde ge-lişeceği yönünde hiçbir kavram yoktur. Gerçekte Marxizm-Leninizm bir geçiş toplumu olarak sosyalizm düşüncesini göl-gelemiştir. Bunun yerine Stalin'in tipik, derme-çatma bulamacı ortaya konmuştur:

"Sovyet rejimi ile sosyalist inşayı iki farklı temelde; bir yan-da büyük ölçekli, birleşmiş sosyalist sanayi öte yanda köylüle-rin dağınık, geri, küçük meta üretimi temelinde belirsiz biçimde sürdüremeyiz."²

Bu biçimde konuştuğunda Stalin'in savı kusursuz gibi gözükü-yor. Ne var ki 1929 yılında Sovyet sanayisi henüz "büyük öl-çekli birleşmiş" bir duruma gelmemişti. Bunun sonucu olarak büyük ölçekli tarımın teknik temeli yoktu. (yalnızca bu yönde ideolojik iddialar vardı.) Aynı biçimde, Stalin'in zorla kolektif-leştirmeleri "çok dağınık ve geri köylülerin küçük meta üreti-mi"nin tek almaşığı olarak sunması da Lenin'in özel mülkiyetle el ele yürüyen kooperatiflerin büyük ölçekli tarım işletmeleri-y-le emek ağırlıklı köylü işletmelerinin bağlaşımı temelinde iş-leyecekleri anlayışına tersti. Stalin, tedbirli davranıp "belirsiz

1 "Critique of Gotha Program", MESW s.323.

2 SCW, cilt 11, S.263.

biçimde" diye konuşmasına rağmen, gerçekte uygun zamanın geldiğine inanıyordu. Nitekim şöyle diyordu: "Eğer (bu görev-den) yan çizer, gereklerini yerine getirmezsek... kapitalizme dönüş kaçınılmaz olabilir."¹

Oysa Marx ve Engels farklı anlayıştaydı:

"Soru- Özel mülkiyeti tek bir darbeye ortadan kaldırmak olanaklı olacak mı?

Yanıt- Hayır, *tek bir* darbeye varolan üretici güçleri ortak mülkiyete elverecek düzeyde geliştirmek olanaksız bir şey olacaktır. Bu nedenle yaklaşan proleter devrim, varolan toplumu ancak yavaş yavaş dönüştürerek özel mülkiyeti yalnızca yaratılan üretim araçlarının gerekli kıldığı ölçüde ortadan kaldırabilecektir."²

Bir başka deyişle Marx, sosyalizmi, hem kapitalist hem de sosyalist ekonomik biçim ve üretim ilişkilerinin bir arada bulunduğu bir toplum olarak öngörüyordu. Her şeyden önce bunun nedeni sosyalizmin bir "geçiş" toplumu olmasıydı. Bu, tam da Lenin'in NEP'le birlikte ulaştığı noktaydı. Ancak sosyalizmle ilgili Lenin'in anlayışındaki "köklü değişim" ölümüyle sonuçsuz kaldı. Onun yerine Sovyet sosyalizmi ile Sovyetleri örnek alan ülkeler, Stalin ile onun ideolojik ardıllarınca biçimlendirilen anlayışı izlediler.

"Toplumsal gerçeklik, kendi yasalarına göre gelişen insanlar arasındaki ilişkilerin örgensel bir sistemi değil, belli politik irade, güçlü örgütlenme ve kuvvetli baskı araçlarıyla istenen biçimin verilebildiği bir madde, bir hamurdur."³

Sonuçta tek bir dünya ekonomisi bağlamında "sosyalist üretim ilişkileri kapitalist toplum çerçevesinde biçimlendirilemez" önerisini ne yapacağız?

1 Ibid.

2 "Principles of Communism", ME, cilt 6, s.350.

4 Grigory Vodolazov, "A Philosophical and Sociological Commentary on V. Grossman's Novella, Everything Flows" DIG'de yeniden basıldı. No. 37, 1989, s.8.

Kapitalizmden sosyalizme geçişin aynı anda ve dünya ölçeğinde olacağını öne süren savı kabul etmedikçe, hem eski hem de yeni üretim ilişkilerinin tek bir dünya ekonomisi içinde epey bir süre birlikte bulunabileceklerini kabul edebiliriz. Yakın dönemdeki sosyalist ülkeler tek bir dünya ekonomisi gerçekliğini yadsımışlardı, ancak onların bu girişimi bir kendi kendini aldatmaydı. Varsayalım ki, yeni (ve gelişmiş) sosyalist ülkeler gelecekte ortaya çıkacak, yine varsayalım ki tek bir dünya ekonomisi içindeki ülkeleri buna zorlayan koşullar bugünkünden çok daha etkili olsun; bu durumda, söz konusu ekonomik çerçevede biçimlenecek sosyalist üretim ilişkileri uygulamada, bir tek *karma ekonomili* dünyaya yol açmayacak mı?

Tüm bu olasılıklar Marxizmin-Leninizmin iradeci, ütopyacı eğilimlerini apaçık ortaya koyuyor. İradeci, çünkü mülkiyet ilişkilerindeki önemli değişimleri varolan ekonomik gerekliliklere uygun olarak ele almıyor. Ütopyacı, çünkü yeni bir üretim biçiminin bütün özelliklerinin, bu özellikler gerçek yaşamda belirmeden önce bilimsel kesinlikle bilinebileceğini varsayıyor.

Böylece "günümüzde varolan sosyalizm" doğumuyla birlikte iradecilik virüsünü kapmış oldu; sonuçta onu mahveden de bu virüs oldu. Maddi bir temelsizlik, sistem, aşırı ölçüde ve *sürekli* biçimde, devrimci coşkuyla ideolojik ataklığı yalnızca devrimin öncülerinden değil, tüm halktan talep ediyordu. Kuşkusuz halkın devrimci coşkusu, devrimci bir hareket iktidarı ele geçirdiğinde önemli bir etmendir; aynı biçimde bu, devrimin kazanımlarını sağlamlaştırmanın da önemli bir aracıdır. Ne var ki hiçbir sistem yalnızca böyle bir temelle ayakta durmaz. Böyle bir sistemin kaçınılmaz sonucu kendini yeniden üretmede ya da bu temel üzerinde genişlemeyi sürdürmede tıkanıklıktır. Tekrar tekrar kitlesel karışıklıklarla moral yitimi içine giren kitlenin devrimci coşkusunun azaldığı böyle bir temel üzerinde ilerlemek olanaksızdır.

Ekim: Gerçek Bir "Proleter Devrim" miydi?

Marxist-Leninist anlayışta Çar'ı deviren 1917 Şubat ayaklanması, Rusya açısından, uzun süredir beklenen bir dönüm noktası -burjuva demokratik devrim- idi. (Lenin bu hareketi "Çarlığa karşı proletarya, köylülük ve Anglo-Fransız mali sermayeyle işbirliği içindeki burjuvasının bir devrimi"¹ olarak adlandırmıştı.) Bu çerçevede içinde, Marxizm-Leninizm, Bolşeviklerin aynı yıl ekimde iktidarı ele geçirmelerini proletarya devrimi -yani "gerçek" Rus devrimi- olarak niteledi.

Bizzat Stalin'in denetiminde yazılan resmi *SBKP Tarihi* (Kısa Tarih)'nin ilk basımında daha da ileri gidilip, "Bolşevik Partisi... Çarlığı devirip işçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri'ni kurdular,"² deniyordu. Kruşçev iktidara geldikten sonra düzeltilen 1960 baskısında daha az çarpıtma vardı. Şubat devriminin "Çarlığı devirdiği", kitlelerin işçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri'ni kendiliğinden oluşturdukları kabul ediliyor, 1917 Şubat hareketinin "kapitalizmin ortadan kaldırılması ve sosyalizmin kuruluşunun yolunu açtığı" söyleniyordu.³

Marxist-Leninist kuramın bu iki tarihsel olay arasında yaptığı kesin ayrıma bir başka açıdan bakmanın zamanı geldi. Bu iki devrimin birbiriyle çelişen politik hedefleri olduğu ortada. Şubat Bolşeviklerin uzun süredir bekledikleri burjuva demokratik devrimdi. Otokrasinin politik gücünü yok edip kapitalist gelişmenin önündeki engellerin kaldırılması biçimindeki hedefleri netti. Bu anlamda devrim, toplumsal temelinin önemli bir bölümünün görüşüyle -görece yeni oluşan burjuvazinin görüşüyle- niteleniyordu. Ancak işçi ve köylü kitlelerinin, savaşa son verilmesi, feodal mülklerin parçalanması, bunların kırsal alan-

1 LCW, cilt 26, s.52.

2 SBKP Tarihi (1939 basımı) s.180.

3 SBKP Tarihi (1960 basımı) s.211.

daki köylülere dağıtılması ve şehirlerdeki işçilerin durumlarının rahatlatılması yönündeki taleplerini burjuvazinin karşılamaya hiç niyeti yoktu.

Bu koşullarda -işçi ve köylülerin devrimin toplumsal temelini ezici çoğunluğunu oluşturmaları nedeniyle -Lenin ünlü "Nisan Tezleri"ni ortaya atarak, Bolşeviklere, devrimin "proletarya ile en yoksul köylü yığınlarının iktidarı ellerine geçirdikleri ikinci aşaması"na¹ geçmek için yığınlara önderlik yapmaları çağrısında bulundu. Bu hedef, komünistleri iktidara getiren Ekim Devrimi'nin politik programını oluşturdu.

Ancak yalnızca iktidarın ele geçirilmesi Rus Devrimi'nin niteliğini değiştirmedir. Başlarda Lenin'i "Rus Devrimi'nin burjuva-demokratik sınırlarının ötesine geçemeyiz" biçiminde açıklama yapmaya zorlayan koşullar hızla değişti. Rusya hâlâ ağırlıklı bir köylü ülkesiydi ve kapitalizm görece az gelişmişti. Bolşevikler bunu biliyorlardı. Gerçekte birçok Bolşevik lider, iktidarı ele geçirip geçirmeme konusunda tereddüt içindeydi. Bazıları açıkça Lenin'in çağrısına karşı çıkmışlardı. Onlara göre Rusya sosyalizm için henüz hazır değildi.

Bununla birlikte 1905 ile 1907 arasında önemli bir fark vardı: Lenin; dünya savaşının felaketli sonuçlarının tüm kapitalist dünyada devrimci koşullar doğurduğuna inanıyordu. Bunun sonucu olarak Bolşevikler Rusya'da başarıya ulaşabilirlerdi, -Lenin bundan emindi- buyusa Avrupa'daki başlıca kapitalist ülkelerdeki proleter devrimlerin tetiğini çekebilirdi. Bunlardan yalnızca iki ya da üçünün başarılı olmasının Rusya'da da sosyalizmi yapısal bir gerçeklik duruma getireceğine Lenin inanıyordu.

Diğer devrimlerin sunacağı destekle Ekim'in sosyalist görevlerinin başarılabileceğine ilişkin umutlar gerçekleşmediyse de,

1 LCW, cilt 24. S.22.

sosyalizmin kurulması görevi yapkısai bir biçim olarak ortaya çıkmaya başlamıştı. İlk girişim -savaş komünizmi- Bolşevik iktidarın 1921'de neredeyse sonunu getiriyordu; ikincisi ise - Stalin'in "yukarıdan devrimi"yle merkezi-buyrukla yönetilen sistem- sonunda başarısız olan sosyalizmi ortaya çıkardı.

Bu nedenle, sosyalizmin bir düşten yaşanan gerçekliğe dönüştürüldüğüne inanılan ülkenin elektrikleştirilmesi dönemindeki Bolşevik taktiklerle güdülerde en küçük bir azalma olmasaydı bile, bana öyle geliyor ki, tarih yargısını vermişti. 70 yıla yayılan onca yoğun çabaya karşın Bolşevikler, Lenin'in söylediğı "Rus devrimini burjuva demokratik sınırlardan çıkarmayı" başaramazlardı. Şubat ve ekim, tek bir burjuva-demokratik devrimin iki farklı aşamasıydılar.

Bu devrimin sınırlarının ötesine geçmeye çalışan başarısız çabalar, nesnel gerçekliğin, ne kadar kararlı olurlarsa olsunlar politik aktörlerin aşılamayacak tarihsel olanakların ötesine geçmelerine izin vermediğini ortaya koyuyor.

İktidardaki Komünist Partilerin tarihsel zorunluluğı tanımları neden böylesine güç oldu? Bunun yanıtı Marxist-Leninist geçiş kuramının tarihsel trajedisiyle temel çelişkisinde yatıyor. Nesnel sınırlandırmalar karşısında Stalinist modelin savrulması nedeniyle Stalin ve taraftarları yeni bir Marxizm (Marxizm-Leninizm) anlayışı geliştirdiler. Bu anlayış sürekli olarak ütopyacı/iradeci bir sosyalizm kavrayışının hizmetinde, ideolojik yıldı, politik baskı ve entelektüel boğucu bir havada iş görebiliyordu. Onun temel aracı durumundaki her şeye gücü yeten yönetici KP, tüm nüfusa -hatta partiyi yönlendirdiğı öne sürülen işçi sınıfına- karşı her tür denetimden uzaktı. Bu model aracılığıyla parti-devlet makinesi tüm ekonomiyi yönlendirdi. Doğallıkla ortaya çıkan dev gibi bürokratik aygıt, varolan toplumsal düzenlemelerdeki kendi çıkarlarını korumak için her türden değişime karşı çıktı.

Bu noktada Bolşeviklerin gerçek sınavı, onların iktidara geçmeye çalışıp çalışmamalarıyla değil, iktidar olduktan sonra ne yapacaklarıyla ilgiliydi. Stalin bu soruya 1929'da "yukarıdan aşağıya devrim"le yanıt verdi. Ne var ki, hızlı tarihsel kopuşla biçimlenen bu sistem, toplumsal gerçeklere uyabilecek düşünce açıklığı ve esneklikten yoksun olduğunu kanıtladı. Sistemi değiştirmeye yönelik çabalar, tarihsel olanaklara daha uyumsuz bir çizgiye yol açtı. Sonuçta, Sovyet reformcularından birisi 1990'da şöyle diyordu: "70 yıllık deneyim sonuna geliyor. Bu deneyimin özü, yeni bir sistemin, geçici araçlarla, üretici güçlerin gelişiminin ötesine geçerek, Marxizmin temel düşüncelerini çiğneyerek, Plekhanov gibi seçkin Marxistlerin görüşleri kulak arkası edilerek kurulmaya çalışılma girişimidir. Tam anlamıyla ütöpik bir girişimdi. Lenin'in zamanındaki devrimcilerin çoğunun içtenliğinden hiç kimse kuşku duyamaz. Yüzyılın başlarındaki sosyalizme yönelik hareketlerin önkoşullarının olduğundan da kimse kuşku duyamaz. Ancak devrimin ilk yıllarının deneyimi, bu girişimlerin zamansız olduğunu ortaya koydu. Bu nedenle seçilen yol, yalnızca bir azınlığın çoğunluğa karşı kanlı bir şiddet uyguladığı bir yol oldu."¹

Bu alıntının giriş tümcesinin zamanını değiştirip, bu deneyimin sonuna geldiğini söylemekten başka yapılacak pek bir şey yok sanırım.

1 Gabriel Popov ile röportaj, Izvestia, 28 Haziran 1990, DIG no. 26, 1990.

BÖLÜM - V

GÜNÜMÜZDE VAROLAN SOSYALİZM: ÜTOPYACI, BİLİMDİŞİ

"Varolan sosyalizm, enerjiyle dolu, tarihsel başarıları etkili biçimde yapma yeteneğindeki en devingen toplumsal sistemdir. Onun sağladığı ilerlemeler... yeni sistemin tükenmeyen gizil güçleriyle kapitalizm üzerindeki tartışılmaz üstünlüklerinin çarpıcı kanıtlarıdır."

Peter Fedoseyev¹

İster kutsal vahiylerle, ister bilimsel yasalarla kendisini her yerde geçerli ilan eden ideolojilerin taraftarları, hemen hemen kaçınılmaz bir biçimde, kültürel böbürlenme eğilimi içindedir-

¹ Peter Fedoseyev, SBKP-MK üyesi, SSCB Bilimler Akademisi Başkan Yardımcısı. WMR, Mart 1983, p. 10-11.

ler. "Günümüzde varolan sosyalizm"ın kendi kuramlarının geçerliliğini kanıtladığını öne süren Marxist-Leninistler, özdekçilik ya da alçakgönüllülükle sınırlandırılmayan, kendilerini haklı çıkartmanın taşkın örneklerini sunmuşlardır.

Marxizm-Leninizmin kendi "haklılığının" kanıtı olarak gösterdiği sistem çöktükten sonra, şimdi, hem "günümüzde varolan sosyalizm" hem de onun öncülleri tarihsel kayıtlarla sistemin temel ilkeleri ışığında yeniden incelenmelidir.

"Sosyalist İnşa"

Stalin'in "Büyük Dönüşüm"ünün üç hedefi vardı: 1) bütünsel sanayileşme, öngörülen savaşa askeri hazırlık için gerekli ekonomik, teknolojik temel bir an önce sağlanması zorunluluğuna dayanıyordu; 2) tarımın makineleşmesi ve kolektifleştirilmesi, yeni sanayileşmiş altyapının oluşması için gerekli sermayeyi oluşturacak tarımsal artı ürünü sağlayacaktı; 3) görece kısa bir sürede "sosyalist bir toplum"un inşa edilmesi.

Bu bakış açısının gerisindeki temel dürtü sanayileşme idiysede, komünistlerin ideolojik yönlendirilmesi bakımından bu hedef "daha yüksek" sosyalizmin inşası hedefiyle pekiştirildi. Son derece güçlü bir devlet aygıtının yönetiminde, bütünüyle ulusallaştırılmış bir ekonomiden sosyalizm olarak söz eden Stalin'e göre, sosyalizm sanayileşmeyi kolaylaştıracaktı. (Bu sistemin sosyalist niteliği önceden kabul ediliyordu. Bolşevikler, işçi sınıfının gerçek çıkarlarının temsilcisi bir Komünist Partisinin tam denetimi ve yönetiminde bunun sağlanacağına inanıyorlardı.)

Lenin'in çizdiği bu politikaya, Lenin'in NEP uygulaması ansızın son vermişti. 1917'de iktidar alındıktan hemen sonra uygulanmaya başlanan ilk büyük reformlardan birisi Toprak Kamamesiydi. Topraktaki özel mülkiyet haklarıyla bununla ilgi-

li tüm kalıntılar -ülke topraklarının çok azı dışında- tanıyan bu kararname ortadan kaldırıldı. Birkaç yıl içinde varolan sistem, hemen hemen bütünüyle uçsuz bucaksız kolektif çiftlikler ağıyla yer değiştirdi.

Sanayide, NEP koşullarında yaygınlaşan sayısız küçük özel işletme, kooperatif "kamu" mülkiyetine çevrilip devletin doğrudan denetim ve yönetimine verildi. Yeni merkezi planlama aygıtı, aşırı "sosyalist" öncelikler için sanayileşmeye kaynakları ayırdığı için birçok işletme devre dışı kalıp kapandı. Özel, kooperatif işletmeler, kamu işletmeleri, para-meta ilişkileri, pazar ekonomisi, işletmelerin kendi kendilerini akçalandırması vb. ile işleyen NEP koşulları ortadan kaldırıldı.

Stalin'in sosyalist mantığının yerli yersiz suçlamaları öylesine geniş bir planlama düzeneğine yol açtı ki, sonuçta yalnızca büyük ölçekli sanayi değil, hafif sanayi, tarım ve küçük işletmelerin etkinlikleri, dağıtım... kısacası tüm ekonomi devlet denetimi altına girdi. Bu sistemde, her şeye gücü yeten idari aygıt; yatırımlara karar veriyor, öncelikleri belirliyor, işgücü dahil kaynakların dağılımını düzenliyor, işletmeler arası tüm ilişkileri yönetiyor, fiyatları saptıyor, ücret düzeyleriyle iş alanlarının oylumunu düzenliyor, işletmelere kotalar ayırıyor, sanayi dallarının yerleşim yerlerini belirliyor... planlara uygun görmezse bunları değiştiriyordu. Merkezi yetkenin ekonominin her düzeyindeki yöneticileri, müdürleri atama, terfi ettirme, değiştirme, görevden alma gücü bunlardan daha az değildi.

Bu denetleme 1936'ya kadar öylesine kapsamlı, hızlı gelişti ki "yukarıdan aşağıya devrim"i başlattıktan yalnızca yedi yıl sonra Stalin "Sovyet sistemimiz şimdiden sosyalizme temel öğeleriyle ulaşmıştır. Marxistlerin komünizmin ilk ya da başlangıç aşaması dedikleri sosyalist bir sistem yarattık,"¹ diye ilan etti. Üç yıl sonraysa şunu açıkladı:

1 Sovyetlerin Olağanüstü Kongresinde konuşma. 1936, Aktaran Lisichkin, "Myths and Reality", Social Sciences, 1990, no.2 s.144.

"İkinci Beş Yıllık Planın sonunda... sosyalist üretim sistemi tüm Sovyet ekonomisinde rakipsiz bir duruma geldi. Sanayi üretimimizin % 99.8'i, tarımsal üretimin % 98.6'sı, meta dolaşımının % 100'ü sosyalisttir."¹

Bu sözlerle Stalin ve SBKP, kapitalizmden komünizme geçiş biçimi olarak Marx'ın geliştirdiği sosyalizm anlayışını yadısına sürecini tamamladılar. Daha sonra "sosyalist kamp"ın diğer ülkelerince de izlenen bu Stalinci inşada sosyalizm; son derece güçlü proleter devletin, yalnızca özel mülkiyet üzerinde değil, bütün ekonomik alanlarda günlük denetim, yönetim ve planlamayı üstlendiği tümüyle farklı yeni bir üretim biçimidir. (İşin aslında devlet kontrolü saltık değildi. Kâğıt üzerinde kolektif çiftlikler "kamu" sektörü dışında gözüküyor, planın öngördüğü zorunlukları yerine getirdikten sonra ellerinde kalan artı ürünü "kolektif çiftlikler pazarı"nda değerlendirebiliyorlardı. Kolektif çiftliklerle devlet çiftliklerinde çalışan bireyler evlerinde küçük işlerle uğraşabiliyor, inek ya da tavuk vb. besleyebiliyorlardı. Ancak devlet, toprak ve üretim araçlarına sahip olduğu için, kolektif çiftliklerin ürün miktarını belirliyor, taşıma sistemini yönetiyor, depolama, traktör, diğer ağır makinelerin dağıtımı, metaların değişimi vb. üzerinde tam bir denetim uyguluyor, böylece kolektif çiftliklerin kararlarını etkileyecek binlerce ekonomik, ekonomi-ötesi aracı elinde tutuyordu. Aynı biçimde özel tarım işletmeleri de tarım araç, gereç, tohum vb. alımları nedeniyle koşullandırılabilir, özellikle makineli üretime geçebilenlere emek gücü kiralama izni verilmiyordu. Sonuçta bu "ayrıncılar" ekonomideki planın yetkisi üzerinde çok az bir etki yapabiliyordu.)

Marxizm-Leninizm bu sisteme evrensel bir model biçimi vererek, bunu sosyalizmin "nesnel yasaları"nın somut bir göstergesi sayıyordu:

1 Ibid.

"Bütün ülkeler için ortak yalnızca bir tek *bilimsel sosyalizm modeli* vardır. Bütün Marxist-Leninistlerce paylaşılan sosyalist toplumla ilgili doğru görüş, kapitalizmin sosyalizme evrilmesini, yeni toplumun temel özelliklerini içeren ana nitelikleri ortaya koyan nesnel yasaların bilgisi üzerinde geliştirilmiştir. *Sosyalizmin genel modeli, sosyalizmin genel kuramının* mantıksal bir sonucudur... Sosyalizmin diğer bütün modelleri... bilimsel komünizmden türerler."¹

Bu modelin temel kuralı hemen hemen her şeye gücü yeten yönetsel emir-kumanda düzeneğidir. Stalin'den 40 yıl sonra resmi bir Sovyet metni SSCB'deki sosyalizmle ilgili şöyle diyordu:

"Kapitalizmden komünizme geçişin evrensel yasaları, yapısal biçimini sosyalist toplumun *merkeziyetçi* örgütlenme ilkesinde bulur. Bir merkezden yürütülen akılcı yönetim, en yaşamsal toplumsal ilişkilerle onların bilinçli iyileştirilmesi için halkın denetiminin temel güvencesidir."²

Bu sözler için ideolojik yetke bulmak pek zor değil. Ne de olsa *Komünist Manifesto*'da, iktidar alındıktan sonra proletaryanın "bütün üretim araçları devletin, yani bir sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde, merkezileştirecektir"³ denmişti. Ayrıca *Bilimsel Komünizm* adlı Sovyet metninde dikkat çekildiği gibi Engels şöyle demişti:

"Başlangıçta, sanayiyle bütün üretim dallarının yönetimi.... toplumun tümünce, ortak bir plana göre yürütülecek... Bireylerce sanayinin yönetilmesi özel mülkiyeti gerektireceğinden... özel mülkiyetin ortadan kaldırılması bu nedenle, komünistlerin temel taleplerinden birisi olarak öne çıkmıştır."⁴

1 Anatoli Butenko, *Theory and Practice of Real Socialism* (Moscow: Novosti, 1983) p.17-18.

2 V. Afanasyev, *Socialism and Communism* (Moscow: Novosti, 1972) s.71.

3 MESW, s.52.

4 Marx, Engels, *Lenin on Scientific Communism* (Moscow: Progress, 1967) s.327.

Ancak bu yorumları bağlamlarından kopartan Marxizm-Leninizm onları tümüyle başka bir anlamda yorumladı. Örneğin Marx, Engels, kişisel eşyalar dışında özel mülkiyetin komünist toplumda olmayacağını elbette öngörmüşlerdi ama böylesi temel bir ekonomik-toplumsal dönüşümün hemen gerçekleşeceğini hayal etmemişlerdi. Başlangıçta sosyalizmin, "en ileri ülkelerde", toplumsal üretimin görece yüksek bir düzeyde toplumsallaştığı ülkelerde, yapısal bir sorun olarak gündeme geleceğini düşünmüşlerdi. O durumda bile merkezileşmenin "yavaş yavaş"¹ gerçekleşeceğine inanıyorlardı.

Benzer biçimde Engels'ten yapılan bir alıntıda (1847'de yazılan *Komünizmin İlkeleri*'nden alınma), Engels'in özel mülkiyetin kaldırılmasını, bütünüyle gelişmiş *komünist* toplumun temel bir özelliği olarak gördüğü anlaşıyor. Ne var ki Marx, Engels, Lenin'in yapıtlarından hazırlanan bir derlemede yer alan yukarıdaki Sovyet metni "Kapitalizmden Sosyalizme Geçiş Dönemindeki Sosyalist Dönüşümler" başlığını taşıyor. Dolayısıyla Engels'ten yapılan alıntının Engels'in hiç kastetmediği bir bağlama yerleştirildiği ortada. Daha da kötüsü, "başlangıçta" diye başlayan, Engels'in başarılı bir proleter devrimin ardından özel mülkiyetin hemen kaldırılmasına inandığını ima eden Sovyet metninin tersine Engels'in yazısında böyle bir değiş yok. Bunun yerine Engels sözlerine "her şeyden önce" diye başlayıp özel mülkiyetin kaldırılmasının geçiş döneminin ilk uygulamalı adımlarından çok komünist toplumun "en yüksek" ilkesi olduğunu öne sürüyor. Nitekim aynı makalenin bir başka yerinde Engels "özel mülkiyetin tek bir darbeye ortadan kaldıramayacağını" vurgulayıp, devrimin "varolan toplumu yavaş yavaş dönüştüreceğini", devrimin "yalnızca tek bir ülkede başarılmasının" olanaksız olacağını söylüyor.² Bu deyişlerin hiçbirinin Sovyet metninde yer almadığını söylemeye gerek yok.

1 MESW, s.52.

2 ME, cilt 6. P.351-7.

Marxist-Leninist kuramcılar ayrıca kendi evrensel yasaları içinde Lenin'den yaptıkları alıntıları sıralıyorlar. 1974 Çalışması devrimin en büyük yetkeyle donanmasıyla ilgili şu alıntıyı yapıyor:

"Komünizm, tüm ülkede büyük ölçekli üretimin olası en büyük merkezileşmesini gerektirir, öngörür... Tüm ülkedeki işletmeler üzerindeki doğrudan denetimi yürüten merkezden bütün Rusya'yı yoksun bırakmak... bölgesel komünizme değil, bölgesel anarşist-sendikacılığa yol açacaktır."¹

Ne var ki bu alıntı da dürüst bir biçimde yapılmamıştır. Lenin'in 1918'deki bu yorumu savaş komünizmiyle ilgiliydi. Lenin, savaş komünizmini devrimci dönem sonrasında Bolşeviklerin yaptığı en büyük geri çekilmenin sorumlusu olarak nitelendirmişti.^{2*} Yukarıdaki alıntı bu bilgiler göz ardı edilip yapılmıştır.

Bu nedenle Marxist-Leninist açıklamalar, tıpkı Stalin'in Marxist kurama tümüyle ters, şaşırtıcı sosyalist inşayla "sosyalizmin yasaları" yorumları gibi gündemdeki sorunlara göre ayarlanmıştır. Oysa Marxizm için, her yeni üretim biçimi gibi sosyalizm de uzun bir dönemi kaplar, ancak eski sistemdeki sınıfsal yapıyı zayıflatacak toplumdaki üretici güçlerin devrimci ilerlemesi temelinde ortaya çıkabilir.

Stalinci sosyalizm yolu ise bu anlayışın tam tersi bir uçta yer alır: Yeni "sosyalist" üretim ilişkileri, sosyalizm için gerekli maddi temeli oluşturacak üretici güçlerdeki devrimi yaratır. (Bu ilke Marxist-Leninist kuramda, komünist yapıda o zamandan bu yana etkili olmuştur. Çin'deki Mao'nun Kültür Devrimi'nin temel özelliği bu ilkeydi. Doğu Avrupa, Küba, Kuzey Kore ile diğer Üçüncü Dünya ülkelerinde "sosyalist inşa"ya öncülük eden de yine bu ilkeydi.)

1 LCW, cilt 42, s.96. Aktaran Richard Kosolapov, Problems of Socialist Theory (Moscow: Progress, 1974).

2 LCW, cilt 33, s.63.

* Bkz. Bölüm 4.

Dolayısıyla Stalin'in sosyalist inşayla ilgili iradeci anlayışını tarihsel özdekçilikle uyumlu göstermek için Marxist-Leninist yazarlarla kuramcılar, ne yazık ki zamanla onların uğraşlarının damgası durumuna gelen, acıklı alıntı-hokkabazlıkları konusunda becerilerini olağanüstü geliştirmek zorunda kaldılar.

Bunlarla benzer birçok ucuz kuramsal düzenbazlıklar, entelektüel sorumsuzlukla tarihsel olayları çarpıtan açıklamalar yapılmışa neden oldu. Marxist-Leninist kuramcılar; sosyalist sistemle ilgili gerçeklerin karanlıkta kalmasının, yönetimdekilerin yetkilerinin güçlendirilmesinin en önemli araçlarından biri oldular. Onlar, yalnızca sosyalizm muhaliflerine değil, Sovyet liderlerinin politikalarını ya da sistemin dayandığı öncülleri sorgulama cesareti gösteren diğer sosyalistlere de kinle saldırdılar. Böylece dünyadaki KP'lerde kibirli, ütopyacı bir kültürün ortaya çıkmasına yardımcı oldular.

Ancak tüm sorun, kuramsal üçkâğıtçılıkla alıntı hokkabazlıklarından ibaret değildi. Staline mekanik Marxizm anlayışında, Marx'ın bir zamanlar açıkladığı sosyalizmin kapitalizm üzerindeki zaferi, Hegelci diyalektiğin terimleriyle (olumsuzlaşmanın olumsuzlaması) açık bir olguydu. ("Kapitalist özel mülkiyet, bir bireysel özel mülkiyetin ilk olumsuzlamasıdır... Ancak kapitalist üretim, bir doğa yasasının amansızlığıyla, kendi olumsuzlanmasına yol açar.)¹ Stalin için bu sözlerin anlamı, uygulanabilirliği hem açık hem de kolaydı. Sosyalizm, kapitalizmi yaşamın her alanında, pazarda, dahası en küçük özel ya da bireysel girişimde bile olumsuzlamayı *gerektiriyordu*. Aynı nedenle "burjuva demokrasisi" proletarya diktatörlüğünce, burjuva ideolojisi proletarya ideolojisiince, burjuva sanatı ve sosyalist gerçekçilik, burjuva insanı ise (aynen böyle!) "yeni Sovyet sosyalist insan"la olumsuzlanacaktı.

1 Marx, Capital (New York: International, 1967) cilt 1. S.763.

Ne yazık ki Stalin'in "sağcı oportünist" karşıtlarına karşı başlattığı savaşla onların iddialarına yönelik yanıtları partinin çoğunluğunca onanınca, tüm uyarılara karşın Marx, Engels, Lenin'den yapkısız, kuramsal düzeyde bir kopuş yaşandı. Arından da sistem, yönetimin emirleriyle güdülen bir ekonomi üzerine oturdu.

Sonuçta, ilk başlarda etkili başarılar elde eden bir sistem ortaya çıktı. Tek başına Stalin'in geri Rusya'yı görece kendi kendine yeterli bir sanayileşmiş devlet durumuna dönüştüren riskli "sosyalist inşa" programı bile yeterliydi. (Yıllar sonra, en kötümser ekonomistler-sosyalist ekonomistler kadar kapitalist ekonomistler de -bile- "75 yıllık gecikmeyle sağlanan dünyadaki en önemli 19. yüzyıl sanayi altyapısı"¹ diyeceklerdi.) Aynı anda yeni sistem Sovyet vatandaşlarına daha yüksek, daha eşitlikçi bir yaşam düzeyi sağladığı gibi, iş güvencesi, ücretsiz sağlık hizmeti, daha önce hiçbir yerde görülmeyen kamusal öğretim olanakları getirdi. Bu kazanımlar özellikle Rus olmayan halklar için çok önemliydi: Bunlar eski Çarlık imparatorluğundaki farklı uluslarla halklar arasındaki uyumlu birliğin ortaya çıkmasını sağlıyordu.

Yine de 1930'lardaki o çok övülen ekonomik, toplumsal başarılar, resmi Marxist-Leninist tarihin kutladığı benzersiz zaferler olmaktan oldukça uzaktı. Birçok iddia abartılıydı, bazıları açıkça gerçek dışıydı.

Kolektifleştirmenin Başarısızlığı

Bir anlamda Rusya'daki komünizmin tarihi; Bolşeviklerin en inatçı sorunlarıyla esasta bir köylü ülkesi olan Rusya'da sosyalizmin nasıl inşa edileceği sorunuyla, boğuşmalarının anla-

1 New York Review of Books, 19 Kasım 1992, s.22.

tılmasıdır. Küçük ölçekli, bireysel tarım işletmeleri temelinde sosyalist bir ekonominin gelişemeyeceği ortadaydı. Oysa devrimin köylülere vaat ettiği en önemli şey topraktı. Köylü bu nedenle devrimi desteklemişti.

Tarımın toplumsallaşması gereğinin farkında olan Lenin, aynı ölçüde köylü kitlelerin yabancılaşabilecekleri, Bolşevik iktidarın karşısına geçebilecekleri tehlikesinin de farkındaydı. Böylece daha 1917 gibi erken bir dönemde, henüz NEP'e yönelmeden önce Lenin, kırsal yaşamın gerçeklerinden habersiz, bu konuda çok az şey bilen Bolşevikleri uyarmıştı:

"Toprağın ortak ekimi çok zor bir iştir. Yukarıdan aşağıya karnamelerle, halkı zorlamayla bunun sağlanabileceğini düşünen birisi deli olmalı. Yüzyılların tarım alışkanlıkları birdenbire ortadan kalkmaz. Bunun için paraya, yeni bir yaşam biçiminin yerleşmesine gerek vardır... Halkın yaşam biçimindeki değişimler, parti öğütleriyle gerçekleştirilemez. On milyonlarca insan, devrimi parti öğütlerine uyarak yapmadı. Böyle bir değişim iradesiz Nicholas Romanov'un devrilmesinden daha zorlu bir devrim olacaktır."¹

Ne var ki NEP'in yanı sıra, Lenin'in uyarısı da, Stalin Sovyet tarımında kolektifleştirmeleri başlattığında görmezden gelindi.

Bu kuşkulu girişimi haklı çıkartmak için Marxist-Leninist kuram, kırlardaki farklı mülkiyet biçimlerini birbirine karıştıran, karanlık tarihsel kategoriler icat eden dil oyunlarına başvurdu. En genelde Lenin, özel mülkiyet dışında üç kategori kabul etmişti: Kooperatifler, kolektifler, devlet çiftlikleri.

Pazar ekonomisi temelinde çalışacakları öngörülen kooperatiflerde üyelik gönüllüydü. Köylüler kattıkları araçların mülkiyetini ellerinde tutuyor, ortak kaynaklar aracılığıyla birbirlerine

1 Tarım sorunu üzerine konuşma. 4 Haziran 1917 "Birinci Köylü Temsilcileri Kongresi", LCW, cilt 24, p.502-3.

yardım ediyor, ortak çalışma tugaylarında örgütleniyor, yeni makinelere yatırım yapıyor, ortak pazarlama düzenekleri oluşturuyorlardı. İsterlerse köylüler birlikten çekilebiliyorlardı.

Kolektif çiftliklerde kâğıt üzerindeki toprak mülkiyeti hakkı yavaş yavaş anlamını yitiriyor, genelde topraklar kolektif mülkiyete dönüşüyordu. Köylünün geliri; ürün satılıp borçların ödenmesi, ortak toplumsal tasarılar, gelecek yılın satın almaları için para ayrıldıktan sonra geride kalan miktara bağlıydı. Emegün karşılığı çalışma süresine, beceriye vb. göre veriliyordu. İşletme, tabanın görevden alabileceği, seçimle gelen bir yönetici grupça yönetiliyordu.

Sosyalist tarımın en uzak dönemli hedefi olarak düşünülen devlet çiftliklerinin sınırlı bir önemlerinin olacağı kabul ediliyordu. Bunlar, son derece makineleşmiş, pamuk gibi sanayi ürünleri üretiyorlardı. Toprak, bireylerin ya da kolektiflerin değil, devletindi. Buralarda çalışan köylüler bir tarım proletaryasını oluşturuyor, ücretleri "tarladaki fabrika"nın başarı derecesine bakılmaksızın ödeniyordu.

Kooperatiflerin Sovyet tarımında uzunca bir dönem başat konumda olacağına inanan Lenin, kooperatiflerin, yavaş yavaş köylüleri kendi deneyimleri aracılığıyla kolektifleştirmeye ikna edeceğini, dönüşümün gönüllülük temelinde olacağını umuyordu.

Stalin bu ayrımları tümüyle gölgeleyip belirsizleştirdi. Birkaç yıl içinde Sovyet kırlarında devasa bir kolektif çiftlikler ağı ortaya çıktı. Bu yapının, Lenin'in "sosyalist tarımı" nasıl geliştireceğiz anlayışıyla pek bir ilgisi yoktu. Bağımsız pazarlama hakkı olmayan, tümüyle merkezi planlamaya bağlı bu kolektif çiftlikler, tümüyle yapkısız amaçlarla, devlet çiftliklerinden bir adımla ayrılan "sosyalist biçimler" olarak görülüyordu. İki işletme arasındaki temel fark, devlet çiftliklerindeki köylülerin belli bir ücret alan tarım işçileri olmalarına karşın, kolektif

çiftliklerdeki köylülerin kolektifin gelirinin durumuna göre para almalarıydı. Kolektif çiftliklerin NEP'e uygun bir tek ayrıcalığı, buradaki köylü ailelerine küçük arazilerinde ekim yapma olanağının sağlanmış olmasıydı. Stalin döneminde bu çok önemsizdi, ancak sonradan -özellikle 1956'dan sonra- bu küçük özel tarlalar yaşı sebzelerin önemli bir kaynağı durumuna gelip şehirli tüketiciler için ürün sağlar oldu. Ekonominin bu gri alanı, özel işletmeciliğin bu can çekişen biçimi -Brejnev yıllarında büyüyen karaborsanın yaygınlaşmasıyla da ortaya çıktığı gibi- "günümüzde varolan sosyalizm"nin bir karma ekonomi olma eğilimini tümüyle yok edemediğinin uygulamadaki göstergesi oldu.

Son çözümlemede kolektifleştirme yalnızca bir sınıf olarak kulakları yok etmekle kalmadı. Lenin'in işçi-köylü bağlaşımı anlayışını yıkarak bir sınıf olarak *köylülüğü* dışladı. Emirkumanda ilkesince işleyen sistem karşısında kolektif çiftliklerde oluşan belirli ilişkiler giderek köylülüğü tarımsal emek gücünden de öte bir konuma düşürdü. Köylüler sanayi işçilerinden daha az toplumsal, ekonomik güvencelere sahiptiler.

1952 yılı gibi geç bir dönemde Stalin "devlet yalnızca devlet işletmelerinin ürününü satıyor; kolektif çiftlikler, kendi mülkiyetlerindeki ürünlerini yine kendileri satıyorlar"¹ diyordu. 25 yıl sonra resmi Marxizm-Leninizmin iddialarıyla toplumsal gerçekler arasındaki farklılık açıkça ortaya çıktığında, SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı Dünya Ekonomisi ve Ulusal İlişkiler Enstitüsü'nden bir araştırmacı şöyle diyordu:

"Bu sözleri (Stalin'in yukardaki sözlerini) acı bir alay olarak okuyunuz. Kolektif çiftliklerin yalnızca kendi üyelerinin çıkarlarıyla, ilgilenen, devlet planının gereklerine aldırmayan, kendi ürünlerini bir tüccar gibi pazarda satabilen işletmeler olduklarını düşlemek nasıl olanaklı olabilirdi? Zorunlu satış, makine-

1 Stalin, SSCB'de Sosyalizmin Sorunları, Moskova, 1952, s.15.

traktör istasyonlarınca yürütülen bir çeşit emekle ödeme yapma, kolektif çiftliklerin çoğunun ürünlerini üretim merkezlerine ulaştırma bedellerini göz önünde tutmadan "satın alma"ya dayalı bir sistemle, devlet, kolektif çiftliklerin ellerini ayaklarını bağlamışken bu nasıl söylenebilirdi?"¹

Kolektifleştirme, "günümüzde varolan sosyalizm"e üretken, güvenilir bir tarımsal temel de sağlayamadı. Marxizm-Leninizmin sosyalist başarıların parlak bir örneği olarak kutmasına karşın kolektifleştirme tarımsal üretimi gerileterek Sovyet kırlarını onlarca yıl sürecek bir durgunluğa soktu. O döneme göz atarken Gorbaçov şu sonuçları çıkarmıştı:

"Tarımda büyük zararlara yol açıldı. Tarımsal üretimde, hayvancılıkta büyük düşüşler oldu. Şehirlerin beslenmesi kötüleşti, köylerdeki tüketim çok azaldı... Tarımsal üretimin düzeyi kolektifleştirmenin başlamasından önceki dönemi yalnızca iki kez -savaş öncesi 1937 ile 1940'da- aşabildi."²

Devletin tahıl üretimi bu yıllarda gerçekte artmış olmasına karşın kırsal kesimdeki açlığın (yaklaşık 5 milyon ölü tahmin ediliyor) da gösterdiği gibi köylülüğün genel durumu çok kötüydü. Bu kötülük, uygunsuz doğa koşullarından değil, devletin köylünün hasadını yağmalamasından kaynaklanıyordu. Stalin bile kolektifleştirmenin en kibirli başarılarından söz ederken tahıl üretiminin fazla artmadığını kabul edip şöyle diyordu: "Esasta büyüme, sağlamaşma sosyalist tarımda olurken, öte yanda bireysel köylü tarımında düşme görülüyor."³

Ancak hiçbir toplumun kaçınamayacağı kitlesel insan trajedisinden daha öte, bunların verdiği zararların en büyüğü, *katıksız ekonomik bakış açısıyla* söylemek gerekirse, SB'nin en deneyimli, en üretken tarım işçileriyle işletmecilerinin yok edil-

1 Boris Bolotin, Moscow News, No. 34, 1987, s.11.

2 SBKP-MK toplantı raporu, 15 Mart 1989, DİG, 12 Nisan 1989, p. 4-5.

3 SBKP'nin 18. Kongre raporu. 10 Mart 1939, Stalin'in Leninizmin Sorunları kitabında yer alıyor. Moskova. Foreign Languages, 1958, s.765- 6.

miş olmalarıydı -bunların yerleri hiçbir zaman doldurulamadı-. Yeni sistemle birlikte çalışmayı kabul eden "kulaklar" bile, genelde sürekli kontrol altında tutuldular, yönetici konumlara gelmeleri engellendi, en sefil işler onlara yaptırıldı.

Sovyet tarımının trajedisi asla iyileştirilemeyen bir hastalık oldu. 50 yıl sonra Gorbaçov, kırsal alandaki gerçek durumu iç karartıcı bir biçimde şöyle anlatıyordu.

"Kır; toplumsal, kültürel gelişme açısından şehrin çok gerisindedir. Düzenli, iyi yolların eksikliği bütün bölgeleri etkileyen önemli bir sorun... çağdaş, uygun konutlar, belediye hizmetleri, okullar, sağlık-kültür kurumlarının kırsal alandaki düzeyi son derece geridir. Çoğun insanlar tedavi olmak, temel tüketim malları almak ya da basit metalarını satmak için yüzlerce kilometre yolculuk yapıyorlar."¹

Sanayileşme, Ekonomide Seferberlik

Tarımdan farklı olarak sanayi "Büyük Dönüşüm"den sonra önemli ilerlemeler gösterdi. Medvedev'e göre yalnızca Birinci Beş Yıllık Plan döneminde:

"1500 büyük işletme kuruldu. Çarlık Rusyası döneminde bulunmayan sanayi dallarının temelleri atıldı: Makine araç üretimi, otomobil-traktör üretimi, kimya-uçak fabrikaları, güçlü tribün-jeneratör üretimleri, yüksek nitelikte çelik, demir alaşımları, yapay lastik, yapay iplik, nitrojen vb.... Binlerce kilometrelik yeni demiryollarının, kanalların yapımına başlandı... Çağdaş savunma sanayi kuruldu."²

Yine de, ekonomiyi "sosyalist gerçekçilik" süzgecinden geçirip çözümlemeye eğilimli Marxist-Leninistler bile, Sovyet sa-

1 SBKP Raporu, 15 Mart 1989, p.3-4.

2 Medvedev, History, p.248.

nayileşmesinin genellikle övünülen benzersiz başarılarından oldukça uzak olduğunu gözlerden sakladılar.

Birincisi, kolektifleştirmenin felaketli sonuçları sanayileşme için gerekli sermayeyi sağlayacak tarımsal artıya dayalı "sosyalist birikimin" dayandığı öncülleri ortadan kaldırdı. Örneğin Birinci Beş Yıllık Planın başlangıcında tarımsal artının yaklaşık yarısı sanayileşme için kullanılmıştı. 1932'de bu oran % 18.1'e inmişti. Medvedev'in dikkat çektiği gibi "ilk beş yıllık planın sonunda açlıktan ölmek üzere olan köylerin sanayileşmeye bir yardımları olamıyordu!"¹

İkincisi, Medvedev'e göre, 1930'lardaki ekonomik büyümeyle ilgili gösterişli resmi rakamlar, kuşkulu istatistiksel yöntemler, abartmalarla ortaya atılıyordu.² Planın hedeflerine ulaşıldığı iddialarının tersine çeşitli metalarla ilgili birçok hedefe ulaşamamıştı. Artış vardı -pik demir, çelik, elektrik vb. ürünlerde- ancak bunlar planda belirlenenlerden epey düşüktü. Tüketim malları üretimi çok az büyümüştü. Birçok kalemden ise plan öncesi düzey bile aşamamış, bazılarında düşüş görülmüştü. Medvedev şöyle diyor:

"Birinci beş yıllık planın başarıları, yalnızca gayri safi üretim temelinde değil, üretilen metaların fiziksel kitlesi temelinde de çözümlenmelidir. Bu açıdan bakınca sonuçlar propagandanın öne sürdüklerinden çok daha alçakgönüllü çıkıyor. Planın sonuna doğru açıklanan fiziksel mal miktarlarından hemen hemen hiçbirine ulaşamamıştı."³

Daha sonraki kuşaktan bir Sovyet ekonomisti, Nikolay Shmelyov şunu öne sürüyor: "Uydurma rakamların tersine gerçek rakamları kullanırsak 1930'lardaki yıllık sanayi büyüme oranı % 5-7'yi aşmıyordu. Bunu 1921-28 yıllarındaki NEP dö-

1 Ibid. s.249.

2 Ayrıntılar ve rakamlar için bkz. Ibid. p.248-54.

3 Ibid. s.251.

nemindeki tarihimizin en yüksek sanayi büyümesi olan yıllık % 18'lik ortalama büyüme ile karşılaştırın."¹

Yine de "sosyalist inşa"nın ilk döneminde önemli ekonomik başarılar elde edildiği yadsınamaz. Ama bunların, Stalin ile ardılı Marxist-Leninist kuramın öne sürdükleri gibi, sosyalizm nedeniyle sağlandığı doğru mu? Öncelikle ideolojik kategorileri bir kenara bırakmak gerekiyor. Kısa dönemli hedeflerin gerçekleşmesi için ilan edilen bir ekonomik seferberliğin sağlayacağı avantajın belli başarılarla neden olacağı söylenebilir. Son yıllarda pek ortak noktaları olmamasına karşın birçok ülkenin, üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyeti ya da devlet kontrolü aracılığı ve ekonominin devletçe yönetilmesiyle geri ekonomik gelişme düzeyinden hızlı bir ekonomik büyümeye geçtikleri görülüyor.

Savaş zorunlulukları ile savaş sonrası yeniden inşa karşısında seferberlik uygun bir önlem olabiliyor ama yol açtığı ekonomideki mekaniklikten kaynaklanan sorunlara pek dikkat edilmiyor. 1950'lerin başlarında bile bu sorunlar SB için oldukça önemli bir duruma gelmişti. Mekaniklik ilerlerken, tarım yetersiz üretimden kaynaklı sorunlarla boğuşmayı sürdürüyordu. Ciddi emek kıtlığı, savaş döneminin kayıplarına bağlanıyordu. Ancak Sovyet ekonomistleri, sorunun emek-yoğun üretimin sürdürülmesinden kaynaklandığını anlamaya başlamışlardı. Sanayide, emek verimliliği oranları düşük düzeyde kalmayı sürdürürken planla sonuçlar arasındaki açıklar yaygınlaşmaya başladı. Yine de temel sorun: Seferberlik içindeki ekonominin, sistemin düzgülerini sürdürmede kararlı, ayrıcalıklı bir konum elde etmiş dev gibi bir hükümet aygıtı ortaya çıkartmasıdır.

1 Aktaran Stephen F. Cohen and Katrina vanden Heuvel, *Voices of Glasnost* (New York: Norton, 1989) s.146.

İlk Reform Çabaları

1952'de yayımlanan *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* adlı kitapçığında Stalin bu sorunlardan bazılarından söz etti. Özellikle Sovyet ekonomi yönetimindeki "iradeci" eğilimleri eleştirdi. Ne var ki sistemin kendisinde yanlış bir şeyler olabileceği olasılığını hiç düşünmedi. Her zamanki gibi suçlamalarını öznel etmenlerle -yönetici ve uygulayıcıların Marxist ekonomiyle ilgili anlayış yetersizlikleri- temellendirdi.

Stalin'den sonra gelen Sovyet liderleri daha ileri gittiler. Kruşçev; Sovyet ekonomistlerini, ekonomik mekanikliğe karşı almasıyla politik liberalleşme önlemleri için yüreklandirdi. Daha tutkulu, geniş bir reform programı ise 20 yıl sonra Gorbaçov'un Perestroikasıyla gündeme geldi; ancak parti-hükümet yönetim aygıtının direnişiyle karşılaştı.

Yine de bu çaba, ülkenin ekonomik sorunlarının öneminin farkında olan, temel değişikliklere çok daha açık yeni bir Sovyet ekonomistleri kuşağının ortaya çıkmasına neden oldu. 1965'teki öngörüsüz, içi boş böbürlenmelerle dolu Sovyet ekonomisinin sorunlarıyla ilgili rapordan söz eden Abel Aganbegyan -daha sonra Gorbaçov'un baş ekonomik danışmanı oldu- Leningradlı gazetecilere şunları anlatıyordu:

"Son altı yılda, ekonomimizin büyüme oranı yaklaşık yüzde üç düştü. Tarımda yaklaşık on kat düşüş var... Sanayi yapımız, sanayileşmiş-gelişmiş ülkelerin en kötüsü, en gerisi durumunda... Yaklaşık iki milyon makinernizin yalnızca yarısı işler durumda; diğer yarısı ya kullanılamıyor ya da tamirde... SSCB'de üretilen kerestenin yarısı kayıp; kalan yarıdan AB'den üç, Batı Almanya'dan beş, İsveç'ten sekiz kat daha az işlenmiş ürün elde ediyoruz... Diğer ülkelerde ticaretle sürekli uygun olmayan bir durumdayız. Temelde hammaddeler satıyoruz, çünkü birçok ülke (sosyalist ülkeler de dahil) kendi ürünleri daha nite-

likli olduğu için bizim bitmiş ürünlerimizi almak istemiyor... Bir ton çeliği eritmek için AB'de kullanılan kok kömürünün üç katını kullanıyoruz. Doğalgazı metal donanım ile dağıtamıyoruz (borularımız yok ancak esas sorun planlamamız yetersiz.) Bu nedenle kömür sanayisini genişletmeye ve daha fazla kaynak tüketmeye devam ediyoruz... Fiyat-değer ilişkilerinin düzenleyici rolü gerçekte ekonomimizde hiç görülüyor."¹

Ne var ki Aganbegyan'ın raporu işleme konmadı. Bunun yerine sistem kötü yanlarını gözlerden gizlemek için görülmemiş ölçeklerdeki emek yoğun üretim yöntemleri ile temel doğal kaynak durumundaki petrolün yüksek dünya fiyatlarının sağladığı avantaj gibi geçici önlemlere sarılmayı sürdürdü: Sovyet tüketicilerine, Batı'ya göre düşük bir yaşam düzeyinde olmalarının nedeninin soğuk savaşla kapitalist kuşatmanın yol açtığı sorunlar olduğu söylendi. Aynı anda, üretim verileriyle ilgili niteliksel olmaktan çok niceliksel göstergelerle oynanarak anlamsız ekonomik istatistikler yapıldı. Böylece ekonomik büyümeyle ilgili açıklanan parlak ekonomik raporlar üretilen malların niceliği üzerinde yoğunlaştı. Oysa bitmiş ürünlerin niteliği, dayanıklılıkları, dağıtımı vb. ile ilgili rakamlar es geçildi.

Bu arada durum gittikçe kötüleşiyordu. Sorunlar birikmeye devam ederken, büyüme oranları düşüyor, emek verimliliği artmıyor, teknoloji yerinde sayıyor, temel ürünlerde kıtlık sürüyor, (gizli) enflasyon artıyor vb. yönetime gelen Sovyet liderleri sistemin değişik yanlarını düzeltmeye çalışıyorlardı. Ancak kendi çıkarlarının peşindeki bürokrasinin hantallığı nedeniyle bu çabaların hiçbirisi durumu düzeltmeye yetmiyordu.

Aynı dönemde, sistemi dönüştürmeye yönelik girişimler hemen hemen Doğu Avrupa'daki tüm ülkelerde görülmeye başlandı. Kruşçev'in yeşil ışık yaktığı hissedildiğinde Çekoslo-

1 Aktaran Stephen F. Cohen, An End to Silence (New York: Norton, 1982) p.223-6.

vakya ile Polonya 1950'lerin sonunda reformlara giriştiler. Doğu Almanya (1963), Bulgaristan (1966), Romanya (1967) ve Macaristan (1968)'da da benzer girişimler oldu. En geniş, en köklü girişimler, yalnızca ekonomide değil, "güler yüzlü bir sosyalizm" inşası sloganıyla politik sistemde de reform dalgasına yol açan Çekoslovakya'da gündeme geldi. Bütün çabalar, merkezi planlamanın katı kontrolünü değiştirmeyi, ekonomide özel girişimleri başlatmayı hedefliyordu. Bunların hiçbirisi başarılı olamadı. Başarısızlıkların temel nedeni ciddiyetle ele alınmamalarıydı. Çek deneyimi ise 1968 yazında Sovyet birliklerince ezildi.

1970'ler boyunca Sovyet bürokrasisi içindeki reformcular bazı liderleri bu yönde işlemeyi sürdürdüler, ara sıra resmi konuşmalarda, bildirilerde reform çağrılarını yapıyordu. Ne var ki reformcular bunları uygulamaya koyduramadılar. Bir süre sonra reformcular Brejnev'in ölümünü bekler oldular. Sonuçta 1982'de Brejnev ölünce yerine reform yanlısı gözüken Yuri Andropov seçildi. Bunun üzerine reformcular yeni bir denemeye giriştiler.

Yeni Kremlin liderliği için cesur bir rapor hazırlandı. Rapor-da ilk kez emir-kumandayla yürüyen yönetim sisteminin artık "toplumun entelektüel, emek gücü kaynaklarını bütünüyle, etkin biçimde"¹ kullanamayacağı öne sürülüyordu. Reformcular daha da ileri giderek, devasa bürokratik aygıtın, kendi güç ve ayrıcalıklarını savunmak için ideolojik savlar öne sürerek gerekli reformları engellediğini iddia ettiler.

Çalışmadan etkilenen Andropov'a daha sonra durumun aciliğini bildiren yeni bir rapor sunuldu:

"Neden yaptığımız onca geniş sermaye yatırımından beklenen verimi alamıyoruz? Neden üretim yetersiz bilimsel teknolo-

1 Washington Post, MGW'de yeniden basıldı. 14 Ağustos 1983.

jik başarılarla nitelendiriliyor?.. Bugünkü koşullarda, kolektif üretimin ilk temel yasası olarak Marx'ın düşündüğü ekonomik yasa, çalışma zamanının kısalması yasası, bizim ülkemizde tam anlamıyla işlemiyor... Sanayide bile, makineleşmemiş emek % 40 oranında. Dolayısıyla bugün bilimsel-teknolojik ilerlemenin hızının her bakımdan arttırılması, onun başarılarından daha etkin bir biçimde yararlanılması gerekiyor."¹

Bu dönemde söz konusu sorunları alt etmek için merkezileşmeyi kıran bir dizi girişim başlatıldı. Ancak 13 aylık görev süresinin ardından Andropov'un zamansız ölümü bir kez daha bürokratik aygıtı başlatan reform sürecini durdurma olanağını verdi. Bürokrasinin adamı, hasta Konstantin Chernenko Andropov'un yerine geçti. Bir yıl sonra Chernenko da öldü. Ancak o ana dek ülkenin ekonomik zorlukları dayanılmaz ölçülere ulaşmıştı! Yaşlı Muhafızlar'la en yakın ilişki içindeki Andrei Gromyko gibi bazı önde gelen politikacılar bile yaklaşan tehlikeyi görebiliyorlardı. Sonuçta Gromyko'nun da desteğiyle, SBKP Politbüro'su reformlara katlanmayı kabul ederek, en genç, en reformcu üyesini, Mikhail Gorbaçov'u liderliğe seçti. 1985'te göreve geldikten kısa bir süre sonra Gorbaçov'un, yaklaşık 20 yıldır durgunluk içinde bulunan Sovyet ekonomisinin felaketin kıyısında olduğunu açıklamasını ancak liderlik çevresine yakın birkaç kişi gerçek anlamıyla kavrayabilmişti. Ekonomik durum son derece kötüydü; büyüme oranı büyük ölçüde düşmüştü; emek verimliliği azalıyor, kaynaklar israf oluyor, plan hedefleri tutturulamıyordu; bitmiş ürünler çok kalitesizdi; hizmet sektörü son derece berbat bir durumdaydı; dağıtım mekanizmaları işlemiyordu; resmi ekonomiden elde edilemeyecek mal ve hizmetleri denetimsiz fiyatlarla sağlayan "gölge ekonominin rolü gittikçe artıyor, işten kaçmalarla yabancılaşıma ço-

1 Kommunist, No.3, Robert V. Daniels, A Documentary History of Communism, 2 cilt. (New York: Random House, 1960) p.420-422.

ğalırken ücret belirleme sistemi bireysel özendiriciliği yok ediyor, bürokratik çürüme, hantallık yaygınlaşıyordu."¹

Bu kötü duruma ek olarak "ciddi kusurlar... şehirlerde ve taşrada yapılan gösterişli etkinlikler, kampanyalar, sayısız kutlamalarla gözlerden saklanıyordu. Günden güne yaşanan gerçekliklerin dünyasıyla sahte refah dünyası birbirinden ayrılıyordu."²

İşin garibi emir-kumandayla yönetilen sistemin elde ettiği ilk ekonomik başarıları sağlayan avantajları oluşturan bu iç karartıcı uygulamalar son çözümlemede, bu sistemi yıkıma götüren sorunların asıl kaynağıydı.

Merkezi Planlama

Sovyet ekonomik hedefleri basitçe, niceliksel olarak belirlendiği sürece -şu kadar ton çelik, şu kadar kilovat elektrik, şu kadar traktör üretildiği gibi- merkezi planlama görece iyi işliyordu. Sovyet ekonomisini en nesnel biçimde inceleyen Batılı uzmanlardan birisi olan Alec Nove şöyle diyor:

"Devletin öncelik verdiği gereksinmelerini sayıyla açıkça bildirdiği sektörlerde planlama işliyordu. Bu, asıl olarak silahlanmaya uygulandı; ancak üretimi tekbiçimli, bu nedenle kolaylıkla 'planlanabilen' elektrik enerjisine de uygulandı. Daha sonra petrol-gaz üretiminde, boru taşımacılık ağının inşasında uygulandı. Bu alanlarda Sovyet sistemi çarpıcı başarılar elde etti."³

Ne var ki Sovyet ekonomisi giderek karmaşıklaşıp çeşitli ürünlerin üretimi arttığında, ileri kapitalizmin işleyişine karşıt

1 Bkz. Gorbachev'in SBKP-MK'ne raporu. 27-28 Şubat 1987.

2 Ibid. s.14.

3 Abraham Brumberg, Chronicle of a Revolution (New York: Pantheon, 1990) s.54.

önlemler artmaya başladı. Bu da zamanla sistemin yapısındaki sınırlara dayanıp olumsuzluklar doğurmaya başladı.

Zamanla plan, gerçekte bir plan olmaktan çıktı. Teknik düzeyde merkezi aygıt hiçbir biçimde süreci yönlendiremiyordu, çünkü kaynakların durumu, verimlilik, taşıma, depolama, teknoloji, tüketici gereksinimleri vb. gibi gerçekçi bir planın uygulanması için gereken bilgileri elde edemiyordu. (Böylesi bilgilerin toplanıp elde edilmesini bilgisayarlar olanaklı kılabilirdi. Oysa Sovyet plancıları tam gelişmiş, iyi işleyen bir bilgisayar teknolojisine kavuşamadılar. Sovyet planının sallantılı niteliğiyle yapısındaki hantallığın önemli bir nedeni buydu.)

Kuşkusuz merkezi planlama çok fazla miktarda mal üretiyordu. Ne var ki bunların çoğu başarılı olmaktan çok uzak ürünlerdi. Planın her ayrıntısını belirleyen büyük yönetim aygıtı -bütün üretim onun kararlarına göre yapılıyordu- bunun sorumlusuydu. Planın, yasa gücüyle, üreticilerle yöneticileri toplumsal hedeflere kendi kişisel çıkarlarından daha fazla önem vermeye zorlayacağı düşünülüyordu. Ancak emir-kumandayla işleyen yapı kendi toplumbilimsel temelini yaratmıştı. Çoğun bürokratik çıkarlar ekonomik etkinlikten daha fazla öne çıkabiliyordu. Sonuçta bürokrasi bu sistemde öylesine rahat bir duruma geldi ki daha iyisini düşünme bile göremezdi, dolayısıyla bürokrasinin çıkarlarıyla refahı bu sisteme tümüyle bağlıydı.

Zamanla plan, üreticilerle plancılar arasında çıkarıcı bir çekişmenin sergilendiği bir süreç biçiminde yozlaştı. Kendilerine ayrılacak payı çoğaltmak isteyen üreticiler bilinçli olarak üretim hedeflerini düşük tutmak istiyor, bir yandan da aynı nedenlerle yankaynak taleplerini şişirmeye çalışıyorlardı. Bu durumda plancıların taban puan silahı "varolan düzeye göre planlama" ilkesi oldu. İstenen ürün miktarı artışı bir önceki yılın ürün hasılatına göre belirleniyordu.

Sovyet ekonomist Gavriil Popov, karşı konulmaz bürokratizme evrilen sistemin toplumsal-politik anlamını acı bir kesinlikle şöyle betimliyor.

"İktidar, her şeyin üzerinde özel bir güce dönüştü. Bu anlamda bürokratizmle ilgili bir sorun yoktu, çünkü yönetim sisteminin kendisi bürokratikti... aygıt herhangi bir kurumca denetlenmiyordu, kendi kendisini güçlendiriyordu; parti bürokrasi aygıtı, devlet bürokrasisi, toplumsal örgütler aygıtı bürokrasisi... Bürokrasinin gücü yalnızca dev gibi yapısından gelmiyordu, daha da önemlisi büyük maddi kaynakları dağıtmayla maddi değerlerin dağıtılmasına müdahale etme hakkının bürokrasiye ait olmasıydı.

Yönetici bürokrasinin en önemli özelliği ise bütün ideolojik yönelimleri belirleyebilme gücüydü. Her şeye bürokrasinin düşünceleri damgasını vuruyor, bu düşüncelerin yararına olarak sistemin zorunluluğu sürekli vurgulanıyor, bu sisteme karşı herhangi bir karşı çıkış ideolojik-ahlaki bir suç olarak ilan ediliyordu."¹

Toplumsal üzerinde böylesine başına buyruk bir güç durumuna gelen bürokrasi elindeki yetkeyle reformlara karşı direnme konusunda oldukça ustalaşmıştı. Sonuçta bürokratik hantallık son derece güçlendi. Rekabet gibi nesnel kontrol araçlarının, tüketicilere alışılagelmiş ürünler sunan, işletmeleri maliyetler açısından duyarlı-sorumlu kılacak bir pazarın ve politik değişme olanaklarının yokluğu... tüm bunlar sistemin çatlaklarının gittikçe genişlemesine yol açtı.

Özel Mülkiyet, Pazar ve Tekelcilik

"Günümüzde varolan sosyalizm"in temel öncüllerinden biri, planlı bir ekonomiyle uyuşması olanaksız (kişisel eşyaların

1 STP, Eylül 1989, p.22, 23.

ötesinde) özel mülkiyetin olmamasıydı. Bu, bir ölçüde kökleri anarşizm ve ütopyacı sosyalizme uzanan özel mülkiyeti doğası bakımından kötü bir şey olarak gören ideolojik bir önyargının sonucuydu. Proudhon, "mülkiyet hırsızlıktır" diyordu. Marx, Engels de "komünistlerin kuramı tek bir tümcede özetlenebilir: Özel mülkiyetin kaldırılması"¹ dememişler miydi? Konuyu ele alan Stalin ile izleyicileri Marx, Engels'in özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını aşamalı bir süreç olarak gördüklerini gözden kaçırdılar. Stalinist model özel mülkiyetin hemen, tümüyle ortadan kaldırılmasını gerektiriyordu. Önemli ekonomik kararlar kendisinden bağımsız alındığında, devlet, ülkenin insan ve maddi kaynaklarını nasıl yönetip kontrol altında tutabilirdi?

Pazara yönelik Marxist-Leninist düşmanlık, hemen hemen özel mülkiyet karşıtlığı kadar derindi. Alım-satım ve değişim sürecinde tüm kapitalist sürecin -kâr elde etmenin- en kötü yanları bütün çıplaklığıyla görülebilirdi. Daha da önemlisi gerçek bir pazar, belki de, ülkenin ekonomik yaşamı üzerinde merkezileşmiş yetkeye sahip yönetici yapıyla daha uyumlu olacaktı.

Üreticiler düzeyinde ortada pazara benzer bir şey yoktu. Plan temelinde işletmeler gereksindikleri hammadde, donanım, enerji ve emek gücü miktarını hesaplıyor, ardından bunları sağlayan işletmelerden gereksinmelerini karşılamak için yetki ve izin alıyor, işçi kiralayarak üretime geçiyorlardı. Biten ürünler benzer biçimde elden çıkartılıyordu.

Öte yandan perakende düzeyde dağıtım pazar işleyişine yol açıyordu; çünkü büyük devlet mağazaları ile depolarında tüketim malları satıldığında para elden ele geçiyordu. Ancak Sovyet ekonomisi hiçbir düzeyde pazar ilişkileriyle düzenlenmiyordu. Fiyatlar merkezi plancılarca keyfi olarak belirleniyor; üretim maliyeti ya da arz-talep pek göz önünde tutulmuyordu. Mal-

1 Komünist Manifesto, MESW, s.47.

ların depolandığı, dağıtımın yapıldığı merkezler bağımsızdı. Kötü mallarla sürekli kıtlık sistemin en çok göze çarpan özellikleriydi.

Sonuçta perakende satışların başındaki yöneticiler kodamanlar durumuna geliyor, işletmeleri feodal tımarlar gibi yönetiyorlardı. Bu da tüm sistemi temelde yiyici, eş-dost çıkarına işler bir duruma getiriyordu. Zaten sınırlı olan ürünleri satın almak için uzun kuyruklarda bekleyen tüketiciler birer yalvarıcıya dönmüşlerdi. Kötü ürün ya da kötü hizmet karşısında misilleme korkusuyla şikâyetçi olamıyorlardı. Mağazadan satılan bir aygıt ya da donanmadan şikâyeti olan tüketicinin bir başka ürünü deneme şansı yoktu. Dededen kalma satış yöntemleriyle ödeme biçimlerinin geçerli olduğu perakende satışlarda, müşteriye hizmeti iyileştirmek için çok az özendirici vardı. Gelişmiş kapitalist ülkelerde süpermarketler dağıtım düzgüsü durumuna geldikten 30 yıl sonra bile, "sosyalizm"in zafer kazandığı topraklarda egzotik dükkânlar varlıklarını sürdürdüler.

Bireylerin yolculuk yapmaları, pek sık gerçekleşmese de, gerçek bir kâbustu. Yolcunun rahatı, sunulan hizmet, uygunluk vb. bakımlarından Sovyet uçak ve trenleri, özellikle içhatlarda, Batı'daki yolcular için kabul edilebilir en alt düzeydeki düzgülerden de daha kötü durumdaydı. Oturma yerleri son derece kötüydü, oturanın bir yerleri tutuluyordu; lavabolar pis, sağlıksızdı; bekleme salonları, bilet kontrol işlemleri, bagaj hizmetleri karmakarışıklı.

Sistemin bir diğer alaysamalı beceriksizliği, tekelliliği geliştirip ona güvenmesiydi. Marx'tan rekabetin kaynak israfına yol açtığını öğrenen Marxist-Leninistler tekelliliğe önem vererek onu sosyalizmin özü olarak görmeye başladılar.

Ne var ki Sovyet sistemi tekelliliği geliştiren kapitalist ülkelerden de ileri gitti. Ülkenin birçok temel sanayi metası dahil, tüm Sovyet mallarının % 30-40'ı ya tümüyle ya da tümüne ya-

kın bir ölçüde tek bir işletmece üretiliyordu.¹ Aynı ürün birkaç yerde üretilse bile merkezi plan, tüketicileri alımları tek bir yerden yapmaya zorluyordu. Alışverişe çıkma -ister üretici ister tüketici düzeyde- duyulmuş şey değildi. Doğallıkla tüm sanayi bir tek merkezce ya da bir merkezle fazladan bir bakanlıkça kontrol ediliyordu.

Elbette özel mülkiyetin birdenbire ortadan kaldırılması, pazarın dışlanıp tekelci devletin oluşması merkezdeki bakanlıkların işlerini kolaylaştırmıştı. Devlet, tüm topraklara, kaynaklara, üretim araçlarına sahip olduğu için kolaylıkla ekonominin her birimiyle ilgili yönergeler verebiliyordu. Para, hammadde, fiyatlar, metalar, emek üzerindeki devletin saltık kontrolü, onun kararlarının uygulanabilir emirler olmasını sağlıyordu.

Bu sistemin daha etkili, daha ekonomik, daha üretken olacağına inanılmıştı. Oysa tam tersine israfa, çürümeye ekonomik geriliğe neden oldu. Ekonomi üzerindeki buyurucu-bürokratik tekeli işleyiş -artı bu işleyişin doğurduğu geniş ayrıcalıklar ağı- "devlet mülkiyetinin" bütün halkın mülkiyeti olduğu anlayışını tümüyle yerle bir ederek yerine kamu mülkiyetinin hiç kimseye ait olmadığı anlayışını geçirdi. Kapitalist özel mülkiyetten daha çok devlet mülkiyeti emeğin yabancılaştırılması anlamına gelir oldu. Bu yabancılaştırma, son derece yaygın işten kaytarmalar, görevi kötüye kullanma, devlet malını çalma biçiminde kendini gösteriyordu. Sosyalizmin ilan edilen ülkeleriyle ilgili kötüler ise çok yaygındı.

Aynı anda akla uygun ekonomik uygulamalar yerine bürokrasi sistemi kendisine en uygun gelen biçimde yönlendiriyordu. Yönetim aygıtı içinde düzmece raporlar, rüşvet alma, dalkavukluk, yasalara uymama toplumsal bir düzgü durumuna gelmişti. Kaçınılmaz olarak böylesi yapılar, daha genel kültürel çevrede de olağanlaşıyordu.

1 Hesaplar Devlet İstatistik Komitesi raporlarından çıkarılmıştır. Bkz. The Economist, 11 Ağustos 1990, s.67.

Acı olan şu ki, ne özel mülkiyet ne de pazar SB'de tümüyle ortadan kalktı. Çoğu durumda yeraltına geçtiler, ekonomideki birçok boşluğu doldurdular; birçok durumdaysa bizzat plan onları yarattı. Sonuçta uçsuz bucaksız -devlet mağazalarından elde edilemeyecek nitelikte metalleri sunan ya da kıtlığı çekilen besinleri, malları sağlayan- bir gölge ekonomi ortaya çıktı. Hemen hemen herkes alıcı, aracı ya da ürünü sağlayan olarak şu ya da bu ölçüde gölge ekonomiyle ilişki içindeydi. Çoğu durumda karaborsa hırsızlık, kaçakçılık, gizli özel üretim, devlet mallarının özel kullanımı, yasadışı döviz işlemleri üzerinde yükselen bu gayri resmi karaborsa, Sovyet sisteminin işleyişinin ayrılmaz bir parçası durumuna geldi. (Bazı Sovyet tahminlerine göre -bir özel mülkiyet biçimi sayılan- gölge ekonomiyle köylülerin özel tarlaları, ülkenin GSMH'sinin yaklaşık dörtte birini ürettiyordu.)

Birçok temel tüketim malının çok kötü niteliğiyle devletin tamir servislerinin berbat durumu -söylemeye gerek yok ki bunun nedeni çalışanların "bunlar bizim değil nasılsa" anlayışındı- nedeniyle bu alanlarda özel işletmeler oldukça yaygındı. Arabaları, buzdolaplarını, çamaşır makinelerini, televizyonları tamir edebilen kişilere sürekli talep vardı. Ancak yedek parça gerekiyordu; yedek parçalarsa genellikle devlet malından sağlanıyordu. Bu nedenle fabrikaların depolarından çok fazla hırsızlık yapılıyordu.

1970'ler ve 1980'lerde devlet malını araklama sıradan bir olay durumuna gelmişti. Bir nükleer reaktör inşaatında beton ve diğer yapı malzemeleriyle ilgili hırsızlık öylesine büyüktü ki neredeyse inşaat yarıda kalacaktı. Bu durum karşısında bir Sovyet uzman gülerek konuyu geçiştirirken şöyle diyordu: "Sovyet sistemi koşullarında inşaat malzemesinin % 30'unun çalınacağı kabul edilir, inşaat başlamadan önce bu göz önünde bulundurulur."¹

1 New York Times, 15 Kasım 1992.

Ne var ki bu küçük suçlar dizisi, tüketim ürünlerine aç bir pazar için yasadışı yollarla mal üretmeyle devlet malına el koymayı beceren -partideki kodamanlarla işbirliği içindeki- büyük yöneticilerin, müdürlerin işletmelerdeki korsanlıkları yanında pek soluk kalır. Bunların en ünlü örneklerinden birisi, 1980'li yılların başında, Özbekistan'da gündeme gelen pamuk skandalıdır. Çok sayıda partili ve yerel yöneticinin içinde yer aldığı bir ekip, Sovyet devletini yaklaşık 5 milyar ruble dolandırmıştı.¹ Kuşkusuz ekonomik suçlar yalnızca emir-kumandayla işleyen ekonomilerde olmuyordu. Bu konuda kapitalizmin skandalları -burada yalnızca 1980'lerin sonunda ABD'de ortaya çıkan *Savings and Loans* fiyaskosunu anabiliriz- sosyalizmin en berbat dolandırıcılığını bile yaya bırakır.

"Değer Yasası"

Tüm sistem niceliksel büyümeyle yönlendirildiği için, değer etkisi olsa olsa ikincil bir öge durumunda kalmıştı. Marx'ın bir metanın değeri "toplumsal bakımdan gerekli emek zamanıyla" belirlenir önermesine karşın, 60 yıllık buyurucu-emredici Sovyet ekonomisinde değer yasası pek az dikkate alındı; değer, kendini değişim sürecinde ortaya koyuyordu.²

Devrimden hemen sonraki yıllarda Bolşevikler arasındaki yaygın bir önyargıya göre, bu tez -Marx'ın değer yasasının özü- kapitalist ekonominin altında yatan devingenliği ortaya koyuyordu ama bunun sosyalizmle pek fazla ilgisi yoktu. Bolşeviklere göre, üretimi bu yasaya bağlı kılmak, sosyalizmin kâr üzerine değil de toplumsal gereksinimlere uygun olarak üretimi planlama yeteneğini yadsımak olurdu.

1 Bkz. Moscow News, No.14, 1988, s.13.

2 Bkz. Marx, Wages, Price and Profit, MESW s.202.

Uygulamada Sovyet liderleri Değer Yasasına iki biçimde yaklaşıyorlardı. Üretim fiyatlarıyla ilgili belli önlemler almak gerektiğinde Değer Yasası'na dayanıyor, ona göndermede bulunuyorlardı, ancak çekici hedeflere ulaşmada yasa işin içine karışırsa onu görmezden geliyorlardı. Stalin için Değer Yasası esasta "etkisini" tüketim mallarının üretiminde gösteriyordu. Oysa çelik, makine yapımı, enerji üretimi gibi sosyalizmin temeli kabul edilen sanayi dallarında yasanın rolü çok azdı. Yine de Stalin şöyle demişti: "Değer Yasası bizim sosyalist üretimi-mizde düzenleyici bir işlev göremez." Görürse "tüketim nesneleri üretimi lehine, üretim araçları üretimine öncelik vermekten vazgeçmiş oluruz."¹

Gerçekte merkezi planlama düzeneği, hiçbir zaman tüketim malları sektörünü Değer Yasasına göre işletemedi. İlk Sovyet ekonomisi içinde ağır sanayi öylesine büyük yer kaplıyordu ki onun işleme biçimi diğer sanayi dallarını hep kendisine bağımlı kıldı. İkincisi, sistem ilk yıllarda öylesine bol emek gücü ve hammaddeye sahipti ki, bunlara değerleri üzerinden ödeme yapmaya pek az uyuldu. Son olarak, azımsanmayacak bir nokta da şuydu: merkezi aygıt, kendi yetkesini zayıflatabilecek kârlılık ve maliyet hesabı gibi kavramları ne kabul etmeye hazırdı ne de buna niyeti vardı. Eğer işletmeler Değer Yasasına göre işlerlerse, plancıların buyruklarına daha az bağlı kalacaklardı ki, bu da bürokrasinin işine gelmezdi.

Ekonomik işleyişle ilgili yargıları görmezden gelen ölçütlerle planın uygulanmasına rağmen, zamanla yöneticilerle işletme müdürleri emek gücü, hammaddeler, enerji depolayarak kendilerini nasıl koruyabileceklerini öğrendiler. Değerlerle fazla ilgilenmeyen yöneticiler her zaman gereksindiklerinden fazla işgücü kullanıyorlar, böylece işten kaytarmaların üretim rakamlarını etkilemesini önlemeye çalışıyorlardı. Aynı biçimde

1 Stalin, Ekonomik Problemler, p.19, 23.

işletmeler, son derece niteliksiz olmaları ya da ellerine ulaşma olasılıkları karşısında bir önlem olarak çok fazla hammadde, enerji depoluyorlardı. Böylece sistem, merkezi planlama yetkilileriyle kendilerinden istenen üretim hedeflerini olabildiğince düşük tutmaya çalışan alt düzeydeki yetkililer arasındaki bir halat çekme yarışı ortaya çıkartıyordu.

Hızlı sanayileşmenin ilk döneminden sonra, bu sistemin yürümesinin maliyeti çok yükselmeye başladı. İşletme düzeyindeki yetersizlikleri devletin kamu yardımıyla kapatması, yöneticilerde ekonomik girişimleri iyileştirmeleri için pek fazla özendirici olmadı. Gerçekte sistemin en büyük alaysamalarından biri, sistemin israfı artırmasıydı.

İsrafın ekonomik, toplumsal düzeydeki çapı, en ileri kapitalist ülkelerle arasındaki verimlilik karşılaştırılınca apaçık ortaya çıkıyor. Örneğin ABD ekonomisi bitmiş ürünler alanında sürekli biçimde Sovyetler'in çok üzerinde sonuçlar alıyordu: En önemlisi bunu, çok daha az emek gücüyle başarıyordu. Sovyet işgücünün % 25'ten fazlası tarımda kullanılıyordu. Bu oran ABD'de yalnızca % 3 idi. ABD aynı dönemde tarım ürünleri dışsatımı yaparken, SSCB nüfusunu beslemek için tahıl dışalımını yapıyordu. Aynı biçimde çökene dek SB:GSMH'sinin her bir milyar doları için ABD'nin kullandığı yakıtın % 23 daha fazlasını, ABD'nin kullandığı metalinse iki katından fazlasını tüketiyordu. Ayrıca her bir ton yiyecek maddesi üretimi için SB, ABD'nin kullandığı hammaddenin % 30 fazlasını kullanıyordu.

Sorun yalnızca sistemin kaynaklarını ürkütücü bir biçimde tüketirken sergilediği niceliksel ve niteliksel gerilik değildi, en kötüsü Sovyet ekonomisi her alanda ikinci sınıf olma durumunu olağanlaştırmıştı. Burada 1985'ten önceki resmi Sovyet istatistiklerinin düzenli aralarla sosyalizmin başarılarını kutladıklarını, GSMH'deki büyük artışları ve SSCB'nin çelik, pik demir, ham petrol, doğalgaz, demir filizi, kimyevi gübre, trak-

tör, betonarme yapılar, yünlü dokumacılık, ayakkabı vb. üretiminde dünya lideri olduğunu ortaya koyan rakamları açıkladıklarını anımsamakta yarar var. Ne var ki glasnost Sovyet ekonomistlerini resmi şişirmelerin bağlarından kurtardıktan sonra çok farklı bir tablo ortaya çıktı.

GSMH'deki büyüme, büyük ölçüde, teknolojik ilerlemelere dayalı emek verimliliğindeki artış yerine emek ile sermayenin niceliksel artışıyla belirleniyordu.¹ Gerçekte çarpıcı üretim rakamlarının çoğu aldatmacaydı, çünkü onlar yalnızca sanayi girdilerini yansıtıyor, bitmiş ürünleri kapsamıyordu. Anders Aslund'un belirttiği gibi "bu rakamlar, Sovyet üretim aygıtının aşırı malzeme biriktirme eğiliminin sonucu olan büyük miktarlardan"² oluşuyordu. Aganbegyan, ABD'deki miktarın iki katı olan SB'deki yıllık çelik eritme miktarının 156 milyon ton olduğunu vurguluyor. Ne var ki eritilen bu çelikten SSCB'de ABD'ye göre çok daha az çelik kaynaklı bitmiş ürün elde ediliyordu.³

Ham petrol, kömür, demir filizi, kereste gibi kolay elde edilebilir hammadde ve yakıtın savurgan kullanımı Sovyet ekonomisine bir başka büyük yük bindiriyordu. Bunun sonucu olarak söz konusu girdilerin maliyetleri son derece yüksek oluyordu. Aganbegyan 1986'da şöyle diyordu: "Bol cevher bulunan tabakalar, uygun alanlar hızla tükeniyor... yeni alanlara geçmek gerekiyor, bu da daha zor tabakalar, daha derinlere inme, daha kötü koşullar demek."

Urallar'ın doğusunda, özellikle de Sibirya'da madencilik alanındaki bütünsel değişim çok büyük maliyetler gerektirdi. Yal-

- 1 Bkz. Abraham Bergson, *Planning and Productivity Under Soviet Socialism* (New York: Colombia Univer. Press, 1968) ve *Productivity and the Social System-the USSR and The West* (Cambridge Mass.: Harvar Uni. Press. 1977).
- 2 Anders Aslund, *Gorbachev's Struggle for Economic Reform* (Ithaca, NY: Cornell Univ. Press. 1989) s.16.
- 3 Abel Aganbegyan, *The Economist Challenge of Perestroika* (Bloomington Ind...: Indiana Univ. Press. 1988) s.36.

nızca yeni alanlar işletmeye açıldığı için değil, büyük miktarda emek gücü yer değiştirdiği, yeni şehirler, evler, demiryolları, karayolları -bunların yanı sıra toplumsal altyapı hizmetleri- yapıldığı için harcamalar çok arttı.

Zamanla Sovyet yapım sanayii kalitesizlik ve kaynak israfıyla kötü bir ün kazandı. 1987'deki bir kalite kontrol programı -bitmiş ürünlerde iyileştirmeler yapılmasını zorlamak için oluşturulmuştu- 6 milyar ruble değerinde ürünü yetersiz bularak kabul etmedi.¹ Aganbegyan'a göre yapısal kusurları nedeniyle Moskova'da her yıl 2.000'den fazla televizyon çöpe atılıyordu.²

Sovyet donanımının kötü niteliğinin olumsuz sonuçlarından birisi de, sanayide tamir işine büyük zaman ayrılmasıdır. Birçok durumda yatırılan sermaye geri alınmadan makineler yerlerinden sökülüyordu. Benzer biçimde birçok tüketim malı Batı'daki aynı mallar kadar uzun ömürlü olmuyordu. Kuşkusuz önceden siparişlerin olması daha fazla üretimi koşullayabiliyordu -örneğin SSCB'de yıllık ayakkabı derisi ABD'de iki kat fazla üretiliyordu.³- ancak bu, yalnızca, devlet bütçesindeki açığı arttıran, toplumsal bakımdan gereksiz harcamaları ortaya koyuyordu.

Kalitesiz ürünler dışsatım olanaklarını da daraltıyordu. Bu nedenle, gerek duyulan dövizin biriktirilme olanakları da gideerek azalıyordu. En iyimser Sovyet tahminleri bile, 1988'de Sovyet ürünlerinin yalnızca % 14.2'sinin dünya ölçünlerine uygun olduğunu kabul ediyordu. Daha sakıncalı tahminler bu rakamın % 7-8 arasında olduğunu öne sürüyordu.⁴

1 Rakamlar Gosstandart (Devlet Standart Komitesi)'ın ilk başkanı Boris Sokolov'dan alındı. Izvestia, 15 Ekim 1987, Aktaran Aslund, Gorbachev's Struggle, s.79.

2 Ogonyak, no. 29, 1987, Aktaran Aslund, Gorbachev's Struggle, s.17.

3 Aganbegyan, Economic Challenge, s.36.

4 Aslund, Gorbachev's Struggle, s.77.

Ekonomide, biçimin işlevi izleme eğilimi vardır. Geniş ölçekli üretimi kolaylaştıran buyrukçu-yönetici mekanizma, kaçınılmaz olarak temel yönelimi yansıtan davranışlara, alışkanlıklara, ilişkilere, yöntemlere, tekniklere, iş planlarına, iş bölümüne, planlama biçimlerine yol açıyordu. Kısa dönemli, niceliksel hedefleri gerçekleştirmede yoğunlaşmış buyrukçu sistemin hantal yöntemleri, çağdaş bir sanayi toplumunun geniş nüfusunun gerek duyduğu karmaşık ve ince gereksinimleri karşılamada yetersiz kalıyordu.

Sonuçta sanayileşme için başlatılan ilk seferberliğin geçmişteki alışkanlıkları, eski modele bağlılığı sürdürdü; böylece ekonomik açıdan akılcı olmayan kararlar ortaya çıktı. Batılı ve Sovyet ekonomistlerince yazılan geniş yazını anımsatan Nove: "Planın, hedefleri bildiği tek yoldan belirleyerek, -örneğin rublenin devri, ton olarak üretim, taşıma gideri vb.- böylelikle kaynaklarla enerji kullanımındaki tasarrufu caydırıp daha pahalı, daha çok maddenin kullanımına yol açıyordu."¹

Sosyalist inşayla ilgili daha iradi bir yaklaşım, hem kuramda hem de yapıda Çin'deki "Büyük Proleter Kültür Devrimi'nde" ortaya kondu. Felakete yol açan merkeziyetçi kuramsal varsayımların çoğu, Mao tarafından, 1959-1960 yıllarındaki "İleriye Büyük Sıçrayış" döneminde geliştirilip daha da uçlara götürüldü. Mao iki Sovyet yapıtından -Ekonomi Politik ile Stalin'in SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları'ndan- yola çıkıyor, yukarıda tartıştığımız birçok kavramı eleştiriyordu: Ancak eleştirisi Sovyetler'in iradeci yolda yeterince ilerlemediği yönündeydi.

Sovyet Ekonomisinin Eleştirisi kitabında Mao, *Ekonomi Politik* kitabındaki bir tümceyi, "sosyalist sanayileşme tarımsal kolektifleştirmenin önkoşuludur" tümcesini tartışıyordu. Mao, SB'de kolektifleştirmenin "temelde 1930-1932 yılları arasında

1 Brumberg, Chronicle, s.53.

kırsal alanda makineleşme yaygınlaşmadan önce gerçekleştiğini, kolektifleştirmelerin sonunda Sovyet tarımındaki ağır sorunlardan pek söz edilmediğini¹ söylüyordu.

Aynı kitabın başka bir yerinde Mao "Yeni üretim ilişkileri... yeni toplumsal üretici güçlerin gelişmesinin yolunu açar" tezini daha büyük bir güçle savunuyordu.² Bu zeminde (kapitalizmin bir kalıntısı durumundaki) "maddi özendiriciler"e yönelik her yönelimi eleştirerek, (yeni "sosyalist" üretim ilişkilerinin merkezi ögesi olan) devrimci coşkuya öncelik tanıyordu. Sonuçta "nazik" bir soruna, "sorunları birbirine bağlayan" konuya dikkat çeken Mao Sovyetler'i "Değer Yasası"nın etkilerini abartmakla eleştiriyordu. Ardından aşağıdaki çarpıcı sözleri söylüyordu:

"Büyük Sıçramayı değer yasının gerekleri temelinde uygulayamazdık. Bunu, ancak sosyalizmin temel ekonomik yasaları ile üretimin genişleme gereksinmesi üzerinde yapabildik. Eğer gelişmelere Değer Yasası açısından, dar bir açıdan bakılırsa Büyük Sıçrama'nın emek gücünü israf eden, çelik ve demir üretiminde kayıplara yol açan bir girişim olarak olumsuz sayılması gerekir. Çelik üretimi nicel, nitel olarak düştü ve devlet kayıpları karşılamak zorunda. Ekonomik sonuçlar önemli değil... Ancak kampanyanın değeri büyük, çünkü yeni bir ekonomik inşa dönemini açtı."³

Hem "Büyük Sıçrama" devrimi, hem de daha ayrıntılı Büyük Proleter Kültür Devrimi, "ekonomik inşada geniş bir açılım"a yol açmaktan çok uzak kaldılar. Bunların uygulanmasıyla Çin ekonomisi on yıl öncekinden daha geri duruma düştü. Sonuçta Mao'nun "sürekli devrim" yorumu olarak biçimlenen büyük sıçrama ile devrimci dalga süreçleri bir bütün olarak gerçekleşmeyen düşlerdi ve bozgunla sonuçlandılar.

1 Mao, A Critique of Soviet Economics (New York: Monthly Review, 1977) s.48.

2 Ibid. s.51.

3 Ibid. p.88, 89.

"Herkesine Emegine Göre"

Marx'ın Değer Yasası'nı gözden düşürmeye yönelik en aşırı tutum Marx'ın bir diğer ilkesiyle -emeğe göre dağılım yasasıyla- yakından ilintiliydi. Kuramsal olarak sistem bu kavrama göre düzenlenmişti. Bu ilke, çoğun, "herkesten yeteneğine göre, herkese yaptığı iş kadar" biçiminde dile getiriliyordu. Yapısal bir sorun olarak bu ilke, beceri düzeyiyle kullanılan emeğin toplumsal değeri arasındaki farklılığı -bir başka deyişle toplumsal bakımdan gerekli ve gereksiz emek arasındaki farklılığı- önemsizleştirerek eşitlikçi bir kavrayış geliştiriyordu.

Bu kural, bir ölçüde, entelektüellere karşı ama "sanayi proletaryası" yanlısı bir eğilime yol açıyordu. Böylece doktorlarla öğretmenler Sovyet çalışanları içinde en haksız ödeme yapılan kesim oldular. (Bu meslekler ağırlıkla kadınlarca yürütülüyordu - elbette bu bir rastlandığı değildi.) Sanayide bile bu düzleyici eğilim, nitelikli, yarı-nitelikli (hatta niteliksiz) işçiler arasındaki farkı azaltma yönünde işliyordu. Çoğun mühendisler nitelikli sanayi işçilerinden daha az ücret alıyorlardı. Konuyla ilgili tarihsel bir gözden geçirmeden sonra ekonomist Vsevolod Kulikov şöyle diyordu:

"Çarlık Rusya'sında mühendislerin geliri işçilerinkinden on kat fazlaydı. Devrimden sonra bu oran aşağıdaki gibi değişti: NEP döneminde yaklaşık 4 kat, Anayurt Savaşı öncesi 2.5 kat, 1960'da 1.5 kat. 1980'lerin ortasında ise işçilerle mühendislerin ortalama ücretleri hemen hemen eşitlenmişti."¹

Ne var ki aynı ilkel kavrayışın bir parçası olarak, emir-kumanda ekonomisi bu durumu sosyalizmin zaferi olarak muş-tuluyordu. Marx kendi komünizm anlayışını, toplumun bütün insan gereksinmelerini karşılayacak bir ekonomik gelişme dü-

1 Vsevolod Kulikov, "Economic Laws of Socialism" Social Sciences, no.4 1990, s.72.

zeyine ulaştığı noktayı düşünerek geliştirmişti. Şöyle diyordu: "Yalnızca o zaman toplum bayraklarının üzerine herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesi kadar sloganını yazacaktır."¹ O zamana dek sosyalizm koşullarındaki dağıtımla ilgili ise şöyle diyordu Marx: "Metaların değişimini düzenleyen, eşit değerlerin değişimi kuralı geçerli olmayı sürdürecektir."

Kuşkusuz "günümüzde varolan sosyalizm" koşullarında tam bir eşitlik görülmedi. Çeşitli iş alanlarında farklı ücret ölçekleri uygulandı. Her bir kategoride, kıdem ve çalışma süresine göre ücret farklılaştırması oluyordu. Öte yandan "herkese emeğine göre" ilkesinin işlemediği ortadaydı ama bu ekonomik açıdan daha yıkıcı bir biçim de almıştı. Kulikov şöyle diyor:

"Sosyalist ülkelerdeki en yakıcı sorunlardan biri kâr getirmeyen ya da çok az kâr getiren işletmeler sorunu idi... örneğin Sovyet ekonomisindeki 1980'lerin ortalarında bu işletmelerin oranı % 40 idi. Açıktır ki hiçbir ekonomi böylesi bir yükü olağan işleyişini sürdüremez. Doğallıkla ortaya sorunlar çıkıyordu: Bu işletmeler on yıllardır nasıl ayakta kalabilmişlerdi? Yanıt açıktı: Devlet iyi işleyen, kârlı işletmelerden aldıklarını bu kötü işletmelere aktarmıştı. Bu koşullarda verimli biçimde çalışmanın bir anlamı yoktu, kötü sonuçlar hiçbir endişeye yol açmıyordu: Nasılsa devlet yardıma gelecekti. Sonuçta kârsız işletmelerin desteklenmesi ve böylesi işletmelerin varlığı, devlet bütçe gelirlerinin çok önemli bir bölümünü yutarak, bütçenin sürekli açık veren niteliğini doğuran önemli bir neden durumuna geldi. Böylece emek (ve sonuçları) ile gelirler arasındaki doğal bağ tümüyle ortadan kalktı."²

Sovyet işletmelerindeki yüksek verimsizlik oranının önemli bir nedeni, Marx'ın emeğe göre ücret ödenmesi kuralına bağlılığın ötesinde herkese iş güvencesi tanıyan sosyalist uygulamay-

1 "Critique of The Gotha Program" MESW, s.325.

2 Kulikov, "Economic Laws", s.73.

dı. Marxizm-Leninizmin sosyalizmin en çarpıcı özelliği olduğunu ısrarla vurguladığı bu hedef Marx'ın "hiçbir biçimde eşitlikle hesaplanamayacak"¹ haklarla ilgili uyarılarından birisiyle ilgilidir. "Haklar, hiçbir zaman, toplumun ekonomik yapısından ve bu yapıca koşullanan kültürel gelişmeden daha fazla olmaz."²

Yönetsel emirlerle iş güvencesini sağlamaya çalışan komünistler, "günümüzde varolan sosyalizm"i ekonomik verimsizliğe mahkûm ettiler. Kadro şişirme uygulaması (gerekli olandan fazla işçiyi işe alma) Sovyet sanayisinin en temel özelliklerinden biri oldu. İşletme yöneticileri en fazla verimi elde etme çabasından giderek daha fazla koptular, çünkü sonunda devletin gerekli ödemeleri yapacağından emindiler. Merkezi plancılar da aynı nedenle, ayrıca partinin herkese iş sağlanması yönündeki baskılarının da etkisiyle, bu uygulamayı sürdürdüler. İş güvencesinin alaysamalı sonuçlarından birinin sık sık gündeme gelen işgücü kıtlığı olması şaşırtıcı bir şey değildi. Bir işletmeye doldurulan işgücü çoğun benzer bir işletmede işgücü eksikliğine yol açıyordu.

Ekonominin temel mantığının bu biçimde çiğnenmesinin bedeli, asalaklığın büyümesi, kaynaklarla, mallarla ilgilenmeme, kayıtsızlık, kötü iş alışkanlıklarıyla tüm bunların sonucu olarak da tökezleyen bütçe açıkları oldu. Varolan değerleri arttırmaktansa bunların dağıtımından daha çok elde etmeye yönelik edilgen bir kültür iyiden iyiye güçlendi. Düzleyici eğilim ayrıca özel işletmelere de yol açtı. "Sosyalizm", verimlilik ile başlatmanlığı (inisiyatif) ödüllendirmiyordu, oysa gölge ekonomi ödüllendiriyordu.

Uzun süre gerçek değerlerin göz önünde tutulmamasının parasal sonuçları para basımıyla gizlendi. Bu uygulamanın enflasyonist etkisi de aynı biçimde fiyatların kontrolüyle gizlendi.

1 "Critique of the Gotha Program", MESW s.322.

2 Ibid. s.324.

Ancak ekonomi bir süre baskı altında tutulabilirdi. Kaynakların yerine konmasıyla eskiyen altyapının çağdaşlaştırılması gide-rek yapılamaz oldu. "Sosyalist" meta değişiminin yapay değer belirlemelerinin karşısında gölge ekonomi büyüdü. Petrol ile diğer hammaddelerin satışı dışında nakit para elde etmek gide-rek zorlaşmaya başladı. Sovyet dışsatımı "sosyalist kamp"ın dışındaki ülkelerden habersizdi.

Toplumsal Sonuçlar

Bu israfın toplumsal etkisi kaçınılmaz biçimde ülkede hisse-dilmeye başlandı. Verimsiz işletmelerin ve toplumsal bakımdan gereksiz işgücünün devletçe desteklenmesi, zamanla, Sovyet vatandaşlarının yaşam düzeylerinde sağlanan ilk iyileştirmeleri yok etmeye başladı. Birçok alanda kötüleşmeler görülmeye başlandı.

En çarpıcı düşüşlerden birisi sağlık hizmetlerinin niteliğiyle uygulanmasında görüldü. 1950'den 1985'e dek ulusal gelirden sağlığa ayrılan pay yaklaşık % 10'dan % 4'e düştü. 1985'te SB çocuk ölümlerinde ellinci sıradaydı. (1000 doğumdan 26'sı ölümle sonuçlanıyordu. Sovyet erkekleri için ortalama ömür 63, kadınlar için 73 yılı. Bu rakamlar gelişmiş kapitalist ülkelerle birçok Üçüncü Dünya ülkesinde oldukça düşüktü.¹

Bu kaygı verici rakamlar, yalnızca Sovyet sağlık sisteminde değil, çevre sorunları, güvenlik, meslek hastalıkları gibi konularda görülen üstünkörü yaklaşımlardaki kötü gidişatla doğrudan ilintiliydi. Örneğin SB'de yıllık ateşli tifo olayı 10.000-13.000 (ABD'de ise yalnızca 100-300) arasındaydı. Bunun en büyük nedeni ise içme suyundaki kirlenmeydi. 1989 yılında SSCB'deki toplam CAT scanner (tıp aracı) sayısı 62 idi. Bu sayı Japonya'da 4000, ABD'de ise 4800 idi. Bir kez

1 Aslund, Gorbachev's Struggle, s.19.

kullanılıp atılan iğne ile şırıngalar öylesine azdı ki, birçok durumda doktorları umutsuzluğa sürüklüyor, atılması gereken araçlar yeniden kullanılıyordu. Kırsal alandaki hastanelerin % 69'u sıcak su olmadan, % 27'si ise lağım sistemi olmadan çalışıyordu.¹

1990'da *Izvestia* gazetesi tarımsal üretimle besin hazırlanması konusunda bir inceleme yayımladı:

"Kamu sağlığımızın ve kimyasal 'denetleme yöntemleri'mizin büyük kısmı, yıllar önce müzelik olmuş donanımla çalışıyor. Bu araçlarla gıda ürünlerinin niteliklerini denetlemek, taş baltaya uzay istasyonu inşa etmeye çalışmak kadar umutsuz bir iş."²

Planın hedeflerinin yerine getirilmesi zorunluluğu, yetersiz denetimin önemli bir nedeniydi. *Izvestia* "ölçünlü bir test sonucunun alınması dört gün sürüyor" diyerek ekliyordu: "Testin sonunda bir tehlikeli durum ortaya çıkarsa, örneğin soğanlar böcek zehirlerinin yanında çimlenmişse, bu soğanlar gölge ekonominin küçük dükkânlarında satılıyor."

Kazakistan'daki bir yerel yetkili şöyle anlatıyor:

"Halk on yıllardır hasta sığırlarla iş görüyor. Sağlıkları tehlike altında ve bu tehlikeli çalışma koşullarını düzeltmek için kredi alamıyorlar. Yetkililer hayvan çiftliklerinde güya verimli sığır olmadığını söylüyorlar. Varolan yönergelere göre böyle sığırlar hemen yok edilmelidir. Ancak söyleyin bana, bu nasıl yapılabilir? Yetiştiriciler aynı anda hem sığırları öldürüp hem de planın istediklerini, yukarıdan gelen sosyalist emirlerin gereklerini nasıl yerine getirecekler? Böylece felaketin eşiğinde duruyoruz. Yetiştiriciler görkemli raporlar gönderip Emek Kahramanı madalyalarıyla takdirnameler alıyorlar."

1 Bkz. News and World Report (3 Nisan 1989, p.43, 44) Rakamlar Sovyet ve Batılı kaynaklardan alınma.

2 *Izvestia*, 26 Mayıs 1990, DIG, cilt. 42, no.21.

Sovyet emek-yoğun kömür madenleri, yüksek kaza oranları ve düşük verimlilikleri ile dünyanın en kötü işletmeleri durumunda. 1979'dan 1989'a kadar 10.000 Sovyet madenci iş başında öldü. Bu rakam ABD'den yaklaşık 8 kat fazla. Sovyet madencinin ortalama ömrü 49, ABD'li madencininki ise 70. 2.5 milyon Sovyet madenci yılda 800 milyon ton kömür üretirken, 140.000 ABD'li madenci yılda 1 milyar ton kömür üretiyor.¹

Eğitimdeki kısıntılar da çok fazla. 1950'den 1985'e dek yıllık bütçe içindeki eğitim payı % 10'dan % 7'ye düştü. Konutta 1960'da % 21 olan sermaye yatırımı 1985'te % 14-15'e düştü.²

Halkın toplumsal gönencinde sistemin içine düştüğü başarısızlığı, hiçbir şey çevre ile ekolojik tahribatlar kadar ortaya sermez. 1990'daki Izvestia incelemesi Sibirya'daki Novosibirsk eyaletinde zehirli atıkların ortada durduğunu bildirip soruyordu: "Ya boğazına kadar zehirli ilaçlarla dolu Moldavya ne olacak? Ya da cıva, kadmiyum, kurşun, arsenik gibi ağır metallerle tıka basa dolmuş Moskova? Ya da nitratlarla ağaçları zehirleyen ilaçlara boğulmuş Orta Asya?"³ En kötü sorunlar çoğun Rus olmayan cumhuriyetlerde görülüyor. Sonuçta SB'yi dağılmaya götüren ulusalçı ayaklanmalarda bunun önemli bir rolü oldu. Radyo Taşkent'te İngiliz dili bölümünde çalışan Malik Rozykulov şöyle diyor:

"Ekolojik bakış açısıyla söylersek Özbekistan bir felaket bölgesi durumunda. Uzun yıllar önce Moskova'da alınan bir kararla Özbekistan SB'nin temel pamuk üreticisi yapıldı. Her şey buna bağımlı kılındı. Şimdi birçok bakımdan Çernobil kadar ağır bir felaket yaşıyoruz."⁴

1 New York Times, 22 Şubat 1990, s.A8.

2 Aganbegyan, Challenge s.16.

3 Izvestia, 26 Mayıs 1990.

4 Yazarla Taşkent'te yapılan görüşmeden. Kasım 1989.

Özbekistan'ın olağanüstü pamuk alanları büyük sulama düzenekleri gerektiriyordu. Dünyanın döndüncü büyük gölü olan Aral gölünü besleyen iki büyük ırmak pamuk tarlalarını sulamak için kullanıldı Sonuç mu? 20 yıl geçmeden Aral, suyunun yarısını kaybetti. Balıklar yok oldu. Balıkçı köyleri terk edildi. Boşalmış sahilde 40 mil boyunca uzanan bu terk edilmiş köyler hâlâ duruyor. Pamuk tarlaları kimyasal ilaçlarla doldu taşı. Sonunda zehirli maddeler tekrar bölgedeki ırmaklara aktı. Bölgedeki su kaynakları için bu bir felaket oldu. Karakalpak Özerk Cumhuriyetindeki nüfusun üçte ikisi ciğer rahatsızlıkları, ateşli tifo, gırtlak kanserine yakalandı. Çocuk ölüm oranları dünyanın en yüksek oranları arasında.

Estonya'da da merkezi-buyurucu mekanizmanın keyfi kararları ürkütücü bir çevre sorununa yol açtı. 1988'de Yüksek Sovyet'e seçilen reformcu bir komünist olan Siim Kallas şöyle diyor: "Bu kararlardan çok sıkıntı çektik. Baltık sahillerinde, göllerimizle ırmaklarımızda yaşanan tüm kirlilik -özellikle kimyasal atıklar biçiminde- Moskova'daki bakanlıkların kontrolünde kurulan işletmelerden geliyor."¹

Tüm dünyanın bildiği gibi, komünist liderler nükleer Sovyet sanayisinin "çevresel açıdan dünyanın en güvenli"² sanayisi olduğunu ilan etmelerine karşın, gerçekte Sovyet sanayisi kapitalist karşıtlarından çok daha tehlikeli ve kaza yapmaya açıktı. (Kuşkusuz ABD ile diğer kapitalist ülkelerdeki nükleer kuruluşlar çevresel önlemler bakımından sağlıklı, güvenli olmanın kusursuz örnekleri durumunda değiller. Ne var ki Batı'daki yaygın çevreci tepkiler, bazı ciddi sonuçlara yol açacak nükleer planları önlerken böylesi hareketler SSCB'de hemen bastırılıyordu.)

1 Yazarla Tallinn'de yapılan görüşmeden. Kasım 1989.

2 Vladimir Tikhonov, Soviet Economy: Achievements, Problems, Prospects, (Moscow: Novosti, 1983) s.83.

1986'da Ukrayna-Çernobil'deki felaket bu emir-kumandacı sistemin nükleer alandaki sorumsuzluğunun en çarpıcı örneği oldu. Ardından 1990'da Kazakistan'ın doğusunda bir atom yakıtı kuruluşunda patlama oldu. Oluşturulan inceleme komisyonu şu sonuca vardı: "Kaza, güvenlikle ilgili kurallara aldırmandan yapılan düzenlemelerin, yanlış hesaplamaların ve yıllar süren kuraldışı uygulamaların birikiminin bir sonucudur."¹ Bugün, geçmişteki gizliliğin yoğunluğu nedeniyle, birçok başka "kaza"nın haberlerinin örtbas edilebildiğine ilişkin kanıtlar ortaya çıkıyor.

Bu acıklı tablo, bireysel dikkatsizliklerle, "kazalar"la basitçe açıklanamaz. Esas sorumlu planlama mekanizmasıdır. Uyarı, önlem çağrılarını görmezden gelen SB'deki teknokratik kültürün belirlediği üretim düzgüleri bu sonuçlara yol açmıştır.

Bilim ile Teknoloji

Buyrukçu ekonominin başarısızlığının belki de en açık kanıtı, onun Sovyet ekonomisi için gerekli bilim ve teknolojiadaki en son gelişmeleri benimseyip uygulamadaki yeteneksizliğidir. Gorbaçov şöyle diyordu:

"Batılı ülkeler kaynak tasarrufunun önemini vurgulayarak ekonomilerinde büyük ölçekli yeniden yapılanma başlattıklarında, en son bilim ve tekniklere dayandılar. SB'de ise bilimsel-teknolojik ilerleme, ekonomi yeniliklere uyarlanamadığı için düştü."²

Bu beklenmedik açıklama Marxizmin temel belitlerinden (axiom) birisiyle çelişiyor gibi. Marxizme göre, kapitalist üre-

1 Izvestia, 4 Kasım 1990, DIG, 5 Aralık 1990, s.12.

2 Mikhail Gorbachev, "Ekonomi Yönetiminde Köktendinci Yeniden Yapılandırılmada Partinin Görevleri", SBKP-MK Toplantısına sunulan rapor, 25-26 Haziran 1987, s.37.

tim ilişkileri üretici güçlerin daha fazla ilerlemesini engelleyen bir bukağı durumuna gelirken, sosyalizm üretici güçlerdeki devrimci yenilikleri besleyecekti.¹ Başbakan Nikoloi Ryzhkov şöyle diyordu: "Sovyet sistemi, kapitalizm karşısında tükenmez olanaklarıyla tartışılmaz bir üstünlüğü olan devingen bir sistem olmaktan çok uzaktı... tüm ekonomik sistem alt edilemez engeller ile bilimsel-teknik ilerlemeleri benimseme yetersizliği nedeniyle geri kalmıştı."²

Sorun yeni bir şey değildi. Bu sözlerden 20 yıl önce saygın *Literary Gazetta*'daki bir makalede şunlar yazıyordu:

"Yeni icatların yalnızca % 30'u sanayide benimseniyor. Yıllık kaydedilen 16.000 icat var. Bunların her biri küçük bir işletmede kullanılacak olsa ortalama 50.000 ruble tasarruf edilir (kuşkusuz birçok icat birden çok fazla işyerinde kullanılabilir); buradan israfın boyutları kolayca tahmin edilebilir."³

Genelde iyimser olan Brejnev bile 1967'deki SBKP'nin 25. Kongresinde şu uyarıyı yapmıştı: "Bilimsel ve teknolojik başarıların uygulanması hâlâ birçok sanayi dalında darboğazlarla karşılaşılıyor, 'daha fazla ilerlemek için' el emeği kullanımının çok azaltılması, yetkin düzeneklerle üretimde otomasyona geçilmesi kaçınılmazdır."⁴ Beş yıl sonra 1981'deki 26. Parti Kongresinde Brejnev şunu öne sürdü: "Bilimsel ve teknolojik devrim genişlemesine, derinlemesine geliyor, ancak üretimde yeniliklerin uygulanmaya başlamasındaki gecikmeler dayanılmaz ölçülerde."⁵

1 Bkz. Marx, Önsöz, MESW, p.182-3.

2 Halk Temsilcileri Kongresine sunulan rapor, 7 Haziran 1989.

3 R.Bakhtamov ve P.Volin, Aktaran Roy Medvedev, On Socialist Democracy (New York: Norton, 1975) s.393.

4 SBKP 25. Kongresi, Documents and Resolutions, (Moscow: Novosti, 1967) s.47, 52.

5 SBKP 26. Kongresi, Documents and Resolutions, (Moscow: Novosti, 1967) s.42, 56.

Dünya Sosyalist Ekonomi Sistemi Enstitüsü'nün müdürü Oleg Bogomolov 1982'de verdiği sosyalist ülkelerin önceki 20 yıllık durumuyla ilgili raporda "en son bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin uygulanmasında başarısız olduğunu" bildiriyordu. "Bu durum ekonomideki verimliliğin temel ölçütleri olan nitelik ile güvenilirlik üzerinde olumsuz etki yapıyor."¹

Ne var ki bu yorumların hiçbirisi, kapitalist ve sosyalist ülkeler arasında giderek büyüyen teknolojik farkın nedenleri üzerinde durmuyordu. Yalnızca Roy Medvedev gibi muhalifler "sosyalist ülkelerdeki ekonomik yaşamın birçok yönü, teknolojik ilerlemeyi kolaylaştırmaktan, hatta onları benimsemekteki çok uzaktır"² iddiasında bulunabiliyordu. Ancak bu sorunların buyrukçu ekonomi yapısındaki temel bir sorun anlamına geldiğini, yönetici aygıtın toplumbilimsel niteliğini, yönelimini dile getiren uyarılar, izin verilen eleştiri sınırları içinde göz önüne alınmadı. Sovyet eleştirmen Fyodor Burlatsky'nın işaret ettiği gibi, gerçekte, katı sıradüzensel planlama sistemi reformlardan korkuyordu. Oysa "sanayide mali ve işletme düzeyinde özerklik, tarımda ekip-sözleşmesi ile aile-sözleşmesi sistemine geçiş, hizmet sektöründe kooperatiflerin gelişmesi, ...tüm bunlar ekonomide bilimsel-teknolojik devrimin daha fazla benimsenmesine yol açabilirdi. Bu reformların özü, ekonomiyi bir menegene gibi sıkı devlet-parti mekanizmasını parçalamaktı. Bu girişimler, kaçınılmaz olarak daha fazla demokratikleşme için politik sistem üzerindeki baskıları arttıracaktı."³

Sonuçta, sistem gerçekte "genişleme"yi destekliyor ama "nitelikli" gelişme olanaklarını ortadan kaldırıyordu. Aganbegyan'ın işaret ettiği gibi planlama mekanizması:

"Bilimsel ve teknolojik ilerlemeleri verimsiz kılıyor, bunların üretimin niteliğini yükseltmede sağladıkları avantajları yok

1 WMR, Mayıs 1982, s.48.

2 Medvedev, Socialist Democracy, s.393.

3 Literary Gazetta, Temmuz, 1990.

ediyordu. Yeni yapılanmalar özendiriliyor ancak eldeki teknik işleyiş bu yeniden yapılanmaları verimsiz kılıyordu. Sistem yenilikler için gerekli paraları vermiyor; eski ürünler üretilmesini sürdüren işletmeleri ürünleriyle sermayelerini yenilemeleri için özendirmiyordu."¹

Sovyet enerji sanayisiyle ilgili yapılan araştırmalara değinen Aganbegyan, niceliksel hedefleri yükseltmeye yarayan dar bölümlenmenin çeşitli biçimlerinin, teknolojik yenilikler için gerekli fırsatları boşa çıkardığını belgeliyor. Örneğin yıllar önce sıcak su enerjisi üretimi için, yeni, daha güvenli, daha etkili bir yüksek fırın alınıyor. Ancak yeni fırına, daha az yer kaplayan, yüklemede harcanan zamanı yarıya indiren, yakıt tüketimini ve hava kirliliğini azaltan daha küçük bir kazan gerekiyor. Bu kazanın tek "kusuru" üretimi için % 25 daha az metal gerektirmesi(!) Planlamada kazan üreten fabrikaların kullanmaları gereken metal miktarı belli olduğu için bu fabrikalar eski modelde büyük kazan üretmeyi sürdürüyorlar.²

Planlama mekanizmasının aşırı ayrıntıya inen katı kuralcılığının bir diğer örneğinde 15 yıl önce daha dar yataklardaki kömürü çıkarmak için kullanılabilen yeni bir kesme teknolojisi gündeme geliyor. Bu teknolojinin geciktirilmesinin bedelini Aganbegyan şöyle tahmin ediyor: "Bunun bedeli, SB'deki kömür makineleri üretimiyle yıllardır yerbilimsel araştırmalar için harcanan tüm parayı aşıyordu."³

Bu örnekler yalnızca aysbergin görünen yüzüdür. SB uzay araştırmalarında öncü bir ülkeydi -bu alanda kapitalist rakiplerine eş bilimsel yeterlilik ortaya koymuştu- ama bilgisayar teknolojisi, sibernetik, robot kullanımı, enerji kaynakları, kimyasal yolla üretilen yapı malzemeleri, biyoteknoloji gibi alanlardaki gelişmelerin (çoğu durumda uygulamanın da) gerisinde kaldı.

1 Aganbegyan, Economic Challenge, p.20.

2 Ibid. s.85.

3 Ibid. s.93.

SB'nin temel başarısı, 1970'li yıllar boyunca ABD ile nükleer dengeyi koruması idi. Gerçekte bu başarı sistemin çelişkili gerilimlerini ortaya koyuyor. Buyurucu ekonomi askeri amaçlar için gerekli üretim, araştırma ve yenilik söz konusu olduğunda gücünü gösteriyordu. Bu alanda Sovyet yüksek askeri yönetim aygıtı, planlama mekanizmasına kendi gereksinmelerinin öne alınması baskısını yapıyor, kendi alanıyla ilgili nitelikte verimlilik denetimlerini kendisi yapıyordu. (Kuşkusuz çoğu durumda Sovyet askeri harcamaları için kullanılan kaynakların maliyeti ekonominin geri kalan bölümüne olumsuz bir etkide bulunuyordu. Uzun dönemde çok daha verimli, üretici bir ekonomiye dayanan ABD'nin askeri harcamamaları Soğuk Savaş'ın sonuca bağlanmasında belirleyici bir etmen oldu.)

Sivil ekonomideki araştırma, geliştirme ile üretim bir başka öyküydü. Bu alanda bürokratik mekanizma denetimsiz gücünü kullanarak durgunlukla hantallığı sürdürüyordu. Sistemin bilimsel-teknolojik devrimin kullanımında içine düştüğü başarısızlık, hiçbir yerde buradaki kadar açık olmamıştı. "Günümüzde varolan sosyalizm" in kapitalizmle sürdürdüğü yarışı yitirdiği asıl savaş alanı belki de burasıydı.

Tüm bunlardan sonra yeniden israf sözcüğü karşımıza çıkıyor: Enerji ile hammadde israfı, son derece yetersiz donanım ile metaller üreten devlet sermayesinin israfı, toplumsal olarak gereksiz emek kullanımıyla gündeme gelen insanla para israfı, insanların zamanlarının israfı...

Tüm bunların en alaysamalı sonucuysa, kapitalizmdeki üretim anarşisinin oluşturduğu israfın üstesinden geldiği varsayılan buyrukçu ekonominin, bizzat kendisinin rahatsızlığının temel nedeni olmasıdır. Çünkü devlet tekerciliği koşullarında, pazarın ya da güvenilir politik denetimlerin olmaması, "günümüzde varolan sosyalizm" in kendi çıkarlarını düşünen bürokratik bir aygıtla, öznel kararlar temelinde işlemesine yol açmıştı. So-

nuçta Sovyet ekonomisi, kıtlıklar, fazla (gereksiz) üretim, kuş-kulu yatırım politikaları, çevre sorunuyla ilgili sorumsuzluk, şaşırtıcı düşük emek verimliliği ile devasa bütçe açıklarıyla kötü bir üne kavuştu.

Sosyalist "başarıları" öven resmi koronun arkasında yatan gerçekleri Sovyet kamuoyuna bildirip tehlikeyi haber vermeye çalışanlar ise küçük burjuva mızımızlar, düşman ajanları olarak azarlandılar.

Sovyet vatandaşlarının, kamuoyundan gizlenen Roy Medvedev'in 1971'deki uyarısını duymalarına izin verilseydi, tarihin ne kadar farklı olabileceğini kim bilebilir?

"1948 ile 1964 yılları arasında tüm sanayi dallarındaki yatırımların üretici etkinliği, elektrik enerjisiyle metal işleme sanayileri hariç, Sovyet yönetiminin kuruluşundan bu yana görülmedik bir biçimde iki ya da üç kat düştü. Yedi yıllık planın sonunda giderek artan miktarda çok sayıda mal üretilse de, fabrikalar piyasaya satılamayacak nitelikte mal sürdüler. Perakende satışlarda, her türden satılmayan fabrika ürünleri (triko, dokumacılık, dikiş makineleri vb.) bir yıllık stokları karşılayacak düzeyde. Birçok işletmenin depoları perakende satışlarda kabul edilmeyen mallarla tıka basa dolu... 1964'te satılamayan tüketim mallarının (gıda ürünleri hariç) yalnızca perakendeci depolarında bulunanlarının değeri 20 milyar rubledir. Bu rakam durgunluk yıllarındaki ABD'deki rakamdan daha büyüktür."¹

Bunalım hızla derinleşirken yeni bildirilerle ilanlar duvarlara yapıştırıldı: Sovyet toplumu "gelişmiş sosyalizm" olarak adlandırılan daha yüksek bir aşamaya ulaşmıştı.(!)

1 Medvedev, Socialist Democracy, p.242-3.

Gelişmiş Sosyalizm

1970'lerin başlarında bazı Sovyet kuramcıları "gelişmiş sosyalizm" sözlerini sistemi nitelendirmek için kullanmaya başladılar. Brejnev'in resmi bildirisinde bu yeni kavram şöyle belirtiliyordu:

"Sosyalizmin yapısında bulunan kolektivizm üzerinde gelişen toplumsal ilişkilerin bütünlüğü yeni bir örüntüye (pattern) ulaştığında ortaya çıkan... yeni toplumun olgunlaşmasının yeni bir aşaması. Sosyalizmin yasalarının her alanda işlemesi, toplumsal yaşamın bütün alanlarında sosyalizmin sağladığı üstünlüklerin, toplumsal sistemin devingenlikle örgensel bütünlüğünün, onun kalıcılığıyla yıkılmaz iç bütünlüğünün ortaya çıkması... gelişmiş sosyalist toplumun en belirgin özellikleri işte bunlardı."¹

Ne var ki yeni aşama Stalinist modelin temelinde herhangi bir değişim anlamında gelmiyordu:

"Gelişmiş sosyalizmin ekonomisi, SB'de sosyalizmin temellerinin atıldığı dönemde kurulan ekonomiyle aynı ilkeleri paylaşıyor. 1930-50'lerdeki ekonomiyle bugünkü ekonomimiz aynı kamu mülkiyet biçimi, aynı ekonomik yasalar, aynı sosyalizm yasalarıyla aynı ekonomik yönetim ilkeleri üzerinde işlemektedir."²

Kolayca tahmin edilebileceği gibi, sosyalist tasarıdaki bu yeni aşamanın keşfi, "zamanımızdaki Marxist-Leninist düşüncenin en önemli başarılarından birisi"³ "Marxizm-Leninizmin yeni bir sayfası"⁴ olarak selamlanıyordu. Sonraki olayların ışığı

1 "A Historic Stage on the Road to Communism" WMR, December 1977, s.7.

2 Tikhonov, Soviet Economy, s.200.

3 A Yegorov, SBKP Marxizm - Leninizm Enstitüsü müdürü. 1980'deki "M-L ve Çağımız" konferansı, STP Supplement V, 1980, s.15.

4 Boris Ponomarev, Communism in a Changin World (New York: Sphinx 1983 s.65.

ğında konuya bakıldığında, buradaki abartıyı ortaya sermek için uğraşmaya gerek olmadığı açık. Yalnızca şunu söylemek yeterli. Geçmişteki gibi yeni kuram da Sovyet başarılarını planlı yönetime bağlıyordu. Oysa yoğunlaştırılmış üretim, bilim ve tekniğin kullanımı, geliştirilmesiyle ilgili gerçekler bu başarılarla planlı yönetimin pek ilgisi olmadığını ortaya koyuyordu.

Bir bakıma gelişmiş sosyalizm kuramı, Kruşçev döneminden kalma "komünist toplumun inşası, Sovyet halkının gündemdeki görevlerinden birisi durumuna gelmiştir"¹ formülünü daha olanaklı bir biçime sokma çabasıydı. Bu değerlendirme Sovyet gerçekliğiyle öylesine çelişiyordu ki, halktaki kötümserlikle kayıtsızlığı güçlendirerek partiyle devlet yetkesinde sorunlara yol açıyordu.

Ancak SBKP Kruşçev'in düşsel tezlerini tümüyle reddetmeye hazır değildi. Dünyadaki komünist panteondaki* SB'nin yetkesinin asıl kaynağı olan "lider güç olma" durumunu güçlendiren bir kuramsal yapıya gerek vardı. Gelişmiş sosyalizm kavramı, bu görevi yerine getirebilir, ayakları havada önermeler yerine uygun bir geri çekilmeyle Sovyetler'in konumunu koruyabilirdi.

Bu, Çekoslovakya'nın işgal edilişinin yankıları "sosyalist kamp" ile genelde uluslararası komünist harekette merkezkaç eğilimleri güçlendirdiği 1968'den sonra özellikle büyük önem kazandı. Gelişmiş sosyalizm kuramı, Moskova'nın "gelişmiş sosyalist toplum... sosyalizmin özünün en tam, bütünsel, saf dile getirilişidir"² açıklamasını yaparak genelde "sosyalizmi savunmak" için başka ülkelere müdahale hakkının olduğunu öne sürmesine de yarıyordu. Dahası "varolan sosyalizm ...kuramsal

1 SBKP Programı. 31 Ekim 1961'de 22. Kongre'de kabul edildi. Aktaran Daniels, Documentary History, s.337.

2 Nikolay Iribadjakov, "Developed Socialist Society" PA, Haziran 1974, s.23.

* Çoktanrılıktaki bütün Tanrılar yer aldığı tapınak (ç.n.)

olarak gerçekleşmiş, yapısal düzeydeyse komünizmi inşa etmek için varolan sorunları çözebilecek bir strateji olduğunu ortaya koymuştu"¹; bu stratejiden ayrılmak genelde sosyalist tasarıyı tehdit eden bir tehlike oluşturmazdı.

En önemlisi de bu kuram, gelişmiş sosyalizmin temel özelliğinin "Marxist-Leninist partinin öncü rolünün artması"² olduğunu söylüyordu. Böylece partiyi ya da onun "öncü rolünü" zayıflatmaya yönelik her girişim, diğer politik güçlerle partinin saltık hegemonyasına karşı almasıları güçlendiren, sosyalizme bir ihanet olarak görülebilecekti. (Ekonomik reformla ilgili değişik denemelerin ötesinde, herhangi bir ülkenin gerçek "sosyalist yolu" izleyip izlemediğine karar verecek olan da yine partiydi.)

Sonuçta, gelişmiş sosyalizm kuramı, iktidarda olmayan KP'ler üzerindeki Sovyet hegemonyasını tehdit eden Avrupa komünizmi virüsünü etkisiz kılma mücadelesinde SBKP'yi güçlendirdi.

Karl Marx'la tüm özdekçiler için, sosyalizmin kapitalizm üzerindeki üstünlüğü, temelde toplumsal artının daha eşitlikçi dağıtılacağına yönelik vaatlerle tanımlanamazdı. Marx, yalnız kapitalizmin üretebildiği zenginliğin yeniden dağıtılmasıyla sosyalizmin bu vaadini yerine getiremeyeceğine inanıyordu. Sosyalizmin vaadini gerçekleştirmesi için, *ekonomik bakımdan* kapitalizmden üstün olduğunu kanıtlaması gerekiyordu. Sosyalizm; kaynakları çok daha etkili biçimde kullanmak, üretim süreçlerini daha düşük maliyetle sürdürmek, toplumun üretici güçlerini daha fazla devrimcileştirmek zorundaydı. (Bugün bir Marxist bunlara 19. yüzyılda fark edilmesi zor, çevreyle, ekolojiyle ilgili düşünceleri de ekleyecektir.) Marx sosyalizmin bunu yapabileceğine, yapacağına inanıyordu; çünkü sosyalizm "kapi-

1 Fedoseyev, WMR, Mart 1983, s.15.

2 Fund. s.197.

talizmdeki üretim anarşisini" çok daha akılcı planlı bir üretim sistemiyle değiştireceğini düşünüyordu.

Açıktır ki bugün "günümüzde varolan sosyalizm", ne gerçekte ne de gizilgüç olarak, kapitalizm karşısında ekonomik bir üstünlük sergileyebildi. Bu gerçek uzun süre, *devrim öncesi Rusya ile karşılaştırmalar yapılarak*, SB'nin gösterdiği büyük ekonomik ilerlemeler öne sürülerek gizlenebildi. Ancak zamanla bu karşılaştırmalar önemini yitirdi.

İlkin o dönemdeki diğer gelişmekte olan kapitalist ülkelerin durumu, burjuva demokratik devriminin de aynı ekonomik başarıları sağladığını ortaya koydu. Daha da önemlisi, yeni sistemin, kapitalizmin en gelişmiş biçimiyle, yalnızca ideolojik düzeyde değil gerçek yaşamda da karşı karşıya kaldı. Mücadelelerin sonucu hangi sistemin ekonomik bakımdan üstün olduğuyla belirlenecekti. Bu sınavda "günümüzde varolan sosyalizm" başarısız oldu.

Başarısız oldu, çünkü buyrukçu ekonomi sistemi, kapitalizme göre son derece verimsiz, esnek olmayan, yeniliklere direnen, kendi kendine yetmede zorlanan, kararsız bir ekonomi ortaya çıkardı. Bu sistem, birçok bakımdan kapitalizmden daha akıldışı olan kendi sosyalist "üretim anarşisi"ni besledi. Devasa bürokratik aygıtın öznel ekonomik kararlarını denetleyecek nesnel kontrol araçları sistemde olmadığı için -daha da önemlisi bu aygıt içinde karar verici konumunda olanlar üretim süreçlerinden kopuk oldukları, aldıkları kararların sorumluluğunu taşımadıkları için- merkezi planlama ile yönetimin öngörülen bütün üstünlükleri büyük olumsuzluklara dönüştü. Sonuçta nitelik, verimlilik, etkililik ilk ekonomik süreçler için gerekli kaynaklarda tasarruf konularında sürekli ve bütünsel bir yeteneksizlik -ve isteksizlik- ortaya çıktı.

Marx'ın terimleriyle söylersek sistemin temel kusuru, iradeci bir komünist ütopyacılığı yansıtan, üretim ilişkilerinin, siste-

min üretici güçlerinin gelişme düzeyiyle çelişmesiydi. Gorbaçov'un Sovyetik sosyalizm anlayışını yeniden düzenleme girişimi geç kalmıştı. Yönetici devlet-parti aygıtının engellemele-ri, bürokrasinin ayrıcalıkla yetkilerini inatla savunması, gerçek olanakları yansıtacak daha etkili ekonomik-politik yeni düzenlemelere barışçıl bir geçişe olanak tanımadı.

Öte yandan diğer sosyalist ülkelerde karma ekonomiye yönelme doğrultusundaki girişimler, SB'de perestroykanın ortaya çıkmasına neden olan buyrukçu sosyalizm modeliyle ilgili temel bir sorunu ortaya koydu. Bunun en açık örneği, yeni mülkiyet biçimleriyle yeni üretim ilişkilerinin kolaylıkla oluşturulabileceğini varsayan Büyük Proleter Devrim felaketinin yaşandığı Çin oldu.

Ne var ki asıl büyük trajedi politik düzeyde oldu. Burada sorunluluk her şeyden önce SBKP'nindir. SBKP yalnızca buyrukçu sistemi yaratıp geliştirmekle kalmadı. Sovyet liderleri kaygıyla sistemin başarısız olduğunu gördükleri halde, önemli reformlar için gerekli politik iradeyi de ortaya koyamadılar. Bunun yerine, iyiden iyiye kökleşmiş güvensizliği yansıtan bir kibirliklikle parti, sürekli olarak, parti liderliğinin öncülüğünde SB'nin görülmemiş bir gelişme sağlayıp her türden sorundan uzak, özgür bir toplum kurma yönünde, son derece başarılı sistemini "mükemmelliğe" taşıdığını öne sürmeye devam etti. Bu abartılı düşü sürdürmeye çalışan parti, "günümüzde varolan sosyalizm"in başarıları, geleceği ve olanaklarıyla ilgili gerçekçi değerlendirmeler yapılmasını engellemek için daha katı bir ideolojik denetim uygulamaya başladı.

Öz olarak "günümüzde varolan sosyalizm"in kendi ideolojik köryargılarından kurtulması gerekiyordu. Ancak tüm gücünü bu köryargılara borçlu olan parti bu görevin üstesinden gelemezdi. Bu nedenle parti almaşık politik güçlerin gelişip olgunlaşmalarına şans tanımadı. Merkeze kimse yanaşamaz, onun yerini hiçbir şey alamazdı.

BÖLÜM - VI

PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ (PD)

"Yalnızca sınıf mücadelesinin kabulünü, proleterya diktatörlüğünün kabulüne kadar uzatan kişi Marxisttir... Bu, gerçek Marxizmin test edilebileceği denektasıdır."

Lenin¹

Lenin'in bu kuralına uygun olarak PD Marxizm-Leninizmin temel özelliği oldu. Ancak Marx'ın konuyla ilgili yazılarından "günümüzde varolan sosyalizm"ın yönetim mekanizması olan politik bir sisteme gelene dek, kuram önemli dönüşümlerden geçti.

1 Devlet ve Devrim, LCW, cilt 25, s.411.

Marx, Lenin ve PD

Kavramın kaynaklandığı 1870-71 Paris Komünü'ne güvenen Marx için PD temelde nesnel bir görüngüydü. Burjuvazinin diktatörlüğü olarak kapitalizmin politik özünü inceleyen Marx, PD'nin kapitalist bir ekonomiden sosyalist bir ekonomik sisteme geçilirken, "politik alanda bu döneme denk düşen"¹ bir biçim olacağına inanıyordu.

Sınırları oldukça geniş bu soyutlama Komün deneyinden sonra çok daha somut bir biçim aldı. Marx, işçi sınıfının kısa ömürlü ayaklanmasıyla oluşturulan kurumlarla yapılan işlerden -bütün kamu görevlilerinin seçimle belirlenip görevden alınabilmesi, yürütme gücünün doğrudan halkın temsilcilerine karşı sorumlu kılınması, hükümet görevlilerine sıradan işçi ücretinden fazla ödeme yapılmaması- "emeğin ekonomik kurtuluşu için sonunda bulunan politik biçimi"² ortaya çıkardı. Marx, yetke üzerinde halk kontrolünü demokratik biçimde sağlayan Komünün, kendi yetkesini eski devlet aygıtı yerine zorla geçirmesini çok anlamlı buluyordu. 20 yıl sonra Engels de "Paris Komününe bakın. O bir PD idi,"³ diyecekti.

Ne yazık ki Marxistler, çoğun, Engels'in yorumunu, devrimci bir coşkunun dile getirilmesinden çok bir doktrinin ortaya konması olarak algıladılar. Marx'ın Paris Komünü'yle ilgili görüşünü PD'nin oluşturulmasının bir kılavuzu olarak somutlaştırmak için komünizm, bu kavramın öznel yanına aşırı vurgu yaptı. Sonuçta bu tutum Marx'ın görüşünün temel noktasını -

1 Gotha Programının Eleştirisi, MESW s.331. Marx PD'ye ilk kez 1850 yılında yazdığı "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri"nde değindi. Ancak Lenin'e göre Marx bunu Fransız işçilerinin bir sloganından almıştı. "Burjuvaziye devirin; İşçi sınıfının Diktatörlüğü!" (Bkz. Roy Medvedev, Leninism and Western Socialism (London: Verso, 1981) s.29.

2 "Fransa'da İç Savaş", MESW s.294.

3 İbid ve 1891 baskısına giriş. MESW s.262.

PD esasta sosyalist bir ekonominin nesnel politik ifadesidir- belirsizleştirdi.

"İşçi sınıfının... hazır ütopyaları yoktur... İşçiler kurtuluşlarını elde etmek için, kendi ekonomik süreçleri karşı konulmaz bir biçimde daha yüksek bir üretim biçimini dayatan bugünkü sistemden kurtulmaları gerektiğini biliyorlar. İşçiler bir dizi uzun mücadelelerden, insanlarla koşulları dönüştüren tarihsel süreçlerden geçeceklerdir. Onların gerçekleştirilecek ülkeleri yoktur. Çökmekte olan burjuva toplum yenisine gebe ve işçiler yeni toplumun öğelerinin serbestçe gelişmesini sağlayacaklardır."¹

Paris Komünü'nün çökmesiyle birlikte PD görüşü sosyalist hareketteki kuramsal bir ayrıntı durumuna düştü. Marx'ın bu kuramsal keşfini, iyi de kötü de olsa, yeniden gün ışığına çıkaran Lenin oldu. (Lenin'in "Toplu Eserler"inde konu dizininde PD'ye yapılan göndermeler çoğu birkaç sayfa uzunlukta oldukça büyük bir bölüm tutuyor. *Devlet ve Devrim* ile *Proletarya Diktatörlüğü* ve *Dönek Kauksky* kitaplarının ise bütünü bu dizinde yer alıyor.) Lenin, Marx'ın görüşünün özünde, devrimin temel kuramsal ilkesini bulduğuna inanıyordu: Devrimin zafereinden *sonra* yasayla sınırlanmayan gücün uygulanma zorunluluğu.

Lenin'e göre devrimin diktatörce bir güce olan gereksinimi apaçık bir gerçektir:

"Kapitalizmden sosyalizme zorlamayla diktatörlük olmaksızın geçilebileceğini kabul etmek son derece aptalca, anlamsız bir ütopyacılık olur... Birincisi, bir dönem sahip oldukları zenginlik, örgütlenme, bilgi üstünlükleri hemen yok edilemeyecek olan, bu nedenle de kaçınılmaz olarak nefret ettikleri yoksullar yönetimini devirmeye çalışacak olan sömürücülerin direnci, amansız bir baskı olmaksızın ne yenilgiye uğratılabilir ne de

1 Ibid. s.294.

ortadan kaldırılabilir... İkincisi, her büyük devrim, özellikle sosyalist bir devrim... son derece büyük belirsizlikler, dengesizliklerle kaosa yol açan bir iç savaş olmaksızın düşünülemez... Geçmiş devrimlerin şanssızlığı, halkın devrimci coşkusunun uzun sürmemesiydi... Bütün devrimlerden çıkan bu tarihsel deneyimi, dünya tarihinden çıkan -ekonomik ve politik- bu dersi, Marx, kısa, öz, etkin bir formülle özetlemişti: PD"¹

Lenin'in görüşü formülün iki yanı -hem diktatörlük hem proletarya yanı- bakımından da önemliydi. Daha sonra kavramın toplumsal temeliyle demokratik ayaklarını belirleyen de bu oldu. Sosyalist hareket içindeki biçimsel demokrasiyle ilgili tedbirsiz eğilimleri göz önünde tutan Lenin öncelikle şunu vurguluyordu:

"Bilimsel diktatörlük kavramı, doğrudan şiddete bağlı, *herhangi bir* kuralla ya da yasayla sınırlanmayan, sınırsız bir iktidardan başka şey anlamına gelemez. Ne fazla ne eksik, diktatörlüğün gereği budur- bunu unutmayın."²

On yıl sonra Alman sosyalisti Karl Kautsky'nin eleştirilerine yanıt verirken, iktidar sorunu acil bir yapısal sorun duruma geldiğinde Lenin düşüncesini tekrar dile getirdi: "Proletaryanın devrimci diktatörlüğü, burjuvaziye karşı proletaryanın şiddet kullanarak ele geçirip elinde tuttuğu bir yönetimdir. Bu yönetim, herhangi bir yasayla sınırlanmaz."³

Devlet ve Devrim'de Lenin Marx'ın PD'yle ilgili sözleriyle onun Paris Komünü'nü PD'nin ilk yapısal örneği olarak övmesine büyük yer verdi. Ancak Lenin'e göre devrimci Rusya ikinci örneğin kendiliğinden ortaya çıkmasını beklemeyecekti. Er ya da geç her devrimde, iktidarın *yapısal* uygulamasını sağlayan politik gücün kimliği stratejik bir önem kazanır. Bu konuda Le-

1 "Sovyet Hükümetinin Acil Görevleri" LSW, s.424.

2 Aktaran Medvedev, Leninism and Western Socialism, s.49, (LCW, cilt 10, s.246, tercümede küçük farklar varsa da özü aynıdır).

3 "Dönek Kautsky" LCW, cilt 28. S.236.

nin, "PD, yalnızca KP aracılığıyla olanaklıdır,"¹ iddiasıyla yeni bir zemine yol açtı.

Marx, Engels kuşkusuz komünistler için böyle bir rol düşünmemişlerdi. Onların döneminde kendilerini komünist olarak adlandıranlar önemli bir politik güç durumuna gelmemişlerdi, henüz oldukça ilkel bir örgütlenme düzeyine sahiptiler. Lenin'in yerinde olsalar neyi savunacaklarını bilmemiz olanaksız ama onların Lenin'in yaklaşımını zorunlukla reddedeceklerini kabul edemeyiz.

Öte yandan Lenin'e göre PD'nin biricik aracı olan partinin zorunluluğu apaçıktı. Kuşkusuz bu, Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten hemen sonra başlayan yoğun mücadeleye denk düşen yapkısıl, acil bir durumdu. Hiçbir devrim -en azından Bolşeviklerin öncülüğündeki ayaklanma türünden geniş, tutkulu hedefleri olan bir devrim- güç kullanmak ya da kendince yönetim sürdürmekten ne kaçınılabilir ne de bundan çekinebilirdi.

Ancak Marxist düşünzeminde, PD yalnızca ele geçirilen devrimci iktidarın sağlamlaştırıldığı görece kısa dönemin yönetim sistemi değildir. PD *kapitalizmden komünizme geçişin tüm tarihsel sürecinde* geçerli politik iktidar biçimidir.²

Devrimin hemen ardından gelen dönemdeki iktidarla ilgili zorunluluklara Lenin'in yaptığı vurgular bir ölçüde anlaşılrsa da, "yasayla sınırlanmış yönetim"le bu dönemde diktatörce yetkilerin yalnızca merkezileşmiş bir partiye ait olması düşüncelerinin maliyeti pahalı oldu. Lenin'in "yanlışı" -böyle adlandırdığımızı kabul edelim- onun döneminde fark edilmedi. Böylece devrimin hemen ardından gelen dönemde, Bolşevikler uyguladıkları yığılı savunurken Rosa Luxemburg bugün bize oldukça tuhaf gelen bir bilicilikle şöyle demişti:

1 Aktaran Medvedev, Leninism and Western Socialism, s.52. Bkz. Ayrıca Left Wing Communism, LCW cilt 31, p.44, 45.

2 Bkz. "Marx'ın J. Wedemeyer'e 5 Mart 1852 tarihli mektubu" ve Marx-Engels Seçme Yazışmalar, s.86.

"Bu koşullar altında, Lenin'le yoldaşlarından PD'nin en güzel örneğini oluşturan, sosyalist bir ekonomiyi geliştiren ince-likli bir demokrasi istemek, onlardan insanüstü bir şey talep etmek olacaktır... Asıl tehlike, Bolşevikler, zorunlulukları mezi-yet durumuna getirip bu felaketli koşulların onları yönelttiği bütün taktikleri bütünsel bir kuramsal dizgede dondurup bunları sosyalist taktiklerin bir modeli olarak uluslararası proletaryaya öğütledikleri zaman ortaya çıkacaktır."¹

Öte yandan karşı devrimci güçlerin bastırılması için parti-nin güçlenmesi sorununa kilitlenmiş olan Lenin, sistem üzerin-de kitlelerin politik kontrolü nasıl sağlayacaklarıyla ilgili alışıl-madık ölçüde ülküsel görüşler geliştirdi:

"Halkın hesap sormasıyla denetiminden kaçmak, birkaç ayırtı dışında, öylesine zor olacak ki (çünkü silahlı işçiler duy-gulu entelektüeller değil işbilir insanlardır, birilerinin kendile-riyle oynamalarına pek izin vermezler) olasılıkla hızlı, ciddi ce-zalandırınalar gündeme gelecek, toplumdaki temel ve basit yö-netim kurallarının gözetilmesi, *zorunlukla* çok geçmeden *alış-kanlık* haline gelecektir."²

Söylemeye gerek yok ki bu ütopycı görüşler hiçbir zaman gerçekleşmedi. Tam tersi oldu. Devrimin hemen ardından ge-len keyfi yönetimin sınırlarını belirlemede Lenin'in uğradığı başarısızlık, halk kontrolünden kurtulmuş bir iktidarın geçerli olduğu bir sistem oluşturmada Lenin'in ardıllarına sunulan açık bir çek oldu. Bu ölümcül hatanın sonuçları iyi biliniyor. Yöneti-ci sınıf arasındaki mücadeleleri düzenlemek için iktidarda güç-ler ayrılığı önlemini geliştirmiş kapitalizmden farklı olarak, KP katlarındaki bir avuç adam -yaklaşık 30 yıl boyunca tek bir birey (Stalin)- PD adına toplumun her tarafında saltık bir yetke uyguladılar.

1 Rosa Luxemburg, *The Russian Revolution and Leninism or Marxism?* (Ann Arbor, Mich... Univ. Of Michigan Press, 1961) s.79.

2 Devlet ve Devrim, I.CW, s.337.

Marxist-Leninist PD Anlayışı

Lenin'in PD'nin öznel niteliğine yaptığı vurguyla KP'ye bu diktatörlüğün uygulanmasında tanıdığı biricik rol, Stalin'e "günümüzde varolan sosyalizm"i yöneten politik sistemi kuramsal açıdan akılcı kılma olanağı sağladı. Kuşkusuz bu sistem ne kuramın ne de Stalin'in doymaz iktidar hırsının bir ürünüydü. Kuşkusuz onun oluşumunda bu etmenlerin önemli rolü vardı ama bu politik sistemi doğuran doğal, kaçınılmaz etmen, kendi doğasında iktidarın tek bir merkezde toplanmasını ve saltık bir yönetimi dayatan buyrukçu ekonomiydi.

Bu sistem, NEP döneminde olanaksızdı. Çünkü o dönem Sovyet ekonomisinin önemli bazı sektörleri büyük ölçüde hükümet kontrolünden bağımsızdı. Ayrıca parti-devlet aygıtı saltıkçı olmaktan henüz uzaktı.

Stalin'in "yukarıdan aşağıya devrim"inden sonra her şey hızla değişti; çünkü bu "devrim" diktatörce yönetime her tarafı sonuna dek açmıştı. Sanayi, ticaret ve mali alanda devlet işletmesi olmayan tüm işletmeler merkezi planla yok ediliyordu. Kolektifleştirmeler, kırsal alandaki bütün kooperatif ve özel işletme biçimlerini ortadan kaldırdı. Sonuçta bütün ekonomik etkinlikler devlet kontrolü altına sokuldu. Parti liderliğine göre bu önlemler, Bolşevik yönetimine karşı çıkabilecek olası güç odaklarının tasfiyesi açısından gerekiyordu.

Bu durumda, PD kuramını yalnızca Marx ya da Lenin'in yazılarına başvurarak değerlendirmek olanaksızdır. Kuşkusuz bu gerekli ama en önemli metin, PD'nin ilk gerçek uygulaması, öncelikle SB, ardından onun şemsiyesi altındaki diğer Marxist-Leninist partilerin uygulamaları olmalı. Bütün bu uygulamaların başında Stalin yoktu kuşkusuz. Ama onların tümü aynı ekonomik düzenlemelerle aynı ideolojik çerçeveye yürütüldü.

Belli bir dönem bu sistemin ortaya koyduğu yapısal üstünlükler görüldü. Dar politik çıkarlarla parlamentoculuğun ayak sürüyen hantallıklarından kurtulma, kararların kolayca alınıp hızla uygulamaya konmasına neden oluyordu. Burjuva yönetimler için tipik olan güçler ayrılığı ile yasama manevralarıyla ilgili seçimlerle ilgili sürtüşmeler artık hükümetleri oyalamıyordu. Kabul edilen politikalara destek -ya da en azından açıkça muhalefet olmaması- güvenceye alınmıştı.

Yine de sistemin kuramsal varsayımlarıyla öngörülen yapısal avantajları daha titiz bir incelemede hiç de sağlıklı gözüküyor. Özellikle Marxist-Leninist PD kuramının merkezinde yer alan üç temel varsayım incelendiğinde bu görülebilir: 1- sosyalizmin inşasıyla sürdürülmesinde öznel etmenin rolünün abartılması. 2- partinin öncü rolü, 3- burjuva ile proleter demokrasi arasındaki ayrım.

Öznel Etmen

İktidarı alan Bolşeviklerin bütün bildirilerinde "sosyalizmin inşası"nın sürdüğü söylene de, Lenin hiçbir zaman, ekonomik süreçlerin toplumsal bir mantıkla uygulanan emirlerle değiştiremeyeceğini gözden kaçırmış değildi. (Lenin, kısa süren savaş komünizmi döneminde Bolşeviklerin temel Marxist tezlerden ayrılımlarının bedeli ağır bir yanlış olduğunu kabul ediyordu.)

Lenin, politik iktidarın ele geçirilmesinin, yeni bir üretim biçimini yaratma göreviyle karşılaştırıldığında görece kolay bir iş olduğunu anlamıştı. İlk özel bir tarihsel anla ilgili bir eylemdi. Belli bir andaki rastlantısal koşullarda, örgütlenme ve güçlerin yoğunlaştırılmasıyla yerine getirilebilirdi. Ancak Marx'ın da toplumbilimin temelinde yer alan bir olgu olarak vurguladığı gibi, toplumun ekonomik yaşamındaki önemli değişimler basitçe öznel müdahalelerle gerçekleştirilemezdi:

"Yaşamalarının toplumsal üretiminde insanlar, *iradelerinden bağımsız, zorunlu* belli ilişkilere girerler; bunlar maddi üretici güçlerin belli bir aşamasına denk düşen üretim ilişkileridir. Bu üretim ilişkilerinin tümü belli toplumsal bilinç biçimlerine denk düşen hukuksal, politik bir üstyapının üzerinde yükseldiği toplumun ekonomik altyapısını oluşturur... İnsanların varlığını belirleyen bilinçleri değildir; tersine, toplumsal varlıklarını bilinçleri belirler."¹

Marxist-Leninist Sovyet tipi sosyalizm anlayışı, tarihsel özdekçiliğin bu temel teoreminin "sosyalizm öncesi" dönemle ilgili olduğunu öne sürdü. Brejnev dönemindeki Marxist-Leninist kuramsal metinlerden birine göre:

"Sosyalizmin yasaları kendiliğinden işlemez. Komünizmin zaferine giden yol ancak devasa bir örgütsel uğraşla açılabilir... Sosyalizmde, toplumun yeniden devrimci yapılandırılmasının en önemli aracı öznel etmendir. Bu, sosyalist toplumun gelişmesini yöneten yasalara dayanarak Marxizm-Leninizmin bilimsel koyut (postulate) ve sonuçlarıyla uyumlu biçimde toplumu komünizme götürmede etkin bir rol oynayan Marxist partinin yönetiminde başarılabilir bir iştir. KP'nin öncü rolü, komünizme doğru ilerlemeye koşut bir biçimde artar."²

Böylece tarihte ilk kez bir üretim biçimi işleyişi bakımından insan bilinciyle "büyük örgütsel çaba"ya bağlı oluyordu. Bir başka deyişle Marxist-Leninizme göre sosyalizm, daha önceki bütün tarihsel aktörlerin tersine yöneticilerinin her şeyi bilebildiği bir sistemdi: Sosyalizmin yöneticileri, *belli bir toplumsal düzeyin*, insan etkinliğinin amaçlarıyla sonuçları arasındaki zıtlığın üstesinden gelebilirlerdi. Onların bunu başaramadıklarını söylemeye gerek yok. Ancak böylesi bir doktrinin, öncü "*bilinçli ögenin*" bütün toplumsal etkinlikler üzerinde sürekli bir yeike

1 Önsöz, MESW, s.182.

2 P.Movoselov, Problems of the Communist Movement, (Moscow: Progress, 1975) s.11.

uygulanması gerektiği iddiasını temellendirmede oldukça yararlı olduğu da ortada. Eğer "sosyalizmin yasaları kendiliğinden işlemiyorsa", o zaman tarihin etkin bir öznesinin -Marxist-Leninist partinin- onların işlemlerini *sürekli olarak* sağlaması gerekiyordu.

"Sosyalizmin yasaları" kendiliğinden işlemiyor anlayışı, sosyalizmin buyrukçu sisteminin nesnel temeller üzerinde kurulmadığının kabul edilmesi anlamına geliyor. Buna göre PD'nin en temel işlevlerinden birisi, -parti kongreleriyle onların izindeki Marxist-Leninist kuramsal yazılarda ilan edilen- sosyalizmin bu yasalarının, Marx'ın işaret ettiği insan iradesinden bağımsız nesnel ekonomik süreçlere karşı oldukları zaman bile, işlemlerini sağlamaktı. Bu işlev, -örneğin yetersiz, verimsiz işletmeleri devletin ayakta tutması- yalnızca bir diktatörlüğün sağlayabileceği keyfi bir yetke olmaksızın uzun bir süre yerine getirilemezdi.

Partinin Rolü ▼

PD koşullarında öznel etmenin artan rolünün işlevsel açıdan en somut belirtisi, eski "Bütün İktidar Sovyetlere!" Bolşevik sloganının yeni bir belite -"Bütün İktidar Partiye!"- dönüşmüş olmasında özetlenebilir. Marxist-Leninistler genelde bunun uydurma bir şey olduğunu söyleyerek görmezden gelseler de, Lenin ile Stalin bu konuda oldukça açık sözlüydüler. Lenin şöyle demişti: "PD derken, işin aslında, örgütlü, bilinçli bir azınlığın diktatörlüğünü kastediyoruz." Açıktır ki kastedilen azınlık KP idi.¹ Stalin Sovyetler bağlamında bu görüşü daha da somut dile getirmişti:

"PD ülkesinde... Partinin yönergelerinin kılavuzluğu olmaksızın, Sovyetlerle diğer kitle örgütlerimiz tek bir önemli politik

1 Aktaran Stalin, Leninizmin Sorunları (Moscow: Foreign Languages, 1958) s.169.

ya da örgütsel konuda karar almazlar. Bu anlamda PD, işin özünde, proletaryanın öncüsünün 'diktatörlüğü'dür, onun Partisinin 'diktatörlüğü'dür."¹

O dönemden bugüne birkaç kuşak komünist, şu iddiayı öne sürüyor: "PD'nin yönetici, öncü gücü devrimci partidir."²

Marxizm-Leninizmin "partinin öncü rolü"nün sürekliliğiyle yalnızca öncü partiye katılan bazı bireylerin toplumun izleyeceği yola kılavuzluk eden Marxizm-Leninizmi kavramaya yeteneklerinin olabileceğini kabul eden PD yorumunun birleşmesinden, toplumsal gelişimin bilimsel gelişimini yalnızca bu bireylerin bilebileceği anlayışı doğdu. Böylece bu kişilerin toplumsal konumları -hemen hemen her konuda papaca yanılmazlık taslayan- bilinçleriyle belirlenir oldu. Artık gündemi belirleme onların hakkıydı; dahası ellerinin altındaki araçlarla bunu yapmak zorundaydılar da.

Zamanla toplumsal mühendislikle ilgili bu ütopyacı girişim, yüzüzlüğü ele alarak, üretim ilişkilerinin de ötesinde her şeye burnunu sokmaya başladı. Marx, ideloloji, ahlak ve insan davranışlarındaki değişimlerin temeli olarak üretim biçimini görürken, Marxist-Leninistler, "sosyalist" değerlerin, ahlakın esteğinin ne olduğunu yalnızca kendilerinin bildiğine inanıyorlardı. Böylece tarihsel özdekçilikle bütün köprüleri atıldılar. "Yeni sosyalist insan" (aynen böyle!) ile onun kültürünü iradi olarak oluşturmaya başladılar.

Komünistler "burjuva demokrasisi"nin diğer biçimleriyle birlikte kilise ve devletin ayrılması uygulamasını terk etmeselerdi, böylesi bir akhevvellik -bu kadar trajik olmasa da- yalnızca gülünç olabilirdi. (Burada "kilise"yi dar anlamda, yalnızca dinsel anlamıyla kullanıyorum, herhangi bir ideolojik temeldeki

1 Ibid. s.168.

2 G.A. Gozlov, Political Economy: Socialism (Moscow: Progress, 1977) s.25.

kurumlaşmadan söz etmiyorum.) Ancak PD, Marxizm-Leninizmin her şeyi bilen sınırsız devlet gücüne dönüştüğünde, diğer bütün süreçler belirlenen ideoloji ve kültür tarafından ortadan kaldırıldı. Sonuçta, kaçınılmaz olarak, toplumsal gelişmenin doğal olmayan biçimde engellenmesi, yöneticilerinin politika ve eylemlerini "doğal" yoldan kontrol edemeyen bir sistem ortaya çıkardı.

Marxizm-Leninizme göre, iktidarın yoğunlaşması sosyalizmin en büyük erdemlerinden birisidir:

"Kitlesele ve bütüncül kontrol, Sovyet politik demokrasisinin ayrılmaz bir bileşeni oldu... Parti içi yaşamın her alanında süren, devlet, ekonomi ve toplumsal etkinliğin her alanındaki partinin yönetici, kılavuz rolü, devletin ve ekonomik mekanizmaların olağan işleyişini geliştirip ekonomi kadar toplumsal-politik eylemlerde de amaçlı, sürekli ve ustaca yönlendirmeleri gerçekleştiriyor."¹

Sınırsız kontrol yetkisiyle birlikte yasa, diğer güç odakları ve kurumsallaşmış demokratik süreçler karşısında sorumsuzlukla sağlanan toplumun her alanındaki bütünsel denetim, sistemin bu özelliği, ancak uygun bir diktatörlükle sürdürülebilirdi. Sistemin savunulması ve ilerlemenin sağlanması için bu gerekliydi.

Devrimin ilk yıllarında bu diktatörlük belki de işe yaradı. Ancak çeşitli mekanizmalar arasında duyarlı bir denge sağlanamadı. Mekanizmalar arasındaki diyalektik bağ kurulamayınca, belli koşullarda iktidarı güvenceye almayan ve savunmaya yaran birçok mekanizma, başka koşullarda toplumsal gelişmenin bukağıları durumuna gelebilir. Yine de devrimi izleyen ilk on yılda partinin iktidarı saltık olmaktan epey uzaktı. Varolan mülkiyet biçimleri ve ekonomik etkinlikler, NEP döneminde

1 Arvid Pelshe, SBKP Politbüro üyesi, WMR Ocak 1983, p.6, 10.

diktatörce baskılara uğramadan, parti hukukuna uygun nesnel sınırlamalarla sürdü. O dönem partide tekkesliliğe yönelik kurumlaşmalar yoktu. Lenin'in liderliği tartışılmaz olsa da, onun düşüncelerine ve yetkesine karşı çıkışlar yaygındı. Lenin'in ölümünden sonra, parti için iktidar mücadelesinin doğası politik tartışmaları olanaksız kıldı.

"Sosyalist inşa" döneminin gelmesiyle birlikte, partinin gücü korkunç arttı. Artık parti aygıtı -ekonomik planlama mekanizması ve diğer devlet örgenleri aracılığıyla- bütün önemli kararları alıyor, yatırımları, harcamaları ve toplumsal artının ulusal, bölgesel, yerel düzeydeki dağılımını belirleyebiliyordu. Böylelikle parti, bütün politik eylemin merkezi durumuna geldi. İster proleter ilkeyle isterse de kişisel güdülerle -birinin nerede başlayıp diğerinin nerede sona erdiğini kim söyleyebilir?- olsun, amaçlarına ulaşmak isteyen herkes, artık parti mekanizmalarında politika yapacaktı.

Tüm yapının dayandığı temel varsayım, partinin, her zaman işçi sınıfının dolayısıyla da genelde tüm toplumun gerçek çıkarlarının biricik koruyucusu ve güvencesi olduğu inancıydı. Partinin yanılması olanaksızdı; o kendi kendisini düzeltebilirdi. Sovyet yazarları yıllar sonra şöyle diyorlardı:

"Hemen hemen her konuda Partinin yetenekli olduğu inancının ideolojik kökleri vardı. Parti, özel konum ve haklarını komünist ülkü ve Marxist-Leninist doktrinden almıştı. Bu amaca ulaşmak için, doktrin devlet idelolojisi katına yükseltilmiş, bunun için en azından iki barbarca yöntemle başvurulmuştu. Birincisi Marxizm-Leninizm sonul köryargı olarak kabul ediliyordu. Marxizmin bütün temel sorunları -makine yapımı, tarımsal biyoloji dilbilim vb.- başarılı biçimde çözebilecek tek araç olduğuna inanılıyordu. İkincisi, yaşayan bir doktrini birçok ölü formüle basitçe parçalamak yetmiyordu. Vatandaşların zihninde bu formülleri benimsetme ve onların saflıklarını korumak da

gerekiyordu. Parti aygıtı, doktrinin koruyucusu ve yorumcusu rolünü üslendi. Yüksek yönetici olarak işlevini, özel yüksek rahlilikle tamamladı. Parti aygıtı toplumun öncü gücü olma hakkını ruhsal bir özelliğe çevirip kendi varlığını tarihsel bir görevi yerine getirme düzeyine yükseltti."¹

Partinin tek ve en yüksek güç odağı durumuna gelmesinin -onun demokratik merkezîyetçi örgütlenmesinin gücünün en büyük kaynağı olduğu kabul ediliyordu- sonuçları gerçekte felaket oldu. Parti yetkesini denetleyecek herhangi bir kurumsallaşmış mekanizma olmadığı için, iktidarın böylesine yoğunlaşması zorunlulukla, partinin toplumun üzerinde, ondan ayrı bir güç durumuna geldiği bir sisteme yol açtı.

İktidarla partinin bu bütünleşmesinin sonucu olarak partinin niteliği hızla değişti. Giderek artan bir biçimde kendi çıkarlarını korumaya başlayan parti, başlangıçta ideolojik olarak bağlı olduğu güdüler arasında kendisiyle ilgili olanları öne çıkartmaya başladı.

İşin garibi Stalin döneminde kişisel kariyerizme vb. yönelik eğilimler bir ölçüde kontrol altında tutulabiliyordu. İlkın, 1930'ların sanayileşme karmaşası, savaş dönemi ve savaş sonrası yeniden inşa döneminin zorlu yıllarında çok az maddi ayrıcalık vardı. İkincisi, devrimin popülist sloganları hâlâ halkın zihninde canlı bir güç olduğu için açık ayrıcalıklar rejimin ideolojik meşruiyetini zayıflatabilirdi. Son olarak -bana öyle geliyor ki özel kazanımlar peşinde olmaktan çok ideolojik bir partizan olan- Stalin'in kendisi, parti sıradüzenine bağlılığı sağlamak için ayrıcalıklar dağıtmaya değil yıldıya daha çok güveniyordu. (Gorbaçov'un döneminde bile SB'de Stalin'in devrimin ülkülerini sömürmek bir yana çürümüşlüğe karşı uzlaşmaz bir tutum sergileyen birisi olduğuna inanan birçok insan vardı.)

1 Abdulsalam Guseinov, Vadim Mezhyuev ve Valentin Tolsykh, "The Apparatus, The Party and Power", Moscow News, No 5. 1990, s.7.

Ne var ki, zamanla partinin elindeki denetimsiz güç kendi toplumsal temelini yarattı. Stalin'in ardılları uyguladıkları yığılı meşrulaştırmaya çalışırken rejimin varolan toplumsal temelini oluşturan ve sayıları giderek artan parti ve hükümet bürokratlarının bağılıklarını sağlamak için, artan oranlarda ayrıcalık verme, terfi ettirme ve maddi yararlarla baştan çıkartmaya başvurdular.

Bu sistemin işleyişi "nomenklatura" adı verilen bir mekanizmayla sağlanıyordu. Söz konusu görevle ilgili (bölge, şehir, alan vb.) Parti komitesince tartışılıp önerilecek ve önceden onaylanacak en önemli adayların ad listeleri partideki resmi bir kılavuzda yer alıyordu.¹ Bu biçimde doldurulan görev yerleri sistemdeki asıl güç konumlanmasını belirliyordu. Bu kişileri gerçekte göreve atayan karar verici yetke ise, partinin asıl yöneticileri oluyordu. Bu sosyalist seçkin tabakanın en önemli işlevlerinden birisi, kendi egemenlik alanını sürekli geliştirmektir.

Bu sistem liderlik konumuna en nitelikli bireylerin seçilmesini sağlayan bir araç olduğu öne sürülerek savunuluyordu ama gerçekte -özellikle Brejnev yıllarında- yaygın ayrıcalıklar ve bu ayrıcalıkların büyüdüğü bir ağ ortaya çıktı. Kaçınılmaz biçimde çürüme yaygınlaşıp hem toplumda hem de nomenklaturada yozlaşma arttı. Yozlaşmış ahlaki ortama ilişkin birçok kötü örnek ortaya çıktı.

Glasnost döneminde Izvestia'da çıkan bir makale, 1969'da Özbekistan lideri Yadgor Sadykovna Nasriddinova'nın Taşkent dışındaki lüks daçasında* oğlunun düğününde verdiği ziyafeti anlatıyor. Anlatılanların bir kısmı şöyle:

"İçlerinde Cumhuriyetin parti lideri Saharof Rashidov, yüksek düzeyde parti ve devlet görevlileri, bakanlarla ekonomi müdürlerinin bulunduğu yaklaşık 800 misafir vardı. Düğün yemeklerini 150 görevli hazırlarken 200 sürücü misafirleri daça

1 Aktaran Leonid Radzikhovsky, "Inner Party", MN, No, 4, 1990, s.6.

* Yazlık villa (ç.n.)

ile otellere getirip götürüyordu. Cumhuriyetin en ünlü şarkıcı, dansçı ve müzikçileri eğlenceler düzenlemişti. SBKP Merkez Komite üyesi ve SSCB Yüksek Prezidyumu Başkan Yardımcısı Nasriddinova düğün masraflarını devlet parasından karşıladı... Aşırı israfla ilgili haberler Brejnev'e ulaştığında... yanıtı yalnızca şu olmuştu: 'Düğün gibi şeyleri dert etmek aptallıktır.'"¹

Nasriddinova SSCB Uluslar Konseyi Başkanı olduktan yıllar sonra yargılandı. Uzun süren dava sonunda 10 milyon rubleden daha fazla sosyalist mülkü zimmetine geçirmekten ve rüşvet almaktan 315 suç ortağıyla birlikte mahkûm oldu. Suç ortaklarının 31'i yüksek düzeyde hükümet görevlisi ve yargıçtı. Parti Denetleme Komisyonu 1976'da Nasriddinova'nın partiden atılmasını önerdiyse de, Brejnev ile o zamanki SSCB Yüksek Sovyet Prezidyum Başkanı Nikoloi Podgorny'nin baskılarıyla karar uygulanmadı. Öneri geri çekildi. Resmi bir kınama cezasıyla olay kapatıldı. Izvestia'nın bildirdiğine göre 12 yıl sonra "Nasriddinova Moskova'da son derece lüks bir apartmanda yaşıyordu. Devlete ait bir dağa ve arabayı kullanıyor, yüklüce bir emekli maaşı alıyordu. Partinin verdiği kınama cezası yıllar önce dosyasından çıkarılmıştı."²

Bu bir ayrıncı mıydı? 1987'de Sovyet sisteminin tümünün denetimden geçirilmesi gerektiğini ortaya koyan Gorbaçov'un raporu şuna dikkat çekiyordu:

"Devletle vatandaşların çıkarlarını korumakla görevli, güvenilir, yetkilerle donatılmış görevliler yetkilerini kötüye kullanıp eleştirileri susturup kendilerine çıkar sağlamaya çalışıyorlar. Bazılarıysa, açıkça örgütleyici olmasalar da, suç işleyenlerle işbirliği içindeler."³

1 Izvestia, 2 Kasım 1988, DİG, 30 Kasım 1988.

2 İbid.

3 Mikhail Gorbachev, 27 Ocak 1987, SBKP-MK toplantı raporu. "Yeniden Örgütlenme ve Partinin Personel Politikası." (Moscow: Novosti, 1987) s.16.

Nomenklaturayı oluşturan bütün bu seçilip atanmış görevliler, konumlarını -ve bunlara eşlik eden ayrıcalıklarını- partiye borçluydular, bu nedenle iktidarın tepesinde bulunanlara kölece bağlıydılar. Ayrıcalık ya da güç kazanmanın başka bir yolu yoktu. Üstlerini eleştiren ya da onlara zıt görüşleri olanlar bunu kamuoyuna açıklayamazlardı. Varolan yapı dışında politik bir örgütlenme oluşturma girişimleri sonuçsuz kalmaya mahkûmdu. Eleştiride ısrarlı davranışların kesin sonucu işsizlik, en iyi durumda ise bazı ayak işlerinde çalışmaktı. Bir de bakmışsınız ruhsal bir rahatsızlığınız olduğuna ilişkin bir rapor karşınıza çıkartılabilirdi.

Sonuçla, politik tartışma ya da önemli bir reforma ilişkin ciddiye alınabilecek bir şeyler ancak parti içinde gündeme gelebilirdi. Ne var ki parti içinde açıkça, özgürce tartışma olanakları -yalnızca liderliğin kontrolü altında bir ölçüde demokrasi işletilebilirdi- pek de iyi değildi.

Sistemin yasal tek politik kurumu olan parti, kamuya açık politik etkinliklerde, diğer insanları dışta bırakacak biçimde kendi üyelerine görev veriyordu. (Böylesi politik etkinliklere katılan partili olmayan kişiler bunu ancak partinin onayıyla yapabilirlerdi.) Parti liderlerini eleştiren ya da parti çizgisiyle uyuşmadığını söyleyenlerin, böylesi etkinliklere katılmaları için davet edilmelerinin tavsiye edilmeyeceğini tahmin etmek zor olmasa gerek.

Parti içindeki demokratik denetim toplumdakinden daha fazla değildi. Demokratik merkezîyetçilik, tayin, terfi, ödül, ceza, ihraç konularında tek yetke olan yüksek parti örgenliğine tüm gücü sağlamıştı. Öte yandan parti içi tartışmaların kontrolünü elinde tutan liderlik, büyük tehlikeler göze alınmaksızın aşılamayacak sınırları da belirliyordu. Sonuçta devleti bütünüyle bir ağ gibi sarmış olan parti sıradüzeni, gerçek yönetici durumuna gelmişti. Bu yapıda sonul yetke, parti politik bürosu (Politbü-

ro)'nun elindeydi. Bütün politikalar, onun onayıyla, ona bağlı biçimde oluşuyordu.

(Eski Sovyet Adalet Bakanı V.F. Yakovlev bütün yasa tas-laklarının SBKP MK'den geçerek Politbüroca onandığını anım-sıyor: "Bu onamadan sonra hiç kimse taslaktaki bir tek satırı bi-le değiştiremezdi. Taslağın bütün içeriği, amaçları bu onamay-la yasa durumuna gelmiş olurdu. Yüksek Sovyet'e kalan yalnız-ca bunu resmileştirmekti."¹

Demokratik merkezîyetçiliğin "demokratik" yanı -parti için-deki görüş alışverişleri, tartışmalar, liderliğin seçilmesi türün-den işlemler vb.- anlamsız bir formaliteden başka bir şey de-ğildi. Lafta partinin en yüksek yetkesi MK'yle parti programını belirleyen Parti Kongresi idi. Bir dizi ara aşamayla -yerel, böl-gesel, çevresel, cumhuriyet ölçeğinde- seçilen delegeler, ger-çekte delege seçme süreci üzerindeki Politbüro'nun sıkı deneti-mi altında yalnızca onun kararlarını resmileştiriyorlardı. Siste-min nasıl işlediğini daha somut ortaya koymak için Medvedev 1970'lerin başında yayımlanan bir makaleyi örnek veriyor. Medvedev'e göre makale, parti yaşanındaki "devingenliği" açıkça ortaya koyuyor:

"Sıradan parti üyeleri, uygulamada, politik kararları belirle-me sürecinin dışındadırlar. MK'ye dek uzanan üstlerindeki par-ti örgenlerinin işleyişiyle ilgili hiçbir bilgi elde edemezler. Po-litik sorunlar parti toplantılarına nadiren gelir. Geldiklerinde de, çoğun, yüksek düzeylerde zaten karara bağlanmışlardır. Ancak bildiğimiz gibi, demokratik merkezîyetçiliğin temel ilkelerine göre karara bağlanan bir sorun bir kez daha tartışılmaz: yal-nızca uygulanır. Bu nedenle, bütün parti toplantılarında karara bağlanan sorunların, büyük bir duygusuzluk havası içinde ya-rarsız bir formalite olarak yerine getiri!mesi hiç de şaşırtıcı de-ğildir."²

1 Izvestia, 30 Haziran 1990, DIG, cilt.42, No.26.

2 Roy Medvedev, On Socialist Democracy (New York: Norton, 1975) s.11 Bkz. Özellikle 6. Bölümün -"Parti İçi Demokrasi"- tamamı.

Parti yapısının daha yüksek katlarında, özellikle de nomenklature içinde, ara sıra daha serbest tartışmalar olur ama bunlar hiçbir zaman kamuoyuna yansımaz. Delice bir girişim ya da saflığın sonucu olarak kamuoyuna yansısa bile, yüksek düzeylerdeki, özellikle de Politbüro'daki, güçlü kişilerce desteklenmedikçe bu görüşler boş yere birbirleriyle didişir dururlar. Partide iyi bir yer elde edenler parti üyelerinin fazla konuşmaması gerektiğini bilenler olurdu. Anlamı politik ya da mesleki açıdan bir unutulma olan, partideki konum yitirme tehlikesi fazla konuşmayanlar için pek geçerli değildi.

Partinin toplum üzerindeki saltık yetkesini hukuki olarak kutsallaştırma "onuru" Brejnev'e nasip oldu. 1977'de yeni Sovyet anayasası kabul edilerek "Sovyet devleti, demokratik merkezîyetçilik ilkesi üzerinde örgütlenip işler" diye ilan edildi. Parti liderliğine ülkenin politik kurumları üzerinde rakipsiz denetim olanağı sağlayan ilke, şimdi, genelde tüm topluma uygulanabilecekti.

Proleter Demokrasiye Karşı Burjuva Demokrasisi

Marxist-Leninist PD kuramı büyük ölçüde, burjuva ve proletarya demokrasileri arasında yapılan ayrıma dayanır. Bunların ikisi de sınıf diktatörlüğü olarak kabul edilir. Birincisi temelde demokrasi dışı kabul edilir, çünkü azınlığın çoğunluk üzerindeki diktatörlüğüdür. PD ise bunun tam karşıtıdır.

Lenin'in dile getirdiği gibi "Burjuva demokrasisi, Ortaçağa göre büyük bir tarihsel ilerleme olsa da, kapitalizm koşullarında her zaman sınırlı, güdük, ikiyüzlü, sahte olınayı sürdüren, zenginler için bir cennet, yoksullar içinse bir tuzak ve aldatmaca olacaktır."¹ Tersine olarak proletarya demokrasisi ise gerçek

1 Dönek Kautsky, LCW, cilt 28, s.243.

bir demokrasi olacaktır, çünkü, "o, sömürülen çoğunluğun çıkarları için sömürücü azınlığa karşı"dır.¹

Biçimsel seçimler ile kâğıt üzerindeki bireysel özgürlüklerin gerçekte burjuva diktatörlüğünü güçlendirip çoğunluğun yönetimi yanılışmasını ortaya koyduğunu öne süren Lenin, "demokratik cumhuriyetin kapitalizm için en uygun bir kabuk"² olduğunu söylüyordu. Öte yandan karşıtlarına karşı ne kadar baskı uygularsa uygulasin PD, demokratikti, çünkü o çoğunluğun çıkarları için bunları yapıyordu.

Elbette ki Lenin'in bu indirgemeci sözlerinin çoğu (bir kez şöyle demişti: "Yalnızca kapitalist köleliğin savunucuları burjuva-demokrasisini savunur."³) Bolşevikleri, iktidarlarını sağlamlaştırma mücadelesinde parlamenter düzgüleri çiğnemekle eleştiren, Kautsky'nin kişiliğinde somutlanan kişilerle yürütülen tartışmalar içinde söylenmişti. Yine de bu coşkulu sözlerin, daha geniş bir hedefi de vardı. Tüm kapitalist dünyanın hızla devrimci bir bunalım içine girdiği inancıyla Lenin, Bolşevik deneyimin çok daha genel bir anlamının olduğunu düşünüyordu. Lenin, burjuva demokrasisiyle kesin bir ideolojik kopuşla PD'nin zorunluluğunun kabul edilmesinin, devrimin olgunlaştığı her yerde sınıf mücadelesiyle doğrudan bağıntılı olduğuna inanıyordu.

Bu beklentiler boş çıktı. Ancak Lenin'in burjuva demokrasiyle ilgili zehir zemberek düşünceleriyle "baskı ve diktatörlüğe"⁴ yönelik övgüleri, Marxist-Leninist kuram üzerinde olduğu kadar SB'de ve genelde dünya komünizminde ortaya çıkan politik sistem üzerinde derin, olumsuz bir etki yaptı.

Burjuva demokrasisinin aşağılanması, özellikle kapitalist ülkelerde işçi sınıfının politik bir temel sağlaması için komünist-

1 Acil Görevler, LSW, s.424.

2 Devlet ve Devrim. LSW. s.272.

3 I.CW cilt.30 s.421.

4 Acil Görevler, LSW, p.421.

lerin çalışma yapmalarını tümüyle engelledi. Bu aşagılama yalnızca yakın bir devrim düşünö canlı tutmuyor, aynı zamanda komünist hareket içindeki aşırı sol eğilimlerle sekterliği de güçlendiriyordu. Sonuçta bu tutum, komünistlerin işçi sınıfı saflarındaki rakiplerine komünistleri eleştirme fırsatı sağlıyordu. Pek de haksız olmayan bu eleştirilerde komünistlerin demokratik hakları taktik gereği savundukları, gerçekteyse bu konuda ikiyüzlü oldukları öne sürölüyordu.

Ne var ki en büyük zararı sosyalist ölkelerin kendileri gördü. Lenin'in burjuva-demokratik düzgüleri sert biçimde bir kenara atması, proletarya demokrasisinin basitçe çoğunluğun çıkarları olarak tanımlanmasıyla birleşince, bu anlayış, parti diktatörlüğünü denetleyecek bütün kitle denetim araçlarının göz ardı edilmesini haklı kılmaya yaradı.

Bu, PD'yi "halk tarafından halkın yönetimi"¹ olarak öngören Marx'tan çok farklı bir anlayıştı. Marx'ın tersine Marxizm-Leninizm şöyle diyordu: "PD her zaman çoğunluğun diktatörlüğüdür.. Halkın çoğunluğu yanlış olarak burjuva çıkarlarını kendi çıkarları olarak tanımladığında ya da tersine proleter iktidarın kendi çıkarlarına karşıt işlediğini düşündüğünde bile bu böyledir."² Partinin işçi sınıfı çıkarlarının biricik, rakipsiz, sürekli temsilcisi olduğu varsayılan bu koşullarda -yasayla kutsansa da- demokrasi iddiaları, burjuva demokratik karşıtlardan bile daha berbat bir oyuna dönüştü.

Tipik tek adaylı seçimle işleyen tek partili sistem, olsa olsa söz konusu adayın ağıktan onanması anlamına geliyordu. Bu seçimlerden partinin bir sonuç çıkartma şansı hiç yoktu. Bütün adaylar ya parti tarafından (genelde olan buydu) ya da partinin onayıyla belirleniyordu. Bir Sovyet Marxist-Leninistin ifade ettiği gibi: "Adayların politik nitelikleriyle çalışmalarının parti

1 Fransa'da İç Savaş, MESW, s.297.

2 K.Zarodov, The Political Economy of Revolution, (Moscow: Progress 1981) s.126. (Zarodov o zamanki World Marxist Review editöryüdü.)

tarafından incelenmesi, adayların kendiliğinden aday olmaları gibi istenmeyen durumların ortaya çıkmamasına karşı özel bir önlem oluştuyordu."¹

(Bazı Doğu Avrupa ülkelerinde, köylüleri ya da diğer toplumsal tabakaları temsil eden partilere izin verilmişti. Bu partilerin çalışmalarının kabulü, KP'nin politikalarına onların seçmenleri arasından destek sağlayacaktı. Belli koşullarda bu parti liderlerinden birkaçı hükümete bile girebilirdi. Ama hiçbirisi gerçek bir güç elde edemez, bunu düşleyemezdi bile.)

Bu nedenle birkaç muhalif aday olsa da bunlar medyada yer alamaz, bütün basın-yayın devlet kontrolünde olduğu için görüşlerini kamuoyuna duyuramazdı. Bu türden kişiler, politik program ya da almaşık adayları belirlemek için örgütlü çalışma yapamazlardı. Oy verme sırasında parti görevlileri sıkı bir denetim uygular, böylece muhalif oyların kaynağını öğrenmek pek zor olmazdı.

Öte yandan görevlilerin çok az bir bölümü doğrudan seçimle belirlenirdi. Seçilenler genelde yerel konseylerin (Sovyetlerin) temsilcileriydi. Bu konseyler, yerel hükümet görevlileriyle yüksek yasama organları için delegeleri seçerlerdi. Hükümet görevlilerinin çoğu ile ekonomik işletmelerin bütün yöneticileri, müdürleri seçimle değil atamayla göreve gelirdi. Söylemeye gerek yok ki, bütün önemli devlet görevleri -hepsi partiye bağlıydı- ne genel seçimlerce ne de yasama için yapılan seçimlerce onaylanırlardı.

Hükümet, sendikalar ya da kitle örgütlerinin seçimlerle ilgili kâğıt üzerindeki tüm yetkilerinin bütünüyle bir aldatmaca olduğunu söylemeye gerek yok. En alt düzeydeki bazı ayrıncılar dışında bütün seçim görevlileri nomenklatura tarafından büyük bir özenle, en ince ayrıntısına dek kontrol edilirdi.

1 Aktaran Michael Waller, *Democratic Centralism* (Manchester University Press, 1981) s.53.

"Komünist Partimizin Sovyet seçimleriyle ilgili kampanyaların politik liderliğini yaptığı, Sovyetler'in görevlerini tanımladığı, işçi sınıfı, köylülük ile aydınların değerli temsilcilerinin halk iktidarının örgenlerine seçilmeleriyle uğraştığını herkes biliyor. Parti, bunları, sosyalist demokrasi sistemindeki yönetici ve öncü rolünün somut bir dile getirilişi, kendi yükümlülüğü olarak görüyor."¹

Marxist-Leninist "PD" anlayışı; ne işçi sınıfı ile diğer toplumsal tabakaların parti yetkesi üzerinde herhangi bir denetim uygulayabildikleri açık bir seçim süreciyle, ne de demokrasinin temel öğeleri olan serbestçe kendini dile getirme, kamuoyuna seslenme, sansürsüz bilgi elde etme ve bireysel özgürlüklerin kullanımıyla ayırt edilebilir. Kuşkusuz sayılan demokratik hakların tümü 1977 Sovyet Anayasasınca kabul ediliyor. (Bunların çoğu Stalin'in 1963 Anayasasında da vardı.) Ancak hem resmî yasal maddeler hem de toplumsal uygulama bu hakları öylesine kısıtlıyor ki nitel olarak bunlar işlevsizleşiyorlardı.

Örneğin konuşma, basın, toplanma özgürlüğü güvenceye alınmış bir hak; ancak bunlar, yalnızca Sovyet sisteminin güçlenip gelişmesine katkıda bulundukları sürece geçerli olabiliyorlar. Benzer biçimde "bilimsel, teknolojik, sanatsal yaratma özgürlükleri, ancak komünizmin inşası hedefiyle uyumlularsa"² söz konusu olabiliyorlar.

Kuşkusuz PD'de konuşma, basın, sanat, diğer ifade biçimleriyle ilgili yaygın sınırlandırmaların olduğu ortada. Bu engeller, Marxist-Leninist kuram, iktidardaki KP'ler ile uluslararası komünist hareket tarafından tekrar tekrar savunuldu, alkışlandı, yüceltildi. Basın üzerindeki Sovyet düzenlemelerine göre, bu engellerin amacı:

1 İbid, s.53.

2 Bkz. Robert Sharlet, "De-Stalinization and Soviet Constitutionalism" Stephen F.Cohen, ve Soviet Union Since Stalin (Bloomington, Ind. Indiana Univ.Press) p.102-3.

"SSCB'de sosyalist sistemin zayıflatılıp yıkılması amacıyla basının kullanılmasını, savaş kışkırtıcılığı yapmayı, ırk ya da ulus ayrımcılığı ya da ulusal nefretle şiddeti övmeyi ülkenin güvenliğine, savunma yeteneklerine, kamu düzenine zarar vermeyi, halkın sağlığını korumayı, genel ahlakın gerekleriyle bağdaşmayan yayınlar yapmayı..."¹ önlemekmiş.

Bu sınırlandırmaları açıkça ortaya koymak için Marxist-Leninistlerin sık sık altını çizdikleri savaş kışkırtıcılığı ile ırkçı propagandayla ilgili yasakları alalım. Ne var ki bu yüzeysel okuma, buradaki asıl amacın gerçek ya da gizil politik muhaliflerin sesini kısmak olduğunu gölgeleyebilir. Oysa bu terimler Stalin döneminden bu yana karşı-devrimci anlamında kullanılır. Bir Sovyet gazetesi bunu açıkça dile getirir:

"'Muhalefet' için özgürlük isteme, çok farklı bir konudur. Sorun şudur: Devrim, karşı-devrimcilere özgürlük tanıyacak mı? 'İfade özgürlüğü' reddediliyor yaygalarının asıl konuyu gölgelemesine izin verilemez. Kimin için, nelerden söz edenler için reddediliyor? 'Evrensel demokrasi'yle ilgili sözlerle sığınmaksızın, ikiye bölme yapmaksızın, açık açık ve yüksek sesle söyleyebiliriz ki, sosyalist demokrasiyle komünist insancılığın en önemli özelliklerinden birisi, milyonlarca insanın mutluluğu adına, dünya tarihinin ona verdiği bir hakka dayanarak, PD, karşı-devrimcilerin özgürlüklerini ortadan kaldırmıştır."²

Kanatlı sözler bir yana, SB'de diktatörlüğe karşı olanlara baskı uygulandı mı? Bu sorunun yanıtı besbelli ki ortadadır. SBKP-MK çoğunluğu tarafından göreve getirilen Stalin'den, kapalı kapılar ardında göreve getirilen Brejnev'e kadar Sovyet yönetimleri, diğer komünistlerle sosyalizm taraftarlarına PD'yi uyguladılar. Parti ile devlet görevlilerini eleştirenler, hükümet

1 Vladimir Alekseyevich Boldyrev, SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı 'Devlet Sırlarını Koruma Bölümü' yöneticisi Izvestia, 3 Kasım 1988. DİG'de yeniden basım tarihi 30 Kasım 1988, s.1.

2 Aktaran Roy Medvedev, On Socialist Democracy, s.44.

politikalarına karşı çıkanlar (örneğin Afganistan savaşına ya da Çekoslovakya'nın işgaline...) özellikle Rus olmayan halklar arasında milliyetçiliği savunanlar, resmi hükümet açıklamalarıyla çelişen bilgiler açıklayanlar vb. bütün bu insanlar baskıya uğradılar. Kuşkusuz bazı tartışmalar, eleştiriler, görüş çatışmaları medyada görülebiliyordu. Bütün kamu iletişim araçları üzerindeki parti kontrolü sürdükçe, savcılar, yargıçlar, jürinin parti eleştirileri karşısında eli kolu bağlı oldukça, tüm "hakların" ortadan kalkacağı açıktı.

Bu düzenlemeleri haklı kılmak için ortaya atılan "çoğunluğun yönetimi" ilkesine gelince yorumcu Fyodor Burlatsky geçmişe bakarak şöyle diyor:

"Demokrasiyi çoğunluğun haklarını dile getiren kararlar alma olarak anlıyoruz. Ancak demokrasiyi hiç kimsenin, hatta devletin bile çiğneyemeyeceği bireyin hakları olarak görmüyoruz. Evrensel eşitlik düşünüyü kovalarken özgürlüğü buna feda ediyoruz. Çoğunluğun iradesi azınlığın haklarını baskı altında tutuyor; devlet bireyi eziyor."¹

Şu anda Sovyet sisteminin gerçekten bir çoğunluk yönetimi olup olmadığı sorununu bir yana bırakalım. Yine de böylesi bir demokrasi anlayışının doyurucu olmadığı ortada. Almaşık bilgi kaynakları, karşıt politik düşüncelerle eleştiri olmaksızın yetkelerin baskısı olmadan da -bu arada varolan baskıyı yasal olarak güçlendiren muhalif düşünceleri savunanlara yönelik ekonomik cezaları unutmayalım- çoğunluğun resmi politikaları desteklemesinde şaşılacak bir şey olmadığı gibi bu destek demokrasinin açık bir göstergesi de sayılamaz.

Ünlü tartışmasında Lenin, Kautsky'e demokrasiye sınıfsal olmayan bir açıdan yaklaştığı için verip veriştiirmişti: "Kautsky, şu sorunu ortaya koymayı unutmuş: *Hangi sınıf için demokrasi?*"² Ne yazık ki Lenin de bilinçli bir politik muhalefet

1 Soviet Life.

2 Dönek Kautsky, LCW, cilt 28, s.249.

ya da eleştirinin, hemen işçi-sınıfı karşıtı bilinçli -ya da bilinçsiz- bir saldırı olarak tanımlanmasının iktidarın kötüye kullanılmasına yol açacağını "unutmuştu"! PD'nin "günümüzde varolan sosyalizm"deki yorumu, her zaman, iktidardaki KP'ye, belirlenen sınırların ötesindeki her muhalefet girişimini "sınıf düşmanlığı"nın bir ifadesi olarak görme olanağını vermişti. Söylemeye gerek yok ki bu sınırlar, resmi ideolojiyle politikanın ötesine geçemezdi.

Komünist yetkeler için, yasal sistemi, kendi politik hatta kişisel amaçları için yönlendirmenin son derece kolay olduğu bir gerçekti. Stalin bile 1930'larm yılığısı için kendisine yasal kılıflar aramıştı. Ardılları kan banyosuna son verdiler ama PD'nin sağladığı denetimsiz toplumsal kontrol mekanizmaları onlara her türden yönetim tuzağını bol bol sunuyordu. Kuşkusuz Sovyet liderleri, eleştirileri susturmanın, politik muhalifleri ortadan kaldırmanın, gayri memnunları sürgüne yollayıp kendilerini korumanın -özellikle nomenklaturanın ayrıcalıklarını güvence altına almak oldukça önemliydi- yollarını arayan ilk ve tek yetke değillerdi. Ancak sivil toplumu ya da bireysel hakları temsil eden hiçbir politik güç, bu amaçlara ulaşmak için gerekli yasal yapıyı kendisi için bu kadar uygun bir duruma getirememişti. Bu nedenle sistemin savunucuları, politik muhalifler üzerine uygulanan baskıların, yasaların uygulanmasının, suçlarla mücadele edilmesinin doğal sonuçları olduklarını öne sürebiliyorlardı. Onlardan birisi şöyle diyordu:

"SB'de komünist ideolojiyle çatışan görüşlere sahip insanlar var. Ayrıca açıkça Sovyet karşıtı, sosyalizm muhalifi olanlar da var. Bunlardan bazıları kendilerini mahkeme karşısında buluyorlar, ancak bu, görüşleri nedeniyle değil, eylemleri yasaları çiğnediği için oluyor... Toplumsal sistemle Sovyet devletine karşı güvensizlik yaratacak yanlış haberleri bilinçli olarak yayan, ülkemizdeki toplumsal politik sistemi zayıflatmaya ya da

yıkmaya yönelik eylemler yasal cezalarla karşılaşabilir... Sovyet devleti, ideolojik yıkıcılıktan kaynaklanan eylemlere karşı kendisini savunmak için bir dizi koruyucu önlem almak zorunda kaldı... Yasalarımız, genelde topluma karşı sürdürülen kara çalmaları -toplumsal kara çalmaları- bir kişiye yapılan kara çalmalar gibi ele almaktadır."¹

Bu yasal düzenlemelere karşı kovuşturmaya uğrayan Sovyet vatandaşlarının "suçları" arasında şunlar vardı: "Sovyet karşıtı" olduğu düşünülen kitapları, dergileri elinde bulundurup okumak, sergilenmesi, basılması yasaklanmış Sovyet sanatçılarının yapıtlarını sahneye koyma, politik eleştiride bulunanların psikiyatri hastanelerine kapatılmasını eleştirmek. 1985'ten sonra Sovyet basını böylesi davalarla fazlasıyla karşılaştı. Bunların çoğu mahkeme kayıtlarında belgelenmiş durumda. Bizim bulduğumuz bu tür örneklerden biri A. P. Churganov adlı bir kişiyle ilgili. Churganov, Sovyet tarihçi Roy Medvedev'in kitaplarını okuduğu için 6 yıl hapis cezasına mahkûm olmuş.² Bir diğer olayda Kiev'den S.B. Khemelevsky KGB'ce izlenmiş, sonunda resmi olarak övülen oyun ve romanları eleştirdiği, bu eleştirileri yazılı hale getirdiği için üç yıl hapis cezası almış. Polis müfettişlerine karşı da düşüncelerini savunan Khemelevsky bir psikiyatri kliniğinde gözlem altına alınmıştı, çünkü savunmasında "yaptığı derlemeyi Sovyet toplumunun çağdaşlaşması için hazırladığını"³ söylemişti.

1 Pravda, 20 Şubat 1976, PA'da bütünüyle yeniden basıldı. Aralık 1976, Alıntı s.44'te yer alıyor.

2 New Times, No.40, 1989, s.32.

3 MN, 28 Mayıs 1989. Bkz. DIG (No.20, 1987, p.8-9)'deki çeşitli Sovyet mahkeme zabıtları. Politik muhaliflere ruhsal açıdan hasta işlemi yapılmasıyla ilgili uygulamalar için özellikle Sovyet ruh doktoru Mikhail Buyaov'un makalesine bakılabilir. Uchitelskaya Gazeta, 19 Kasım 1988. Alıntılar New York Times'ın 22 Kasım 1988 tarihli sayısından. Ayrıca bkz. Vyacheslav Bakhmin, "Looking into Psychiatric Wards", New Times, No: 37, 1990, Natalya Gevorkyan, "In the Madhouse", MN, no.49, 1991.

Politik ve sivil özgürlükler alanında, bireyin yasal haklarının korunmasıyla ilgili resmi sözlerle PD koşullarındaki adalet sisteminin gerçek uygulamaları arasında aşılabilir bir uçurum vardı. Hakların korunmasının ilk koşulu bağımsız bir yargı olmak durumundayken, böyle bir kavram -devlet kararlarıyla parti politikalarına karşı gizli bir karşı koyma olanağı içereceğinden- parti-devlet aygıtının sınırsız yetkesine karşı bir meydan okuma olarak algılanıyordu. Bu adalet sisteminde yedi yıl görev yapan eski bir yargıç şöyle diyor: "Herkes -polis, savcı, yargıç vb.- için geçerli genel ilke, hepimizin yasayı uygulayan çalışma arkadaşları olduğumuz idi."¹

Bireylerin farklı eğilimleri bir yana Sovyet mahkeme sistemi bu ilkeye uygun düzenlenmişti. Yalnızca Gorbaçov hukuk sistemini demokratikleştirdikten sonra, "masumiyet ilkesi" ya da yasadışı yollarla elde edilen kanıtlarla itirafların kabul edilmemesi gibi kavramlar hukuk yapısına girebildi. Ondan önce 1930'ların sonundaki ünlü yargılamaların acımasız savcısı Andrei Vishinsky'nin biçimlendirdiği anlayış geçerliydi. Vishinsky'e göre "masumiyet ilkesi" bir burjuva kavramdı, oysa sanıkların itirafları "kendiliğinden, doğal, en önemli kanıtlardı."²

Stalin'in ölümünden 15, Moskova yargılanmalarının üzerinden 30 yıl geçtikten sonra bile, "masumiyet ilkesi", Sovyet hukukunda kuşkuyla bir kavram olarak görülüyordu. Hukukçu William E. Butler araştırmacı M.S. Strogovich'in 1981'deki kitabından Sovyet ceza davalarının gelişimine ilişkin bir alıntı yaparak şöyle diyor: "Varolan ceza davalarının yürütülmesinde, ayrı bir hukuk düzgüsü olarak masumiyet ilkesi formülünün geçerli olabileceği bir zeminin bulunduğunu öne sürebiliriz."

1 Dimitri I.Plushkov, Muhabir Steven Erlanger'in yaptığı röportaj, New York Times, 11 Mayıs 1992.

2 Aktaran Abraham Brumberg, Chronicle of a Revolution (New York: Pantheon, 1990) s.244. Vishinsky'nin yorumları bu kitaptan alındı. The Theory of Legal Evidence in Soviet Law.

Bu tümce kitap basıldıktan sonra da fark edilmemişti. Daha sonra SBKP MK üyelerinden birisinin ısrarları sonunda kitap toplatıldı, söz konusu bölüm çıkartıldı. Kitap ancak yeni bir imzayla basılabildi."¹

Yine de bütün bunlar, Sovyet ceza sisteminin -özellikle Stalin sonrası dönemde- tümüyle uyduruk bir sistem olduğu anlamına gelmiyor. Gerçek suçlar söz konusu olduğunda hiç kuşkusuz cezalandırma süreci oldukça uygun biçimlerde karara bağlanıyordu. Ancak sistemle iç içe geçmiş bazı uygulamalar hukuk sistemini genel yapıyla bütünleştirmişti. Özel davalarda istenen hükümlerin çıkması için parti görevlileri "telefon dinleme" vb. yargıçlara sunuyorlardı. Parti kararıyla görevlerinden atılan kişilerin davaları sağlıklı görülemiyordu, partinin suçladığı sanıkların yasal hakları yetersizdi, suçlu oldukları varsayılıyordu, savunma avukatları hem yetersiz hem de elleri kolları bağlıydı, davayı basının izlemesi yasaktı.

Sovyet mahkeme sisteminde beraat kararlarının çok az olması şaşırtıcı değil. Kuşkusuz bu durum, polisle savcıların yalnızca çok somut olaylarda mahkeme açma konusundaki tutumlarına bağlı. Izvestia'da yer alan bir incelemede muhabire şu görüş söyleniyor:

"Beraat mı? Bu, açıkça bir insanın boş yere yargılandığının kabul edilmesi anlamına gelmez mi? Bu, politik bir yanlış, olağanüstü bir olaydır; 'devlet örgenleri'nin yetkesini azaltan, istenmeyen bir sansasyon demektir."²

PD'nin Eleştirisi

Lenin'in "sosyalizme geçiş yasal olmayan yöntemlerle olacaktır" varsayımıyla onun PD anlayışını birbirinden ayıramaz-

1 Ibid. S.86.

2 Izvestia, 13 temmuz 1990, DIG, 15 Ağustos 1990.

sınız. Bu koşullarda devrimcilere, yeni rejimi devirmek isteyen eski yönetici sınıfların politik temsilcilerine karşı baskı uygulamanın dışında pek bir seçenek kalmıyor. Aynı biçimde yeni rejim, iktidardan devrilenlerin kolaylıkla eski duruma dönülecek bir ortam yaratmalarına olanak tanıyan, devrimden hemen sonra ortaya çıkan karmaşık dönemde, muhaliflerin at oynatmalarına izin vermemek için sıkı bir kontrol uygulamak zorundadır.

Ayrıca varolan bütün güç odaklarını dağıtıp yerlerine işçi sınıfının yeni araçlarını geçiren böylesi bir devrimin eski iktidar mekanizmalarını kullanamayacağı da açıktır. Bu yeni araçlar... yeni yapılar, tam olarak söylemek gerekirse, PD biçimleri olacaktır.

Yalnızca devrim öncesi Rusyası değil, I. Dünya Savaşı öncesinin genel kapitalist dünyası da göz önünde tutulduğunda, Lenin'in PD Marxizmin "denek taşıdır" görüşünde ısrar etmesini anlamak zor değil. 20. yüzyıldaki diğer devrim deneylerinin böylesi bir ısrarı doğrulayıp doğrulamadıkları ayrı bir tartışma konusudur.

Kapitalizmden sosyalizme geçişin, bir üretim biçiminden diğere hızla geçilerek sağlanacağını öngören eski görüş giderek daha olanaksız bir duruma geliyor. Dolayısıyla politik ve ekonomik iktidar biçimleriyle geçiş olanaklarının olup olmayacağı tartışılabilir. (Böylesi bir süreç bugün Güney Afrika'da yaşanıyor.) Bu olasılık, düşünüldüğünde, özgürlükle ilgili gerginliklerin, yasadışı mücadele biçimlerinin olacağı bir geçiş biçimi düşlemeye gerek olmadığı açıktır. Ancak bu gerginliklerin, örneğin, karma bir mülkiyet ilişkileri ortamında çözümünü farklı bir iktidar biçimi ortaya koyacağı gibi iktidarın paylaşılması da PD'nin ortadan kalktığı anlamına gelmez.

Lenin'in döneminde böylesi bir olasılık elbette ki olanaksız görünüyordu. (Marx, İngiltere ile ABD için barışçıl geçişin

olanaklı olabileceğini düşünmüştü. Ancak Lenin'in işaret ettiği gibi: "Henüz tekelci kapitalizmin varolmadığı o dönemde İngiltere ile ABD'de askeri bir klik yoktu; *oysa bugün var* ve bu klik burjuva devlet makinesinin en önemli ögesi durumunda."¹ Ne var ki bugün Lenin'e göre uygun olmayan bir diktatörlük biçiminin gelişme şansını sosyalistlerin denememeleri için hiçbir neden yok.

Öte yandan devrimci dönemin hemen ardından gelen diktatörce bir yönetimin gerekliliği, gerçekte Marxist-Leninist PD kuramının özü değil. Gördüğümüz gibi doktrinin asıl ilgisi, sosyalist inşa sürecinde, bütün bir sosyalizm döneminin tamamında geçerli iktidarın doğasına yönelik Marxist-Leninist PD anlayışının temel özelliği asıl bu koşullarda ortaya çıkıyor.

Alaysamalı olan şu ki, SB ile Doğu Avrupa ülkelerinde bu yönetim sistemi çökerken, iktidardaki KP'lerinin bütün politik muhalefet olanaklarını ortadan kaldırıp kendilerinin saltık iktidarını sağlamayı başarmalarının bir Pirüs zaferi olduğu ortaya çıktı. Diktatörce yetkenin uygulanması 1930'larda sanayileşmeye belli bir atılım sağlamış olabilir -elbette bu, aynı zamanda partinin egemenliğini sürekli üreten bir nimetti- ama uzun dönemde bu baskı sosyalist tasarının yerle bir olmasına hizmet etti. Neden böyle oldu?

İşçi Sınıfının İşlevsizleşmesi

İşin başında Marxist-Leninist PD anlayışı sınıfsal terimlerle söylenirse sosyalist toplumun temeli olan gücü -işçi sınıfımışlevsizleştirip nesneleştirdi. PD'nin haklı kılınması, onun işçi sınıfının çıkarlarına hizmet eden bir yönetim olduğu savıydı. Ancak can alıcı soru şuydu: Belli bir anda bu çıkarların neler olduğuna kim karar veriyordu?

¹ Dönek Kautsky, LCW cilt 28, s.108.

Marxist-Leninist anlayışta bunun tek bir yanıtı vardı: Parti. Ancak böyle olduğu iddia edilse de parti her şeyi bilemezdi; daha da önemlisi partinin uyguladığı diktatörlüğün doğası sürekli olarak yönetimin aldığı baskı kararlarının, adlarına yönetim sürdürülenlerin çıkarlarıyla uzlaştırılmasını gerektiriyordu. Özellikle ekonomik açıdan görece geri bir toplumda, iktidar ayrıcalıklarının ortadan kaldırılamayacak bir ideolojik gerilim yaratması kaçınılmazdır. Sonuçta, partinin iktidar tekeli -bütün ekonomik işler kadar toplumsal, kültürel etkinliklerin de devletçe örgütlenip akçalandırıldığı bir sistemde yetke uygulamanın sınırlarının ne kadar büyüyeceği ortadadır- kaçınılmaz olarak toplumun üzerinde yükselen bir toplumsal tabaka yarattığı gibi, bu tabaka toplumun denetiminden de kurtuldu.

Bu ayrıcalıklı konumun sonucunda parti sıradüzeni sürekli olarak işçi sınıfının çıkarlarından oldukça farklı "çıkarlar" geliştirmeye başladı. Böylesi büyük bir iktidar yoğunlaşmasına eşlik eden küçükü büyüklü çürüme örneklerinin ötesine geçmemiz gerekiyor. Kendi yetkesini zayıflatabilecek eleştirilerle yaratıcı bir biçimde mücadele etme yerine kendisine bağlı olanları ödüllendiren bir kültür yaratan parti liderliği asıl üzerinde durulması gereken olgudur.

Bu gelişme, doğallıkla, partinin sosyalist topluma öncülük edebilecek biricik düzenek olduğunu öne süren bir ideoloji doğurdu. Sonuçta sosyalizme yürüyüşle sınırsız komünist yönetim tümüyle birbiriyle özdeşleştirildi. Bu anlayışın, apaçık sırtan nomenklaturayı kollama özelliği bir yana, parti politikasına -hatta parti yönetimine- karşı çıkanlar, onunla uzlaşmayanlar, onu eleştirenler aynı zamanda işçi sınıfı çıkarları ya da sosyalizmle çatışan kişiler olmak zorunda değillerdi. Tam tersine; bütün iktidar gücünün toplum üzerinde yükselen... toplumun denetimi dışında bir yönetici tabakanın elinde olduğu bir devlette, işçi sınıfının gerçek çıkarlarını resmi kurumlardan çok muhalefetin dile getirmesi daha olasıydı.

Dahası, parti yönetimini ayakta tutan Marxizm-Leninizm, halkın ya da işçi sınıfının çoğunluğu partinin politikalarını değiştirmek istese bile, parti liderlerini değiştirmek ya da diğer toplumsal güçleri iktidara ortak etme gücünden yoksundu. Aslında bu, PD koşullarında her ülkede oynanan seçim oyununun altında yatan nedendi. SB komünistleri, komünist yönetimlerin tehdit altında olduğu ülkelerin iç işlerine karışma haklarının olduğunu da aynı biçimde haklı göstermeye çalışıyorlardı. Sonuçta parti üzerinde denetim uygulamak için kitlelerin -ayaklanmadan başka- hiçbir olanakları yoktu. Demokratik, barışçıl, toplumsal bakımdan meşru yollarla iktidara yeni politik güçlerin gelmesine izin veren yasal bir yapı olmaksızın bütün politik ayrılıkların kolaylıkla toplumsal patlamalara evrilmesi olanaklıdır, bu nedenle, baskıcı yönetim biçimleriyle "partinin her şeyin en iyisini bileceği" anlayışı giderek güçlendirilmeye çalışıldı.

Ek olarak partinin kendisi de demokratik bir çizgi izlemiyordu. Partinin halkla sürdürdüğü ilişkinin aynısı parti liderleri ile parti üyeleri arasında vardı. Özellikle demokratik merkezizetçilik partiye devlette tekeli bir güç olanağı sağlamıştı. Parti yaşamının her alanında kontrol sürdürmede parti liderliği pek zorlukla karşılaşmıyor, yalnızca kendi uygun bulduğu değişikliklerin olmasını kolaylıkla sağlayabiliyordu. Sonuçta başlangıçta parti diktatörlüğü biçiminde düşünülen PD, gerçekte, kapalı kapılar ardında süren bir iktidar mücadelesiyle politikaları önünde sonunda belirleyen politbüro diktatörlüğüne dönüştü. Böylece kamuoyu, ülkedeki gerçek politik mücadelelerden habersiz bir duruma gelirken, kitleler iyiden iyiye politik haklardan yoksun kaldı.

Sonuçla Marxizm-Leninizmin proletarya demokrasisi anlayışı, sınırlı bir insan hakları anlayışı üzerinde yükselir. "Günümüzde varolan sosyalizm" savunucuları sürekli olarak iş gü-

vencesi, çok ucuz (ya da bedava) konut, sağlık, eğitim olanaklarından söz ederken, bireysel politik hakların, özgürlüklerin olmadığı es geçildi. Böylelikle sistemin dalkavukçuluğa olan doğal eğilimi -toplumsal yapıdaki katı bir sıradüzen içinde tekelci bir iktidar odağı olduğunda bu sonuç doğaldır- açık tartışma, kamuoyu baskısı, basın denetimi, örgütlü protesto vb. olmadığı için denetimsiz bir duruma ulaştı.

Kapalı Bir Toplum

Birçok sosyalist, sosyalist toplumun her türden kapitalist toplumdan daha çok açık, çok daha demokratik olduğuna inanır. Burjuva toplumda kâğıt üzerinde özgürlükler tanınmış olsa da, zenginliğin gücü -hem pazar hem de politikacıların, düşünce üreten ideologların etkileri yoluyla- bu hakların kullanılıp kullanılmamasını belirler. Bu nedenle zenginliğin gücünü kırarak ortadan kaldıran sosyalizm geniş halk yığınlarına görülmemiş bir demokratik kontrol olanağıyla politik özgürlükler sağlayacaktır.

Ne var ki PD'nin en olumsuz, en zarar verici özelliklerinden birisi bu beklentilerin gerçekleşmemesi olmuştur. Bunun yerine; partinin toplumdaki kendi konumunu tehdit ettiğini düşündüğün her eleştiriye, her görüşü boğmaya çalıştığı; parti yönetimine... parti politikasına karşı çıkanların sıkı bir biçimde denetlendiği, bilgilerin, haberlerin akışının kontrol edildiği; bilim, sanat vb. üzerinde katı ideolojik yaptırımların uygulandığı; entelektüel etkinliklerin, yapıcı tartışmaların engellendiği kapalı bir toplum ortaya çıktı.

Büyük bir olasılıkla dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir yönetici grup, toplumun politik gündemini bu ölçüde belirlemeye çalışıp kamuoyundaki tartışmaları yönlendirecek bilgileri bu ölçüde denetlemeye çalışmamıştır. Burjuva toplumda bu, zenginli-

ğin iktidarı aracılığıyla yapılıyor. Dolayısıyla yönetici sınıflar arasında önemli çatışmalar olanaklı olabiliyor, bu da sınırlı ölçüde serbest tartışmalara izin veriyor. Oysa PD, buyrukçu araçlarıyla öylesine bir denetim uyguluyor ki, resmi açıklamaların dışında hiçbir tartışmaya yer bırakmıyor.

1981'deki 26. SBKP Kongresi'nde okuduğu raporun çarpıcı bir bölümünde Brejnev, kitle iletişim araçlarının işleviyle ilgili parti görüşünü ortaya koyarken örtük biçimde yapılanları da ortaya seriyor. Brejnev, Sovyet gazeteleriyle dergilerinin 380 milyonluk tirajından, 75 milyon televizyon alıcısından hoşnutlukla söz ederek şöyle diyor: "Bu, on milyonlarca ailenin parti politikasının gerekli gördüğü açıklamalarla yeni bilgileri edinebildikleri anlamına geliyor."¹

Yine de Brejnev, partinin ideolojik çalışmalarının daha büyük bir denetim gerektirdiğini de kabul ediyor:

"Propaganda duyarlı konulardan sakınmamalı, zorlu sorunları dile getirmekten çekinmemeli... İdeolojik eğitim canlı, ilginç bir biçimde sürdürülmeli, basmakalıp deyişlerden, hazır ölçünlü formüllerden uzak durulmalıdır. Düşüncesizce, bürokratik bir dille konuşulduğunda somut gerçeklikler, güncel olaylar yerine genel laflardan söz edildiğinde, Sovyet vatandaşları radyosunu ya da televizyonunu kapatıp gazetesini bir kenara atacaktır."²

26. Kongre bu konuyla ilgili tek örnek değil. Parti propagandasının etkinleştirilmesi çağrısı, böylesi toplumlarda sürekli bir gerekliliktir. (Brejnev gerçekte, ABD'de coca-cola üreticilerinin güzel sanatlarla işlenmiş incelikli televizyon reklamlarıyla uyandırdıkları beğenin sosyalist benzerlerini üretecek daha iyi tekniklerin peşindeydi.) Ancak partinin ideolojik hegemonyası -bürokratik azınlığın kendi çıkarlarını koruma yeteneğinde

1 SBKP 26. Kongre Belge ve Kararları (Moskova: Novosti, 1981) s.97.

2 İbid. s.98.

olduğunu söylemeye gerek yok- hem bilgi akışında tekелci bir konum hem de bilginin yayılmasında özenli bir yönlendirme gerektiriyordu.

Buradaki alaysama apaçık görülüyor. Yalnızca resmi görüşlerin yayılmasıyla partiyi her sorunda biricik yetkili kılma, sonuçta PD'nin proletaryayı edilgin kıldığı bir ortama yol açtı.

Aynı anda toplumda ideolojik saflığın sağlanması, devletin bürokratik yanını görülmemiş ölçülere çıkarttı. Sansürün uygulanmasıyla bilgi akışı üzerindeki kontrol, yalnızca kabul edilmeyenleri yasaklamakla yetinmeyen, aynı anda bütün basını yönlendiren, sansür eden, denetleyen bir ideolojik denetçiliğe* gerek duyuyordu. Doğallıkla bürokrasinin içgüdüsel kendini koruma tavrı bu görevlilerin görevlerini yerine getirmeleri için gerekli uygun bir ilkeyle bütünleşti: Güvenlik, kaygı duymaktan daha iyidir!

Resmi bir denetime olan gereklilik bir ölçüde kabul edilebilir. Medvedev sistemin nasıl işlediğini şöyle anlatıyor:

"Sansürcünün yasaklayamayacağı ya da yanlış yorumlayacağı hiçbir şey olamaz. Eski bir köryargının akılcı bir eleştirisi, 'revizyonizm' ya da 'ideolojik bir sabotaj' olarak değerlendirilebilir; dürüst bir tarihsel inceleme 'kara çalmacılık' olarak suçlanabilir; özgün bir roman ya da öykü 'Sovyet karşıtı' ya da 'ideolojik açıdan zararlı' olduğu için reddedilebilir; klasik sanat yapıtları 'pornografi' diye tanımlanıp yasaklanabilir; fizik, kimya, gökbilim, yaşambilimle ilgili bilimsel bir çalışma 'düşünceci' ya da 'düzmece-bilim' diye yaftalanabilir; bir hükümet kurumu ya da bir liderin eleştirilmesi bozgunculuk olarak tanımlanabilir; sosyalist toplumun iyileştirilmesi için yapılan içten bir çağrı sosyalizmi yıkmaya yönelik 'örtülü' bir çağrı olarak görülebilir."¹

* Watch-dogs: Bekçi Köpeği (ç.n.).

1 Medvedev, On Socialist Democracy, s.169.

Bütün bu baskıcı düzenlemeler, uzun dönemde bir kendini kandırmaya dönüşerek kamuoyundaki bağımsız etkinlikleri tümüyle ortadan kaldırdı. Parti-Devlet aygıtının denetimiyle izin vermesi olmaksızın böyle bir toplumda hiçbir şeyin yapılması yasağı ortadadır. Kuşkusuz birçok örgütlenme vardı: Bilimsel ... mesleki dernekler, sendikalar, toplumsal kulüpler, spor dernekleri, amatör uğraş kulüpleri, tartışma... dayanışma toplulukları, okul aile birlikleri, özel okullar, kültür... yaşatma dernekleri, çeşitli (emekliler, kadınlar, gençler, homoseksüeller) toplumsal grupların birleştikleri örgütlenmeler vb. Ancak bunların hiçbirisi hükümet/partinin denetiminden, kontrolünden bağımsız çalışma yürütemezdi. Dolayısıyla toplumda, bağımsız çıkarların dile getirileceği, savunulacağı yasal ya da yarı yasal hiçbir olanak yoktu; resmi görüşlere aykırı düşünceler bu nedenle kolaylıkla gerekli çevrelere ulaşabiliyordu.

Bilim, Sanat Üzerindeki Etki

"Günümüzde varolan sosyalizm"de görülen ideolojik denetimle bilgi akışı üzerindeki kontrol bilimde, sanatta, akademik uğraşlarda olağanüstü boyutlara ulaşmıştı. Bilimsel-teknolojik devrimin uygulayımında, geliştirilmesinde SB'nin geri kalmasının temel nedeni buna bağlanıyordu. Bilginin dağılımını, özümsemesini, elde edilmesini sağlayan araçların gelişimiyle üretici güçlerin hızla gelişmesi arasında ayrılmaz bir bağıntı olduğunu tarihsel gelişim ortaya koyuyor. Özellikle bilim, diğer alanlardan çok daha fazla biçimde, bilgilerin, düşünsel kurulumların, düşüncelerin özgürce değişimini gerektiriyor.

İdeolojik ölçütlerle düşüncelerin, araştırmaların, ulaşılan sonuçların sansür edilmesi, kolaylıkla yeniliklerin, yaratıcılığın, eleştireliliğin boğulmasına neden olan bilimsel kurumların başına birilerinin çöreklenmesine yol açıyor. Nitekim bazı Sov-

yet biliminsanları, Çernobil'deki nükleer reaktörlerdeki yapısal yetersizliklerin ya da birçok çevre felaketine yol açan planlama hatalarının merkezi planlama bakanlıklarından kaynaklandığının farkında olmuş olmalılar.

Aynı biçimde, bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerle bilgisayar kültürü açısından çok geri olan sıradan Sovyet vatandaşının durumunun, düşüncelerin denetimsiz biçimde değiş tokuş edilmesinden korku duyan Sovyet yaklaşımıyla ne ölçüde ilgili olduğunu da sorgulamak gerekir. ABD'de bilgi çağının gereklerine uyabilecek yeni bir kuşağın oluşumu 1970'lerde, 1980'lerde ABD ile SB arasındaki emek verimliliği farkının oluşmasındaki temel etmendi.

Sanat üzerinde sıkı kontrol uygulayan bir sistem olarak PD bir ayrıncı değildi. 1920'lerde partinin sanat üzerinde baskı uygulama olanakları son derece sınırlıydı. Açıkça Sovyet karşıtı, karşı devrimci sanat yapılabiliyordu. 1925'te bir parti MK kararı; yazın konularında "hoşgörü, özen, büyük beceri" gösterilmesi çağrısı yapıyor, yazınla ilgili konularda yeteneksiz *buyrukçu müdahalelerden*, amatörce komünist yarı-yazınsal iddialardan uzak durulmasını, yasakçı yazınsal emirlerin önlenmesinin gerekliliğini vurguluyordu.¹

Bu karar, Rusya'da devrim sonrası ortaya çıkan kültür patlamasına savaş açan proletkült (Proleter Kültürel, Eğitimsel Örgütlenme) ile diğer aşırı Bolşevik militan tutumlara bir yanıtı. Avrupa'daki "modernizm" dalgasından etkilenen bu kültür patlamasını aralarında devrimin coşkulu savunucularının da bulunduğu sanatçılar, entelektüeller gerçekleştiriyordu. Bu çalışmaları, "emekçi halkı zehirleyen"² çalışmalar olarak değerlendiren Proletkült savunucuları, devrimin yalnızca proletaryaya hizmet eden sanata izin vermesi gerektiğine inanıyorlardı.

1 Ibid. s.174.

2 Ibid. s.188.

1917'den 1929'a kadar (eğitim ile sanat alanlarında) aydınlanmacı bir komiser* olan Anatoly Lunacharsky, o dönemde partinin izin verdiği sınırların altını şöyle çiziyordu:

"Besleyici, farklılıkları dile getirici bir yazına gereksinmemiz var. Açıktır ki sansür doğrudan karşı-devrimci çalışmalara izin veremez. Ama bunun dışında, kitap pazarına girebilecek her yetenek serbest olmalıdır. Büyük ülkemizdeki tüm tabakaların, toplulukların sözcüsü olabilecek böylesine geniş bir yazına sahip olduğumuzda, ancak o zaman hem farklı toplulukların temsilcileri olarak bu yazarların nesnel değerlendirmelerine hem de çeşitli görüş açılarından gerçekliklerimizle ilgili nesnel gözlemlere sahip olabileceğiz."¹

Sanatla ilgili bu görece özgürlükçü hava 1930'ların başındaki Stalin'in "Büyük Dönüşüm"üyle birlikte ansızın ortadan yok oldu. Stalin'in "sosyalist inşa" anlayışının savaş komünizmi döneminden ödünç alınması gibi partinin sanata yönelik yeni yaklaşımı da proletkült hareketinin acımasız suçlamalarından ödünç alındı. Sınırsız ifade özgürlüğüyle ilgili korkular toplum mühendisliğiyle ilgili komünist eğilimle birleşince parti sanatsal üretimde izlenecek yeni bir Marxist-Leninist ilke belirledi: Sosyalist gerçekçilik.

Marxist-Leninist kurama göre "bilimsel sosyalizm, sanatın, yaşama gerçekçi bir açıdan yaklaşmasını talep ederdi." Oysa geleneksel gerçekçilik "durumların olduğu gibi gerçeğe uygun yeniden yaratımını sınırladığı"² için bu görevi yerine getiremezdi. Marxizm-Leninizmin istediği şeydu: "Devrimci gelişme içindeki gerçeklik."³ Böylesi bir hedefe ulaşmak için sosyalist sanatçı tarihin akışını bilmeliydi. Yalnızca tarihte neler ol-

* Bakan (ç.n.)

1 Roy Medvedev, *Let History Judge*, (New York: Columbia Univ. Press, 1989) s.832.

2 *Socialist Realism in Literature and Art* (Moscow: Progress, 1971) s.162.

3 Yazarlar Birliği kararlarından aktaran Medvedev, *On Socialist Democracy*, s.175.

duğunu değil, gelmekte olan kadar gelecekte olacak olanları da bilmeliydi. Bu nedenle sosyalist gerçekçilik, hem sanattan hem de sanatçıdan "yaratma yönetiminin temeline Marxist-Leninist bakış açısını yerleştirmesini"¹ istiyordu.

Sosyalist gerçekçiliğin proleter sanat biçiminin izin verilebilir biricik biçim olarak kabulü, parti iktidarının sağlamlaştırılması yönünde atılmış çok önemli bir adımdı. Bu adımla birlikte Sovyet sanatı bütünüyle parti boyunduruğu altına girdi. Yeni militan ruhla peşinden gündeme gelen cadı avcılığını hiç kimse Andrei Jdanov kadar kişiliğinde somutlaştırmamıştı. Stalin'in ideolojik alandaki en yakını konumundaki Jdanov, sosyalist gerçekçilik teriminin yaratıcısı olarak Stalin'in politik kalıtıcısı kabul ediliyordu. II. Dünya Savaşı sonrası başlatılan ideolojik saldırılar, kabul edilen Sovyet sanat ölçünlerinin çok ötesine uzanırken Jdanov şöyle diyordu:

"Edebiyatla ilgili liderlerimiz kadar sanatçı yoldaşlarımızdan da şunu istiyoruz: Sovyet düzeninin temel gücünü, Sovyet politikalarını izleyin. Yalnızca o zaman gençliğimiz arkanızda olacaktır. İdeolojik yansızlıkla başıboş tavırlar değil, güçlü kararlı, devrimci bir ruh ortaya koymalısınız."²

Jdanov'un açtığı sanata yönelik haçlı savaşının, gelecek on yıllarda ateşli sansürcülerle yüksek rütbeli görevlilerin bir roman, oyun, resim ya da senfonide "ideolojik sapma" bulacaklarının habercisi olduğunu Sovyet sanatçıları işin başında kavrayamamıştı. Binlerce sanatçı sürgüne ya da çalışma kamplarına yollandı. Özellikle Yahudi sanatçılar bu acımasız uygulamanın kurbanı oldular. Birçoğu gizlice idam edildi. Birçoklarının sanatsal uğraşını sürdürmelerine izin verilmedi. Sanata yalnızca sıradan parti memurları karışmakla kalmadı, sansürcünün kişi-

1 Socialist Realism, s.13.

2 Sovyet Yazarlar Birliği Leningrad şubesi ve KP Leningrad şehir komitesi raporlarından aktaran Robert V. Daniels, A Documentary History of Communism, 2 cilt (New York: Random House, 1960) s.299.

liğine bağlı politik, sanatsal yargıları da işin içine karıştı. San-sürücünün kişiliği ise onun parti talimatlarına bağlılığı kadar uğ-radığı baskılarla da biçimleniyordu.

Kruşçev döneminin en önemli özelliklerinden birisi, bilim, sanat, akademik çalışma alanlarındaki denetimin önemli ölçüde gevşetilmesi idi. İlya Ehrenburg'un 1964'te yayımlanan *Buzlar Çözüliirken* romanı 1956'daki Kruşçev'in ünlü gizli konuşması-nın bir habercisiydi. Vladimir Dudintsev'in *Yalnızca Ekmek Yetmez* yapıtı ise o döneme dek sosyalist gerçekçiliğin koyduğu sınırları delmişti. Geçmişin yasaklı yazarları bütün yapıtları yayımlanmasa da "rehabilit" olup belli bir özgürlüğe kavuştul-ar. Eski tabulara meydan okuyan yeni bir Sovyet sanatçılar ku-şağı ortaya çıktı. Bu yeni kuşak, geçmişin yasak konularına - Yahudi düşmanlığına, cinsel ayrımcılığa, çalışma kamplarına, yoksulluğa, resmi çürümeye vb.- el attı. Daha birkaç yıl önce yazarına, yayımcısına ciddi cezalar aldırılan yapıtlar -örneğin Alexander Soljenitsin'in "İvan Denisovich" in Yaşamında Bir Gün" vb.- sonunda gün ışığına çıktılar.

Ne var ki bu açıklık, Sovyet toplumunun tam demokratik-leştirilmesi için atılan belli adımlardan çok, Kruşçev'in Sta-lin'in deli gömleğine yapışmış ardıllarından kurtulma isteğinin bir ürünüydü. *Novy Mir* gazetesini Kruşçev döneminin en canlı, en özgürlükçü gazetelerinden biri durumuna getiren şair Ale-xander Tvardovsky gibi birkaç kişi bu dönemin ölçünlerini ge-liştirmeye çalışıyordu. 1969'da toplanan Yazarlar Kongresinde Tvardovsky, partinin en önemli ideolojik varsayımlarını sorgu-layan sorular ortaya atarak uygulamadaki sosyalist gerçekçilik düzgülerine ilişkin anlayışını dile getirdi:

"Eski biçimde yaşamayı sürdüremeyiz. Yazınsal geçmiş-i-mizi, hatta bugünü aşmalıyız... Yazın söz konusu olduğunda, her şeyden önemlisi, niteliktir. Evet, yeni bir düşünce değil bu ama hepimiz için bu konu açık değilse yapacak başka bir şey yok... bu kongrede kaç kez 'daha iyi' sözlerini duyduk; konuya

'daha fazla' vurgu yapmak 'daha iyi'yi gerçekleştirmekten daha kolay olduğu için herhalde. Alanımızdaki kolektif sorumluluğun en yüksek biçimi 'genel olarak yazın'ın durumundan söz etmekten değil, bireyin kendi sorumluluğunun bilincinde olmasından geçiyor... Böylesi bir sorumluluk sorununu çözümlemiş fazla yazarımız yok... 'Genel olarak yazın'ın sorunlarıyla uğraşmaya -denetime talimatlar vermeye yönlendirmeye- hevesli yazarımız ise çok daha fazla."¹

Ancak partinin elindeki ideolojik mevzileri teslim etmeye niyeti yoktu. Bu dönemde birkaç gürültü koparan yayın olsa da, parti liderlerinden bazıları bu harekete karşı "yavaşlayın" talimatını vermekte gecikmediler. 20. Parti Kongresinden hemen sonra yazılan, Stalin dönemini anlatan Vasily Grossman'ın *Yaşam ve Yazgı* adlı romanı iki dergide dizi olarak yayımlanması düşünülürken yayım durduruldu: Medvedev'e göre, Politbüro'nun ideoloji şefi Mikhail Suslov, Grossman'a "Roman iki ya da üç yüzyıl yayımlanamaz"² demişti. Yine bu dönemde 17 yaşındaki Eugenin Ginzburg'un "Kasırgaya Yolculuk" adlı cezaevi anılarının yayımına izin verilmedi. Sansürcü şöyle diyordu:

"Yapıtın yazınsal değeriyle konunun yakıcılığı kabul edilse bile, bu biçimiyle yayımlanamaz. Çünkü genç insanlar üzerinde zararlı bir etki yapabilecek, kötümserliğe yol açıp onların morallerini bozabilecektir. Dahası emperyalist ülkelerin basını yapıtı kendi cephanelerine ekleyerek bize karşı kullanacaklardır."³

O dönemden 1980'lerde Glasnost kapıları açılana dek sosyalist gerçekçilik resmi sanat kuramı olarak kaldı. Kruşçev, ülkedeki entelektüel yaşamda belli ölçüde açıklık olmasının sistem için daha iyi olacağı sonucuna varmıştı, ancak bu karar partinin üst düzey yöneticilerinin çoğunu oldukça kaygılandırdı.

1 Socialist Realism, p.72-74. 1971'de yayımlanan makalelerde Tvardovsky'nin sözleri bolca yer alıyor.

2 Medvedev, History, s.5.

3 Stephen F.Cohen, An End To Silence (New York: Norton, 1982) s.139.

Sonuçta kısa süreli bir buzların çözülmesi dönemi yaşandı. Kruşçev'in 1964'te bir Politbüro darbesiyle görevden alınmasından sonra Brejnev partinin açık-hoşgörülü yaklaşımla ilgili kısa süreli alçakgönüllü kaçamağına hızla son verdi. Stalin dönemi suçlarının açıklanmasına telaşla son verildi. Birçok parti lideri Stalin'in "politik rehabilitasyonu" çağrıları yaptı. Böylece "Stalinsiz bir Stalincilik" dönemi başladı. Sanatta görülen burjuva eğilimlere karşı yeni ideolojik saldırılar başlatıldı. Birçok Stalin karşıtı insan yayımcılıkla ilgili görevlerden alındı. Muhaliflerin sürgüne ya da cezaevine yollanması tekrar başladı. Sosyalist gerçekçiliği savunan propagandalar artarak sürdürüldü.

Yahudi yazarlar Andrei Sinyavsky ile Yuli Daniel'in 1966'daki yargılanmaları bir dönüm noktası oldu. Onlara karşı Yahudi düşmanı, Rus şovenisti kampanya açıkça sürdürüldü. Yayıtlarının ülke dışında yayımlanmasını ayarlama suçlaması yöneltilen bu iki yazar yedi yıl hapis cezası aldılar. Beş yıl da çalışma kampında kalacaklardı. Sonraki yıllarda benzer yazgıya birçok yazar uğradı. Soljenitsin Yazarlar Birliği'nden atıldı. *Tarihi Yargılayalım* yapıtının gizlice basılması Roy Medvedev'in KP'den atılmasına yol açtı. Stalin döneminin Sovyet bilimi üzerindeki etkisini ortaya koyan *T.D. Lysenko'nun Yükselişi ve Düşüşü*'nü yazan Medvedev'in kardeşi Zhores görevinden alındı, tutuklanıp bir akıl hastanesine kapatıldı. Tvardovsky Novy Mir yazı işleri müdürlüğünden uzaklaştırıldı, gazete tekrar güdümlü basın safları arasına katıldı.

Sanata yönelik parti liderliğinin sabıkalı, sert, kötücül çizgisi SBKP'nin 1966'daki 23. Kongresinde tüm çıplaklığıyla sergilendi. Üst düzey bir yetkili şöyle diyordu:

"Kendisini sanatçı gören ülkemizdeki herkes özgürce çalışmak, uygun gördüğü gibi yazmak hakkına, hiçbir sınırlama ol-

maksızın, sahiptir. Ancak aynı nedenlerle, partimizle devlet kurumlarımız da neyin basılacağına özgürce karar verme hakkına sahiptirler,"¹ diyordu.

Bu, Brejnev dönemindeki entelektüel, bilimsel, sanatsal alanlardaki durgunluğa tam uyan bir açıklamaydı.

PD'nin Tarihsel Başarısızlığı

PD deneyiminden çıkan dersler oldukça üzüntü verici gibi gözüküyor. PD, kendi ölçütleri bakımından bile başarısız oldu. Proletarya iktidarı adına proletarya işlevsiz kılındı. PD'nin parti diktatörlüğüne dönüşümü, topluma yabancılaşmış komünistlerin elinde iktidarın toplanmasına yol açarak toplumun komünistlere yabancılaşmasına yol açtı. Komünistler, kendi "proletarya demokrasi"lerinin daha fazla özgürlük sunan, kapitalizmin burjuva demokrasisinden daha etkili bir sistem olduğunu öne sürüyorlardı. Oysa yaşam bunun tersini kanıtladı. Burjuva demokrasisindeki görece açıklık -bilgi akışıyla haberleşme üzerinde hükümet tekelliliğinin olmaması- yönetici sınıf içinde ekonomik yarışmayı ortaya çıkarıp politik tartışmaları olanaklı kıldığı için kendisini düzeltme ya da iyileştirme şansına sahip olabiliyor. Yapının dışındaki toplumsal güçlerle işçi sınıfının kamuya ilişkileri ara sıra bozulsada -bu güçler kapitalizme muhalif duruma gelseler bile- sonuçta bu durum kapitalizm için bir avantaja dönüşüyor; burjuvaziyi başka koşullarda tümüyle reddedeceği kimi ödümler kabul etmeye, yararlı reformlara yönelmeye zorluyor. (Toplumsal güvenlik, işsizlik sigortası, asgari ücret yasaları vb. tüm bunlar, yalnızca daha köklü politikaların önünü almakla kalmıyor, Keynes'in söylediği gibi, kapitalist sistemin Marx'ın sözünü ettiği en temel çelişkilerinden birisinin, tüketicilerin satın alma güçlerinin azalmasıyla işçi sınıfı

1 Medvedev, On Socialist Democracy, s.193.

fının yoksullaşmasının artışıının, üstesinden gelmesini olanaklı kılıyor.) Ayrıca burjuva demokrasisi, diğer sınıfların safları arasındaki en yetenekli, en gelişmeye açık insanları sisteme katarak ekonomik, politik ideolojik kurumlarıyla genel olarak toplumda onlardan yararlanabiliyor.

Oysa PD, her türden politik toplumsal denetim aracından iktidarı yoksun bırakıyor. Böylece beceriksizler, her dönemin adamları yetenekten önce kölece bağılılıklarıyla ödüllendirilirken, eleştirel, iyileştirmelere kafa yoranlar baskı altında tutulup yenilikçiler cezalandırılıyor. (Benzer eğilimler kapitalizmde bulunsa da, ekonomik yarışmayla burjuva politikası onları sınırlandırıp etkisiz kılabilir.)

Öte yandan toplumdaki ideolojik değerleri zorla benimseterek -sınırsız iktidarı akılcı kılmak için ideolojiyi kullanarak komünistler dalkavukçuluğu, köryargıcılığı geliştiriyor, böylelikle demokratikleşme, eleştiri, reform, yenilik yönündeki girişimleri boğuyorlar.

En kötüsü de PD, bütün o çok övülen ilkeleriyle -tek partili devlet, politik özgürlüklerin bastırılması, toplumun tek bir ideolojiye göre biçimlenmesi, her türden toplumsal etkinliğin denetlenmesi, "doğal" ya da sivil toplum kurumlarının olmaması, sosyalizm koşullarında politik değişikliklerin yadsınması- iktidarın bilinçli etkinliklerle kendisini düzeltme olanağından kendisini yoksun bırakmıştır.

Elde edilen bütün bu derslerin en önemlisi belki de şudur: Burjuva demokrasisinin artık eskimiş eklentileri durumuna gelen temel sivil özgürlükler -konuşma, basın, düşünce özgürlükleri; politik örgütlenme hakkının sınırlandırılmadığı, açık, yarışmacı seçimler; yetkenin yasal denetimi; azınlıkların, bireylerin haklarının güvenceye alınması- sosyalist bir toplum için yalnızca istenen değil, aynı zamanda zorunlu oluntulardır da.

BÖLÜM - VII

KISIM 1 - "Dünyanın Bütün İşçileri Birleşin!"

*(Komünist devrim yalnızca bir ulusta olmayacak...
O dünya devrimidir, bu nedenle de dünya ölçeğinde olacaktır.)*

Engels¹

Sosyalizmin bir dünya devrimi aracılığıyla kapitalizmin yerini alacağı düşüncesi Marxist düşünzeminin temel varsayımıdır. Dünyanın sosyalist dönüşümüyle ilgili en tutkulu girişimin başarısızlığa uğradığı bugün, doğrudan bir dünya devrimini hedefleyen bu düşüncenin yeniden incelenmesinin zamanı geldi. Yalnızca bu düşünce gerçekleşmediği için değil -acaba sermayenin kalelerine doğrudan yapılan bir saldırı, hızla yayılan bir salgın, görece kısa sürede yapılmak istenen bir şey olduğu için

1 Komünizmin İlkeleri, ME, cilt 6.s.351.

mi, yoksa sosyalist kampın izleyip kilitlendiği uzun dönemli bir dünya devrimi süreci olması gerektiği için mi başarısız olundu?- düşünceme göre, önermenin kendisi de baştaki geçerliliğinden epey uzaklaştığı için, yeinden inceleme gerekiyor.

Dünya Devrimiyle İlgili Marxist Kalıt

Doktrinlerinin diğer bütün yanlarından çok Marx ile Engels'in kapitalist düzeni devirecek bir işçi sınıfı devrimi beklentisini ortaya koyan görüşleri ideolojik ardıllarını etkiledi. Hedeflerinden en uzak konumda oldukları dönemlerde bile Marxistler tarihin merkezinde yer aldıklarına inanıyorlardı. İşçilerin devrim davasının her ilerleyişi devrimin yapısına eklenen büyük bir taş oluyordu. Verilen her kurban, yüklenilen büyük tarihsel görevin zorunlu parçasını oluşturan bir bedeldi. Aynı nedenlerle, uğranılan her yenilgi... her geri çekilme, yalnızca geçici değil aynı zamanda ilerde devrim davası için yararlı bir kazanıma dönüşen öğretici bir deneyimdi.

Milyonlarca insanın gerçekleştirmek için benimsediğini ilan ettiği böylesine tutkulu bir hedef olmaksızın hiçbir devrim başarıya ulaşamaz. Ancak bu ruh, devrimci coşkuyu arttırdığı kadar, tekrar tekrar tarihsel sabırsızlığı da kışkırtıp sosyalist hareketi kuşkulu politikalara sokan, sekte yollara da sürükleyebilir.

O dönemde tarihsel sürecin gelişmesiyle ortaya çıkan bir sonuç olarak işçi sınıfının devrimin öncüsü olacağı sonucuna Marx ile Engels'in ulaşmaları belki de zorunluydu. 1848'in başlarında Marx ile Engels -henüz tam olarak ulaşmadıysa da- kapitalizmin hızla gelişme olanaklarının sonuna yaklaştığını öne sürmüşlerdi. Gerçekten de kuramsal yapıtlarının çoğu devrimin yaklaştığı öngörüleriydi. "Feodal üretim ilişkileri, bağrında gelişen yeni üretici güçlerle bağdaşmaz duruma ge-

lince" nasıl "parçalandıysa", "benzer bir gelişme gözlerimizin önünde gerçekleşiyor"¹ diyorlardı.

Özellikle Almanya'nın "burjuva devriminin öngününde olduğunu... bu devrimin *hemen ardından gelecek* proleter devrime dönüşeceğine"² inanıyorlardı. On yıl sonra Marx hâlâ "Kıtada devrimin eli kulağındadır, bu devrim hemen sosyalist bir nitelik alacaktır"³ diyordu.

Öne sürdükleri yaklaşan sosyalist devrim yalnızca ulusal ölçekte bir devrim olmayacaktı. Çünkü kapitalizm proletaryayı bütün insanlığı kurtarmak görevini üstlenmiş uluslararası bir sınıf durumuna, daha sonra Amerikan IWW şarkısında söylendiği gibi "emeğin cumhuriyetçi ordusu" durumuna getirmişti.

Dünya devrimi kavramı sosyalist kültüre öylesine kök salmıştı ki bu kavram olmaksızın sosyalist ideolojiyi düşünmek çok zordu. Komünist Manifesto'nun başlığındaki "Bütün ülkelerin işçileri birleşin!"den Enternasyonal şarkısının bu sefil dünyadan daha iyi bir dünya yaratma çağrısına kadar birçok uluslararası değini Marxist kavrayışın merkezinde yer alıyordu.

Marx ile Engels'e göre sosyalizm mücadelesinin uluslararası niteliği kapitalizmin doğasından kaynaklanıyordu.

"Şimdiden dünya pazarını yaratmış olan büyük ölçekli sanayi, yeryüzündeki bütün halkları, özellikle de uygar halkları öylesine birbirine bağladı ki, her halk diğerine bağımlı duruma geldi... Bütün ülkelerin proleterleri aynı çıkarlara, aynı düşmana, aynı mücadeleye sahiptir. Büyük proleter kitleleri, doğaları gereği, her türden ulusal önyargıdan uzak, insancıl, milliyetçilik karşıtı bir hareket oluştururlar."⁴

1 Komünist Manifesto, MESW, s.40.

2 Ibid. s.63.

3 "Engels'e Mektup", 8 Ekim 1858, Seçme Mektuplar, s.134.

4 Ibid. s.6.

Bu durumda, komünistlerin kendilerini uluslararası bir güç olarak örgütlemeleri yalnızca uygun değil, aynı zamanda zorunluydu da. 1864'te Marx, 1876'da dağılacak olan Uluslararası İşçiler Birliği (I. Enternasyonal)'ni kurdu. 1889'da kurulan II. Enternasyonal temelde Batı Avrupa işçi hareketine dayanıyordu. II. Enternasyonal bugün bile dünya sosyalist partilerinin gevşek bir birliği olarak varlığını sürdürüyor. Ancak ardıllarından farklı olarak bu Enternasyonaller kendilerini dünya devriminin mühendisi saymıyorlardı. Marx'ın dile getirdiği gibi: "işçi sınıfının uluslararası eylemi, Uluslararası İşçiler Birliği'nin varlığına hiçbir biçimde bağlı değildi."¹

Dünya proletaryası adına iktidarı hedefleyerek devrime öncülük eden, dünya devrimi için birlikte mücadele veren partilerin uluslararası örgütü anlayışı, II. Enternasyonal'den ayrılarak 1920'de III. Enternasyonal'i kuran Lenin'le başladı. III. Enternasyonal II. Dünya Savaşı döneminde bir jest olarak 1943'te dağıtıldı. 1938'de Troçkistler IV. Enternasyonal'i kurdular, ancak o da bölünmelerle gündeme gelen rakip iddialar sonunda bugün dağılmış durumda. Stalin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, yeni "sosyalist kamp"taki ülkelerle Batı Avrupa'nın kitlesel KP'lerinin çalışmalarını düzenleyen Kominform'u (Komünist Enformasyon Bürosu) oluşturdu.

Daha sonra KP'ler, ayrı devrimler aracılığıyla ayrı ülkelerde iktidara gelen KP'ler arasındaki çelişkilerden -özellikle SBKP ile ÇKP arasındaki çelişkiler- ortaya çıkan bir yapı olarak Uluslararası Komünist Hareket'i oluşturdular. Zamanla bu yapı şu ya da bu ölçüde SBKP'ye bağlı partilerin toplandığı bir örgütlenmeye dönüştü.

Sosyalist devrimi uluslararasılaştırmaya çalışan bütün bu girişimlerin en önemli sonucu, hiçbirinin başarıya ulaşamamasıdır. Devrimin zamansal gelişimi önceden saptanmıştı. Devri-

1 Gotha Programının eleştirisi, MESW s.327.

min olmasıyla ilgili beklenmedik ertelemeler üzerinde incelikli açıklamalar yapıldı. Özellikle Stalin SB'de iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra ilkin Marx, Engels'in ortaya attığı, ardından Lenin'in geliştirdiği dünya devrimi düşüncesinden önemli ölçüde kopuldu. Ancak bu düşünce tümüyle terk edilmedi.

1871'de Paris Komünü'nün yıkılmasından sonra Marx'ın "eşzamanlı" dünya devrimi düşüncesi, devrimin önce bir ülkede başlayıp daha sonra başka ülkelere yayılacağı düşüncesine dönüştü. Polonya, İtalya, Macaristan, İspanya, son olarak Rusya "sonul çatışmanın" başlayabileceği ülkeler olarak tanımlandı. Marx, Engels hiçbir zaman dünya devrimi kavramını terk etmemiş olsalar da *Manifesto*'da yer alan hemen devrim olacağı anlamına gelen sözler sonraki yazılarında pek görülmez.

Kapitalizmin büyük olanaklarına övgüler düzseler de, Marx, Engels kapitalizmin gücünü koruma becerisiyle esnekliğini tam değerlendiremediler. Belki de Marx'ın geniş tarihsel bakışı, onu, hem hayran olduğu hem de nefret ettiği sistemin zamanından önce ölüm çanının çaldığını sanması neden oldu. Kapitalizmin maddi üretimde yol açtığı devrimlerin sağladığı başarılarla bu gelişmelerin ortaya çıkarttığı toplumsal sefalet arasındaki zıtlık, hiç kuşkusuz, Marx'ı etkiledi. Böylece varolan toplumsal-ekonomik yapının artık sonuna geldiğini düşündü.

Eğer böyleyse, tarihsel dönüşümün görece çok yavaş gelişen seyri karşısında sabırsız davranan ilk kişi yalnızca Marx değildi. Toplumsal gelişimin somut gerçekleşme hızıyla mantıksal akıl yürütme arasındaki fark, filozofların düşünebileceklerinden çok daha geniş olageldi. Öngörülerini "bilime" dayandırmaya yönelik tüm çabalarına karşın Marx bile, kendi çıkarımlarına uygun olarak tarihsel gelişimi öne alma eğiliminden kurtulamadı. Oysa tarih kendi başına oluşuyor; gerçeklik sürekli değiştiği için onun sonuçları önceden bilinemez. Sonuçta

önceden tasarlanmış bir model oluşturmaya kalkışanlar, "bilimsel sosyalizm"in uygulayıcıları bile olsalar, peygamberden çok kurgular tasarlayan kişiler olarak görülmelidir. Bu, Marx'ın yapıtının "Marxizm"e (daha sonra da Marxizm-Leninizme) dönüşmesiyle gözlerden gizlenen önemli bir noktadır.

Ne olursa olsun sonuçta Marx, Engels kapitalizmin üretici güçleri devrimcileştirmeyi sürdürme yeteneğinin boyutlarını, bunun sonucu olarak bunalımlardan kurtulabilme becerisinin çapını, son olarak da ekonomik etkinliğini artırabilme gücünü göremediler. Aynı biçimde, hızla büyüyen işçi sınıfının istekleri karşısında uygun ödünlerle kapitalizmin kendisini politik olarak uyarlama olanaklarını da doğru değerlendiremediler.

Proleter devrimin tasarladıklarından çok daha uzun bir sürenin sonunda gündeme geleceği apaçık ortaya çıkmış olsa da, Marx, Engels, hiçbir zaman -yarım yüzyıl sonraki Lenin'in kuşağındaki devrimciler gibi- komünist çağın şafağını doğurtmak için dünya devriminin doğumunu hızlandırmak gibi bir düşünceye sahip olmamışlardı. Sonuç olarak, proletaryanın çoğalıp kapitalizmin çökmekte olduğu varsayımı üzerinde biçimlenmiş olan dünya ölçeğinde birleşmiş devrimci hareket görüşü Marxist hareketin temel bir özelliği olarak kalmayı sürdürdü.

Lenin: Dünya Devriminin Yeni Boyutları

Marx'ın 1883'teki ölümünden 30 yıl sonra, sosyalist hareketin geçmişteki dünya proleter devrim düşü büyüyen Avrupa işçi hareketiyle ilgili daha dar bir anlayışa yol açtı. Avrupa'nın sanayi bakımından en gelişmiş ülkelerindeki -Almanya, İngiltere, Fransa, Belçika vb.- Sosyal Demokrat Partiler sendikalarda yığınları örgütleyip, parlamentolarda sandalyeler kazanan II. Enternasyonal konferansları ya da kongreleri aracılığıyla enter-

nasyonalizme benzeyen bir çizgi izlemeye başladılar. Kimileri bu başarıları sermayenin kalelerine karşı girişilmiş dünya ölçeğinde saldırılar olarak görüyordu.

Ancak II. Enternasyonal'de muhalif sesler de vardı. Başlarında Lenin'in yer aldığı kimi sosyalistler Avrupalı kitlesel SDP'lerin görüşlerine karşı çıkıyor, dünya devriminin Marx'ın döneminden daha güncel, daha yapkısallık bir sorun durumuna geldiğini öne sürüyorlardı. Kuşkusuz Lenin'in II. Enternasyonal eleştirisi ağırlıkla Rusya'nın koşullarından etkilenmişti. Rusya'da yüzyılın başından bu yana devrim mayalanıyordu. Rusya'daki politik güçlerle sınıfların durumunu değerlendirirken Lenin, bir ara, Bolşeviklerin önderlik ettiği işçi sınıfının -Rus köylü kitleleriyle bağlaşımlı içinde- yaklaşan Rus devriminde iktidarı alabilecek bir güç durumuna dönüşebileceği olasılığını da göz önünde tutmuştu. Ancak bu bağlaşımlı iktidarda kalabilecek miydi? Rusya'nın ekonomik geriliği ortasında, düşman bir çevreyle kuşatılmış bir ülkede sosyalizmin inşası başlatılabilir miydi? Lenin bu soruya verdiği yanıtla Marxist kuramda bir devrim yaptı. Rus işçi sınıfı başka ülkelerdeki işçilerin -en azından Almanya ile Avrupa'nın diğer birkaç gelişmiş ülke işçilerinin- kendi burjuvazilerine karşı ayaklanmalarına yol açacak zincirleme bir tepkinin tetiğini çekerek yukardaki soruya olumlu yanıt verilmesini sağlayabilirdi. 1905'te Lenin şöyle yazmıştı: "Rus politik devrimini Avrupa'daki sosyalist devrimin başlangıcı yapacağız."¹

Öte yandan Lenin, devrimin neden gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkmadığını, bu ülkelerdeki işçi sınıflarının devrimci bilinçlerinin neden geri olduğunu açıklamak zorundaydı. Lenin'e göre bunun bir nedeni "burjuva ideolojisinin gücüdür... Çünkü sosyalist ideolojiden çok daha eski olan burjuva ideoloji-

1 LCW, cilt 8, s.303.

si son derece gelişmiş, *ölçülemez* oranda büyük yayılma araçlarına sahiptir.”¹

Kuşkusuz bu açıklama doğrudu. Ancak yıllar sonra olayı açıklayan bu bakış açısı, işçilerin devrimci bilinçlerinin düşük düzeyinin temel kaynağının anlaşılmasını engelleyen bir rol oynamaya başladı. Toplumda burjuva ideolojisinin edindiği güç, burjuva yönetiminin görece sağlamlığının, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin kalıcılığının bir yansıması değil miydi?

Gerçi Lenin'in kendisi de yaptığı açıklamadan tam olarak tatmin olmamıştı. Sosyalist hareketin sorunlarıyla daha fazla ilgilenmeye başladıkça işçi sınıfının edilgenliğinin diğer nedenlerini de araştırdı. İşçi sınıfı saflarındaki düşünsel gerilikle ilgili Lenin'in dikkat çektiği bir diğer nokta proleter olmayan sınıf güçlerinin etkisiydi:

"Her kapitalist ülkede proletaryanın yanı başında oldukça geniş bir küçük burjuvalar, küçük mülk sahipleri tabakası vardır. Kapitalizm geliştikçe küçük üretim de gelişiyor. Kapitalizm tekrar tekrar yeni bir 'orta tabaka' yaratıyor. Bu yeni küçük üreticiler, zamanla, kaçınılmaz biçimde proletarya saflarına katılıyorlar. Bu nedenle küçük burjuva dünya görüşü tekrar tekrar kitlesel işçi sınıfı partileri saflarında yeşeriyor.”²

Oportünizm Kuramı

Ne var ki sorun Lenin'in zihnini uğraştırmayı sürdürüyordu. Lenin özellikle, Rusya gibi köylülerin ağırlıkta olduğu, geri bir ülkede devrimci bilinç gelişirken, uzun bir tarihi geçmişe sahip sanayi proletaryasının güçlü olduğu ülkelerde devrimci bilincin geri olmasının nedenlerini arıyordu. Sonunda bu konuyla ilgili

1 Ne yapmalı?, LCW, cilt 15, s.386.

2 Marxism and Revisionism, LCW cilt 15, s.39.

düşüncesinin temel halkasını oluşturan açıklamasını geliştirdi: Oportünizm kuramı.

Bu kurama göre proletaryanın politik olgunlaşmasını önleyen temel etmen, işçi sınıfının Marx'ın öngördüğü gibi bütünüyle türdeş (homojen) olmamasıydı. Tersine işçi sınıfı, daha iyi örgütlenmiş sektörlerde belli ayrıcalıklar edinmiş bir bölümle, örgütsüz geniş proleter kitlelere bölünmüştü. Bu bölünmelerin yaşam koşulları kadar çalışma koşulları da birbirlerinden çok farklıydı. Birinciler -gerçekte bunlar bir "işçi aristokrasisi" idiler- geniş proleter yığınların elde edemediği ayrıcalıklarla kazanımların elde edilmesi için kapitalist yönetici sınıflarıyla ekonomik, politik konularda işbirliği yapan liderleri aracılığıyla görüşlerini ortaya koyuyorlardı. İşçi sınıfı içindeki bu "küçük azınlığın" büyük bir gücü vardı, çünkü işçiler arasındaki geçerli örgütsel yapılar olan sendikalara bunlar egemendi.

Lenin'in çözümlemesi sermayenin iktidarına karşı dünya işçilerinin birlikte mücadele edememelerini açıklayan ilk kuramlardan biri oldu. Daha sonra Marxist-Leninist kuramı nitelenecek olan vahiye dayalı açıklamaları çağrıştıran böylesi açıklamalar, oldu olacak durumdaki proletarya ayaklanmasını ertelenen geçici görüngülere dikkat çekiyordu. Nitekim İngiltere dünya sermayesi üzerindeki egemenliğini kaybettiğinde Engels 1892'de şöyle demişti: "Ya ülke parçalanacak ya da kapitalist üretim."¹ Yaklaşan bunalımın sonuçlarından birisinin proletaryanın militanlığının yenilenmesi olacağına inanan Engels şöyle devam etmişti:

"İngiltere'nin sanayideki tekelliliğinin sürdüğü dönem boyunca İngiltere işçi sınıfı belli ölçülerde bu tekelliliğin kazanınlarını paylaştı. Bu yararlar işçiler arasında eşit olmayan bir biçimde paylaşıldı; ayrıcalıkla bir azınlık en büyük payı cebe indirdi; büyük işçi kitleleri ise ara sıra geçici kırpıntılarla

1 F.Engels, İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu'na Önsöz. MESW cilt 3, s.450.

yetindi. Owenizmin ortadan kalkmasından bu yana İngiltere'de sosyalizmin olmamasının nedeni budur. İngiltere'nin tekelci konumunun yıkılmasıyla birlikte İngiliz işçi sınıfı ayrıcalıklı konumunu yitirecek, genel olarak ülke dışındaki ortalama işçilerin düzeyine inecektir -ayrıcalıklı öncü azınlık artık olmayacaktır- Bu nedenle sosyalizm yeniden İngiltere'de gündeme gelecektir."¹

II. Enternasyonal'daki mücadelesini sürdürürken Engels'in çözümlemesini coşkuyla benimseyen Lenin, bu açıklamada devrimci yaklaşımın kanıtını buluyordu. 1908'de Lenin "İngiltere'de toplumsal devrimin yaklaştığını"² söylüyordu. 1911'de Alman işçilerinin "giderek daha güçlü bir *devrimci orduya* dönüştüklerini, bu ordunun fazla uzak olmayan bir gelecekte güçlerini harekete geçireceği"nden³ söz ediyordu. 1912'de ABD sosyalistlerinin haftalık *Appeal to Reason* dergisinin yayımladığı raporu örnek veren Lenin derginin bir milyonluk tirajının "Amerika'da yaklaşan devrimin"⁴ bir göstergesi olduğunu söylüyordu.

Bu dönemde Lenin'in devrimin yaklaştığıyla ilgili açıklamaları devrimci iyimserlikle bezenmişken I. Dünya Savaşı'nda konu tümüyle yeni bir içerik kazandı. On milyonlarca proleter kendi burjuvazilerinin safında onlar için dövüşüp birbirlerini öldürüyorlardı. Bu durum, işçilerin sisteme olan bağlılıklarının hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek ölçüde derin olduğunu ortaya koyuyordu. Öte yandan Lenin, savaşın, kapitalizmin "ancak burjuva devletlerin ulusal sınırlarla kendi yaşamlarını uzatabilecekleri"⁵ bir noktaya geldiğini ortaya koyduğunu öne sürüyordu. Ayrıca Lenin savaşın "Avrupa'nın Büyük Güçlerinde, en

1 Ibid.

2 LCW cilt, 15 s.237.

3 I.CW cilt, 17 s.95.

4 LCW cilt, 18 s.335.

5 LCW cilt, 21 s.126.

ileri ülkelerin çoğunda devrimci bir durum ortaya çıkarttığına"¹ inanıyordu. Lenin, Luxemburg, diğer "solcu" sosyalist militanlar savaşa karşı çıkıp savaşın yeni devrimci olanaklar yarattığına inanırken, parlamentolara girmiş, sendikalarda güçlü bir temel edinmiş SDP'lerin liderleri kendi hükümetlerinin politikalarını destekliyorlardı.

Sonuçta II. Enternasyonal içindeki kızıışan ideolojik mücadele, dünya sosyalist hareketini bölen keskin bir savaşıma dönüştü. Lenin savaşın, sosyalistlerin uzun süredir bekledikleri koşulları ortaya çıkarttığını -görece sağlam kapitalist dünya düzenini parçalayıp kitlesel proleter ayaklanmaların temelini oluşturduğunu- söylüyordu. Bu nedenle, diyordu Lenin, savaşta yer olan herhangi bir hükümeti etkin biçimde destekleyen işçi sınıfı liderleri -özellikle kendi ülkelerindeki- "sosyalizme ihanet etmektedirler"; bu durum (toplumsal şovenizm biçiminde boy veren) oportünizmin Avrupa işçi hareketi içindeki iğrenç zaferini"² ortaya koymaktadır.

II. Enternasyonal'in çöküşünü yorumlarken Lenin şöyle diyor:

"Oportünizm, yığınların temel çıkarlarının işçilerin küçük bir azınlığının geçici çıkarlarına kurban edilmesi anlamına gelir. Bir başka deyişle oportünizm, işçilerin bir bölümünün burjuvaziyle proletarya kitlesine karşı bağlaşım kurmasıdır... Toplumsal şovenizmle, bugünkü emperyalist savaşta anavatanın savunulması düşüncesini kabul edenleri, bu savaşta "kendi" ülkelerinin hükümetleriyle, "kendi" burjuvazileriyle sosyalistler arasındaki bağlaşımı haklı görenleri, 'kendi' burjuvazilerine karşı proletaryanın sürdürdüğü devrimci eylemi destekleyip savunmayı reddedenleri vb. kastediyoruz. Toplumsal şovenizmin

1 Ibid. s.216.

2 Ibid.

en temel ideolojik, politik içeriğinin bütünüyle oportünizmin temeliyle örtüştüğü ortadadır. İkisi de aynı eğilimin sonucudur."¹

Bu noktada Engels'in ötesine geçen Lenin, İngiliz işçi sınıfının oportünizmi uluslararası bir görüngü durumuna getirdiğini gözlemliyordu:

"Birçok sanayi dalında, birçok ülkede vb. kapitalistlerin elde ettikleri yüksek tekeller, kapitalistlere ekonomik olarak işçilerin bazı bölümlerini rüşvetle satın alma olanağını sağlıyor. Böylece belli bir süre için işçilerin önemli bir kısmı, belli bir sanayi ya da belli bir ülkede, diğer işçilere karşıt bir güç olarak burjuvazinin yanına kazanılabiliyor. Dünyanın paylaşılması için emperyalist uluslar arasındaki çelişkiler yoğunlaştığında bu gereksinme daha da artıyor. Emperyalist gelişmenin bazı temel özellikleri diğer ülkelerden çok daha önce ortaya çıktığı için bu durum İngiltere'de en açık biçimde kendisini gösterdi. Burada emperyalizmle oportünizm arasında bir bağ oluştu."²

Ayrıca Lenin'e göre oportünizmin etkisi yeni bir görüngü değildi:

"Oportünizm, kapitalizmin gelişimindeki özelliklerin bir sonucu olarak on yıllar süren bir sürecin sonunda, görece barışçıl, kültürel olanakların bulunduğu bir yaşam ayrıcalıklı bir işçiler tabakasını burjuvalaştırdığında; kapitalist gelişme ulusal kapitalistlerin tabağından onlara kırıntılar verdiğinde; onları yoksulluktan, acıdan uzak tutup yoksul, ezilmiş yığınların devrimci öfkesinden yalıtıldığında ortaya çıktı."³

Ancak Engels esas olarak İngiltere'nin sanayideki tekelliliğini işçilere verilen rüşvetin kaynağı olarak görürken Lenin ek olarak sömürgeciliği göz önünde tutuyor, işçi aristokrasisini satın almayı olanaklı kılan temel kaynağın sömürgecilik olduğunu düşünüyordu:

1 Collapse of Second International, LCW cilt 21, s.242.

2 Emperyalizm. LCW cilt 22, s.301.

3 LCW cilt 21, p.242-3.

"Nesnel nedenlerin sonucu olarak emperyalizm çağında proletarya uluslararası iki kampa bölünmüştür. Birincisi -diğer şeylerin yanı sıra küçük ulusları iki, üç kat fazla sömüren- ege-men ulusların burjuvazisinin masasından artan kırıntılardan çöplenen, ikincisi şovenizm karşıtlığı, yani sömürgecilik karşıtlığı, yani 'kendi kaderini belirleme hakkı'nı savunma temelinde yığınları eğitmeksizin, küçük ulusları özgürlüklerine kavuşturmaksızın kurtulamayacak olan kesim."¹

Lenin, işçi sınıfı içindeki bu nesnel bölünmenin sosyalist harekette bir bölünmeye yol açtığını öne sürüyordu. Bu nedenle oportünizme karşı mücadele çağdaş sosyalizmin temel sorunu durumuna gelmişti.²

Lenin'in oportünizm kuramı birçok keskin görüşten oluşmuştu. Bu kuram, öncelikle hem Lenin döneminde hem de sonrasında sınıfın birleşmesiyle ilgili duygusal isteklere dayanıyor, işçi sınıfının devingenliğiyle ilgili gerçek durumları abartarak işçi sınıfı içindeki derin bölünmeyle ilgili kafaları karıştırıyordu. Yine de Lenin'in, gerçekler karşısında sorgulamayı sürdürdüğü, bunlara özdekçi açıklamalar bulmaya çalıştığı da bir gerçektir.

Ne var ki kuramın yararlılığını sınırlayan birçok sorunlu görüş vardı. Örneğin Lenin'in savının temelinde, ayrıcalıklı işçilerin "küçük bir azınlık" olduğu kapitalizmin işçi sınıfının yoğun olduğu sektörlerde işçi aristokrasisine ayrıcalıklar tanımayı başaramayacağı görüşü vardı. Belki Lenin'in zamanında bu doğrudu ama o zaman için bile bu görüngüden yararlanan işçilerin "küçük bir azınlık" olduklarından ben kuşkuluyum.

Söz konusu azınlığın boyutları ne olursa olsun, zamanla bu azınlığın oldukça büyüdüğü -özellikle de II. Dünya Savaşı'ndan sonra- yadsınamaz. En gelişmiş kapitalist ülkelerdeki

1 Ibid. s.343.

2 Imperialism and the Split in Socialism LCW cilt 23, s.105.

işçi sınıflarının büyük çoğunluğunun, Üçüncü Dünyadaki işçilerin durumuna göre görece ayrıcalıklı bir konumda olmaktan oldukça hoşnut oldukları görülüyor. Sonuçta 19. yüzyılın son yıllarında fark edilen işçi sınıfının devrimci bilincinin sosyalizme en fazla hazır olduğu kabul edilen ülkelerde en alt düzeyde olması; o dönemden bugüne dünya politika arenasının başat özelliklerinden biri oldu.

Aynı biçimde Lenin'in sömürgelerden elde edilen kârların, gelişmiş ülkedeki bazı sektörlerdeki işçi sınıfının ayrıcalıkları için "rüşvet" olarak kullanılan servetin asıl kaynağı olduğunu öne süren mekanik açıklaması da tartışmalıdır. Sömürgelerdeki yatırımların, doğal kaynaklarla sanayi bitkilerinin bolluğu nedeniyle yüksek kârlar getirdikleri doğru, ancak bu yatırımların her kapitalist ülkenin toplam sermaye yatırımının görece küçük bir yüzdesi olduğu da ortada. Lenin'in savı, son derece sınırlı sömürgeye sahip Almanya'nın durumunu açıklamıyor. En büyük sömürgelere sahip Fransa, İngiltere gibi ülkelerdekine denk biçimde, Alman işçi sınıfının ayrıcalıklı kesimleri durumlarından hoşnuttu. Kapitalist ekonominin bütünüyle uluslararasılaştığı günümüz koşullarında, Üçüncü Dünyadaki yatırımlardan elde edilen -hem görece hem mutlak- kârlarla diğer kapitalist ülkelere ya da ana ülkedeki yatırımlardan elde edilen kârlar arasında önemli bir fark pek görülüyor.

Ayrıca sömürgecilik karşıtı hareketin başarısının oportünizmi doğuran ayrıcalıkların maddi kaynaklarını ortadan kaldıracığını öne süren Lenin'in düşüncesi de doğru çıkmadı. Neredeyse tersi gerçekleşti. Tıpkı köleciliğin kaldırılmasının ABD'de kapitalizmin genişlemesinin önünü açması gibi, sömürgeciliğin sona ermesi de tüm dünyada kapitalizmin daha fazla genişlemesini olanaklı kıldı.

Son çözümlemede Lenin'in oportünizm kuramının temel yarılgısı, kapitalizmin son evresine ulaştığı varsayımına dayan-

masıydı. Bu yanlış nedeniyle Lenin işçi sınıfının ayrıcalıklı kesiminin oylumunu azımsarken, proleter yığınların devrime hazır oldukları inancında aşırıya gitti. Yine bu nedenle, kapitalist birikimin, yalnızca sömürgelerden gelen "aşırı kârlardan" dolayı değil, her bakımdan genişlediğini anlayamadı.

Eğer gerçekten böyleyse -yani kapitalizm "can çekişen" döneminde değilse, eğer proletarya devrimi en gelişmiş kapitalist ülkelerin gündeminde yoksa- Leninist anlamda "oportünizm" sözcüğünün ne anlamı var? Bir sosyalist; sendika liderlerinin devrimci bir bakış açısı taşımalarını isteyebilir, ancak sosyalizmin henüz yapısal bir sorun olarak ortaya çıkmadığı bir dönemde, sendika liderlerinin sistem içinde reformlar öngören bir politika savunmalarını "sınıf düşmanı" ile bağlaşıklık kurmak olarak göremeyiz.

Lenin'in anlayışına göre, reformizm -Lenin oportünizmle özdeş sayıyordu- işçi aristokrasisinin zorunlu görüşüydü. Oysa proleter yığınlar tam tersine devrimci ideolojiye bütünüyle açıktı. Gerçekteyse, sonraki gelişmelerin gösterdiği gibi, bütün önemli kapitalist ülkelerdeki proleter yığınlar, varolan kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde ayrıcalıklar elde etme, ekonomik-toplumsal kazanımlar sağlamaya yönelik politikaların peşindeydiler -hâlâ da öyleler-. Nitekim kitlesel tabana sahip KP'lerin (İtalya, Fransa, İspanya, Japonya vb.) en büyük "reformist" partiler olması bir raslantı değildi.

Dünya Sosyalist Devrimi İçin Sömürgecilik Karşıtı Hareketin Anlamı

Belki de dünya devrimi kuramına Lenin'in yaptığı en önemli katkı dünya devrimini sömürge, yarı-sömürge ülkeleri içerecek biçimde genişletmesiydi. Lenin'in bu düşüncüyü ortaya atan ilk kişi olmadığını söylemek gereksiz. Diğerleri bir yana Jose

Marti, W.E.B. Du Bois gibi yazarların yazıları iyi biliniyor. Yi-ne de Lenin, sömürge halklara duygusal sözlerle destek veren ama sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerine hiçbir sosya-list rol tanımayan eski ideolojik yaklaşımı kıran ilk Avrupalı Marxistti. Bazıları "geri halkları" kapitalizme ulaştıran zorunlu bir kötülük olarak sömürgeciliği görüyor, sömürgelerin tarihsel gündeminin asıl kurtuluş gününü -dünya devrimini- çabuklaştırmak olduğunu düşünüyorlardı.

Sosyalist hareket ulusların kendi kaderlerini belirleme hakla-rını benimsediğinde bile, bu tavrın odağında sömürgelerden çok Avrupa uluslarının sorunları vardı. Böylesi bir karar II. En-ternasyonal'in 1896'daki Londra kongresinde alınmıştı. Karara göre "bütün ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirleme hakkı vardı." Karar "askeri boyunduruk, ulusal ya da başka baskıcı yönetimlere" dikkat çekiyor ama sömürgecilikten hiç söz etmiyordu.¹ Bazı sosyalistler ise, sosyalistlerin "her durum-da sömürgeci politikaları reddetmemelerini, sosyalist bir rejim-de sömürgeciliğin uygarlaştırma amacıyla kullanılabileceğini"² öne sürebiliyorlardı.

Sömürgecilik karşıtı hareketin önemini azımsama yönünde-ki sosyalist eğilimin önemli bir nedeni, bu harekete doğmakta olan burjuvazinin ya da küçük burjuva sınıfların önderlik etme-siydi. Örneğin Rosa Luxemburg kendi kaderini belirleme hakkı-nı "yalnızca beylik bir söz" olarak görüp alay ediyordu. Ona göre bu slogan sınıf mücadelesini saptırıyordu. Bu, burjuvazi-nin işçilerin tek bir sınıf çizgisinde birleşmelerini önleyerek onları ulusal sınırlarla birbirlerinden ayırma girişiminin bir parçasıydı. R. Luxemburg Avrupa'daki ulusal ayrılıkçı hareket-

1 Aktaran Lenin, UKKTH, LCW cilt 20 s.430.

2 Bu karar, II. Enternasyonal'in Stuttgart'daki 1907 Kongresinde Sömürge Komisyonunca yapılan öneri üzerinde etkili oldu. Karar 127'ye karşı 108 oyla reddedildi. (Aktaran Tom Bottomore, A-Dictionary of Marxist Tho-ught. Cambridge, Mass.....: Harvard Univ. Press.1987) s.235.

leri göz önünde tutarak bunlarla sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketleri arasındaki farkı ayırt edemiyordu. Sonuçta da sömürgelerdeki hareketleri tümünden göz ardı ediyordu.¹

Luxemburg'a çok sert yanıt veren Lenin, daha sonra Komintern'in sömürgeler/ulusal sorunla ilgili temel ilkelerini oluşturacak olan kuramsal temeli attı:

"Rosa Luxemburg en önemli noktayı -burjuva demokratik reformları tamamlamış ülkelerle bu reformları yapmamış ülkeler arasındaki farkı- görmüyor... Doğu Avrupa'da, Asya'da 1905'e kadar burjuva demokratik devrimler dönemi başlamamıştı... Ayrılma hakkını destekleyerek ezilen ulusların burjuva milliyetçiliğini desteklediğimiz söyleniyor. Ezilen ulus burjuvazisi baskıcılara karşı mücadele ettiği sürece, biz, her zaman, her durumda, herkesten daha çok bu hakkı savunacağız... Ancak ezilen ulus burjuvazisi kendi burjuva milliyetçiliği için ayrılmayı isterse buna karşı çıkacağız."²

Lenin'in R. Luxemburg'la tartışması aslında Rusya'da gelişmekte olan devrime büyük Çarlık İmparatorluğu içindeki ezilen halkları çekme olanaklarının ortaya çıktığı bir dönemde geliyordu. Lenin'e göre, "uluslar hapishanesindeki" halklara kendi kaderlerini belirleme hakkını tanımadan devrim, bu halkların desteğini kazanamazdı. Ayrıca Lenin, bu ulusların ayrılmasını önermeyip yalnızca ayrılma *hakkını* kabul ettiğinin altını çiziyordu. Lenin; kendi kaderini tayin hakkının, gerçekçi bir açıdan bakıldığında, "ulusların ortaya çıkmasıyla *demokratik* işbirliği olanaklarını kolaylaştırıp hızlandıracağını"³ öne sürüyordu. Bir başka deyişle halkların, ulusların birliği istenebilirdi; ama bu, eşitlik temelinde... gönüllüce olmalıydı.

1 LCW, cilt 20, s.404 "Ulusal Sorun ve Özerklik" başlıklı makalesinden. (1908-9)

2 İbid. p.405-6, 411-12.

3 LCW cilt 23 s.67.

Yine de Lenin'in düşüncesi yalnızca Rusya'nın koşullarıyla sınırlanmamıştı. Bütün ezilen halklar-sömürgeler, yarı-sömürgeler ya da büyük devletler içinde zorla bir arada tutulan uluslar (Polonya, Sırbistan, Finlandiya vb.) için genel bir önerme olarak kendi kaderini tayin hakkını kabul ederken Lenin, sömürgelerdeki kurtuluş hareketlerinin özel bir anlamı olduğunun altını çiziyordu. Lenin'e göre dünyanın en güçlü kapitalist ülkelerindeki devrimci proletarya ile sömürgelerdeki ezilen halklar arasındaki bağ, dünya devriminin vazgeçilmez, çok önemli bir parçasını oluşturuyordu. Bu, yalnızca basit bir kuramsal çözümleme değildi. 1916'da Lenin şöyle diyordu:

"Sosyalistler, yalnızca sömürgelerin tazminatsız, hemen, koşulsuz özgürlüğünü talep etmemeliler, aynı zamanda bu ülkelerdeki ulusal kurtuluş için mücadele veren burjuva demokratik hareketler içindeki devrimci ögelere kararlı bir destek sunarak, onların kendilerini ezen emperyalist güçlere karşı ayaklanmalarına -ya da devrimci savaş başlatmalarına- yardımcı olmalıdırlar."¹

Ne var ki Lenin ulusların bağımsızlığını ne olursa olsun savunmuyordu. "Bütün ezilen ülkelerdeki bütün ezilen sınıflara her zaman şunu öğütledik, öğütlemeye de devam edeceğiz: bizden *ayrılmayın* ama bizimle olanaklı en yakın bağları kurun, bizimle kaynaşın."²

Daha sonra Bolşevikler iktidara geldiğinde Lenin, kuramsal bir sıçrama anlamına gelen şu sözleri söyledi:

"Sosyalist devrim, temelde ya da yalnızca kendi burjuvalarına karşı devrimci proletaryanın mücadele verdiği ülkelerde değil... tüm dünyada gündemde. Sosyalist devrim, bütün ezilen ülkelerin, sömürgelerin, bağımlı ülkelerin uluslararası emperyalizme karşı bir mücadelesi olacaktır."³

1 I.CW cilt 22 p.151-2.

2 Ibid.

3 LCW cilt 30 s.159.

Burada, sömürgecilik karşıtı hareketi destekleyen önceki genel sözlerin çok ötesinde şeyler söyleniyor. Bu sözler, yeni bir sosyalizm anlayışını, sömürgeciliğe karşı mücadelenin kapitalizme karşı mücadelenin doğrudan merkezinde yer aldığını öne süren yeni bir anlayışı ortaya koyuyor. Başlıca kapitalist devletlere -doğallıkla bunlar başlıca sömürgeci devletlerdi- karşı dünya devrimini desteklemede işbirliği, karşılıklı dayanışma, birleşme olanaklarını abartan bu değerlendirme, ne yazık ki bazı durumlarda sömürgecilik karşıtı hareketin belirleyici bir rol oynadığını komünistlere düşündürten bir savaş çılgılığı oldu. Ayrıca "isyancı uluslara" karşı sürekli savaşlar sürdüren emperyalist orduların bulunduğu bir dünyada komünistler, kendi hükümetlerinin sömürge savaşlarında askeri yenilgi almaları için bedeli ağır politik yükümlülükler üstlenmek zorunda kaldılar.

(Bu partilere on yıllarca süren yükler bindiren bu durumu kolayca görülebilir. Birçok durumda sömürgelerdeki komünist hareketler, sömürgeci ülkelerdeki komünistlerin edilginliğinden, vurdumduymazlığından yakınıyorlardı. Ho Chi Minh 1924'teki Komintern'in 5. Kongresinde İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda KP'lerine açıkça çatarak şöyle diyordu: "Bu konuda [sömürgecilik karşıtı mücadelede] bu partilerimiz hemen hemen hiçbir şey yapmadılar."¹ Proletarya enternasyonalizmi ruhu uluslararası komünist kongrelerde canlanıyordu, ancak Batı Avrupalı işçilerin politik bir üs olarak gereksinim duydukları KP, komünist propagandanın o günlerde savunduğu tipte bir parti değildi.)

Öte yandan Lenin'in dünya devrimini emperyalizmin boyunduruğu altındaki halkları içerecek biçimde genişletmesi sorunu çözmediği gibi, "kurtuluş"un asıl anlamının ne olduğu konusunun çok daha karmaşık bir sorun olduğunu ortaya koyuyordu.

1 The Path Which Led Me To Leninism, "Devrimde Ho Chi Minh" içinde p.64, 65.

Ne sömürgecilik karşıtı "burjuva" hareketler ne de Leninizm karşıtı sosyalistler sömürgelerin kurtuluşu sorununu sosyalist terimlerle ortaya koyabiliyorlardı. Birinciler kendi sınıfsal bakış açıları nedeniyle yerli kapitalizm için yabancı egemenliğinden kurtulmak istiyorlardı, ikincilerse geleneksel bakışla sosyalizmin nesnel temellerinin sömürgelerde bulunmadığını düşünüyorlardı.

Lenin'in Marxist köryargıcılıktan ayrıldığı nokta burasıydı:

"Ekonomik gelişmenin bugünkü kapitalist aşamasının geri ulusları kaçınılmaz biçimde kurtuluş yoluna soktuğunu öne süren iddiayı doğru kabul edecek miyiz?.. İleri ülkelerin proletaryasının yardımıyla geri ülkeler Sovyet sistemine geçebilir, kapitalist aşamadan geçmeksizin bazı gelişme aşamalarından geçip komünizme ilerleyebilirler."¹

Lenin, bu yeni öneriyi yaparken merkez kapitalist ülkelerde sosyalist devrimlerin başarılı olması koşulunu (onun "ileri ülkeler proletaryasının yardımıyla" sözleri işçi sınıfının iktidara gelmesi anlamını taşıyordu) getirmeye dikkat etse de, kapitalist olmayan yoldan sosyalizme geçiş düşüncesi daha sonra Marxist-Leninist doktrinin bir tezi durumuna gelerek, uluslararası komünist hareketin devrimci coşkusu söndükten sonra bile uzun süre ısrarla savunuldu. Bu konuya bir sonraki bölümde 1960-70'lerde dünya devrimiyle ilgili Marxist-Leninist doktrini incelerken Üçüncü Dünya ülkelerindeki "sosyalist gelişme" yolunu ele aldığımızda yeniden döneceğiz.

Lenin'in sömürgeciliğe karşı mücadeleyle ilgili yeni devrimci yaklaşımı, sosyalist hareket için önemli bir ideolojik değişim anlamına geliyordu. Kuşkusuz III. Enternasyonal'e katılan yeni yerli KP'lerin ülkelerindeki kurtuluş mücadelesinin önderliğini yapmaları -Çin, Vietnam vb.- bu açıdan oldukça önemliydi. Ho Chi Minh, Komintern'in *Sömürgelerle Ulusal Sorun Üze-*

*rine Tezler'*ini okuduktan sonra komünist olduğunu, sömürgecilik karşıtı mücadeleyi yalnızca komünistlerin başarıya ulaştırabileceklerine ikna olduğunu anılarında söylüyordu.¹

Yine de ortaya çıkan yeni politik gerçeklerle bunlardan çıkan genel sonuçlar arasında bir ayırım yapılmalı. Lenin'in sömürgecilik karşıtı hareketin tarihsel önemini değerlendirmesi, 20. yüzyıl koşullarında Marxizmi geliştirmeye yönelik önemli bir kuramsal kopuştu. Ne var ki aynı şey bu çözümlemeden Lenin'in çıkarttığı stratejik sonuçlar için söylenemez. Bugünden geçmişe bakıldığında ulusal kurtuluş hareketlerinin başarısının sömürgeci sistemi sona erdiren başlıca etmen olduğu açıkça görülebiliyor. Kuşkusuz bu önemsiz bir başarı değildi. Ancak bu hareketlerle bunların emperyalist ülkelerdeki bağlaşıkları arasında örgensel ilişki kurulacağı yönündeki Lenin'in görüşü doğru çıkmadı. Marxist-Leninist ülkeleri, izleyen bazı kurtuluş hareketleri ülkelerini "sosyalist yola" yönelttiler. Ancak bütün bu çabalar, birçok durumda sorunlara -sıkıntılara- yol açtı. Böylesi bir yola giren devrimciler iktidardan düştüler. Bu biçimde kurtuluşa kavuşan hemen hemen bütün ülkeler şimdi kapitalist dünya ekonomisine girmek zorunda kaldılar.

Komintern: "Yeni Tipte" Bir Enternasyonal

Lenin sürekli olarak Batıda gelişen devrimden söz etse de, Bolşevikler, devrimin kendiliğinden yayılmasından çok bilincli çabalarla geliştirilmesi gerektiğine inanıyorlardı. İktidarı aldıktan birkaç ay sonra Bolşevikler, "ellerindeki her araçla" başka yerlerde devrimi geliştirmeye çalışacaklarını açıkça ilan ettiler:

"İşçi sınıfı devriminin savaştan tüm ülkelerde devrimi olgunlaştırarak emperyalizmin tümüyle yenilgiye uğratılmasının

1 "Devrimde Ho Chi Minh!"... s.23.

koşullarını hazırladığına inanan Kongre, Rus sosyalist proletaryasının, elindeki bütün olanakları kullanıp vargücüyle diğer tüm ülkelerdeki kardeş devrimci proletarya hareketlerini destekleyeceğini ilan eder."¹

Sonunda dünya devrimini geliştirmeye yönelik bütün bu bilinçli konuşmalar *yapkısal* politik, örgütsel sorunları gündeme getirdi. II. Enternasyonal birçok bildirisinde dünya sosyalist hareketiyle ilgili enternasyonalist coşkuyla dolu devrimci ilkelerden söz etmişti. Ancak tümüyle özerk partilerin oluşturduğu gevşek bir federasyon olduğu için somut eylemleri yönlendirme gücü yoktu. Gerçi bu, yalnızca örgütlenmeyle ilgili bir kusur değildi. Tersine, geniş kitlesel sosyalist partiler kendilerini uluslararası bir yapıda ilintilendirmedikleri için ideolojik, politik ya da güç ilişkileri bakımından bu yönde hiçbir temele sahip değillerdi. Bu partilerin asıl toplumsal temelini oluşturan sendikaların devrimle pek bir ilgileri yoktu. Ayrıca bu partilerin ortak bir strateji belirleyip eşgüdümlü eylemlerde bulunmaları için onları zorlayacak nesnel dış koşullar yoktu.

II. Enternasyonal'i oluşturan partiler kendi savaşı hükümetlerini destekleyen bir çizgi izlemeye başladıktan sonra 1914'te başlayan dünya savaşıyla birlikte II. Enternasyonal yıkıldı. (Lenin'in alaylı biçimde "merkezciler" dediği) Bazıları savaş sonrasında sosyalist hareketin olası bir birliğine açık kapı bırakmaya çalışırken Lenin hemen yeni bir III. Enternasyonal kurulması çağrısı yaptı. "İki dünya görüşü, savaşı ele almada iki değişik yaklaşım, Enternasyonal'in görevlerini farklı gören iki anlayış, proletarya partilerinin farklı iki taktiği" ... Lenin bütün bunların, eski hareketi yeniden birleştirme umutlarını söndürdüğünü, bu çabaların boşuna çabalar olduğunu ortaya çıkarttığını" öne sürüyordu.²

1 SBKP 7. Kongresi, Mart 1918, LCW cilt 27, s.119.

2 LCW cilt 21, s.200.

Lenin, II. Enternasyonal'in kapitalizmin hızla ilerlediği, görece sağlam olduğu "barışçıl dönemde" "yararlı bir hazırlık" çalışması yaptığını kabul ediyordu. Ama savaş bu döneme son vermişti. Dünya devrimi günü gelip çatmıştı. Savaş başladıktan yalnızca iki hafta sonra Lenin yeni bir örgütlenme çağrısı yaptı:

"Kapitalist hükümetlere karşı devrimci saldırı için güçlerini örgütleme, bütün ülkelerde burjuvaziye karşı iktidarın ele alınması için iş savaşı başlatma, son olarak da sosyalizmin zaferini sağlama görevi III. Enternasyonal'e düşüyor!"¹

Bolşevikler iktidarı almadan üç yıl önce, Lenin'in bakış açısı bütünüyle Marx, Engels tarafından belirlenen düşünzeminde yükseliyordu: Devrim kıvılcımı parlamış, en gelişmiş kapitalist ülkelerin proletaryası öncülüğü ele almıştı. Yalnızca bu durum, Rus işçi sınıfına, yaklaşan Rus burjuva demokratik devrimini bir sıçrama tahtası olarak kullanıp iktidara gelme olanağı sağlayabilirdi. Bununla birlikte Lenin'e göre Rusya'nın savaşta ki rolüyle toprağa aç köylülerin ısrarla süren toprak istemlerinden oluşan ikilemi Çar'ı devirenlerin çözmeleri olanaksızdı. Oysa Lenin'in beklentilerinin tersine olarak Rus işçi sınıfı bu ikilemi çözümleyip iktidarı ele geçirdi. (Elbette bu arada iktidarı işçilerin değil Bolşeviklerin ele geçirdiği söyleniyordu. Ancak o dönem Bolşeviklerin proletarya üzerinde hegemonya kurdukları apaçık ortadaydı.) Öngörülerıyla ilgili bu değişime karşın Lenin, Bolşeviklerin iktidarı ellerinde tutarak sağlamlaştırmalarının Batı'daki proletarya devrimine bağlı olduğunu savunmaya devam ediyordu.

Öte yandan Lenin merkez kapitalist ülkelerde devrimin koşullarının olgunlaşabileceği sonucuna varırken temel bir koşulun eksik olduğunu söylüyordu: "Avrupa'nın en büyük şanssız-

1 Ibid. p.40, 41.

lığı devrimci partilerin olmamasıdır.”¹ Lenin’in emrinden altı ay sonra Bolşevikler, II. Enternasyonal’den ayrılan, aynı düşüncedeki partileri bir araya toplayıp yeni bir enternasyonal oluşturdular.

Komintern’in aceleyle kurulmasının, iki nedeni vardı. İlki bu olay, Bolşeviklerin mücadelelerini, devrimin en azından bir ya da birkaç Avrupa ülkesinde başarıya ulaşmasına bağladıklarının bir göstergesiydi. Ne var ki Komintern’in kurulması devrimci Rusya üzerindeki baskıların azalmasını sağlamadı. Öte yandan Lenin ile Bolşevikler, kendi devrimlerinin somut koşullarından etkileniyorlardı. Ancak onların bakış açılarının özünde enternasyonalist bir temelin olduğundan da kuşku duyulamaz. Lenin ile hemen hemen bütün Bolşevik liderler -entelektüel, ideolojik, mantık bakımlarından- dünya devrimi davası için mücadele ediyorlardı.

1919’un Mart’ında Lenin “dünya devrimi partisi”nin kurulması çağrısını yaptı. Ne var ki yeni Komünist Enternasyonal’i kurmak için Moskova’ya gelen temsilciler pek fazla bütünlük gösteremiyorlardı. Örneğin Bolşeviklerden sonra en büyük, en etkili devrimci topluluk olan Alman Spartakistler zamanlama konusunda bütünüyle ikna olmamışlardı. İki noktada çekinceleleri vardı. Daha sonra oldukça önem kazanan bunlardan birincisi şuydu: “Yeni Komünist Enternasyonal, hemen hemen tüm Avrupa ülkelerinde yeni bir devrimci kitle hareketi oluşup Komünist Partiler önemli bir sıçrama elde edince kurulmalıydı.”² İkinci çekince ise Spartakist lider Rosa Luxemburg’un birçok kez dile getirdiği bir düşünceye dayanıyordu. Eğer yeni KP’ler kendi politik yapılarıyla değil esasta Komintern’e olan bağlılıklarıyla ayakta dururlarsa, kaçınılmaz olarak Bolşevik modelin katı kalıplarıyla biçimleneceklerdi.

1 LCW cilt 28, s.113.

2 Aktaran Fernando Claudin, Komintern’den Kominform’a, (New York: Monthly Review, 1975) cilt 1, s.104.

Ek olarak ilkelerini benimseyip yeni enternasyonalî olumlu karşılayan bazıları kapıyı diğer sol gruplara -özellikle bazı seçkin sosyalist sendika liderleriyle diğer etkili örgütlerdeki "dürüst", çalışkan ama Bolşevizme kazanılmamış sosyalistlere açık tutmayı istiyorlardı.

Oysa Lenin Komintern'in hemen kurulmasında ısrarlıydı. Sovyet iktidarı kuşatma altındaydı. Yalnızca burjuva orduların istilasını değil, II. Enternasyon'ın hâlâ etkili liderlerinin Bolşeviklere karşı şiddetli ideolojik saldırıları da sürüyordu. Lenin, devrimci hareketin her şeye hazır olduğuna, yalnızca bu harekete öncülük edip onu örgütleyecek yeni politik güçlerin gelişiminin beklendiğine inanıyordu. Bu nedenlerle Lenin eski II. Enternasyon'ın güvenilmez politikalarını savunanlarla arayış bulmaya çalışanlara karşı çok sabırsız davranıyordu. Eğer Komintern dünya devriminin karargâhı olursa, reformistlere, salıntılı unsurlara karşı hoşgörü gösterilmeyeceğini vurguluyordu. Çünkü "reformist olarak kaldıkça bu unsurlar devrim için çalışmayacak ama devrimi sabote edeceklerdir... saflarında reformistler, Menşevikler vb. oldukça, ne proletarya devrimi başarabilir, ne de devrim kendisini güvencede hissedebilirdi."¹

Yeni kurulan Komintern'in daha sonra Leninizm olarak adlandırılacak bütün görüşleri -Lenin'in emperyalizmle ilgili tezlerini, dünya devrimi olasılığını, yeni tipte öncü parti anlayışını, PD kuramını, oportünizme karşı mücadele anlayışını vb.- çok kısa sürede benimsemesi pek şaşırtıcı bir olay olmadı.

"Devrimci hareketin ideolojik, politik karargâhı"² olabilmek için Komintern Lenin'in öncü parti ilkelerini yalnızca örgütsel üyeleri için değil bizzat Komintern'in kendisi için de tümüyle kabul etti. Böylece II. Enternasyon'ın gevşek, sınırlı bağlarla bir arada duran federasyonu yadsındı. Komintern kuralları şöy-

1 LCW cilt 31, s.382.

2 Fund. s.44.

le diyordu: "Komünist Enternasyonal her ülkedeki tek tek partilerden oluşan evrensel bir Komünist Partisidir."¹

Buna göre demokratik merkezizetçilik yalnızca her üye parti için değil, bizzat Komintern'in kendisi için de zorunlu bir ilke oldu. Bu bütün üye partilerin Komintern kararlarını uygulamak zorunda oldukları anlamına geliyordu. Aynı biçimde Komintern'in kabul edilen politikalarıyla üye partinin politikaları arasında uyumsuzluk belirdiğinde üye parti Komintern'e uyacaktı. Her partinin üyeleri için de aynı şeyler geçerliydi. Komintern'deki demokratik merkezizetçiliğin Enternasyonal içindeki Sovyet hegemonyasını güvenceye aldığını söylemeye ise gerek yok.

II. ile III. Enternasyonal'ler arasındaki farklar çarpıcıydı. II. Enternasyonal'in gücü kitlelere, sendikalara, parlamentolara dayanırken Komintern'in temel gücü Sovyet Rusya idi. Sovyet Rusya, dünyada, ilk kez başarılı bir devrimle sosyalizme yöncelen, işçi sınıfı partisinin iktidarı ele geçirdiği bir ülkeydi. Yeni Sovyet iktidarı, kurulduktan hemen sonra -elde ettiği saygınlık, kaynaklar vb. aracılığıyla- politik güçler için ideolojik-örgütsel bir çekim merkezi oldu. Bu güçlerden bazıları Lenin'in II. Enternasyonal'deki eski bağlaşıkları idi; bunların çoğu Rus devriminin coşkusuyla ülkülerinden esinlenmiş, dünya savaşının büyük yıkımlarından etkilenmiş işçilerden, entelektüellerden oluşan yeni devrimciler, sosyalistlerdi; bir kısmı ise sömürgecilik karşıtı hareketin köktenci unsurları idi.

(Komintern'in kuruluşundan kısa bir süre sonra, hiç kuşkusuz bu olaya yanıt olarak II. Enternasyonal'in birçok seçkin önderi -en güçlü kapitalist hükümetlerin örtülü yönlendirmesiyle- örgütlerini yeniden güçlendirmek için harekete geçti. Özellikle İngiliz İşçi Partisi'nden Ramsay Mac Donalda bu girişimde başat bir rol oynadı. 1919'da Bern'de küçük ölçekli bir II. Enternasyonal oluşturan bir konferans toplandı. Daha sol eğilimli bir

¹ Ağustos 1920, Komintern İkinci kongre kararı, aktaran Boris Leibson, International Unity of Communists (Moscow: Novosti, 1981) s.17.

başka toplantı 1921'de Viyana'da yapıldı. Kısa bir süre sonra bu toplantıya katılanlar 2.5 Enternasyonal olarak anılmaya başlandı. Aralarındaki bazı ideolojik farklara karşın, bu iki grup da güçlerini görece iyi durumdaki işçi sınıfı kesimlerinden alıyor, Bolşevik Devrimi'ne karşıysa ortak bir düşmanlık besliyorlardı. 1923'te bu iki grup birleşti.)

Uluslararası sosyalist harekette bir bölünme belki de kaçınılmazdı. Kitlesele sosyalist parti liderlerinin savaşı utanmazca desteklemeleri, buna Rusya'da Bolşeviklerin iktidarı almalarına karşı yönelttikleri açık düşmanlığı da eklemek gerekiyor, dünyadaki sosyalist harekette öylesine temel bir karşıtlık ortaya çıkartmıştı ki, bu çelişkiyi çözme yönündeki her türden girişim olasılıkla başarısız olacaktı.

Bir anlamda bölünme, PD ilkesinin sosyalist hareket politikalarına uygulanmasıydı. PD görüşü, işçi sınıfı yalnızca varolan devlet aygıtını ele geçirmeyecek aynı zamanda kendisine yeni bir devlet yaratacak anlayışı üzerinde geliştirilmişti. Bu durum, uluslararası sosyalizm için de geçerliydi. Lenin, yeni devrimci güçlerin, kendi güçlerine dayanan, kendi hedeflerine göre biçimlenen, kendi yarattıkları bir örgütlenmeye gereksinim duyduklarına inanıyordu. Lenin, yeni örgütlenmenin -programıyla, yapısıyla, kadrolarıyla- kaçınılmaz biçimde, savaş öncesi dönemin Batı Avrupalı kitlesele partilerinden SBKP'nin farkını ortaya koyan uluslararası sosyalizmin iktidar anlayışındaki değişikliği yaratacağını kabul etmiş miydi? Kabul etmediğini düşünmek son derece zor.

Ters yönlü bütün açıklamalara karşın, bölünmeyle birlikte komünist harekette kabul edilen yeni ilkeler III. Enternasyonal'i aşırı solcu, sektele bir yola soktu. Yalnızca proletarya devriminin zamanıyla ilgili varsayım yanlış çıkmakla kalmadı, bu hatalı varsayım devrimden önceki her ideolojik-politik sorunda etkili olarak yanılgılara yol açtı. Dolayısıyla Komintern başlan-

gıçtan sonuna dek kendisine karşı çıkan bütün görüşleri burjuvaziye "karşı devrimci" teslimiyet olarak damgaladı. Bölünmenin doğası Komintern'de Sovyet egemenliğini ortaya çıkartan koşullarla birleşince Luxemburg'un sakınılmasını istediği şey gündeme geldi. Yeni Enternasyonal'deki partilerle SBKP arasındaki büyük güç eşitsizliği, demokratik merkezizetçilik temelinde örgütlenmiş tek bir parti olarak Komintern'in kabul edilmesinin sonucu olarak, zorunlukla SBKP'nin tam denetimine yol açtı.

Tek Ülkede Sosyalizm: Dünya Devriminden Vazgeçme

*"Dünya ölçeğinde zafer çok yakında başarılabacaktır"*¹ açıklamasından üç yıl sonra Lenin 1921'de katı gerçeklerle yüz yüze geldi: Avrupa devrimi umudu hiç de yakın bir olasılık değildi, Rusya ise kendi başına doğrudan sosyalist bir ekonomik sistem kuramayacaktı.

Bu nedenle Lenin "şimdi geri çekilme zamanıdır" dedi. Ülkede içinde Lenin'in NEP'i, yalnızca Rus işçi sınıfının değil köylülüğün de iktidarının temeli olan komünist denetimli bir "devlet kapitalizmi" sistemi oluşturmaya başladı. Köylülüğün devrim için güvenilir bir dayanak olmasını sağlamak için kırsal alanda özel mülkiyetin sürdürülüp savunulması, ayrıca kapitalist hafif sanayinin geliştirilmesi gerekiyordu. Uluslararası ölçekteyse dünya devrimi bir yana bırakılacaktı. Bu değişim bir Komintern kararında yer alan tek bir sözcükle somutlanabilir. "4. Dünya Kongresi, bütün ülkelerin proleterlerine, proletarya devriminin tek bir ülkede bütünüyle zafer kazanamayacağını, tersine, zaferin uluslararası ölçekte dünya devrimi biçiminde olacağını tekrar anımsatır."²

1 LCW cilt 30, s.33.

2 Aktaran Claudin, Komintern'den Kominform'a... Cilt.1. s.71.

Marxist kuramdaki devrim anlayışından söz eden bu geleneksel formülasyonunun içine *bütünüyle* sözcüğünün eklenmesi komünist hareketin tutumunda bir değişiklik olması gerektiğine yolu açarak, dönemin temel stratejik görevinin SB'yi savunmak olduğunu bildiriyordu. NEP'e destek olmak yapkısız acil bir görevdi. Bu sözlere göre, biçimsel olarak Komintern dünya devrimine bağlı kalıyordu. Ancak dünya devrimi gündemdeki değil tarihsel bir sorundu -er ya da geç olacaktı ama yakın bir dönemde pek olası değildi. Komintern, ülkelerindeki işçi sınıfı içinde kök salmaları için KP'lere yardım etmeyi sürdürecekti, devrimci ideolojiyi geliştirecekti. Ancak 1918'de söz verildiği gibi "elindeki tüm araçlarla" dünya devrimine artık destek vermeyecekti.

Lenin, 1924'te ölmeden önce bile hâlâ dünya devriminin "ilerlediğine" inanıyordu; ancak "bizim beklediğimiz gibi düz bir çizgi boyunca ilerlemiyor"¹ diye de ekliyordu.

SBKP liderliğini ele geçirdikten sonraki birkaç ay içinde Stalin yukardaki değerlendirmeyi bir adım ilerleterek Bolşevik ilkelerden köklü bir kopuşu ilan etti:

"Önceden tek bir ülkede devrimin zaferinin olanaksız olduğu düşünülürdü. Bunun için dünyadaki bütün proleterlerin eylemlerini birleştirmelerinin ya da hiç olmazsa en ileri ülkelerdeki proleterlerin çoğunun burjuvazi üzerinde zafer kazanmasının gerekli olduğu varsayıldı. Bugün bu bakış açısı artık olgunlara denk düşmüyor. Şimdi artık böyle bir zaferin olanaklı olduğunu kabul etmeliyiz. Emperyalizm koşullarında çeşitli ülkelerde kapitalizmin düzensiz daralıp-genişmelerle süren evrimi, emperyalizmin kaçınılmaz olarak savaflara yol açan felaketli koşulları, dünyadaki bütün ülkelerdeki devrimci hareketin bü-

1 "SBKP'nin Taktikleri Üzerine Rapor." 5 Temmuz 1921'deki Komünist Enternasyonal'in 3. Kongresine sunuldu. LCW cilt 32, s.480.

yümesi. ...bütün bunlar, tek tek ülkelerde proletaryanın zaferini yalnızca olanaklı değil, aynı zamanda zorunlu kılıyor."¹

Bir yıl sonra SBKP'nin 14. Konferans kararında bu görüş daha da net olarak dile getirildi:

"Leninizm, burjuva ilişkilerin *yeniden kurulmasına karşı tam bir güvence sağlayacak biçimde* sosyalizmin *sonul* zaferinin yalnızca uluslararası ölçekte olanaklı olabileceğini öğretiyor... Ancak buradan, ekonomik-teknik açılardan daha gelişmiş ülkelerin 'devlet yardımı' olmaksızın Rusya gibi geri bir ülkeden *tam bir sosyalist toplum* kurmanın olanaksız olduğu *sonucu çıkmaz*."²

(Altı çizili sözler kararın aslında yok, ancak daha sonra "Büyük Dönüşüm"ü kuramsal açıdan Lenin'e dayandırmaya çalışan Stalin bu vurguları karara ekledi. Oysa sosyalizmin "sonul zaferi" ile Rusya'da sosyalist toplumun "tam olarak" kurulması gibi ayrımlar Lenin'in yapıtlarında yok. Aynı biçimde Stalin izlediği yolu haklı çıkartmak için Lenin'in diğer bazı sözlerini de saptırdı. Örneğin Roy Medvedev, Lenin'in *Toplu Eserlerinin* resmi Sovyet baskısından Lenin'in 1918'deki SBKP'nin 7. Kongresinde söylediklerini aktardıktan sonra şöyle diyor: "Ne var ki 'son çözümlemede' sözü Kongrenin steno kayıtlarındaki tümcede yok, bu söz sonradan eklenmiş. Ne zaman, nasıl eklendiğini tahmin etmek pek zor değil. 'Sonul zafer' sözleri, Stalin'in tek ülkede sosyalizm konusunda Troçki ile sürdürdüğü tartışmalar açısından son derece önemliydi. Stalin, bu kuramın, Lenin tarafından dünya devrimi anlayışına eklendiğini öne sürüyordu.")

1 Stalin, "Leninizmin Temelleri", Leninizmin Sorunları içinde. (Moskova: Foreign Languages, 1958) s.44.

2 Ibid. s.197.

Stalin-Troçki Tartışması

"Tek ülkede sosyalizm" konusunda ortaya çıkan kıyasıya tartışma, büyük ölçüde, Lenin'in gerçek ardılının kim olduğu konusuyla ilgili bir mücadelenin çerçevesini belirledi. Ne var ki bu tartışmada, hem Stalin hem de Troçki Lenin'den oldukça ayrılmıştı. Belli bir dönem SB'nin yalnız kalabileceğini kabul eden Lenin, gelecekteki sosyalist toplumun maddi temellerini inşa edecek olan Rusya'daki proletarya iktidarını savunacak bir strateji arıyordu. Troçki ise şunları öne sürüyordu:

"Ulusal, uluslararası alandaki toplumsal güçlerin özgül biçimlenmesi, Rusya gibi geri bir ülkede proletaryanın iktidarı ele geçirmesini olanaklı kıldı. Ancak aynı güçler dengesi, *ileri ülkelerdeki proletaryanın azımsanmayacak bir zaferi olmaksızın* Rusya'daki işçi hükümetinin ayakta kalamayacağını da önceden ortaya koyuyor. Tek başına kalan Sovyet rejimi ya devrilir ya da yozlaşır... 1917'den 1923'e kadar Bolşevik liderlerin bu konuyla ilgili olarak yaptıkları tüm açıklamalar... tek bir sonuç doğuruyor: Batıda bir devrim olmadan Bolşevizm ya ülke içindeki karşı-devrimci, ya dış müdahaleyle ya da ikisinin birleşmesiyle tasfiye edilecektir."¹

Troçki'nin tezi şuydu: Batıda yeni sosyalist devrimler olmadan Bolşevikler devlet iktidarını elde tutabilirler ama bu koşullarda sosyalizmi inşa edemezler. Olsa olsa Bolşevikler "yozlaşmış bir işçi devletiyle" iktidARLARINI sürdürebilirlerdi. Troçki, böylesi değersiz bir ödölün, her durumda birbirinden ayrılmayan dünya devrimiyle Rus devrimine bir "ihanet" olacağına inanıyordu. Troçki'ye göre Rus komünistlerinin temel görevi, Sovyet iktidarından yararlanarak Batı'daki devrimin olgunlaşmasına yardımcı olmaktı.

1 "Stalinism and Bolshevism" Basic Writings, Troçki içinde. Irving Howe, (New York: Shookan, 1976) s.362.

Kuşkusuz Troçki görüşlerini destekleyen Lenin'in ve birçok Bolşeviğin sözlerini aktarıyordu. Ne var ki Lenin hiçbir zaman bu yöndeki görüşleri mutlak görüşler düzeyine yükseltmemişti. Stalin ise, Lenin'in görünüşte tam ters yöndeki açıklamalarını örnek veriyordu:

"Sosyalizmin zaferi, ilkin birkaç, hatta tek bir kapitalist ülkede bile olanaklı olabilir. Bu ülkenin zafer kazanan proletaryası, kapitalistleri mülksüzleştirip *örgütlü sosyalist* üretimle kapitalist dünyanın karşısına dikilebilir. Bu zafer, diğer ülkelerin, ezilen ülkelerin ezilen sınıflarını canlandırabilir, bu ülkelerde kapitalistlere karşı isyanların gündeme gelmesini, hatta bu ülkelerin devletleriyle sömürücü sınıflarına karşı silahlı güçlerin ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılabilir."¹

Stalin, Troçki'ye karşı savlarında öncelikle Lenin'in bu sözlerini öne sürdü, *Leninizmin Sorunları* kitabında bu sözleri alıntıl原因 Stalin "örgütlü sosyalist ilişkiler" sözcüklerinin altını çizerek Lenin'in açıkça bir tek ülkede "sosyalist toplumun kuruluşunun tamamlanabileceğini" söylemek istediğini öne sürdü. Makalenin bağlamından tek bir ülkede sosyalizmin zaferi olduğundan söz edildiği ortada olmakla beraber, Lenin'in burada söz ettiği ülkenin, Almanya, Fransa ya da İngiltere gibi gelişmiş ülkelerden birisi olması çok daha olasıdır.

Stalin, ekonomik cephede bir hamle yapmaktan söz ederken bir yandan da kendi hızlı, yıkıcı sanayileşme programıyla tarımdaki zorla kolektifleştirmeleri "sosyalizmin inşası" olarak sunarak kafaları karıştırıyordu. Böyle davranarak savaş komünizminin ilkel kavramlarına geri dönüyor, Sovyet ekonomisi yaşamının her alanında doğrudan, mutlak bir devlet denetimini gündeme getiriyordu. Sanayileşmenin hızlandırılması için çok büyük çabalara gerek olduğu kabul edildiğinden, son derece sağlıklı bir kuramsal bakış açısıyla, 5-6 yıl içinde her yönü-

1 Stalin, *Leninizmin Sorunları*, s.195.

le oluşmuş sosyalist bir toplum kurma çabası sayısız insan gücü, doğal kaynak israfına yol açarak Sovyet tarımını sürekli bir kan kaybına uğratıp, çok sayıda insanın ölmesine, sonuçta da kendi iç çelişkileriyle kendini türeten bir "sosyalizm" modelinin ortaya çıkmasına yol açtı.

Böylece SB'de sosyalizmin inşa edilmesi kararı -yalnızca komünist dünya devrimi anlayışında değil, sosyalizm anlayışının kendisinde de- çok büyük bir ideolojik değişim anlamına geldi. Gelineen noktada -dünyanın başka ülkelerinde devrimi geliştirmek yerine- SB'nin savunulması, dünya komünist hareketinin asıl görevi durumuna geldi. Troçki'nin, yeni politikanın, kaçınılmaz olarak, dünya devrimini Sovyet dış politikasının diplomatik gereksinimlerine bağlı kılacağını öne süren suçlaması kuşkusuz oldukça doğrudu. (Bunun, Troçki'nin söylediği gibi bir "ihamet" olup olmaması ya da uygun bir politik yargı olup olmaması kuşkusuz ayrı bir sorundur.)

Ne var ki Lenin'in kendisi de bu yönde önemli bir adım atmıştı. 1921'de Rusya'daki korkunç ekonomik bunalım karşısında savaş komünizmini trajik bir hata olarak kabul edip NEP'i başlatmıştı. NEP'in "bize zaman kazandıracak" "devlet kapitalizmine" yol açan bir "geri çekilme" olduğunu kabul eden Lenin şöyle diyordu: "Kazanılan bu zaman, özellikle yabancı ülkelerdeki yoldaşlarımızın kendi devrimlerini hazırladıkları dönemde bize dengemizi kurma olanağı verecektir."¹

Yeni politikanın kabul edilmesiyle Rus ekonomisi canlandııkça Lenin, giderek artan ölçüde, NEP'i uzun erimli bir politika, kapitalist biçimlerle yarışına içinde sınanan sosyalist biçimlerin yavaş yavaş oluştuğu bir dönem olarak görmeye başladı. 1923'te "bütün sosyalizm anlayışımızda kökten bir değişiklik oldu"² diyen Lenin, Rusya'da sosyalizme geçişin "bütün bir tarihsel çağı" kapsayacağından söz ediyordu.

1 LCW cilt 32, s.492.

2 LCW cilt 33, s.474.

Böylelikle Lenin, Bolşevik iktidarın yazgısını Batıdaki devrimin gelişimine bağlayan noktadan yeni bir bakış açısına gelmişti. Yalnızca Bolşevikler diğer devrimlerden destek almaksızın iktidarı ellerinde tutmayacak, aynı zamanda Rusya kendi başına sosyalizme *doğru* ilerlemeye başlayacaktı. Lenin, hiçbir yerde, Troçki'nin Batı'da devrim olmadan Rusya'nın kaçınılmaz olarak "yozlaşmış bir işçi devleti"ne dönüşeceği öngörüsüne en küçük bir eğilim göstermedi.

Bu yorumlara dayanan Stalin, başka yerlerde proleter devrimler olmasa bile SB'de sosyalizmin inşası *anlayışını* Lenin'deki kuramsal belirlemelere dayanarak meşrulaştırabildi. Ancak Stalin'in sosyalist ekonominin her yandan hızla inşa edilebileceği yönündeki ani kuramsal dönüşünün sosyalist inşanın niteliğiyle geçiş döneminin doğası konularındaki Lenin'in görüşleriyle çok az ortak noktası vardı.

Bunlar olurken parti liderleri aynı anda dünya devrimine bağlı olduklarını öne sürmeye devam ediyorlardı. O dönem Stalin'in yanında olan, partinin en önde gelen kuramcısı Buharin "tek ülkede sosyalizmi" savunurken 1925'te şöyle diyordu:

"Teknolojimiz, ekonomimiz oldukça geri olmasına karşın, yine de adım adım sosyalizmi inşa edebilir, kapitalist güçlerin silahlı müdahalesi olmadıkça bu inşayı tamamlayabiliriz... Silahlı güçle yenilgiye uğratılabilir miyiz? 'Evet, bu olabilir' diyoruz. Bu nedenle uluslararası devrimin gelişiminden ayrılmak gerçekçi olmaz mı? Hayır, olmaz. Uluslararası devrim, kapitalist güçlerce boğulmamamızın tek güvencesidir."¹

Bir yıl sonra Stalin dünya devrimine bağlılığı daha da ileri götürdü: "'Sosyalizmi inşa eden' bizim ülkemiz dışında hangi ülke dünya devriminin üssü olabilir? Öte yandan sosyalist bir toplumun inşasını tamamlama beceresini gösteremeyen bir ülke dünya devriminin gerçek üssü olabilir mi?"²

1 Aktaran Roy Medvedev, On Socialist Democracy, s.186.

2 Stalin, Leninizmin Sorunları, s.199.

Tek ülkede sosyalizm kuramına yönelik Troçki'nin eleştirisi büyük ölçüde o zaman SSCB'nin karşılaştığı sorunların nesnel değerlendirilmesine dayanıyordu. Harcanacak çabaların sosyalist ülkeleri yozlaştıracak büyük bir bürokratik çürümeye zorunlulukla yol açacağını öne süren öngörülerini özellikle son derece önemliydi. Ne var ki aynı şey Troçki'nin çıkarttığı politik sonuçlar -yeni Sovyet devletini kapitalizme yönelik dünya devrimi saldırılarının koçbaşı olmaya yönelten tek yönlü yapısal çizgi- için söylenemez. Batı proletaryasının devrime hazır olduğu yönündeki büyük yanılgısı gerçeklerden tümüyle kopuktu. Bu anlayış egemen olsaydı, hiç kuşkusuz, yeni Sovyet devleti Batıyla en küçük bir kazanma şansı olmayan bir çatışmaya girecekti.

Yine de Troçki'nin "tek ülkede sosyalizm" inşasının zorunlulukla dünya devriminden vazgeçmeye yol açacağı öngörüsü -en azından tümce bağlamında Marxistlerin anladığı biçimiyle- bütünüyle doğrudur. Stalin'in bu yönetimi altındaki Sovyet politikaları -"tek ülkede sosyalizm", 1930'lardaki Faşizme Karşı Birleşik Cephe, savaş sonrasının "barış içinde bir arada yaşamama" çizgisi- Sovyet yöneticilerinin Batı'daki devrimle ilgili beklentilerinin önemli ölçüde azaldığını ortaya koyuyordu. Resmi Marxist-Leninist yazın tekdüze biçimde gelişmiş kapitalist ülkelerde gittikçe "olgunlaşan" devrim olasılığından söz ededursun, Sovyet dış politikası çok daha gerçekçi değerlendirmelere dayanıyordu. Nitekim SBKP'nin önde gelen kuramcısı Mikhaıl Suslov 1971'de "proletarya devrimleri en önemli kapitalist ülkelerde gün geçtikçe gündeme oturuyor"¹ derken, öte yanda bir yıl sonra Brejnev ile Nixon arasında imzalanan "yumuşama" protokolüyle sonuçlanacak Moskova'daki zirve hazırlıkları kapalı kapılar ardında sürdürülüyordu.

1 Mikhaıl Suslov, *Leninism and the Revolutionary Transformation of the World* (Moscow: Progress, 1971) s.34.

Ancak dünya devrimi söylemi geleneksel anlamıyla 1920'lerde SB'de, özellikle de kapitalist devletlere karşı çok daha ağır suçlamaları dile getiren III. Enternasnoyal bildirilerinde oldukça yüksek sesle dile getiriliyordu. (Sovyet Dışişleri Bakanlığı, sık sık, bir arada yaşamayı geliştirmeye yönelik diplomatik çabalarını bu bildirilerin olumsuz etkilediğinden yakınıyordu.) Benzer biçimde Komintern devrimden çok reform için çabalandıklarını öne sürüp Sosyal Demokrat Partilere sövüp sayıyordu. Faşizme karşı eylem birliği çağrısı yaparken bile komünistler "tabandan birlik" çağrıları yapıyor, sosyal demokrat kitleyi liderliklerinden ayırmaya çalışıyorlardı. Böylesi aşırı solcu taktiklerin Komintern'in birlik çağrılarını gülünçleştirmekten başka bir şeye yaramadığını söylemeye gerek yok.

Faşizme Karşı Birleşik Cephe

Hitler'in iktidara gelişi, ardından hızla Nazi yönetiminin sağlamlaşması hem sosyal demokrat II. Enternasyonal hem de komünist III. Enternasyonal'in birçok liderini izlenen politikaları değiştirme yönünde ciddi ciddi düşündürüyordu. Resmi Marxist-Leninist tarih, değişikliğin komünistlerin başlatmanlığıyla gündeme geldiğini söylese de¹, işbirliğine yönelik kamuoyuna yapılan ilk çağrılardan bazıları sosyalist liderlerden gelmişti.

1933 Şubat'ında Sosyalist İşçi Enternasyonalisi (LSI) liderleri bir bildiri yayımlayarak "faşizme karşı ortak eylem için Komünist Enternasyonal'le görüşmeye hazır olduklarını" açıklamışlardı. LSI'nın tek koşulu, iki Enternasyonal'in karşılıklı saldırılara son vermeleriydi. Ertesi yıl Fransız Sosyalist Partisi benzer bir açıklamayla, komünistler "partiler arasındaki hakaret edici

1 Bkz. Outline History of the Communist International (Moscow: Institutue of Marxism-Leninism of the CPSU, 1971) p.350-70.

polemiğe son verirlerse"¹ ortak eylem için görüşmeye hazır olduğunu bildirdi.

Komünistlerden bu yönde ilk işaret 1934 Mayıs'ında *Pravda*'da yayımlanan bir makaleden geldi. Makale, sosyalist liderlerle eylem birliği yolları aranmasını doğru buluyordu. Stalin'in kamuoyunda açıkça bunu savunmasıyla birlikte uluslararası komünist hareket çizgisinde önemli bir değişiklik yapmaya başladı. 1935'te Komintern 7. Dünya Kongresinde Faşizme Karşı Birleşik Cephe (FKBC) politikasını kabul etti.

Bu dönüşü yaparken Komintern, Avrupa'daki "koşulların değiştiği"ni, özellikle Almanya'da faşizmin iktidara geldiğini vurguluyordu. Hitler'in programı -Alman tekelci kapitalizmi için son derece çekici- yeni bir anlayışa dayanıyordu. En önemli nokta; Alman genişleme politikasının, özellikle Doğu'ya doğru Orta Avrupa ülkeleriyle en büyük ödül olacak olan SSCB'ye doğru yeniden canlandırılmasıydı. (Hitler'in ölümcül komünizme karşıtlığı SB'ye karşı savaşı hazırlayan ideolojik bir araçtı.) Ek olarak Fransız, İngiliz hükümetleri bu Alman genişlemesine karşı oldukça hoşgörülüydüler. Almanya'nın Doğu'ya yönelmesi onlara ikili bir yarar sağlayabilirdi: SB devrilebilir, böylelikle kendilerine yönelen Alman saldırı tehdidi başka yöne çevrilmiş olurdu.

Öte yandan 7. Dünya Kongresi'ne yol açan aşırı solcu dönemin eleştirel değerlendirilmesi oldukça önemliydi. Yalnızca sosyal demokrasiyle ilişkileri düzeltmeyi kolaylaştıracağı için değil, hem Komintern hem de tek tek KP'lerdeki ideolojik ortamı değiştirebileceği için. Eski politikalardan dönüş, açıkça eski dönemin sekte politikalarının, dolayısıyla da Stalin'in yanılmazlığının tartışmaya açılması anlamına geliyordu.

Böylece tıpkı savaş komünizminin yol açtığı ekonomik bunalımın Lenin'i NEP'e yöneltmesi gibi, Hitler'in başarısı da

1 Aktaran Claudin, Komintern'den.... cilt 1., s.171.

uluslararası komünist hareketin liderlerini çok ederek "tabandan birleşme", sosyal demokrasiyi "sosyal faşizm" olarak nitelendirme ve Komintern'in "Üçüncü Dönem"deki diğer aşırı solcu takтикlerinin Avrupa'daki yeni politik gerçekler ışığında kendi çıkarlarına karşıt sonuçlara yol açtığını görmelerine neden oldu.

FKBC, komünistlerin öngördüğünün tersine "tabandan" değil komünist ve sosyal demokrat liderler arasındaki "yukarıdan" çabalarla kuruldu. İki eğilimin liderler düzeyindeki açık, kesin işbirliği tabandaki karşılıklı sekter saldırıların durdurulması konusunda anlaşmayla sonuçlanmıştı. Birçok sosyal demokrat anlaşılabilir nedenlerle bu dönüşüm konusunda son derece sıkınganken birçok komünist de düne kadar düşman gördükleriyle işbirliği yapmakta zorlanıyordu. Yine de yeni politika Avrupa'da, Kuzey Amerika'da politik ortamın değişmesine yardımcı oldu. Zorunlukla komünistler bir anda kendilerini yalnızca sosyal demokrasiyle (geçmişteki zıtlık nedeniyle bu işbirliği birçok bakımdan sallantılıydı) değil, militarist... yayılmacı Almanya'nın ortaya koyduğu tehlikeyle ayaklanan burjuva politikacılarla da işbirliği içinde buldular.

FKBC, olasılıkla uluslararası komünist hareketin Stalin dönemindeki en çarpıcı politik, kuramsal başarısı oldu. Komintern'in sosyalist bir dünya devrimini yöneteceği ya da yönetebileceği yanılması sona ererken komünistler Batı Avrupa politik yaşamında önemli bir yer tutmaya başladılar. ABD'de geçmişin sendikal mücadeleyle devrimci tutumu bir arada sürdüren "tabandan birlik" politikası terk edilince komünistler işçi hareketi içinde güç kazanıp -özellikle yeni Sanayi Örgütleri Kongresi CIO) içinde- işçi sınıfında bir taban elde ettiler. Daha genel anlamdaysa komünistler faşizme karşı mücadelenin bayraktarı olarak tanındılar. FKBC, II. Dünya Savaşı'nı önleyemediyse de, SB, İngiltere, ABD arasında kurulan, Hitler'in yenilgisini sağlayan Büyük Bağlaşım'ın temellerini attı

Yeni politikanın kurbanlarından birisi Komintern'in kendisi oldu. Komintern 1943'te dağıtıldı. Bu olaya, büyük ölçüde, savaş dönemi bağlaşıklığı için ABD, İngiltere, SSCB arasındaki dayanışmayı sağlamlayan bir önlem olarak bakılsa da, onun tarihsel anlamı son derece önemliydi. Gerçekte Komintern'in sona ermesi, SB'nin savunduğu anlayışın, bu anlayış doğrultusunda en gelişmiş kapitalist ülkelerdeki proletarya devrimlerini hem kendisini savunmak hem de dünya ölçeğinde kapitalizmden sosyalizme geçişi sağlamak için desteklemesinin, iflas ettiği anlamına geliyordu.

Ne var ki bütün bu olaylar -sonraki gelişmeleri de buna ekleyebiliriz- asıl soruya bir yanıt oluşturmadı: Gelişmiş kapitalist ülkelerde beklenen devrimler neden gerçekleşmedi?

Troçkistler hâlâ devrimin olmamasını Stalin'in gerçek sosyalist davaya "ihanetiyle" açıklıyorlar. Maocu ya da Stalinci bağnazlar, proletarya devrimiyle ulusal kurtuluş savaşlarını barış içinde bir arada yaşamaya bağımlı kılan Kruşçev'in "modern revizyonizm"ini suçluyorlar. Temelde Stalinci kuramsal çerçeveye olaylara bakmayı sürdüren Marxist-Leninistler için ise, hem sosyalizm hem de dünya devrimi, Gorbaçov bütün davayı satana dek yolunda ilerliyordu.

Bütün bu görüşler, son çözümlemede, kapitalizmin gücünü yanlış değerlendirmeye dayanıyor. Marx, Engels'ten başlayarak kökleşen bu yanlış kapitalizmin yaşamıyla ilgili büyük bir yanlış yorumdan kaynaklanıyor. Bana öyle geliyor ki Marx şöyle derken son derece haklıydı: "Hiçbir toplumsal düzen, içerdiği üretici güçlere gelişebilecek bir yer olduğu sürece ortadan kalkmaz; yeni, daha gelişmiş üretim güçleri ise, özdeksel varoluş koşulları eski toplumun rahminde olgunlaşmadıkça ortaya çıkmaz."¹

1 "Önsöz", MESW, s.183.

Ne var ki 19. yüzyılın ortalarına doğru Marx, Engels yanlış bir sonuca ulaşarak kapitalizmin gelişme olanaklarının sonuna geldiğini -ya da hızla gelmekte olduğunu- düşündüler. Onlara göre, işçi sınıfının önderliğinde toplumcu bir düzenin kurulması için gerekli özdeksel koşullar kapitalizmin rahminde olgunlaşmıştı. Oysa onların bu sonuca vardığı dönemde sanayi devrimini henüz emekleme aşamasındaydı. Kapitalizm daha elektrik enerjisini ne sanayiye ne de ürünlere uygulamıştı. Dahası içten yanmalı motor, telsiz-telgraf gibi üretici güçler henüz geliştirilmemişti bile. Ayrıca İngiltere'de sanayi devrimi 18. yüzyılın ortalarında başlamış olsa da, Fransa, Almanya, ABD'de henüz sanayi devrimi yeni geliyordu. Feodal üretim ilişkilerinin kapitalist gelişmeyi engellediği Almanya, Doğu Avrupa, Rusya gibi ülkelerde henüz burjuva devrimler yapılmamıştı. "Devrimin lokomotifi" olacağı varsayılan proletaryaya gelince yeni yeni sendikalarda örgütlenmeye başlamıştı.

Sonraki Marxist kuşaklar, Marx'ın 19. yüzyıldaki sınıf dinamikleriyle ilgili yanlış yorumunu daha da pekiştirdiler; onlar yalnızca Marx'ın zamanlamayla ilgili önemsiz bir hata yaptığını düşünüyorlardı. Ancak yaklaşık 150 yıl sonra, özdeksel koşulların olgunlaştığı varsayılan ülkelerde kısa erimli sosyalist tasarıların kuşkulu olduğu ortaya çıktığında, Marx'ın başarısız öngörülerinin kuramsal, politik sonuçlarının basit bir hatanın çok ötesinde olduğu açıkça ortaya çıktı.

Rus Devrimi'nin dünya proletarya devriminin hızlandırıcısı olacağını düşünen Lenin, tüm yaşamı boyunca, kapitalizmin "can çekişen" bir aşamada olduğuna, nesnel olarak gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının devrime hazır olduğuna inanmayı sürdürdü. Kapitalizmin ölümünün ertelenmesinin nesnel etmenlerden çok öznel etmenlerden kaynaklandığı sonucuna varan Lenin, proletaryanın *uluslararası* devrimci öncü partisinin temel görevinin "burjuva işçi liderlerinin" işçi yığınları üzerindeki gücünü kırmak olduğunu düşünüyordu.

Ancak bu anlayış da kapitalizmin gizil olanaklarını son derece yanlış değerlendiren, Bolşevik deneyimi kolayca genelleştiren bir yanılgıydı. Lenin, başlıca emperyalist ülkeler tüm dünyayı kendi aralarında paylaştıkları için kapitalizmin artık genişleyip yayılamayacağına, sonuçta da emperyalist ülkelerin dünyayı yeniden paylaşmak için savaşa yöneleceklerine inanıyordu. Ne var ki, bu çözümleme aslında son derece mekanikti. Kapitalist yayılma yalnızca -hatta başat olarak bile- egemenlik sahasının genişletilmesinden ibaret değildir. Kapitalizmin yer yüzünde *genişlemesine yayılması* yayılmanın ilk evrelerinde görülür. Daha önemli olan genişlemesine yayılmanın sona ermesinin ardından tarımın, doğal kaynakların, toprakların sömürülmesinin ilerletilmesidir. Lenin'in zamanında bile uluslararası sermaye yüz milyonlarca insanı kapitalist dünya ekonomisi içine çekiyordu. İster yeni sanayi işgücüne isterse de büyüyen tüketici dünya pazarına katılan bu milyonlar 1960'lardan sonra giderek çoğaldı.

Devrimle ilgili Marxist beklentiler tümüyle temelsiz miydi? Devrimin 20. yüzyılın kalıcı, önemli bir özelliği olduğu yadsınamaz. Ancak bu durum, burjuva demokratik devrimlerin tüm Avrupa'ya yayıldığı, birbiri ardınca başka ülkelerde devrimlerin patladığı 19. yüzyıl için de geçerliydi.

Bugün, geçmiş deneyimlerin ışığında, 20. yüzyılda devrimlerin sınıf niteliğinin pek fazla değişmediğini görebiliyoruz. Ayrıncasız geçmiş 90 yılın bütün devrimleri -1917'deki Bolşevik ayaklanmayla çeşitli ulusal kurtuluş savaşları (Çin, Vietnam, Küba vb.) dahil tümü sömürgeciliğe karşıydı- bunlardan bazıları sosyalist ülkülerle yola çıkıp sosyalist olduklarını öne sürseler de burjuva demokratik devrimlerdi.

Dünya Devrimi: Troçkist, Maoist Seçenekler

Dünya devrimiyle ilgili Lenin'in bilinen görüşleri en temel ölçüt olarak alınırsa, Lenin'in kalıtcısı olduğunu öne süren Troçki'ye hak vermek gerekir. Bu durumda Lenin adına yalnızca şu söylenebilir: İlkelerini savunmada Troçki'de taktik esneklik son derece yetersizdi. Yine de sürekli değişen bir dünyada politikalar arasında uyum oldukça kuşkulu bir ölçün olurdu. Bu nedenle Troçki'nin dünya devriminin gündemde oluşuyla ilgili ısrarı pek de uyumsuz bir tutum değildi. Ne var ki bütün söylenenler, yapılanlar aynı temel varsayıma, kapitalizmin dönüşü olmayan bir noktaya ulaştığı varsayımına dayandığı için olaylar yanlış yorumlanıyordu. Her şeyin olgunlaştığı, gelişmiş ülkelerdeki işçilerin yalnızca gerçek devrimci bir partinin liderliğini beklediği varsayılıyordu.

İşçi sınıfının devrime hazır olduğunu öne süren Troçki'nin değerlendirmesini doğru bulursanız bu tezi destekleyen bazı politik kanıtların varolduğu söylenebilirdi. Ne de olsa devrimlere "ihamet" edilebilirdi ama tarihsel sürece edilemezdi. Eğer devrimin özdeksel temelleri varsa, onlar tekrar tekrar ortaya çıkacaklardı. 20. yüzyılın ilk 20 yılında -özellikle Avrupa açısından geçerli koşullar göz önünde tutulduğunda Lenin'in konuyla ilgili yanlış değerlendirmesine pek şaşmak gerekmiyor. Ancak Troçki'yle taraftarlarının Lenin'den çok sonra bile her türden devrimci hareket ortadan kalktığı halde dünya devrimini oldu olacak bir gelişme olarak görüp bunda inatla ısrar etmeleri, sınıfsal temelde politika yapan akımlar içinde Troçkizmin köryargıcı tutumun dışında olmadığını gösterir.

Mao da bir dünya devrimi kuramına sahipti. Ne var ki Troçki'den farklı olarak Mao, Stalin'in tek ülkede sosyalizm görüşünü savunuyordu. Ancak ABD'nin komünist Çin'e karşı 20 yıl süren askeri tehdidi (ABD, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin

en önemli iki savaşını Çin sınırlarındaki Kore ile Vietnam'a karşı yürüttü), ardından Kruşçev'in barış içinde bir arada yaşama politikası Mao'nun başka ülkelerdeki devrimlerin Çin'in güvenliği açısından yaşamsal önemde olduğu sonucuna varmasına yol açtı. Mao ne gelişmiş kapitalist ülkelerde devrim için olanaklar olduğuna, ne de Sovyet egemenliğindeki "sosyalist kamp"ın dünya devrimi için güvenilir bir "dayanak" noktası olacağına inanıyordu.

Mao için dünya devrimi düşü -bununla Çin'in güvenliği sağlanacaktı- Üçüncü Dünya ülkelerinin ulusal kurtuluş mücadelelerinin sunduğu bir gizil olacaktı. Bu nedenle Mao'nun stratejisi "kırların" (ağırlıkla tarıma dayalı Üçüncü Dünyanın) "şehirleri" (dünyanın sanayileşmiş ülkeleri) kuşatması biçiminde olacaktı. Sömürgecilik karşıtı hareketin son derece geliştiği bir dönemde formüle edilen bu strateji oldukça güvenilir tezlere dayanıyor gibi gözüküyordu. Mao, Üçüncü Dünyada sosyalistler arasında devrimci coşkunun gelişmesiyle, ulusal kurtuluş hareketlerinin kapitalist ülkelerdeki proletaryanın gücünün ötesinde bir devrimci öncülük işlevi yüklenebileceklerini öne sürüyordu. (Çin'deki "Büyük Proleter Kültür Devrimi"nin, köylülüğün ağır bastığı bir Üçüncü Dünya ülkesinin kendi yazgısını kendisinin belirleyip gerçekten eşitlikçi çağdaş bir toplum kurabileceğini ortaya koyduğu kabul ediliyordu.)

Ne var ki Mao, Üçüncü Dünyanın yoksul köylülerine başaramayacakları bir görev yüklüyordu. Ara sıra sosyalist söylemle desteklense de, sömürgecilik karşıtı hareket öncelikle ulusal bağımsızlık güdüsüyle hareket ediyordu. (Komünist Ho Chi Minh bile "hiçbir şey bağımsızlıktan daha değerli olamaz" diye açıklamıştı.) Sosyalistler ulusal kurtuluş hareketi içinde belli ölçülerde vardı. Ancak -öncelikle kapitalist ülkelerdeki Maocularca ortaya atılan- bazı abartılı düşlere karşın ulusal kurtuluş hareketlerinin sosyalist esinlenmeleri pek yoktu. Ayrıca ulusla-

rarası sermayeyi devirmeleri de olanaksızdı. Aynı zamanda Mao'nun Kültür Devrimi'nin felaketli sonuçları, yeni bağımsızlığına kavuşmuş Üçüncü Dünya ülkelerinde sosyalist dönüşümlere yönelik girişimlerin son derece kuşkulu sonuçlara yol açabileceğini ortaya koymuştu.

Lenin'in dünya devrimi öngörüsü gerçeklerden uzak düşse de, proletarya devriminin -bir ya da birkaç gelişmiş kapitalist ülkede, hatta dünya ölçeğinde- gündemde olduğu inancı, Marxist-Leninist kuramın on yıllarca merkezi düşüncesi olageldi. 1985'lere dek resmi Marxist-Leninist doktrin hâlâ "emperyalizm ve proleter devrimler çağından"¹ söz ediyordu. Oysa resmi açıklamaların ötesine geçip KP'lerin izledikleri güncel politikalar ele alınırsa, "acil, yapısal bir sorun" olarak proletarya devriminin komünist gündemden düşüşünün yeni bir olay olmadığı açıkça görülebilir.

Bu gündemden düşmenin; Bolşevik devrimin, dünya kapitalizmine karşı yaygın ayaklanmaların tetiğini *çekemeyeceğinin* açıkça ortaya çıktığı 1920'li yılların ortalarına dek gittiği öne sürülebilir. 1950'lere kadar, ne Büyük Çöküş ne de II. Dünya Savaşı devrimi hızlandıran bir rol oynayabildi. Ne var ki Marxist-Leninistler on yıllarca kendi kendilerini kandırmayı sürdürdüler. Sözüm ona proletarya; ayaklanmanın eşiğinde, devrimci komünist liderliği arayan devrimci bir bilinçlenme içindeydi.(!)

"Günümüzde varolan sosyalizm"in çöküşünden önce söz konusu düş epey sarsılsa da, bu Marxist-Leninist düşün köşe taşlarına bağlı olarak dünya komünist hareketinde şizofrenik bir ideolojik yapı ortaya çıktı. Bir yanda proletarya devriminin gündemde, "acil bir yapısal sorun" olduğunu öne sürmek git-tikçe zorlaşıyordu. Hiç kuşkusuz sosyalizm, kapitalizm çevresinde ortaya çıkan ilişkilerle değişik biçimleri geliştirerek ci-simleşiyordu. Ancak dünya kapitalizmine karşı proletarya sal-

1 Fund, s.36.

dırılarının hızla olgunlaştığını öne süren Marxist-Leninist görüş, geçerli sosyalist politikalara kuramsal temel oluşturacak bir değer, haklılık payı içermiyordu. Bu yanlış görüşün politik yalıtlanmışlığa yol açtığı ise ortadaydı.

Öte yandan sosyalist devrimin gündemde olduğu inancı, KP'lerin varlığını meşru kılan temel ilke olduğu gibi onların örgütsel katılıklarını da haklı çıkartıyordu. Bu katılıklara el atmak -onları yok etmek- devrimin hemen olacağı inancıyla oluşturulan kurumsal yapıları zayıflatma tehlikesi taşıyacaktı. Sıradüzensel-katı yapısını sürdürerek yetkesini kalıcı kılabilmesi için köryargının ne kadar önemli olduğunu kurumsallaşmış kilise çoktandır iyi bilir. Aynı durum elbette komünist hareket için de geçerliydi.

Dolayısıyla SB'de Marxizm-Leninizmin savunulması, uygulamada, varolan sistemle onun sağladığı ayrıcalıkların savunulması anlamına geliyordu. İktidarda olmayan KP'lerde de, örgütsel yapılarda elde edilen yaşam boyu geçerli konumlar, Sovyet iktidarının sunduğu olanaklar vb. aynı biçimde -ideolojik inançların ötesinde- Marxist-Leninist inanca bağlılığı zorlayan nedenler olmaktaydı.

BÖLÜM - VIII

DÜNYA DEVRİMİ

KISIM II - Sosyalist Dünya Sisteminin İnşası

"Emperyalizm umutsuz bir çabayla burjuva düzeni yenilemeye çalışsa da yitirdiği tarihsel başlatmanlığı yeniden elde edip çağdaş dünyadaki gelişmeyi tersine çevirme gücü yoktur. İnsanlığın gelişiminin ana yönü, sosyalist dünya sistemi, uluslararası işçi sınıfı ve ulusal kurtuluş hareketlerince belirleniyor."

Sovyet metni, 1938.¹

Dünya devrimi konusu Marxist düşüncede sürekli bulunsa da, kuram önemli değişimler geçirdi.

1 V. Trepelkov, The General Crisis of Capitalism (Moscow: Progress, 1983) s.21.

Marx, Engels için dünya devriminin özel bir anlamı vardı: "Devrim bütün uygar ülkelerde, en azından İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya'da, aynı olacaktır."¹ Bu sonuç iki temel düşünceye dayanıyordu. İlk "uygar" ülkeler -bu sözle en gelişmiş kapitalist ülkeler kastediliyordu- sosyalizm için özdeksel koşulların olgunlaştığı dünyadaki biricik ülkelerdi. Bu, yalnızca üretici güçlerdeki gelişme düzeyiyle ilgili değildi, aynı zamanda iktidar mücadelesine öncülük edebilecek yetenekte bir burjuvazi bu ülkelerde gelişmişti. İkincisi, burjuvazinin uluslararası niteliği ortaya çıktığı için, Marx ile Engels eğer tek bir ülkede iktidar alınırsa devrimin ezilmesi için diğer kapitalist hükümetlerin birleşeceklerinden emindiler.

Ne var ki, bildiğimiz gibi, tarih bu beklentileri doğru çıkar-
madı.

Rus deneyiminin ışığında, en gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işçiler arasında "oportünizm"in etkisini göz önünde tutan Lenin, "en zayıf halka" temelinde yeni bir proletarya devrimi kuramı geliştirdi. Bu görüşe göre, devrim olasılıkla gelişmiş bir ülkede başlayabilirdi ama bu ülke diğerlerine göre daha zayıf, daha kararsız bir ülke, yani Rusya, olabilirdi. Ancak böylesi bir devrim, özdeksel koşullar eksik olduğu için yalnızca bir "dünya işçi devrimi"ne dönüşürse başarılı olabilirdi.

Ne var ki II. Dünya Savaşı'nın yakıp yıktığı Avrupa'daki son derece uygun koşullara, Rusya'daki Bolşevik zafere rağmen kapitalist merkezlerde devrim olmadı.

Lenin'in ölümünden sonra Bolşevikler bir ikilemle karşı karşıya kaldılar. Eski çözümlemeye bağlı kalarak Rusya'daki devrimci iktidarı Avrupa'daki başka devrimleri geliştirmek için bir üs olarak mı -Troçki'nin görüşü- kullanacaklardı, yoksa SSCB'de sosyalizmi inşa etmeye mi -Stalin'in görüşü- yöneleceklerdi? Bu mücadeleyi kimin kazandığını biliyoruz.

1 Engels, Komünizmin İlkeleri, ME, cilt 6, s.351.

Dünya Devriminin Yeniden Tanımlanması

Troçki'nin suçlamasının tersine, Stalin dünya proletarya devrimi anlayışını terk etmedi. Dünya proletaryasının uluslararası sermayenin kalelerine karşı doğrudan, birleşik saldırısını öngören geleneksel yaklaşımı reddeden Stalin, bu yaklaşımın yerine, halkların, ülkelerin giderek daha fazla işbirliğine girerek oluşturacakları "dünya sosyalist sistemi"nin sürekli genişlemesi biçiminde bir strateji geliştirdi. Kuramsal olarak bu genişleme, proletarya güçlerinin iktidara geldiği değişik ülkelerin gönüllü olarak katıldıkları yeni bir sistemle sağlanacaktı. Gerçekten de bir ölçüde "sosyalist kamp" oldukça genişledi. Bu genişleme temelde II. Dünya Savaşı'nda elde edilen Sovyet askeri başarılarıyla Üçüncü Dünyada komünistlerin liderliğinde sürdürülen ulusal kurtuluş savaşlarının bir sonucuydu.

Stalin ile ardılları dünya devrimini terk etmemiş, yalnızca yeniden tanımlamışlardı. Geçmişte Lenin Batı'daki devrimin Rus Devrimi'ne göre üstünlüğünü kabul etmişti, Marxist-Leninist kuram ise şimdi yeni bir anlayış benimsiyordu: SB, Dünya Devriminin stratejisini belirleyen ana üs olmuştu.

Aslında Stalin böylesi bir bakış açısına 1921 gibi erken bir dönemde bile eğilimliydi. O zaman Bolşevik iktidarı göz önünde tutarak şöyle demişti: "Bugüne dek Rus proletaryası yalnızca uluslararası proletaryanın birliklerinden birisiydi ama bundan sonra dünya proletaryasının öncüsü olacaktır."¹ (Rus proletaryasının bu rolü, kendi öncüsünün, SBKP'nin liderliğinde oynayacağını söylemeye gerek yok elbette.) Sonuçta bu anlayışı, ister hemen ister sonradan, birçok Bolşevik benimsedi. Komintern'in yapısı kadar onun politik tutumlarında da bu anlayış apaçık görülüyordu. 1919'da Lenin "bütün ulusların işçileriyle

1 Roy Medvedev, *On Socialist Democracy*, (New York: Norton, 1975) s.190 Medvedev bu ifadenin 1947 yılına dek SB'de açıkça alıntılanmadığına işaret ediyor.

köylülerini tek bir dünya Sovyet cumhuriyetinde birleştirmeyi¹ düşlemişti.

Ne var ki hiçbir komünist lider (bu konuda -ç.n.-) Stalin kadar ileri gitmemişti. Lenin'in yorumunda bile yalnızca Bolşevik Devrim deneyiminden çıkan bir sonuç olarak tek bir ulus-devletten söz ediliyordu, SB öncülüğünde genişleyen bir "sosyalist kamp"tan değil.

Stalin'in yeni dünya devrimi düşüncesini, gelişen almasıık dünya sisteminin sürekli merkezi olarak Moskova'yı belirlerken, aynı zamanda uluslararası komünist harekete eski ideolojik varlık nedenini yeni bir biçimde sağlıyordu. Amaç hâlâ dünya sosyalizmi idi; ancak kuram şimdi stratejiyle politikaları SBKP tarafından belirlenen UKH'in gerçek güç ilişkileri üzerinde yükseliyordu.

Bu değişikliğin asıl etkileri, Sovyet askeri yardımıyla Doğu Avrupa'da komünist devletlerin kurulduğu II. Dünya Savaşı sonrasına dek görölmedi. Kızılıordu'nun Alman faşizminden kurtardığı Doğu Avrupa ülkelerinde, Doğu Almanya, Polonya, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Estonya, Litvanya -I. Dünya Savaşı'ndan sonra Çarlık imparatorluğundan ayrılan Litvanya 1939'da gizli bir protokolle imzalanan Sovyet-Nazi antlaşması gereği Moskova'ya verildi. SB'nin desteğiyle KP'ler iktidara geldiler. (Yugoslava ile Arnavutluk'ta KP'ler, Nazi karşıtı direnişte oynadıkları rol nedeniyle iktidara geldiler. Kuşkusuz Moskova'nın politik, ekonomik desteği de söz konusuydu. Yine de bu iki ülkenin SB'ye karşı en bağımsız ülkeler olması rastlantı değildi.)

Aynı dönemde KP'ler Asya'da da iktidara geldiler. Kuşkusuz en önemli gelişme 1949'da Çin'deki komünizmin zaferiydi. Ek olarak SB Kore'nin kuzeyinde iktidara gelen komünistlere yardım için II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından Japonya'ya

1 LCW, cilt 30, s.293.

karşı savaş yürüttü. Bu arada Japonya'nın Çinhindi'nden kovulmasından sonra buraya yerleşmeye çalışan Fransa'ya karşı Viyetnam'da başlayan sömürgecilik karşıtı mücadelenin öncülüğünü de komünistler yapıyordu.

Marxist-Leninist kuram bütün bu gelişmeleri "Rusya'daki sosyalist Ekim Devrimi'nden sonraki en önemli tarihsel olaylar" olarak görüyordu, çünkü "artık sosyalizm tek ülke sınırlarını aşmış bir dünya sistemine dönüşüyor"¹du. En önemlisi Stalin'in yeni dünya devrimi kuramı *yapısal* bir görünüm kazanıyordu. En azından sosyalizmle ilgisi bakımından Batı proletaryası görece durgun kalırken, dünya ölçeğinde kapitalizmden sosyalizme geçiş Doğu Avrupa ülkeleriyle Batı Asya'nın belli bölümlerinde gerçekleşiyor, bu ülkeler yeni dünya sosyalist sistemiyle doğrudan bağ kuruyorlardı. Bir kez daha sosyalizmin zaferinin kapitalizmin en gelişmiş olduğu yerlerde olacağını öngören geleneksel Marxist anlayış sorgulanıyor. Sosyalizmin geleceği şimdi "sosyalist kampla" ekonomik, politik, askeri yakın ilişkiler kuran, komünistlerin önderlik ettiği ulusal kurtuluş hareketlerinin iktidara geldikleri Üçüncü Dünya ülkeleriyle SB'ye bağlıydı. Alaysamalı olan şuydu ki, tezlerde sözü edilen sosyalizmin gündeme geleceği diğer ülkeler, klasik Marxist terimlere göre sosyalizm için en hazırlıksız (geri) ülkelerdi.

Stalin'in şemasının zorunlu mantığı, yeni sosyalist ülkeleri ya Moskova'nın koruyucu kanatları altına girmek ya da dünya emperyalizmince acımasızca hırpalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmak zorunda bırakıyordu. Ayrıca bu ülkeler, sosyalist ekonomik bütünleşmeyi sağlayabilecekleri başka bir dünya sistemi olmadığı için Sovyet modeli bir sosyalizmi benimsemek zorunda kalıyorlardı. "Sosyalist kamp"a girmeyi reddetmek açıkça oportünizmin, daha sonra da ihanetin, bir ifadesi olacaktır: Çünkü dar ulusal çıkarları genel hareketin sosyalizm davası-

1 Trepelkov, General Crisis of Capitalism, s.39.

na bağlı kılmak gerekiyordu. "Bağımsızlığı" seçen ülkelerin diğer dünya sistemiyle bütünleşme dışında pek fazla seçenekleri kalmıyordu.

Aynı durum sömürge ya da yarı-sömürge boyunduruğundan kurtulan ülkeler için de geçerliydi. Bu ülkeler, yalnızca SB ile bütün "sosyalist kamp"a yakın ekonomik, politik, askeri bağlar geliştirirlerse gerçekten emperyalizmden bağımsız bir duruma gelebiliyorlardı. Birbiriyle çekişen iki sistemden oluşan bir dünyada üçüncü bir "orta yol" yoktu. Sonuçta "bağımsızlık" düşleri giderek olumsuzlanırken "sosyalist kamp"la kurulan ilişkilerin başarısızlığı oportünizmin bir diğer biçimi olan "küçük-burjuva milliyetçiliği"ne dönüşüyordu.

Sonuçta SSCB ile ABD arasında tarafsız bir yol izlemeye çalışan yeni ortaya çıkan devletlerin politik liderleri -hemen düşman konuma düşmeseler de- Sovyet politikasına karşı soğuk duruyorlardı. Bu tutumun ortaya çıkmasında Tito belirleyici öğelerden biri olmuştu. Tito'nun Bağlantısızlar Hareketi oluşturmaya yönelik ilk çabalarını Stalin sertçe eleştirmişti. Nehru ya da Nasır gibi liderler de benzer biçimde suçlanmışlardı. Örneğin seçkin bir sovyet tarihçi Nehru'ya "Hindistan'daki kurtuluş hareketinin bir lideri olarak değil, İngiliz emperyalizminin bir uşağı olarak"¹ bakıldığına dikkat çekiyor. (Alaysamalı olan şuydu ki, o dönemin ABD dış politikasının başta gelen mimarı Dışişleri Bakanı John Dulles de Bağlantısızlar Hareketi'ne aynı biçimde kuşkuyla yaklaşıyordu. Stalin gibi Dulles de, ya bizdensin ya da bize karşısın mantığıyla olaylara bakıyordu.)

Bu arada Batı ülkeleri -"Baltık'taki Stettin'den Adriyatik'teki Trieste'ye kadar Kıta'ya Demir Perde" çekildiğini açıklayarak 1946'da Truman'ı açıkça desteklediğini ilan eden Churchill'in

1 Prof. I.Krivoguz ile röportaj (Nisan 1989), aktaran Jonathan Eisen, The Glasnost Reader (New York: New American Library, 1990) s.315.

çabalarıyla- yeni "sosyalist kamp"a katılan Doğu Avrupa ülkelerini sert biçimde kınamaya başladılar. Böylece Sovyetler'in, savaş sonrası dönemde ABD ve İngiltere'yle savaşta kurduğu bağlaşımı sürdürme umutları suya düşmüş oldu. Yalta konferansının savaş sonrası dönemde Doğu Avrupa'daki Sovyet nüfuz alanlarını onayladığına inanan Stalin'e göre savaş döneminde kurulan anlayış birliğinin bozulmasının tek bir anlamı vardı: Amerika'nın nükleer güçteki tekelliliğinin verdiği güçle Batı yeniden uzun erimli sosyalizmi ezme hedefine yöneliyordu.

Soğuk Savaş, iki kamplı, iki sistemli dünya tezini doğruladıkça SB de bildik dünya devrimi ideolojik söylemine yeniden döndü. Bir Marxist-Leninist metinde sonradan şunlar yazıyordu: "Son çözümlemede burjuvaziyle proletarya uluslararası sınıflar durumuna geliyor; onlar arasındaki uzlaşmazlık uluslararası bir nitelik kazanıyor."¹

Kruşçev ve Barış İçinde Bir Arada Yaşama

Stalin'in ardıllarının önünde duran en yakıcı sorun, -kendisinden kat kat güçlü düşmanının gücüyle karşılaştırıldığında- kötü durumdaki SB'nin ABD ile kaçınılmaz bir hal alan askeri kapışmadan nasıl kurtulacağı sorunuydu. Silahlanma yarışının Sovyet ekonomisi üzerindeki yükü artarken, tüketim malları kıtlığı ile süregiden konut sıkıntısı savaş yorgunu nüfusu iyice bunalıyordu. Bu durumda bir politika değişikliği, giderek daha açık biçimde kendisini dayatıyordu.

Stalin sonrası Sovyet liderliği içinde kısa süren iç mücadele bu gerilimler altında gerçekleşti. Sonunda Nikita Kruşçev, geçmişte bastırılan reform eğilimlerinin bir somutlaması olarak iktidara geldi. Kruşçev, 1956'da bir kapalı toplantıda yaptığı Sta-

1 Fund. s.14.

lin'i suçlayan konuşmayla UKH partileriyle Doğu Avrupa ülkelerini şok dalgaları altında bıraktı. Bu suçlamada; "döneminin en büyük Marxisti" olarak selamlanan Stalin'in Kızıl Meydan'da Lenin'in yanında gömülmesinin politik özgürlüklerle ekonomik reformlar için uygun bir ortam yaratıp uzun erimli Marxist-Leninist öngörülerin gerçekleşmesini kolaylaştıracığı açıklanıyordu.

Kruşçev'in buyrukçu ekonomideki reform girişimleri "günümüzde varolan sosyalizm"i ele alan 5. Bölümde ele alınmıştı. Burada ise, Sovyet dış politikasının savaş sonrası dönemde acil yapısal bir sorunu olarak beliren, "sosyalist kamp"ı ortaya çıkartan dengeleri koruyarak Batı ile "bir savaştan nasıl sakınılacağı" konusuyla ilgili yeni düşünceleri ele alacağız.

Stalin'in bu soruna karşı verdiği yanıt, ABD ile diğer büyük kapitalist ülkeler arasındaki savaşın ABD ile SB arasındaki bir savaştan daha olası olduğunu öne sürmek olmuştur. Lenin'in rakip emperyalist ülkeler arasındaki savaş kaçınılmazdır tezine dayanan Stalin, er ya da geç İngiltere, Fransa-(Batı) Almanya, Japonya'nın "bağımsız gelişme yoluna girip Amerikan boyunduruğunu kırmaya" çalışacaklarını, bunun da sonuçta bir başka savaşa yol açacağını düşünüyordu. Şöyle diyordu: "Pazarlar için kapitalist ülkelerin verdikleri mücadele ile rakiplerini ezme arzuları, sosyalist kamp ile kapitalist kamp arasındaki çelişkidenden daha güçlü olacaktır."¹

Karşılarındaki nükleer tehditle ilgili bu iyimser bakış açısı SBKP liderlerinden hiçbirini tatmin etmemişti. Stalin adı söylenmeyen bazı "yoldaşların" (olasılıkla Kruşçev de bunlardan biriydi) "II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni uluslararası koşullarda, kapitalist ülkeler arasındaki savaşların kaçınılmaz olmasına son verdiğini"² savunduklarına değinirken,

1 Stalin, SSCB'de Sosyalizmin Sorunları, (Moscow: 1952) sp. 33, 35.

2 Ibid. s.32.

bunlara karşı savaşların kaçınılmazlığına ilişkin klasik Leninist tezleri yeniden öne sürüyordu.

Hem kuramda hem de politikada önemli değişiklikler yapmaya yönelik ilk deneme girişimi 1954-55'te gündeme gelen "buzların çözülmesi" oldu. Batı'ya karşı bilinçli bir biçimde daha ılımlı bir tavır alınmaya başlandı. Kore ile Çinhindi'nde barışı sağlayan Cenevre Konferansı'nda (1954) Moskova önemli bir rol oynadı. (Vietnamlı komünistler daha sonra ABD ile anlaşmak için belli ödünler vermeleri için Sovyetler'in baskı yaptığını açıkladılar.)

Sosyalist sistem içindeyse, Stalin yönetimi boyunca Doğu Avrupa'da, SB'de süren entelektüel uyuşukluk havası kırılmaya, buzlar çözülmeye başladı. En anlamlı adım 1956'da Kruşçev'in SBKP'nin 20. Kongresinde yaptığı Stalin'i suçlayan konuşma idi. Konuşma kapalı oturumda yapıldığından "gizli" idi, ancak fazla gizli kalmadı. Kuşkusuz Kruşçev konuşmanın sızdırılacağından emindi, zaten hem Sovyet vatandaşları hem de uluslararası topluluk -özellikle Batı- üyelerine Stalin döneminin sona erdirilmesi yönündeki niyetlerini açıkça dile getirmişti. "Günümüzde varolan sosyalizm" için simgeleştirilen bir kişiliğin gizemselliğinden soyundurulması söz konusu değişiklik için zorunlu bir koşuldu. (Konuşmanın dışarı sızdırılması, açıklanan durumların gizli tutulmasını isteyen Politbüro'daki kişilerin çabalarını boşa çıkarttı.)

Başta Kruşçev olmak üzere yeni Sovyet liderleri Batı'yla karşı karşıya gelen Stalin politikalarından kurtulmak gerektiğine inanıyor, varolan askeri, politik kuramı yeniden ele almak istiyorlardı. Stalin'in emperyalist güçler arasında yeni bir dünya savaşını öngören yaklaşımı, dünya kapitalist sisteminde beklenmedik bir hegemonya kuran ABD tarafından hoşnutlukla karşılandı. Böylece ABD kapitalist ülkeleri sıkı bir bağlaşıklık içine sokmayı başarmıştı. Daha da önemlisi nükleer savaş teh-

likesinin varlığıydı. Sovyet liderleri, ABD'nin, Kore'de ciddi ciddi nükleer bomba kullanmayı düşündüğünü biliyorlardı. Ayrıca ABD Fransa'ya Vietnam'da nükleer bomba kullanmayı önermişti.

Böylece Stalin'in üçüncü bir dünya savaşının kapitalizmin sona ermesi ve dünya ölçeğinde sosyalizmin belirmesiyle sonlanacağı iddiasına karşıt olarak Kruşçev, nükleer silahların korkunç yıkıcı sonuçlarının yalnızca bazı emperyalistlerin savaştan önceki amaçlarına ulaşmalarını olanaksız kılmakla kalmayacağını, aynı zamanda böylesi bir savaşın sosyalizmin beklentilerini de olumsuz bir biçimde etkileyeceği uyarısını yaparak şöyle diyordu:

"Kuşkusuz nükleer bir dünya savaşı... zorunlukla savaşlar doğuran bir sistem olan kapitalist sistemin çökmesiyle sonuçlanacaktır. Ancak sosyalist ülkeler ile tüm dünyadaki sosyalizm davası nükleer bir felaketten yararlanabilecekler mi? ... Marxist-Leninistler, dünya kültür merkezlerinin yıkıntıları, terk edilmiş topraklar, nükleer savaşın pislikleri üzerinde bir komünist uygarlık kurmayı düşünemezler."¹

"Sosyalist kamp"ın savaş sonrası dönemdeki genişlemesini durdurmaya yönelik Batı'nın girişimleri püskürtülüp uzayda önemli sovyet başarıları elde edilirken, nükleer silahların geleneksel askeri doktrin üzerindeki etkisiyle ilgili olarak ortaya çıkan bu gecikmiş değerlendirmenin ışığında Kruşçev Sovyet dış politikasında büyük bir değişim önererek Marxist-Leninist kuramda çok önemli bir dönüşüm yaptı. Gittikçe kızışan Soğuk Savaşın ABD'yle doğrudan bir askeri çatışmaya yol açacağını gören Sovyet liderleri, bundan sonra barış içinde bir arada yaşamanın yalnızca basit bir komünist politik hedef olmayacağını, bu ilkenin aynı zamanda sosyalist ülkelerin dış politikala-

1 Sosyalist Birlik Partisinin 6. Kongresinde konuşma (Doğu Almanya) 16 Ocak 1963, Aktaran Polemic, s.243.

rının temeli olacağını ilan ettiler. Bu değişikliğin altını çizmek için, kapitalizmden komünizme geçişte silahlı mücadelenin zorunlu olduğunu öne süren Lenin'in tezinin artık geçerli olmadığı, bunun yerine barışçıl geçişin olası bir durum haline geldiği, özellikle Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Japonya'daki kapitalist sistemin en gelişmiş kalelerinde bunun olabileceği açıklandı. Gerçekte bu, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki KP'lerin iktidara silahlı mücadeleyle gelmeyi öngören bir stratejileri olduğunu öne süren ABD ile bağlaşıklarının ellerinde tuttukları bir zeytin dalıydı. Aynı zamanda bu açıklama gelişmiş kapitalist ülkelerde zor yoluyla dengeleri değiştirmeye yönelik resmi bir açıklamaydı. Ek olarak emperyalizm koşullarında savaşların kaçınılmaz olduğunu öne süren Lenin'in tezi çok önemli ölçüde değiştirilerek, emperyalist rakipler arasında olduğu kadar iki toplumsal sistem arasında da savaşların engellenebileceği savunuldu. Genel olarak alındığında bu düşünceler nükleer çağa ilgili kuramsal ayarlamaların başlangıcı olarak sunuluyordu.

Bu yeni bakış açısı Sovyet liderlerine, kapitalist dünya sistemiyle uzun erimli, uzlaşmaz olmayan ilişkiler geliştirmede daha önce söz konusu olmayan geniş olanaklar sundu. Daha önce hem Lenin hem de Stalin, barış içinde bir arada yaşamayı son derece dar bir anlamda, SB ile kapitalist Batı arasındaki bir ateşkes süreci olarak düşünmüşlerdi. (II. Dünya Savaşı dönemindeki Büyük Bağlaşma bile çıkarların geçici bir birliği olarak bakılıyordu.) Eski anlayışa göre barış içinde bir arada yaşama, kapitalist devletlere "sosyalist kamp"ın büyüyen gücüne dayatılmaktaydı.

Oysa Kruşçev'e göre barış içinde bir arada yaşama, Batı ile saldırgan olmayan bir işbirliğinden çok daha öte bir şeydi. Kruşçev, nükleer silahların kullanımı, geliştirilmesi, denenmesiyle ilgili yasakları düzenleyecek; genel silahlanmayı denetleyecek; bölgesel ya da uluslararası gerilimleri yok etmeye yöne-

lik çabaları yönetecek; ticareti olağanlaştırıp diğer ekonomik ilişkileri geliştirecek bir işbirliğinden söz ediyordu. Geçmişteki barış içinde bir arada yaşama anlayışı, Moskova'nın sosyalizmi geliştirme, yaygınlaştırma yönündeki tarihsel görevine bağlı bir düşünceydi. Şimdiyse Kruşçev bu anlayışın "SSCB dış politikasının temel çizgisi"¹ olduğunu, sosyalist ya da ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemenin buna bağlı (ikincil -ç.n.-) bir düşünce olduğunu ilan ediyordu.

(Barış içinde bir arada yaşamanın özgül bir yanı "barış içinde bir arada yarışma" olacaktı; buna göre her iki kamp da kendi gündemlerindeki amaçları yalnızca ekonomik, ideolojik araçlarla izleyeceklerdi.)

Bütün bunlar arasında belki de en şaşırtıcı değişiklik, Kruşçev'in gelişmiş kapitalist ülkelerde kapitalizmden sosyalizme barışçıl yoldan geçilme olasılığını komünistlerin kabul ettiğini açıklamasıydı. Bu, birçok komünist kuşağın ta Eduard Bernstein zamanından yüzyılın başında II. Enternasyonal'den, daha sonra Browderizm ile -1930'ların başında ABD-KP'nin başkanı olan Earl Browder'in adıyla anılan sapma- süren keskin ideolojik mücadelelerden sonra gündeme gelen büyük bir sapkınlıktı. (II. Dünya Savaşı sırasında Browder ABD-KP'sini dağıtarak Komünist Politika Birliği'ni kurmuş, hem devrimci söylemle hem de devrimci eylemle bütün ilişkisini kopartmıştı. Savaş sonrası dönemde ABD-SB işbirliği çerçevesinde sosyalizme barışçıl yoldan geçişi savunmaya başlayan Browder, 1945 yılının sonunda Stalin'in tekrar "sınıf savaşı" çizgisine dönmesine çok üzülmüştü. "Revizyonist" olarak mahkûm edilen Browder KP'den 1946 yılında atılmıştı.)

Kruşçev'in barışçıl geçişle ilgili bu önerileri Marxizm-Leninizmin kendi karargâhında gündeme gelince uluslararası komünist hareket büyük bir karmaşa içine yuvarlandı. Bundan

1 Polemic, s.63.

daha provokatif bir ideolojik değişim tasarlamak çok zordu. Gerçekte bu yaklaşım Sovyet liderliğinin önemini büyük ölçüde artırıyordu. Çünkü barış içinde bir arada yaşamayla ilgili geniş bakış açısı açıkça Batılı ülkelere SBKP'nin kapitalist merkezlerdeki KP'lerinin sürdürecekleri bir silahlı mücadeleye destek vermeyeceği mesajını iletliyordu. Sovyet liderleri daha da ileri giderek, kapitalizm dünya ekonomisi içinde başat konumdayken bile SSCB'de *komünist* bir toplum kurulabileceğini öne sürmeye başladılar. Kuşkusuz bu, Batı'ya Moskova'nın barışçıl niyetlerini bildirmenin bir diğer yoluydu. Benzer biçimde Kruşçev'in kapitalizm koşullarında savaşların artık kaçınılmaz olmadığını açıklaması, Moskova'nın, üçüncü bir dünya savaşını dünya devrimini hızlandıran bir gizilgüç olarak görmeyeceği anlamına da geliyordu.

Kruşçev'in "yeni düşüncesi" en çok Mao Zedung ile ÇKP Liderliğini kaygılandırdı. Kruşçev'i "revizyonizmi dizgeleştirmek", "nükleer fetişizm", son olarak da "SSCB'de kapitalizmi geri getirmek"le suçlayan ÇKP, UKH tarihinde Sovyet liderliğine karşı en önemli karşı çıkışı gündeme getirdi.

(Bu "ideolojik tartışmanın" altında politik düşünceler yatıyordu. Özellikle Moskova'nın "barış içinde bir arada yaşama" ile ilgili yeni yaklaşımı hiçbir biçimde ABD'nin Çin'e karşı tavrında bir "yumuşama"yla ilgilenmiyor gibiydi. Washington, Çin'deki komünist rejimi devirmeye kararlı olduğunu ilan etmiş, Tayvan'da üstlenmiş Çan Kay Şek güçlerini desteklemeye devam edeceğini açıkça bildiriyordu. ABD birlikleri Çin'in Güney Kore ile Vietnam sınırlarına konuşlanmışlar, ABD Çin'e yakın Japonya ile Filipinler'de üsler kurmuştu. Tüm bunlar, Pekin'in, ABD ile SSCB arasındaki barış içinde bir arada yaşama anlayışının ABD-Çin ilişkilerine yansımayacağından kuşkulanması için yeterli kanıtları sunuyordu. Barış içinde bir arada yaşamayla ilgili yeni Sovyet yaklaşımı, Moskova'nın Çin'in çı-

karları konusunu Washington'la görüşmemeye hazır olduğunu ima ediyordu. Öte yandan Mao'nun ilgisinin Marxist ilkelerden çok acil politik düşüncelerden kaynaklandığı on yıl sonra ABD ile Kruşçev'in "barış içinde bir arada yaşama" anlayışından daha ileri bir ilişki kurmaya hazır olduğunda açıkça ortaya çıktı. Bu ilişki, dünya için ABD emperyalizminden daha tehlikeli olduğu düşünülen "Sovyet sosyal emperyalizmine karşı ABD ile Çin arasında bir bağlaşım kurmayı hedeflemiştir.)

Yine de Kruşçev'in ideolojik değişimi kendi açısından son derece önemliydi. Bu yeni yaklaşım, sosyalizme geçiş ve dünya devrimiyle ilgili klasik Marxist düşünzeminini iyice zayıflatmıştı. Yeni çizgi dünyadaki KP'lerin büyük bölümünce benimsenirken birçok bölünmelere de neden oldu. Daha devrimci tutum alıp ayrılanlar Kruşçev'i her şeye ihanet etmek, revizyonizm, korkaklık ve aptallıkla suçladılar.

Ne var ki Kruşçev'in saflığı (ya da hainliğiyle ilgili solcu suçlamaların dile getirdiği Kruşçev'in kapitalistlerin kucağına oturduğu ya da sosyalizmi terk ettiği eleştirileri, ABD ile karşılaştırıldığında SB'nin görece zayıf konumunu göz önünde tutmuyordu. Nükleer silah gücü bakımından önemli bir fark olduğu gibi, ekonomik açıdan da SSCB ancak II. Dünya Savaşı öncesinin kapitalist ülkelerinin sanayi düzeyine ulaşabilmiş, 1970, 1980'lerde Sovyet ekonomisinin en önemli eksikliği olacak olan teknolojik geriliğin ilk işaretleri de ortaya çıkmaya başlamıştı. (SB, yeni askeri teknolojinin kullanımında yavaş yavaş Batı'ya yetişmeye başlamış ama sivil ekonomide 1940-1950'lerdeki yeni bilimsel-sanayi gelişmeleri uygulamakta pek fazla adım atamamıştı.)

Yine de Sovyet liderleri Batı karşısında el pençe duran basit ricacılar değillerdi. Moskova yıllar önce kendi nükleer gücünü Washington'un komünizmi "devirme" tehditlerine rağmen, beklenenden önce geliştirmiş, Soğuk Savaş döneminde "sosyalist

kamp" durumunu korumayı başarmıştı. Kore'de ABD'ye karşı savaşı güçler dengeyi sağlamış, komünistlerin liderliğindeki ulusal kurtuluş hareketi Çinhindi'nde Fransa'yı yenmişti. Diğer birçok Üçüncü Dünya ülkesinde de iktidardaki sol eğilimli milliyetçiler durumlarını güçlendirmişlerdi.

"Sosyalist kamp" içindeyse SB; Doğu Almanya, Polonya, özellikle de Macaristan'daki kıpırdanmaları ABD'nin askeri müdahalesine olanak vermeden bastırmıştı. Tüm bunlara ek olarak SB ilk kez uzaya ayak atmayı başarmış, böylelikle kapitalist dünyayı şaşkınlığa boğan bilimsel-sanayi gücünü ortaya koymuştu. Sonuç olarak Sovyet liderleri, ABD ile bağlaşıklarına, barış içinde bir arada yaşama temelinde yeni ilişkiler önerirken bazı kozlara sahip olduklarına inanıyorlardı.

Barış içinde bir arada yaşama anlayışının en göze çarpan etkisi bu dönemdeki Sovyet dış politikasında görülse de, yeni Sovyet liderliği, dünya sosyalist sistemi ile "sosyalist kamp"ın genişlemeyi sürdürmesinin bir sonucu olarak tüm dünyada sosyalizmin ortaya çıkacağını öngören Stalin'in bakış açısını terk etmedi. Onlara göre barış içinde bir arada yaşama, içinde bulunan anın başat göreviydi. Bu strateji, ABD ile aradaki gerginliği yumuşatarak "günümüzde varolan sosyalizm"e kendi sistemini sağlamlaştırma olanağı verecek, kapitalizmin iç çelişkileri derinleşirken sosyalist sistem ekonomik olarak güçlenecekti.

Gerçekte bu anlayış Stalin'in stratejisinin daha incelikli bir yorumuydu. Stratejik açıdan zayıf olduğu alanlarda Sovyet politikası barış içinde bir arada yaşamaya bağlı kalırken, sosyalist genişlemeye uygun fırsatlar çıktığında "devrimci yükümlülükler" yerine getirilebilirdi.

Marxizm-Leninizm ve Dünya Devrim Süreci

1950'lerin sonuna doğru Marxist-Leninist kuram yeni bir dünya devrimi senaryosu geliştirdi: "Dünya devrim süreci" üç

öğeden oluşuyordu -"sosyalist kamp" kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı hareketi, Üçüncü Dünya'daki ulusal kurtuluş hareketleri, bu yapıda "öncü rol", "uluslararası işçi sınıfına verilirken en büyük başarıyı sosyalist ülkeler topluluğunun sağladığı"¹ öne sürülüyordu. Sözün kısası SB'nin uydu ülkeler arasındaki başat konumu yumuşak sözlerle böyle dile getiriliyordu. Bu kuramın, varolan sosyalist dünya sisteminin genişlemeyi sürdürmesinin sonucu olarak yavaş yavaş tüm dünyanın sosyalizme geçeceğini öngören Stalin'in yeni dünya devrimi düşüncesini içinde yer aldığı açıktı.

Yeni kuram dünyadaki güçler dengesinde gündeme gelen değişikliklerin bir sonucu olarak dünya devrim sürecinin gelişiminde de nesnel değişimler olduğu değerlendirilmesi üzerinde geliştirilmişti:

"Büyük Ekim Sosyalist Devrimince başlatılan kapitalizmden sosyalizme geçişin özünü oluşturduğu bu dönem; iki karşıt toplumsal sistem arasındaki mücadele dönemi, sosyalist devrimlerle ulusal kurtuluş devrimleri dönemi, emperyalizmin yıkılışı, sömürgeciliğin ortadan kaldırılması dönemi giderek daha fazla halkın sosyalizm yoluna girdiği, tüm dünya ölçeğinde komünizmin, sosyalizmin zaferinin gündeme geldiği bir dönemdir."²

O anki devrimci güveni pekiştirmeye yönelik değişlerin ötesinde yeni kuramın yapısal-politik hedefleri şunlardı: a) SB'nin rahat soluk alması, genişleyen "sosyalist kamp"ın ise kazanımlarını pekiştirmesi için güvenliği sağlayacak devletler düzeyinde Batı ile barış içinde bir arada yaşama temelinde ilişkiler geliştirmek. b) ulusal kurtuluş mücadelelerindeki komünist liderliğin rolünü azaltıp buralarda sosyalizme kapitalist olmayan yoldan, barışçı biçimde geçmeyi öngörerek Üçüncü Dünya'da ABD ile

¹ Fund, s.92.

² Komünist ve İşçi Parti Temsilcileri Toplantısında yapılan konuşmalar, (1960) Fund. s.68.

doğrudan çatışmaya girmekten kaçınarak sömürgecilikten kurtulan ülkeleri Sovyet yörüngesinde birleştirmek.

Yapısal politik terimlerle söylenirse Kruşçev, dünya devrim süreciyle barış içinde bir arada yaşamının bu yeni bileşimini karşılıklı bir alışveriş olarak görüyordu. Buna göre iktidarın ele geçirildiği yerlerdeki "sosyalizmin zaferi"nin tanınması karşılığında sosyalist kamp ile UKH, zaten kapitalizmin devrilmesinin çok uzak bir olasılık olduğu yerlerde kapitalizmi zor kullanarak devirmekten vazgeçtiklerini bildiriyorlardı.

Ne var ki Üçüncü Dünya oldukça belirsiz bir alandı. Kruşçev, sömürgecilik karşıtı savaşlarda Moskova'nın askeri güç kullanmayacağına yönelik belli kayıtlara karşın, barış içinde bir arada yaşama ilkesinin sömürgecilik karşıtı mücadeleyi desteklemelerine engel olmadığını vurguluyordu. Bu türden savaşlarla diğer bölgesel çatışmaları barışçıl biçimde görüşmelerle çözümlmek için -Çinhindi'nde olduğu gibi- SB hazırlıklar yapıyordu.

Dünya devrim süreciyle ilgili olarak öngörülen senaryodaki üç temel öğeye biraz daha yakından bakalım.

Sosyalist "Dayanak"

Bu devrimci sürecin "dayanak" noktasını oluşturan sosyalizmin ana üssü "sosyalist kamp"ın politik, ekonomik, askeri, ideolojik... her yönden güçlendirip pekiştirilmesi idi. Şu an için uzun erimli politik, ekonomik yapıdaki sistemin kusurlarını bir yana bırakırsak, hiç kuşkusuz, sosyalizm on yıl önceye göre 1960'larda daha güçlü, daha sağlam bir durumdaydı.

Varşova Paketi -SB'nin NATO'ya verdiği yanıt- Avrupa'nın en büyük, en güçlü askeri gücüydü. Avrupa'daki herhangi bir klasik savaştan zaferle çıkacak güçte olduğundan kimsenin

kuşkusu yoktu. Nükleer alanda bile, Batı ile aradaki fark hızla kapanıyordu. NATO ülkeleri arasında dönem dönem gündeme gelen sallantılara karşın Sovyet kumandası altındaki Polonya-Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan'ın askeri güçlerini bir araya getiren bağlaşım daha kararlı gözüküyordu.

Ekonomik açıdan 1950'ler genelde SB ile "sosyalist kamp"ın parlak büyüme oranları elde ettikleri bir dönemdi. Savaş sonrası dönemin hızla ekonomiyi yeniden kurma çalışmaları, buyrukçu ekonomi sistemine uygun çalışmalar gerektiriyordu. Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON)'nin kurulmasıyla beraber sosyalist blok "sosyalist işbölümü" temelinde üretimi, ticareti planlayıp, eşgüdümlü kılma-ya başlamıştı. (1980'lerin başında Küba ile Vietnam'ın COMECON ile işbirliğine girmeleri sosyalist dünya sisteminin gelecekte de genişlemeyi sürdüreceğini gösteriyordu.)

Politik açıdan, 1950'lerde Doğu Almanya, Almanya, Polonya, Macaristan'da ayaklanmaların, protestoların görüldüğü Doğu Avrupa'daki huzursuzluk görece dinmiş, yeni bir rahat ortam belirmişti. Yugoslavya ile yeniden iyi ilişkilerin kurulması tüm Doğu Avrupa'da gerginliği yumuşatmıştı. Komintern'in dağıtılmasının ardından, ideolojik temelleri kuramsal *World Marxist Review* dergisi tarafından atılan, dünyadaki KP'lerin resmi olmayan birliği olarak Kominform sessiz sedasız kurulmuştu.

Bu gelişmelere dayanan Marxist-Leninistler "kardeş sosyalist ülkelerin, uluslararası kapitalist işbölümüne etkili bir alması yarattıklarını"¹ öne sürmeye başladılar. Ulusal kurtuluş hareketleriyle "sosyalist yola" giren yeni ülkelere yalnızca sosyalist ülkeler yardım edebilirdi. Benzer biçimde yalnızca Sovyet nükleer şemsiyesi -özellikle SSCB 1970'lerin başında ABD'ye denk bir

1 Brezhnev, SBKP 25. Kongre'ye Rapor, s.12.

nükleer güce ulaşmıştı- sosyalist ülkelerle ulusal kurtuluş mücadelesi verenleri ABD saldırısından koruyabilirdi.

1960'lardan sonra bu pekiştirme daha da ileri götürüldü. "Sosyalist kamp"a dışardan bir saldırı ya da boyun eğdirme girişiminin olanaksız olduğu öne sürülüyordu. Bütün bunlar; sosyalist ülkelerin kurumlarını Moskova'nın onayı olmaksızın değiştiremeyecekleri ya da SB ile sosyalist ülkelerden her biri arasındaki ilişkileri zayıflatacağı kabul edilen herhangi bir eyleme yönelemeyecekleri anlamına da geliyordu.

Moskova askeri müdahale tehditlerini sürekli yinelediği gibi Doğu Avrupa'daki komünist yönetimleri tehdit eden hareketleri bastırmak için müdahaleye de başvuruyordu. Ancak 1968'deki Varşova Paktı birliklerinin Çekoslovakya'yı işgali, "sosyalist pekiştirme" -"Brejnev Doktrini"- anlayışında hem yapısal hem de kuramsal açıdan önemli bir yeniliğe yol açtı. Doğallıkla "sosyalist kamp'taki ülkeler" "pekiştirme" gibi kötü çağrışımlı bir sözcüğü kullanmıyorlardı. Onlar "sosyalist enternasyonalizm" deyişini yeğliyorlardı. Bir Sovyet tarihçinin belirttiği gibi bu deyişin anlamı şuydu: "Her sosyalist ülkenin parti ile devlet liderliği, yalnızca kendi partisi ile halkından değil, aynı zamanda tüm sosyalist dünya sisteminden sorumludur."¹ Ancak Brejnev'in de kabul ettiği gibi bu işlevsel deyiş "sosyalist kamp"taki ülkelerin "sınırlı bir egemenliğe" sahip oldukları -kuşkusuz SB dışında- anlamına geliyordu.

Çek işgalinin de gösterdiği gibi, Brejnev Doktrini, ilgili sosyalist ülkenin KP'sinin her sosyalist ülkenin iç işlerine karışma hakkı olduğunu kabul ediyordu. Benzer biçimde bu durum, kuşkuya yer bırakmayacak biçimde, Marxizm-Leninizmin yalnızca tek bir sosyalizm "modeli", Sovyet sistemine uygun... onun temellerinde yükselen bir "model" tanıdığını da ortaya koyuyordu. Dolayısıyla Moskova'nın kabul etmediği biçimde

1 Andranik Migranyan, Moscow News, No.34, 1989, s.6.

gündeme gelen sistemi değiştirme girişimleri, "sosyalist yoldan" ayrılıp "kapitalizme dönme" niyetinin açık bir kanıtı olarak kabul edilmeye başlandı. (Ciddi reform girişimleri -Çekoslovakya'daki "güleryüzlü sosyalizm" tasarıları gibi girişimler-şaşmaz biçimde CIA destekli sosyalizmi devirme hareketleri olarak damgalandı.) Sonuçta SBKP'nin geliştirdiği bu doktrin, yalnızca sosyalizmin kuruluşunun nasıl olacağını belirlemekle kalmadı, aynı zamanda onu "korumanın" en güçlü aracı durumuna da geldi.

Çekoslovakya'nın devrik cumhurbaşkanı Aleksandr Dubcek, ölümünden sonra yayımlanan özyaşamöyküsünde, ülkesindeki reformları Brejnev'e karşı savunmaya çalıştığı Kremlin'le yapılan bir konuşmayı anlatıyor. Dubcek'in bildirdiğine göre Sovyet lideri yanıtında şöyle diyordu:

"Çekoslovakya Sovyet güvenlik sahasının bir parçasıdır: SB'nin ondan vazgeçme niyeti yoktur.' Prag Baharında Sovyet Politbürosunu en çok kaygılandıran şey bizim bağımsızlık eğilimimizdi: Gözden geçirilmesi için konuşmalarımı önceden göndermiyor, kadro değişikliklerinde onlardan izin istemiyordum. Buna hoşgörü gösteremezlerdi."¹

Yeni doktrinin çağrışımlarının ne derece geniş olduğu 1979'da iyice ortaya çıktı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez Sovyet birlikleri Varşova Paktı ülkeleri dışında bir yere, Afganistan'a gönderiliyordu. Sallanan Sovyet yanlısı rejimi desteklemeye çalışan Moskova'nın bu beklenmedik hareketi, sosyalist dünya sisteminin askeri güç kullanılarak genişletilmesi arzusu- nu ortaya koyuyordu. Yeni kurulan komünist rejimlerin de "geri dönülemez"ler kategorisine alınması biçiminde Brejnev Doktrin- ninin genişletilmesini Batı ülkeleri, sosyalist genişleme politika- sının daha saldırgan bir yöne evrilmesi olarak değerlendirdiler.

1 Alexander Dubcek, *Hope Dies Last* (New York: Kodanska International 1993) s.212.

Sovyetler'in Afganistan'da ortaya koyduğu pervasızlık "dünya güçler dengesindeki değişim"le ilgili Marxizm-Leninizmin iyimser değerlendirmelerinden kaynaklanıyordu. Bu değerlendirme, bir yanıyla Moskova'nın kendi askeri gücündeki gelişmeyle ilgili kavrayışından, bir yanıyla da ABD'nin Vietnam'daki yenilgisiyle Batı'da ortaya çıkan alışılmadık bıkkınlıktan etkilenmişti. 1974'te ABD-Sovyet ilişkileri şöyle değerlendiriliyordu:

"1950'lerde emperyalizm karşı-devrimler ihraç ederek küçük ülkelerdeki devrimlerin şansını azaltıyor, hatta ortadan kaldırabiliyordu. 1956'da Mısır ile Macaristan, 1960'larda ise Küba ile Çekoslovakya olaylarında görüldüğü gibi bu güç büyük ölçüde felce uğradı. Emperyalizm şimdi, uluslardaki sosyalist bilinçlenmeyi yıpratmak için her yandan askeri müdahale girişimlerine başvururken bir yandan da ekonomik yaptırımlar, ablukalar uygulamaya çalışıyor."¹

Karşı-devrimin "felce uğradığı" iddiası açık bir abartı olsa da. Moskova'nın politik kararlarını etkileyecek ölçüde Sovyet değerlendirmesine haklılık kazandıracak bazı gelişmeler vardı -özellikle SB nükleer güç bakımından ABD'ye yetiştikten sonra- En azından Moskova'nın askeri gücü, görece uygun fırsatlar olsa bile Doğu Avrupa'da komünizmin "devrilmesi"ne yönelik açık bir girişimi caydıracak durumdaydı. (Moskova'daki yüksek düzeyli bazı askeri yetkililerin böylesi bir durumda ABD ile nükleer bir restleşmeye girebilecekleri yönünde birçok söylenti vardı.)

Aynı biçimde Vietnam'daki Sovyet gücü, Kuzey Vietnam'ın işgalini ya da nükleer silah kullanımını öngörmeyen "sınırlı bir savaş" izleme yönündeki Lyndon Johnson'un kararını belirleyen temel etmen durumundaydı. Ancak Çinhindi'ndeki ABD

1 Richard Kosolapov, Problems of Socialist Theory (Moscow: Progress. 1974) s.212.

yenilgisi, nükleer silah kullanmadıkça Washington'un sömürgeci öncellerinin elde ettiği başarıları beklemesinin bir düş olacağını ortaya koydu.

Ardından İran'da Şah'ın devrilmesi, birçok Üçüncü Dünya ülkesinde -Angola, Mozambik, Gine-Bissau, Etiyopya, Nikaragua, Grenada, Afganistan, Zimbabwe...- SB'nin desteklediği solcuların öncülüğündeki kurtuluş mücadelelerinin ya da darbe-lerin başarısı... tüm bunlar SB'nin dünya devrim sürecinin olabileceğini ortaya koyuyordu. (Moskova, Zimbabwe'de kaybeden bir hareketi desteklemiş ama hızla taraf değiştirip kazananları desteklemeye başlamıştı.) Bu, "devrimci dalga"nın sonucu olarak Sovyet barış içinde bir arada yaşama anlayışı giderek sosyalist genişleme anlamına gelen Stalinist içeriğe dönüşmeye başladı. Moskova'nın izlediği bu yeni çizgi Sovyet stratejisinin daha etkin bir parçası durumuna geldi.

Üçüncü Dünya ve "Kapitalist Olmayan Gelişme" Yolu

1960'daki özgün formülasyonunda UKH, dünya devrim sürecinin (DDS) üç temel bileşenini şöyle sıralamıştı: "Sosyalizmi, komünizmi inşa eden halklar; kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının devrimci hareketi; ezilen halkların ulusal kurtuluş mücadelesi."¹

(Ayrıca "köylülük, emekçi aydınları, şehir küçük burjuva tabakaları, öğrenciler, silahlı kuvvetlerdeki demokrat kesimler, bazı ülkelerde sömürücü sınıfların kimi bölümleri -anti-emperyalist özellik taşıyan ulusal burjuvazi-" de destekçiler olarak görülüyordu.)²

Brejnev SBKP'nin 1976'daki 25. Kongresinde, bu gelişim açısından küçük ama son derece önemli bir adım attı. "Günü-

1 Lln60 bildirisi, Fund, s.78.

2 Ibid. P.82, 83.

müzde varolan sosyalizm" bu güçlerin sıradüzeni içinde hâlâ ilk sıradaydı. Ancak şimdi "bağımsızlığını kazanan ülkelere yeni ufuklar açan ulusal kurtuluş hareketlerinin zaferi" ikinci öge durumuna gelmişti. Üçüncü sıradaki "işçilerin sınıf mücadelesi yoğunlaşmakla" birlikte artık "devrimci bir hareket" olarak görülmüyordu.

Ulusal kurtuluş hareketleri yücetilirken ileri kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı mücadelesinin böylesine küçümsenmesi SB açısından çok önemli bir kuramsal, politik değişim idi. Bu değişim, bir ölçüde emperyalist hegemonyaya karşı başarıyla karşı çıkan yerleri işaret eden, dünyadaki gerçek politik devingenliklerin bir yansımasıydı. Ama bu değişim, aynı zamanda yaklaşık 20 yıl süren Moskova'nın Üçüncü Dünya'daki etkisini genişletme arayışının da bir ürünüydü.

1950'lerde sömürgecilik sistemi çökerken yakıcı bir politik sorun Sovyet liderlerinin önüne çıktı. "İki karşıt toplumsal sistem arasında süren bir mücadeleyle" tanımlanan bir dünyada bağımsızlığına yeni kavuşan ülkeler hangi yolu izleyeceklerdi? Klasik Marxist bakış açısına göre bu türden ülkeler sosyalizm için gerekli nesnel koşullardan yoksun oldukları için ekonomileri zorunlukla kapitalist bir çizgide gelişecekti. Ne var ki bu gerçekleştiğinde, bu ülkeler kapitalist dünya ekonomisinin içine çekilmiş olacaklardı.

Bu ikileme bulunan kuramsal yanıt "kapitalist olmayan yol" tezi oldu. Daha sonra buna "sosyalist yönelimli yol" da dendi. Bu teze göre ekonomik bakımdan az gelişmiş ülkeler kapitalizmi es geçebilirler ya da kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşma sürecini çok kısa tutabilirlerdi. Kuşkusuz bunu "sosyalist dünya toplumundaki devletlerle sıkı, sürekli işbirliği temelindeki bir birlikle"¹ başarabilirlerdi. Daha sonraki Marxist-

1 Kosolapov, Problems of Socialist Theory, s.19.

Leninist bir metin "kapitalist olmayan gelişme" tezini şöyle tanımlıyordu: "Ekonomik bakımdan geri ülkelerin, kapitalizmin ilk aşamasından ya da kapitalizme hiç başlamadan sosyalizme geçmeleri anlayışıdır... Bu anlayış Marxizm-Leninizmin ayrılmaz bir parçasıdır."¹

Bu kurama göre "kapitalist olmayan gelişme" yoluna giren bir ülke hemen sosyalist dönüşümlere kalkışmayacaktır. Tersine olarak, özellikle en güçlü kapitalist kuruluşlarla bankaları devlet denetimine alarak, kapitalist kalıntıların etkinlik alanlarını sınırlandırıp azaltırken kapitalist olmayan ekonomik biçimlerin geliştirilmesine öncelik verecektir. Ağır sanayi yavaş yavaş ulusallaştırılırken orta ve küçük sermaye düzenlenecek, giderek sınırlandırılacaktır. Tarım çok yavaş biçimde kolektifleştirilecek, gönüllü kooperatifler sistemi geliştirilecekti. Genişleyen devlet sektörünün öncülüğünde sosyalist bir sistem yavaş yavaş kurulacaktı. Geçmişte büyük rol oynayan büyük ölçekli yabancı sermayenin yerine "sosyalist devletlerle süren geniş işbirliği"² politikası geçecekti. Sonunda ülke, sosyalist dünya sistemiyle bütünleşip ona katılacaktı.

Benzer biçimde böyle bir devletin politik sistemi de Sovyet tipi PD'den esinlenecekti. Konuyla ilgili en kesin açıklamaların yer aldığı Sovyet metnine göre bu türden devletler: "Burjuva demokrasisini olduğu kadar, burjuva parlamentarizmi, politik partiler çoğulculuğu, bireysel hak kavramı, vatandaşların özgürlüğü gibi burjuva istekleri"³ de reddedeceklerdi. Bu programı gerçekleştirmek için, "öncü devrimci parti" kaçınılmaz bir gereklilikti. Bu partinin görevi "bilimsel sosyalizmin temel ilkelerine uygun biçimde"⁴ ülkenin gelişimini yönetmekti. Bütün

1 Fund, s.325.

2 V. Solodovnikov and ve V. Bogoslovsky, Non-capitalist Development: An Historical Outline (Moscow: Progress, 1975) s.102.

3 V. Chirkin ve Yu Yudin, A Socialist-Oriented State, (Moscow: Progress, 1983) p.59-60.

4 Solodovnikov ve Bogoslovsky, Non-Capitalst Development, s.102.

konularda devletten çok partinin sonul belirleyici olduğu "günümüzde varolan sosyalizm" ülkelerindekine benzer devlet-parti ilişkileri "sosyalist yönelimli devletler" için de bir yönetim biçimi olarak kabul ediliyordu. Buna göre:

"Parti, politik çizgiyi belirleyip yönetmeli, devlet örgenleriyle kamu örgütlerinin çalışmalarını sürekli kontrol etmeli, devlet gücünü yeni toplumun inşasının en temel aracı durumuna getirip partiyi toplumun öncü gücü durumuna yükseltmeye çalışmalıdır... Parti, yeni devlet aygıtının kurulmasına, işçi sınıfının iktidara gelmesine, bütün devlet kurumlarının çalışmasına öncülük eder. Parti, devlet örgenlerini politik bakımdan bilinçli, yetenekli partili işçilerle güçlendirerek işçi sınıfının devrimci eylemine öncülük eder."¹

Sonuç olarak "kapitalist olmayan yol" için "gerekli nesnel koşulun", "tarihsel ilerlemenin temel eğilimini, ana yönünü belirleyen sosyalist dünya sisteminin varlığı"² olduğu asla unutulmamalıdır.

Bu senaryo, bazı nedenlerle, bağımsızlığına yeni kavuşan birçok Üçüncü Dünya hükümetine oldukça çekici geldi. Sınırlı kaynaklara sahip bu hükümetlere hem askeri hem ekonomik Sovyet yardımı sözü veriliyordu; ikinci olarak bu yol gelişmekte olan ülkeye kapitalist yatırımcılarla yürütülen pazarlıkta daha uygun bir konum sağlıyordu: son olarak da birçoğu darbeye işbaşına gelen, tek partili-milliyetçi rejimlere bu yol "sosyalist" meşruiyet kazandırıyordu. Daha sonra "kapitalist olmayan gelişme" deyişi yavaş yavaş yerini "sosyalist yönelimli devlet"e bıraktı.

Bu yaklaşımla Moskova, Üçüncü Dünyadaki temel politik akımlardan SB'yi yalıtın, "ulusal burjuvazinin güvenilmezliğine vurgu yapan sekter politikasını düzeltme şansını elde etti.

1 Fund. p.357-9.

2 Solodovnikov ve Bogoslovsky, Non-Capitalist... p.88, 89.

Artık Moskova, şimdi "milliyetçi demokratlar" olarak adlandırılan Nehru, Nasır gibi liderlerin başında bulunduğu ülkelerle (Mısır, Hindistan, Cezayir, Gine vb.) daha ılımlı ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Ayrıca Üçüncü Dünyanın (ya da önemli bir kısmının) sosyalist dünya sistemine çekilmesi emperyalizmin ekonomik temellerini zayıflatacak, buysa gelişmiş kapitalist ülke işçilerinin hareketlenmesine yol açacaktı.

Ne var ki bu kuramsal yapıya uyan ülkelerden hiçbirisinde sosyalist bilinç ya da sosyalist üretim ilişkilerinin kurulması için gerekli koşullar ortada yoktu. Bu ülkeler 1917'deki Rusya'nın sanayileşme düzeyinin bile çok çok gerisinde idiler. Gerçi kuram özenle "sosyalist yönelimin" sosyalizm olmadığını vurguluyordu. Ancak uygulamada kapitalist gelişmenin engellenmesi aynı anlama geliyor, bu ülkelerin üstesinden gelmek zorunda oldukları azgelişmişliği aşmak için birçok ekonomik uygulamayı içeren bir program uygulanıyordu.

Bu kuramsal değişim, Sovyetler'in ekonomik, politik çabalarını çok büyük ölçüde yoğunlaştırmasını gerektiriyor. Genelde Batı'nın sunduğundan daha düşük faiz oranlarıyla verilen geniş yardımlar bu ülkelerin ekonomilerindeki devlet sektörünün inşasına yardımcı oluyordu. Bu politikadan en fazla yararlananlar Hindistan'daki devlet çelik sanayisi ile Cezayir'deki petrol sanayisi oldu. Bu yeni yol, eski efendileri alt edip sanayileşmeyi ucuz yoldan gerçekleştirmeye çabalayan birçok Üçüncü Dünya liderine oldukça çekici geldi. Birçok ülkede, daha önce bu rejimleri devirmeye çalışan yerel KP'ler artık onların destekçisi durumuna geldiler.

Kısa sürede Sovyet politikasındaki bu değişim, Batı'nın Üçüncü Dünyadaki hegemonyasını önemli oranda zayıflattı. Bu politika, aynı zamanda, dünya ölçeğinde sosyalizme geçiş aşaması olarak Sovyet egemenliğindeki "sosyalist kamp"ın genişletilmesini sürdürmeye çalışan uzun erimli stratejinin de bir

parçası durumundaydı. 30 yıl sonra glasnost döneminde bir Sovyet politika uzmanı şunları söylüyordu:

"Üçüncü Dünya ile ilgili politikaya gelince, barış içinde bir arada yaşama ilkesinin dünyanın bu bölümünde uygulanamayacağına inanılıyordu. Merkezinde ABD ile girilen askeri rekabetin bulunduğu, iki sistem arasında süren uzlaşmaz bir çekişme burada sürüyordu. Üçüncü Dünya ile ilgili politikanın odağında, olabildiğince fazla sayıda ülkenin kontrol edilmesi, buna karşılık rakibin çıkarlarına olabildiğince zarar verme vardı. Bu politika, ilerici rejimlerle dayanışma, onların toplumsal dönüşümlerini destekleme felsefesiyle gizlenmeye çalışılıyordu. Oysa söz konusu rejimin yapısını ya da kendi halkına karşı izlediği politikaları değerlendirmede gerçekçi bir yaklaşım sergilenmiyordu... Dünyanın farklı köşelerindeki rejimler için, emperyalizm karşıtlığı bayrağı altında, buyrukçu-bürokratik bir model onlara dayatıyor, ardından da her konuda bize güvenmelerini istiyorduk."¹

Kapitalist Ülkelerde Sınıf Mücadelesi

Dünya devrimiyle ilgili Marxist-Leninist kuramda, dünya devriminin üçüncü ayağını oluşturan gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı hareketinin önemi azaltılmış olsa da, bu öge tümüyle kuramdan atılmamıştı. Her şey bir yana bu ülkelerdeki KP'ler, kendi rollerinin temel önemde bir rol olmadığını sezdiren herhangi bir formülasyona karşı çıkacaklardı. Ancak yapısal bir konu olarak, dünya komünizminin liderliğini yapan çevreler, kapitalist merkezdeki işçi sınıfının devrimci bir anlayışta olduğunu öne süren eski görüşten epeydir vazgeçmişlerdi. Bu işçi sınıfı yalnızca devrime hazırlanıyordu.

1 Andrei Kolosov, "Reappraisal of USSR Third World Policy", IA, No.5 1990, p.35, 36.

Yine de bu durum, Marxist-Leninist propagandanın, kapitalist dünyadaki her türden proleterler arasında yayılan "devrimci bilinci" yüceltmesini engellemedi. ABD, Almanya, İngiltere'de gündeme gelen işçi sınıfı karşıtı saldırılar bile önemli başarılar olarak değerlendiriliyordu. 1981'deki bir Sovyet metninde şöyle yazıyordu: "Kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelesi yeni bir evreye giriyor, toplumsal-politik bunalım tüm sistemi temellerinden sarsıp tekeli kapitalist yönetimleri tehdit eder duruma geliyor."¹

Reaganizm, Thatcherizm -ya da onların başka ülkelerdeki benzerlerinin- saldırılarına pek aldırmayan bir Sovyet değerlendirmesinde 1983'te şunlar yazıyordu: "Emperyalist ülkelerde kapitalizmden sosyalizme geçiş için gerekli öznel koşulların oluşumu, işçi sınıfı örgütlülüğüyle bilincinin gelişmesiyle, devrimci eylem kitlelerin hazırlanmasıyla gün geçtikçe daha çok belirginleşiyor."² İki yıl sonra bir Marxist-Leninist inceleme "kardeş komünist partilerin bir belgesini" örnek vererek "bugün gelişmiş kapitallist ülkelerde sosyalist dönüşümlerin eli kulağındadır,"³ diyordu.

O dönemde bu tür değerlendirmeleri ciddiye almak oldukça zordu. Gerçekte o dönemdeki sınıf mücadelesi temelde grevlerle sosyalist, komünist partilerin elde ettikleri parlamenter kazanımlarda odaklanmıştı. Ne var ki bunlar bile çoğu durumda abartılıyordu. Grevler "beklenmedik grev dalgasına" dönüştürülüyor, sendikalarla nüfusun diğer bölümlerinde "sola yönelme" bulgulanıyordu.⁴

Böylesi sürekli iyimserliğin pompalanması sonuçta ideolojik körlüğe yol açıyordu. Belki de komünist hareket liderliğinin alt,

1 P.Novoselov, Problems of the Communist Movement (Moscow: Progress, 1980) s.42.

2 Trepelkov, General Crisis of Capitalism, s.16.

3 Fund. s.221.

4 Brezhnev, SBKP 25. Kongresine Sunulan Rapor, s.34.

orta düzeylerdeki gerçek durum buydu. Oysa liderliğin üst katları, politikaları belirleyenler, bu abartıları köryargıcılığın basit bir sonucu olarak gündeme getirmiyorlardı. Ekonomik zorluklar içinde bocalarken kapitalizmin sürekli olarak "ülkenin her köşesinde refah var" iddialarını yinelemesini anımsayan parti liderleri, partiye güveni sürdürmek için partinin ideolojik dayanaklarını sürekli yenilemek gereksinmesi duyuyorlar, bu nedenle de parlak devrimci başarılardan söz ediyorlardı; tersi durumda kötümserliğin yaygınlaşacağından korkuluyordu. Böylesi yatıştırıcı sözlere yalnızca kapitalist ülkelerde mücadele eden komünistlerin gereksinimi yoktu, aynı zamanda gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkan zor yaşam koşullarını, yoksunlukları sona erdireceği umulan "günümüzde varolan sosyalizm"in bulunduğu ülke halkları için de buna gerek vardı.

Aynı biçimde kapitalist dünyadaki KP'lerin liderlerinin de konumlarını koruyup elde ettikleri ayrıcalıkları -Sovyet yardımlarını denetleme vb.- korumak için böylesi "başarılar" gereksinimleri vardı. Sovyet Marxist-Leninistleri bu sadık görevlerin abartılı değerlendirmelerinden alıntı yapmaktan hoşnut kalıyor, karşılığında onlara Sovyet kuramsal metinlerinde yayımlanacak yazılar yazma yetkesini -ya da Sovyet destekli kongrelerde konuşma yapmaları için bir çağrı yapılmasını sağlıyorlardı. Bu abartılı değerlendirmelere hayır diyenler ise işçi sınıfına güvenmedikleri için göz ardı ediliyorlar, buysa revizyonist bataklığa girenelerinin ilk adımı oluyordu.

İşin aslında Sovyet stratejistleri uzun süredir kapitalist merkezlerdeki devrim olasılığından pek söz etmiyorlardı. Olsa olsa komünistler barışçıl bir arada yaşamaya uygun ideolojik bir ortam yaratmaya yardımcı olup kapitalist ekonomiye baskıda bulunan sendikalara arka çıkabilirlerdi. Bunlar oldukça yararlı hedeflerdi. Ancak komünistler oldukça yetersizdiler.

Uluslararası Komünist Hareket (UKH)

Dünya devrimiyle ilgili kuram üç öğeye vurgu yapsa da, dördüncü bir *etkin* öge, son çözümlemede oldukça önemli bir öge daha vardı:

"Devrimci güçlerin birliği, günümüzün en etkin politik güçlerinin bilinçli, aynı hedefe kilitlenmiş birliğiyle, yani UKH ile sağlanmıştır. Devrimci güçlerin en eğitilmiş, en bilinçli bölümlerinden oluşan KP'ler toplumsal gelişimin bilimsel kuramıyla donanmış, tüm devrimci sürecin çimentosu durumundadırlar. Onlar, sosyalist ülkelerin, uluslararası işçi sınıfının çeşitli bölümlerinin, ulusal kurtuluş hareketlerinin kardeşçe birliğinin merkezinde yer alarak, tüm dünyadaki ilerici demokratik güçlerle devrimci demokrat partilerin işbirliğini sağlıyorlar."¹

Dünya devrimini yöneten, her şeyi bilen bir güç olarak UKH'nin tanımlanması, kuşkusuz Marxist-Leninist yazındaki ortak bir kuruntuydu. Boris Ponomarev bunu daha net bir biçimde dile getirmişti: "Sosyalist ülkelerin komünist, ya da İşçi Partileri UKH'nin en ileri müfrezesini oluşturur. Onların liderliğinde bütün insanlık için yeni bir toplum yaratılıyor."²

KP'ler arasındaki güç ilişkilerine bağlı olarak dünya devrimci hareketinin liderliğinin belli kategorilerle göre düzenlenmesi -UKH öncü güç; iktidardaki partiler "öncü müfreze"; SB ise zaten "sosyalist kamp"ın "öncüsü"-, açıkça kuramın, dünyada sosyalizme geçişi, Sovyet egemenliğindeki "sosyalist kamp"ın bir sosyalist dünya sistemine çevrilmesi, ardından da SB'nin buyrukçu-bürokratik ekonomisiyle bütünleşmesi olarak görüldüğünü ortaya koyuyor.

1 Fund. s.83.

2 Boris Ponomarev, Lenin and the World Revolutionary Process (Moscow: Progress, 1980) s.73.

Dünya Devrim Süreci'nin (DDS) Eleştirisi

İlk ortaya atıldığında DDS kavramı önceki dünya devrimi kuramlarından daha fazla sosyalizm davasına hizmet edebilecek uygunlukta bir strateji gibi gözüküyordu. Kuram, dünya kapitalizminin merkezindeki eşgüdümlü, doğrudan saldırıların kaçınılmaz olarak SB ile ABD arasındaki restleşmeye yol açacak bir maceraya dönüşeceği varsayımına dayanıyordu. Ters yöndeki söylemlere karşın kuram, kapitalist ülkelerdeki işçilerin devrim için hazır olmadıklarını ya da Üçüncü Dünya'daki yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelerin hızla sosyalizmi inşa edemeyeceklerini de kabul ediyordu. Uluslararası sınıf mücadelesinin temel dayanağı olarak "sosyalist kamp"ı kabul ederek kuram, diğer sınıflara, politik aktörlere dayanan anlayışlara göre daha gerçekçi bir görünüm de sunuyordu.

Bir süre yeni politika bazı başarılar elde etti. BM'de uluslararası ilişkilerde etkin politik destekle birleşen Üçüncü Dünya'ya yönelik büyük Sovyet ekonomik yardımı, geçmişte görülmemiş ölçüde SB'nin Ortadoğu'da güç kazanmasına neden oldu. Bu durumun sonucu olarak CENTO Paketi çöktü. (CENTO, ABD'nin Türkiye'den Pakistan'a Ortadoğu'daki askeri bağlaşıklarını NATO gibi birleştirme girişimiydi.) Vietnam'ın desteklenmesi; Küba'ya yardım (gerçekteyse koruma); Hindistan, Mısır, Cezayir gibi ülkelere sermaye, uzman, gerek duyulan kaynakları sağlama... tüm bunlar SB'nin Üçüncü Dünyada rakibi ABD'ye karşı artan üstünlüğünü gösteriyordu.

Ne var ki DDS kaygan bir zemin üzerindeydi. Temel alanlarda SB'nin çöküşü gündeme gelmeden çok önce, kuramın üzerinde yükseldiği iyimser değerlendirmelerle dünyadaki gerçekler arasındaki apaçık zıtlıklar ortaya çıkmıştı. Hatalı varsayımların en yıkıcı olanı ise, "günümüzde varolan sosyalizm"in geçerliliği, gücü, kapasitesi vb. konularındaki abartılardı.

"Sosyalist Dayanağın" Gücü Neydi?

Komünist ya da işçi partilerinin 1960'daki toplantısında alınan bir kararda sömürgecilik karşıtı hareketin kazanımlarıyla sosyalizmin genişlemesinin bir sonucu olarak şunların gündeme geldiği söyleniyordu:

"Uluslararası arenadaki güçler dengesinde, 'günümüzde varolan sosyalizm'in elde ettiği dev başarılarla ekonomik açıdan güçlenen sosyalizm lehinde önemli bir değişiklik oldu; ... stratejik-askeri alanda elde edilen benzer başarılar askeri-stratejik cephede de böylesi bir değişim ortaya çıkarttı; ... DDS güçleriyle uluslararası komünist hareketin olağanüstü büyümesinin verdiği güçle politik alandaki moral üstünlük de sosyalizme geçti."¹

Bu toplantıdan kısa bir süre sonra 1961'de SBKP programı, 1970'lerin başında SB'nin ABD'yi üretim alanında geçeceğini, 1980'lerde ise tam komünizme geçeceğini öne sürüyordu. O zamana dek ekonomik kıtlığın üstesinden bütünüyle gelinecek, artık paraya gereksinim kalmayacaktı. Bütün Sovyet yurttaşları günde 8 saat çalışacak, tüm gereksinmelerini toplum karşılayacak, gerek duydukları her şeyi devlet mağazalarından alabileceklerdi. Toplumsal artı o kadar çok olacaktı ki, toplumun etkin olmayan üyeleri bile -yaşlılar, çocuklar, sakatlar- bütün gereksinmelerini aynı biçimde karşılayacaklardı.

Böylesi değerlendirmelere karşın, ABD ile bağlaşıklarının ekonomik-askeri gücü Moskova'nın öncülük ettiği bloktan çok daha büyüktü. 1980'lerin başında NATO ülkelerinin ekonomik göstergeleri SSCB'den 2.5 kat fazlaydı. Ne var ki çok daha küçük bir ekonomik temeli olsa da SB ulusal gelirinin ABD'ye göre yaklaşık iki katını askeri harcamalara ayırıyordu. Ayrıca

1 Aktaran Fund, s.78.

ABD'den farklı olarak SB, bağlaşıklarından bir yardım alabilme şansına da sahip değildi.

Sonuç olarak Marxizm-Leninizm kapitalizmin bunalımını, sosyalizmin ise güçlendiğini ilan ededursun, iki süper gücün, iki blokun, iki sistemin temsilcisi güçlerin gerçek gücü ya da zayıflığı... onlar arasındaki gerçek ilişkiler kendilerini ortaya koyuyordu.

Sovyet liderleri, DDS'deki "öncü rolleri"nin kabul edilmesinden son derece hoşnut olabilirlerdi. Ancak her şeyde olduğu gibi bunun da bir bedeli vardı. Azgelişmiş ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin "dayanağı" (ayrıca bankeri) olmanın onuru ne kadar büyük olursa olsun, Üçüncü Dünya ülkelerindeki son derece yoksul kalabalık nüfus, sosyalist ülkelerin görece geriliği, KP'lerin kaynak yoksunluğu (silahlanma yarışının yükünden ise söz etmeye gerek bile yok) ... tüm bunlar, SB'nin ödediği bedelin fiyatını yükseltiyordu.

Ulusal kurtuluş hareketleri -özellikle ABD'nin karşı devrimcileri desteklediği yerlerdeki- kurtarılmış bölgeleri koruyup baskıcı rejimlere karşı mücadelelerini sürdürebilmek için araç gereç, kaynak, özellikle de gelişkin silahlara gerek duyuyorlardı. Bazı durumlarda asker gereksinimi de ortaya çıkıyordu. Bunlar, Küba gibi diğer sosyalist ülkelerden ya da bizzat SB'den (örneğin Afganistan'da) gönderiliyordu. Tüm bu gelişmeler Moskova'ya yüklenen faturayı şişirdikçe şişiriyordu. Son derece gelişmiş Amerikan silahlarıyla donanmış 500.000 kişilik ABD birlikleriyle savaşan Vietnam'a süren SB yardımı son derece külfetliydi.

Aynı biçimde çeşitli Üçüncü Dünya ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmaya çalışan SB, kendisi için son derece olumsuz koşullarda ticaret ilişkilerine giriyor, geri ödenme olasılığı çok az borçlar veriyor, faturalarını tahsil etmesi kuşkulu çok sayıda silah "satışı" yapıyordu.

Aynı zamanda, Sovyet tipi sosyalizm modeliyle kendilerini ekonomik açıdan verimsizliğe mahkûm etmiş "sosyalist kamp"taki ülkelerin çoğuna da SB yardım ediyordu. Bütün bunlara ek olarak, durgunluk içindeki Sovyet ekonomisi zar zor büyürken, ABD ile askeri-nükleer alanda elde edilen eşitliği sürdürmenin yükü giderek artıyor, bunun maliyeti astronomik ölçülere ulaşıyordu. Kısacası çeşitli halklara, hükümetlere, kurtuluş hareketlerine yapılan yardım olağanüstü boyutlara ulaşmış, Sovyet sisteminin gerçek kapasitesini çok çok aşmıştı.

Sonuçta ABD Reagan yönetimiyle birlikte 1980'lerde tekrar "emperyalist darbe" politikasına yönelip bir karşı saldırı başlatınca, Sovyet ekonomisinde varolan gerilimler kopma noktasına doğru evrilir oldu. Bir şeyler yapmak gerekiyordu. Moskova artık ulusal kurtuluş hareketlerine, Üçüncü Dünyadaki bağlaşıklarına, "sosyalist kamp"ın diğer ülkelerine yaptığı yardımları sürdürmüyordu. Aynı anda ülke içinde tarımdaki, yetersiz durumdaki fabrikalardaki açıkları kapatmalı, dahası ABD ile sürdürdüğü silahlanma yarışında geride kalmamalıydı.

Sıkıntının belirtileri her yerde görülebiliyordu. 1960, 1970'lerin "devrimci dalga"sı hızla alçalıyordu. Afganistan, Angola, Etiyopya, Kamboçya'daki iç savaşların masrafları Sovyet kaynaklarını kurutuyordu. Küba ile Vietnam'a süren büyük ekonomik yardımlar daha da artacak gibiydi. Polonya'daki geniş yığınlarca desteklenen muhalefet hareketi kontrol edilemiyordu. Üçüncü Dünyadaki bazı bağlaşıklar ABD yardımı umuduyla yön değiştirmeye başlamışlardı. Orta Amerika'da sosyalist genişleme umudu doğuran Nikaragua ile El Salvador'da durum kötüye gidiyordu. Sovyet ekonomisindeki sıkıntılara ek olarak 1970'lerin ortasından bu yana dünya petrol fiyatları hızla düşüyordu. Bu durum, Moskova'nın temel döviz kaynağında düşüşe neden oluyordu. Son olarak zaten yaklaşan çöküşün bir belirtisi gibi, önceki 20 yıldaki kayıplarını gidermeye kararlı gö-

zükten ABD hükümetinin silahlanma yarışını yoğunlaştırması gündeme geldi.

SBKP'nin, Sovyet dış politikasındaki bunalımı yok ederek ülkeyi ekonomik durgunluktan çıkartmak için Mikhail Gorbaçov'la yaptığı dönüş, DDS'nin "dayanağı" olmanın Sovyet sistemi için dayanılmaz bir yük olduğunun en açık itirafı niteliğindedir. Uluslararası ilişkilerde "yeni düşünüş"le ilgili Gorbaçov'un temel sorunu, SB'nin üzerindeki bu yükü azaltmak ya da becerebilirse bu yükten tümüyle kurtulmaktır.

Kapitalizmin Bunalımı Ne Kadar Derindi?

Dünya kapitalizminin "can çekişen" bir evrede olduğunu öne süren Lenin'in tezine sarılan Marxizm-Leninizm, bu görüşün tersini sunan her olguyu, her çıkarımı göz ardı etti. Kapitalist düşüşler abartılırken sağlanan yükselmeler küçümseniyordu. Kapitalist dünya ekonomisinde gelişen uluslararası yapısal ayarlamalar, "kapitalizmin genel bunalımını" daha da derinleştiren "yapısal bunalımın" belirtileri olarak nitelendiriliyordu. Sovyet kuramcıları, bilimsel-teknolojik devrimi, yenilenmeyi sağlayan bir kaynak olmak şöyle dursun kapitalizmin bir başka "bunalımının" habercisi olarak kabul ediyorlardı. Ters yöndeki giderek artan kanıta karşın bu kuramcılar, bu gelişimden yalnızca sosyalizmin tam olarak yararlanabileceğini öne sürüyorlardı.

Marxizm-Leninizm, sömürgeciliğin sona ermesinin dünya kapitalizmi üzerindeki etkisini de tümüyle yanlış yorumluyordu. Sömürge sisteminin yıkılışının "kapitalizmin genel bunalımı" içinde yeni bir (üçüncü) aşama'yı temsil ettiğini öne süren Marxizm-Leninizm, sömürgecilik sonrası kapitalizmin sömürgeci ülkeyle sömürgeler arasındaki eski ilişkiyi basitçe yeniden kurmaya çalıştığını öne sürüyordu:

"Emperyalist tekeller, sanayi bakımından gelişmiş kapitalist dünyanın sütçüsü, manavı olarak tutmaya çalıştıkları gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesini önlemek için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlar."¹

Eski formüllere dayanan bu çözümleme hem Üçüncü Dünya hem de gelişmiş kapitalist ülkelerdeki gelişen gerçek tarihsel süreci kavramakta başarısızdı. Emperyalist güçlerin sömürgelelerinin bağımsızlık isteklerine karşı direndikleri doğrudur. Örneğin Fransa, Vietnam ile Cezayir'de zorlu, masraflı bir savaş umutsuzca sürdürüyordu. Ne var ki genel olarak bakıldığında sömürgeciliğin sona ermesi dünya kapitalizmi için olumlu bir gelişmeydi.

Önceki sömürge topraklarından sürülen köylülerin giderek sayıca çoğalmalarıyla dünya sermayesi, yeni bağımsız olan ülkelerden sanayideki gelişmeyi hızlandırabilecek çok sayıda ucuz yeni işgücü kaynakları elde edebiliyordu. Bilimsel-teknolojik devrimin sunduğu büyük olanaklarla dev işletmeler şimdi dünya ölçeğindeki işbölümünü daha rahat ayarlayabiliyor, farklı ülkelerdeki planlarını daha kolay gerçekleştirebiliyorlardı. Yeni mali genişleme araçları -uluslararası bankalar, işletmeler vb.- yeni kurulan devletlerde ticari, sanayi yatırım yapmayı kolaylaştırıyordu. Güney Kore, Tayland, Brezilya, Mısır, Singapur, Tayvan gibi Üçüncü Dünya ülkeleri hızlı bir sanayileşme dönemine girmiş, bazı sanayi ürünlerinde dünya pazarını gelişmiş kapitalist ülkelerle paylaşmaya başlamışlardı bile.

Dahası politik bağımsızlıkla birlikte sömürge ülkelerdeki ekonomik tekelleşme ortadan kalktığı için her ülke kendi kaynaklarına sahip çıkıyor, geçmişin sömürgeleri şimdi cazip yatırım alanları, geniş kaynaklar durumuna geliyordu. Üçüncü Dünyada kapitalizmin tam gelişimi bu ülkelerin hiçbirisinde olmadı. Dolayısıyla belki de geçmişten daha çok kapitalist sömü-

1 Trepelkov, General Crisis of Capitalism, s.89.

rücüler bu ülkelerin zenginliklerinden, kaynaklarından yararlanmayı sürdürdüler. Marxist-Leninist öngörülerin tersine dünya kapitalizmi, sömürgeciliğin çökmesinden pek fazla olumsuz etkilenmiş gözüküyordu. Ne de dünya kapitalizmi Üçüncü Dünyada sanayileşmeyi önleme gibi bir tasarının peşindeydi.

"Kapitalist Olmayan Gelişme" Yolu Ne Ölçüde Geçerliydi?

1960'daki UKH toplantısında benimsenen resmi kararların ardından Marxist-Leninist kuramcılar, "kapitalist olmayan gelişme" düşüncesinin kaynaklarının Marx, Engels-Lenin'in yazılarında yer aldığını ortaya çıkarttılar. "Bilimsel sosyalizm" in ikonlarından ideolojik yetke almaya çalışan bu talihsiz alışkanlık Marxizm-Leninizmi hiç de akılcı olmayan geçici -ancak son derece pahalı- bir yola soktu.

Bu meşrulaşma çabasının sonucu olarak "kapitalist olmayan gelişme" ya da "sosyalist yönelim"le ilgili kuramsal Sovyet metinleri, kuramın babalarının böylesi bir yolu ekonomik açıdan "geri" ülkeler için yalnızca olası bir yol olarak değil, aynı zamanda zorunlu bir gelişme olarak da gördüklerini bildiren akıllıca düzenlenmiş alıntılarla, genel önermelerle doldu. O kadar ki Engels'in "sömürge ülkeler... elbette kapitalizmi atlayacaklardı"¹ inancında olduğu bile öne sürüldü.

"Kapitalist olmayan gelişme" anlayışını temellendirmek için ideolojik yetke bulma girişimi yalnızca Marxizm-Leninizmin kuramsal ciddiyetsizliğini ortaya koymuyor, daha da önemlisi bu anlayışla ilgili Sovyet yorumunu ortaya koymak için Marx, Engels, Lenin'in yorumlanma biçimi özdekçi olmayan varsayımlarla karmakarışık bir tablo ortaya çıkartıyordu.

1 Igor Andreyev, *The Non-Capitalist Way*, (Moscow: Progress, 1977) s.19.

Zaten çok az olan Marx, Engels'in konuyla ilgili yazdıkları incelendiğinde onların bir ölçüde "kapitalist olmayan gelişme" olasılığını düşündükleri ama bunu her zaman iki mutlak koşulla bağladıkları görülür. İlk bu anlayış yalnızca kapitalizm öncesi ilişkilerin ağır bastığı ülkeler için, yani kapitalist ticaret, üretim ilişkilerinin henüz belirmediği, son derece düşük ekonomik gelişme düzeyindeki ülkeler için geçerli olabilirdi. İkincisi, dünya kapitalizminin temel kaleleri devrilmiş, sosyalizm burarlarda kurulmuş olacaktı. Engels, şöyle yazıyordu:

"Bir kez proletarya zafer kazanıp üretim araçlarını bütün Batı Avrupa uluslarında ortak mülkiyet durumuna getirdiğinde, kapitalist üretimin henüz boy vermeye başladığı, kabile kurumlarının ya da onların kalıntılarının hâlâ varolduğu ülkelerde, mülkiyetin bu eski kalıntıları, onlara denk düşen halk gelenekleri vb., bizim Batı Avrupa'da yolumuzu bulmak için harcadığımız çabalardan, sıkıntılardan bu halkları büyük ölçüde kurtararak onların sosyalist bir toplum kurma süreçlerini oldukça kısaltan güçlü bir araca dönüşmesi yalnızca olası değil, aynı zamanda kaçınılmazdır da. Ancak bunun zorunlu koşulu, o güne dek kapitalist Batı'nın sunacağı örneklerle yapacağı etkin destek olacaktır. Yalnızca kapitalist ekonomi merkez ülkelerde alt edildiğinde, yalnızca gecikmiş ülkeler 'nasıl yapılacağı'nın örneğini görüp çağcıl sanayinin üretici güçlerinin toplumun genel toplumsal mülkiyeti durumuna getirildiğini kavradıklarında, ancak o zaman gecikmiş ülkeler bu kısaltılmış gelişme yolunda yürümeye başlayacaklardır. Ancak o zaman onların başarısı güvence altına alınmış olacaktır."¹

Alıntıbaşıcıların sık sık başvurdukları Lenin'in aşağıdaki sözleri Engels'in sözlerinden daha iyi şeyler söylemiyor:

"Kapitalist ekonomik gelişme aşamasının geri uluslar için kaçınılmaz olduğunu öne süren önermeyi doğru kabul edecek

miyiz? ...Buna yanıtımız hayırdır. Eğer zafer kazanan proletarya onlar arasında düzenli propaganda yapar, Sovyet hükümetleri ellerindeki bütün araçlarla onları desteklerse, bu durumda geri halkların kapitalist ekonomik gelişme aşamasından geçmelerinin kaçınılmaz olacağını kabul etmek yanlış olacaktır... İleri ülkelerin proletaryasının yardımıyla, geri ülkeler Sovyet sisteme, oradan da kapitalist gelişme aşamasından geçmeden bazı gelişme aşamaları üzerinden komünizme geçebilirler."¹

Marx, Engels gibi Lenin de kapitalizmi atlayacak ülkeler için, kapitalizmin üretici güçleriyle teknolojik düzeyinin doruğa çıktığı, en gelişmiş ülkelerde sosyalizmin zaferinin zorunlu bir koşul olduğunu vurguluyor. Kendi kuramını meşrulaştırmak için bu alıntıları örnek gösteren "kapitalist olmayan gelişme"yle ilgili Marxist-Leninist yorum, bu alıntılarda ortaya konan önermeleri tümüyle değiştirdi.

Kuşkusuz yapılan en önemli değişiklik, "bu ana dek kapitalist Batı" yerine "sosyalist dünya sistemi"ni geçirerek kapitalist olmayan yolu olanaklı kılacak ideolojik örneklerle ekonomik desteğin bu "sosyalist dünya sistemi" olacağını öne sürmektir. Bu kuramsal el çabukluğu, Marx, Engels, Lenin'in ulaştıkları sonuçları dayandırdıkları en önemli düşüncelerin göz ardı edilmesi anlamına geliyordu.

Birincisi, Batı Avrupa ile Kuzey Amerika'da emperyalist rejimlerin devrilmesi, Üçüncü Dünya ülkelerini kapitalist olmayan yola girmekten alıkoyan, askeri-ekonomik bakımlardan mücadele edilecek büyük bir gücü ortadan kaldıracaktı. Ne var ki varolan "sosyalist dünya sistemi" dünya kapitalizmine denk bir ekonomik güç olmaktan çok uzaktı. Gerçekteyse ikinci dünya sistemi, yeniyi, eski üretici güçleri aşan yeni bir üretim biçimini temsil etmiyor, modası geçmiş üretici güçlere çakılıp kalmış, hantal bir yapı sergiliyordu. Kısacası sosyalist dünya sis-

1 LCW cilt 31, s.244.

temi, dünya devrim süreci kuramının kendisine biçtiği rolü oynayacak güce ya da araçlara sahip değildi.

İkincisi, "kapitalist olmayan gelişme" kuramı, Marx, Engels'in böyle bir yol *ancak* kapitalizmin henüz gelişmediği -ya da çok az geliştiği- ülkeler için söz konusu olabilir koşulunu da göz ardı ediyordu. Bunun yerine Marxizm-Leninizm, komünistlerin önderlik yaptığı ulusal kurtuluş hareketlerinin başat politik güç durumunda olduğu ya da burjuva milliyetçi rejimlerin (Mısır, Suriye, Cezayir vb.) bulunduğu Üçüncü Dünya ülkelerini göz önünde tutuyordu.

"Kapitalist olmayan gelişme" kuramı Marx, Engels, Lenin'den çok Stalin'e daha fazla şey borçludur. Stalin'in, 1929'daki "Büyük Dönüşüm"ü, SSCB'de sosyalist bir toplumun kurulması için gerekli özdeksel koşulları yaratacak bir "sosyalizm" olarak kullanmayı tasarlaması gibi, "kapitalist olmayan gelişme"den Üçüncü Dünya ülkelerinde aynı işlevi görecekti. Böylece kuram Stalin'in iradeci, politikanın ekonomiye, üstyapının altyapıya üstünlüğü kavramını yansıtıyordu. Ne var ki bu, devrimci iktidarın ele geçirilmesinin öngünündeki ya da hemen sonrasındaki kısa bir dönem için geçerli olsa da, asla toplumsal gelişmenin sürekli bir ilkesi olamazdı.

Bütün bu nedenlerle SBKP'nin "kapitalist olmayan gelişme" kuramının Marxistliğinin kuşkulu olduğu söylenebilir. Daha da önemlisi kuram kendi varsayımları ile beklentileri arasında da zıtlıklar sergiliyordu. Sürecin "yavaş yavaş", "bilinçli biçimde" ilerleyeceği söylene de, uygulamada denetimsiz politik iktidarların baskısı altında her şey hızla değişti. Sonunda "kapitalist olmayan gelişim"inin temel sonucu bu yola giren ülkelerin genel ekonomik gelişmelerinin yavaşlaması oldu.

Sanayisiyle ekonomik altyapısını geliştirmek için, yabancı sermaye yatırımlarına her Üçüncü Dünya ülkesinin gereksinim duyduğu biliniyor. Hiçbir "sosyalist yönelimli" ülkeye, SB, ya-

bancı sermayeyi tümüyle devre dışı bırakacak ölçüde akçalandırma sağlayamadı. Bir zamanlar kapitalist olmayan yola girmiş bütün ülkeler bugün yana yakıla uluslararası sermaye yatırımlarının peşine düşmüş durumda.

"Kapitalist olmayan gelişme" kuramının temelinde yatan bir başka öge de, SB'nin liderliğinde "sosyalist kamp"ın sürekli genişlemesiyle dünyada sosyalizme geçileceği biçimindeki Stalin'in düşüncesi idi. Marxist-Leninist kuramcılar, "sosyalist yönelim" in başarısının bütünüyle SB ile kurulacak yakın ilişkiler kadar "sosyalist dünya toplumundaki devletlerle birleşmeye"¹ de bağlı olduğu konusunda ısrarlıydılar. (Gerçekte bu anlayışın geçmişe dayanan bir temeli vardı. 1920'lerde SB'nin Orta Asya'daki cumhuriyetlerinde "sosyalist dönüşüm"ün sağlanmasının ancak SSCB ile bu cumhuriyetlerin politik işbirliği temelinde olabileceğini kabul eden tezler vardı.)

Bir başka metinde daha da ileri gidiliyor. "Gelişmekte olan ülkeler için sosyalist dünya sistemiyle işbirliğinin yaşamsal önemde olduğu" öne sürülerek "bu işbirliğinin son derece geniş, uluslararası ilişkilerin her alanını, -politik, ekonomik, kültürel, askeri- kapsayan"² bir içerikte olduğu açıklanıyordu.

Yine de "sosyalist yönelim", sömürgecilik karşıtı harekette yer alan en önemli güçlerden yalıtılmışlığı yaratan SB'nin eski sekterliğini ortadan kaldırmıştı. ABD'nin sunduğu koşullardan çok daha uygun koşullarda yardım ve ticaret olanakları sunarak SB, geçmişte "yeni sömürge kuklalar" olarak suçladığı, yeni bağımsızlığına kavuşmuş birçok Üçüncü Dünya ülkesinin hükümetleriyle yakın ilişkiler geliştirdi. Bu beklenmedik, yeni kurulan ekonomik ilişkiler SB'ye, şimdiye dek komünist hükümetlerle komünistlerin önderliğindeki ulusal kurtuluş hareketleriyle sınırlı ilişkiler kurabildiği Asya ve Afrika'da güçlü bir ko-

1 Kosolapov, Problems of Socialist Theory, s.19.

2 Fund. s.346.

num sağladı. Bu yeni ilişki, Batı'nın açıkça giderek bir Üçüncü Dünya sosyalist oy blokuna benzediğini öne sürüp yakındığı BM'de kendisini ortaya koyuyordu.

Sömürgecilik karşıtı hareket başarılarını sürdürüp bağımsızlığını kazanan birçok yeni Üçüncü Dünya ülkesi kendisini "sosyalist" olarak ilan eder; Vietnam'da şaşkına dönmüş ABD'ye Küba başarıyla meydan okur; Üçüncü Dünya ile "sosyalist kamp" arasında oluşan politik bir blokun öğeleri ortaya çıkarken, Marxizm-Leninizm, bu olayları "yeni devrimci dalganın" kanıtları olarak selamlıyor, bunun "Asya'da, Afrika'da kapitalist olmayan gelişme yoluna doğru gelişen tarihsel eğilimin geri çevrilemeyeceğini ortaya koyduğunu"¹ öne sürüyordu.

Ne var ki bu görüngü, yeni bir sosyalist çıkışın başlangıcı olmaktan çok sömürgecilik karşıtı hareketin sonul aşamasını ortaya koyan bir gelişmeydi. Kuşkusuz sömürgeciliğin çökmesi önemsiz bir konu değildi. Ancak "sosyalist yönelim", Marxizm-Leninizmin öne sürdüğü kadar başarılı olmamıştı. Özellikle de ekonomide devlet sektörünü oluşturmak için Moskova'nın yaptığı yardımlar, yatırımlar kapitalizmin sunduğu esnekliğe, kaynaklara, becerilere denk değildi. Sonuçta "kapitalist olmayan gelişme" yolunu izleyen ülkelerdeki sanayileşme Batı sermayesiyle gelişenlerin çok gerisinde kaldı. Tıpkı Doğu Avrupa'nın sosyalist devletlerinin Batı Avrupa'daki benzerlerine gıpta ve arzuyla bakmaları gibi, birçok "sosyalist yönelimli" ülke de kapitalist-yönelimli kendi benzerlerinin elde ettiği ilerlemelerden etkileniyordu.

Tarihsel gelişmeler ışığında "sosyalist yönelim" incelendiğinde kuramın; çelişkiler, yanlış değerlendirmeler, Marxist-Leninist formülleri benimsetmeye çalışan köryargıcı girişimler, niyetler, hiç de az olmayan politik, ideolojik neuyarsacılığın (pragmatizm) dar görüşlülükleriyle dolu olduğu görülebilir.

1 Ibid. s.97.

Kuramsal açıdan bakıldığında belki de en temel yanlış burjuva demokratik devrimle sosyalist devrim arasındaki önemli ayrımın göz ardı edilmesi olmuştur. Sömürgecilik karşıtı devrim, temelde şu iki olguyu yansıtan bir burjuva demokratik devrimdir: Sömürgecilik sistemi, sömürge ülkelerde kapitalizmin tam gelişimini önleyen politik, ekonomik bir tarih yanlış oluntuydu, devrimin gerekli koşullarından birisini formüle ederken Lenin'in yeğlediği sözlerle dile getirilirse, sömürgelelerdeki yükselen burjuva sınıflar artık eskisi gibi yaşayamazlardı.

Ancak Marx'ın gösterdiği gibi, yönetici sınıflar varolan düzenin gelişmenin bir engeli durumuna geldiğini nadiren kabul ederler -yalnızca zorunlu kalınca ona boyun eğler. Sonuçta Üçüncü Dünya devrimci dalgaya açıldı. Birçok durumda komünistler ya da diğer köktenciler ulusal kurtuluş mücadelesinin önderliğini ele geçirdiler. Uluslararası rakiplerinin zayıflaması SB'nin çıkarlarıyla uyuşurken Batı'daki gençleri köktencilere karşı geliştiren gelişmeler de buna eklenince sömürgecilik karşıtı mücadele kendi gerçek kapasitesinin çok ötesinde bir anlam kazandı.

"Sosyalist yönelim" kuramı bu eğilimi güçlendirdi. Dünya kapitalizminin can çekişmekte olduğuna hep inanmış olan Marxizm-Leninizm, sömürgecilik karşıtı devrimi kapitalizmin genel bunalımın yeni aşaması olarak gördü. Sömürgeciliğin sona ermesiyle kapitalist ülkelerin kötüleşmekte olan ekonomik koşullarının çok daha bozulacağı, böylece daha fazla ülkenin "sosyalist yönelim" yolunu benimseyeceği öne sürüldü.

Ne yazık ki bu temelsiz, kurgul değerlendirme, sömürgecilik karşıtı hareketin gerçek kazanımlarını ortaya koymuyordu. Temelsiz, yanlış "sosyalist yönelim"i sömürgeciilik karşıtı harekete yükleyen Marxizm-Leninizm böylece boşa çıkacak beklentilere yol açtı. Sömürgeciliğin politik göstergesi olan faşist ya da açık baskı biçimleriyle geçmişte yönetilen, yeni bağım-

sız olmuş ülkelerin halkları, kendi toplumsal, bireysel yaşamları üzerinde söz sahibi olabilecek bir konuma geldiler. Bunu yaparak bu halklar ülkelerinde sosyalizmin değil ama kapitalizmin engelsiz biçimde gelişmesi için en uygun koşulları yaratmış oldular.

Öte yandan kuram, daha baştan, Üçüncü Dünya ülkeleriyle işbirliği yapmak için onları "sosyalist" etiketiyle anmaya yönelen Moskova tarafından bozuldu. Bazı ulusal kurtuluş hareketleri ortodoks Marxist-Leninist ilkelere bağlı olduklarını ilan et-seler de, çoğunluğu (zorunlukla komünist olması gerekmeyen) tek partili bir öncünün kurduğu sistemle yönetilmeye başlandı. Ancak "kapitalist olmayan yol"un önerdiği ekonomik yapıyı kurmaya yönelik girişimlerin tümü iflas etti -bazıları hemen, bazılarıysa SB çöktükten sonra-.

Kapitalist olmayan yolu benimsediği kabul edilen devletler çoğu durumda "Afrika" ya da "Arap" sosyalizmi olarak ilan edilmeye başlandı. "Sosyalist yönelim" şemsiyesine bu türden ülkeleri eleştirel davranmadan katma biçimindeki yanılsama 1977'lerde belirginleşmişti. Önde gelen bir Sovyet akademisyen şöyle yazmıştı:

"Aralarında bir dizi ince ayrımlar olsa da, gerçekte yalnızca küçük burjuva değil, aynı zamanda milliyetçi de olan, ataerkil ya da dinsel ideolojiyle ataerkil ilişkileri ülküselleştiren halkların tarihsel geçmişleriyle ilgilendiğimiz ortada."¹

Bu söylenenlerin çarpıcı bir örneği, Marxist-Leninist kuramcılarının sürekli övdükleri, "sosyalist yönelimli" bir ülke olan Tanzanya'nın devlet başkanı Julius Nyerere'nin dile getirdiği "biricik sosyalizm" idi. Nyerere'ye göre sömürgecilik öncesi Afrika kapitalizm onu bozana dek "sosyalist" idi. Özel kavramlarını katarak şöyle diyordu:

1 Karen Brutens, National Liberation Revolutions Today (Moscow: Progress, 1977) cilt 2, s.57.

"Afrika'nın geleneksel yaşamında halk eşitti; birlikte çalışıyorlar, yaşamlarını etkileyen kararları birlikte alıyorlardı... Bu nedenle görevimiz, daha yüksek yaşam ölçünlerini sağlayacak yeni istekleri karşılayacak biçimde geleneksel yapıyı çağdaştırmaktadır. 20. yüzyılın tekniklerini kendimize uyarlarken geleneksel yaşam ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kaldığımızda bunu başarabiliriz.¹

Nyerere'nin görüşü ya da diğer Afrika, Arap sosyalizmleriyle ilgili olarak ne düşünülürse düşünülün, bunların, Marxist-Leninist "sosyalist yönelim" anlayışıyla çok az bir ilişkileri olduğu ortadaydı. Sonuçta bu durum, sosyalizmin, gerçekte "küçük burjuva, milliyetçi" bir dünya görüşü olduğunu ilan etmek anlamına geliyordu. Oysa küçük toprak sahiplerinin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu, yeni yeni filizlenen ulusal bir burjuvazinin bulunduğu devletlerde, yabancı sermayenin iktidarının devrilerek kapitalist gelişmenin önündeki eski engellerin ortadan kaldırılmasını isteyen doğal bir eğilimin bulunması olağandı.

"Sosyalist yönelim" kuramı, bu yolu benimseyen ülkelerin karşılaştıkları nesnel güçlüklerin çoğunu gözlerden kaçırmaya çalışıyordu. Birincisi, bu ülkelerin ekonomisi, geçmiş sömürgeci "ana" ülkeye bağımlı kalmayı sürdürüyordu. Yabancı sermaye ile bütün bağları kopartma çağrısı ideolojik açıdan hoş bir yankı yapsa da, işadamları, yöneticiler, teknisyenler, hükümet görevlileri, tüketim malları arayan kitlelerin ciddiye alacakları geçerli bir almaşık ortada yoktu.

Kuram ayrıca "sosyalist yönelim" in hangi sınıf temeline dayanacağı sorununu da bir yana bırakmıştı. İlgili ülkelerin çoğunda işçi sınıfı çok cılızdı; bazılarında örgütlülüğü son derece kötü/yetersiz durumdaydı. Çoğu ülkede işçiler hâlâ çağdışı ülkülere ideolojik olarak bağlıydılar; geleneksel toplumsal bağ-

1 Jilius Nyerere, The Basis of African Socialism, aktaran ibid. Cilt 2, s.58.

lar çoğunda egemendi. Nüfusun büyük bir bölümü (% 30-50'si) ücretli işçi olarak çalışan ülkelerde bile, bu işçilerin ezici bölümü tarımda çalışan gündelikçilerdi.¹

Ulusal kurtuluş mücadelelerinin kitlesel temelini oluşturan köylüler çoğun bağımsızlık elde edildikten sonra politik açıdan edilgenleşiyorlardı; tarımda makineleşme düzeyi çok düşük olduğu için köylülerin bireysel mülklerini kooperatiflere katmalarını öngören tasarılar çekici gelmiyor, yalnızca devlet denetiminde büyük kolektifler kurulabiliyordu.

Birçoğu genç milliyetçi subayların yaptığı bir darbeyle iktidara gelen Üçüncü Dünya'nın "devrimci" hükümetlerinin, esas olarak silahlı kuvvetler, şehir küçük burjuvazisi, orta burjuvazi, serbest meslek sahipleri, entelektüeller, öğrencilere dayanması hiç de şaşırtıcı değildi. Bunların çoğu, ülkelerinin ekonomik geriliğinin üstesinden gelmenin bir aracı olarak "sosyalist kamp"tan gelecek önemli yardım vaatleriyle "sosyalist yönelim" kavramını benimsemişlerdi.

SSCB Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde Komünist Hareket ve İşçi Sınıfı Bölümünde bir dönem başkanlık yapmış olan Aleksi Kiva neuyarsacı politik yaklaşımların kuramsal yapıyı nasıl çarpıttığını şöyle betimliyor:

"Enver Sedat'ın Mısır'da iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra, bu ülkedeki yeni ekonomik, sosyal gelişmelerle ilgili bir makale yazdım. Makalede Sedat'a ya da başında bulunduğu rejime hiçbir saldırıda bulunmadan yalnızca ülkedeki gelişmenin kapitalizme doğru olduğundan söz edilmesine karşın bilimsel bir gazete Sedat'ı gücendireceğinden korktuğu için makaleyi basmayı reddetti. Akademik bir kuruluşun yöneticisinin yazdığı sosyalist yönelimli ülkelerle ilgili bir makaleyi yazıma hazırlarken kendi kararıyla Mısır'ı bu ülkeler listesinden çıkarttım.

1 Bkz. Brutens, National Liberation, cilt 1, p.74, 77.

Ancak Mısır'ı listeye tekrar koymam söylendi. aksi halde Mısır bundan gücenirmiş. İsteneni yaptım. Her şeyi altüst eden mantık buydu."¹

Yine Kiva şöyle yazıyordu:

"Ülkemiz durgunluk dönemine girer, sosyalizmin proleter olmayan destekçilerinin coşkusu azalırken biz de yeni devletlere etkili yardımlar yapmanın giderek zorlaştığını anlamaya başladık. Uzun bir süre hızla ekonomik ilerleme sağlamanın en önemli aracı olarak öğütlediğimiz kamu sektörü beklentileri karşılamaktan başarısız oluyor, hemen hemen her alanda üretimde işbirliği sağlanamıyordu."²

Delaysıyla "sosyalist yönelim"in sürdürülmesi bakımından, gelişmekte olan ülkelerin dışındaki bir güç olan SB ile "sosyalist dünya sistemi" bir güvence olarak kabul ediliyordu. Bir başka deyişle bir ülkenin "sosyalist yönelimli" devletlerin çoğunun kendi kaynaklarına dayalı biçimde "kapitalist olmayan gelişme" yolunu sürdüremez duruma gelmeleriyle apaçık biçimde ortaya çıktı.

SB'nin çöküşü bu süreci hızlandırmakla birlikte, yeni kurulmuş Üçüncü Dünya ulusları için "kapitalist olmayan yol"un geçerliliğini öngören Marxist-Leninist varsayımların temelsizliğini ortaya koyan birçok kanıt zaten vardı.

Mozambik, Nikaragua, Afganistan, Burma, Laos, Etiyopya, Angola, Güney Yemen gibi değişik ülkelerde "kapitalist olmayan gelişme yolu"nu sürdürme çabaları tümüyle başarısız oldu. Diğer bazı ülkelerde devrimci hareketler -Güney Afrika, El Salvador vb.- programlarında önemli değişiklikler yaparak kapitalist gelişmeye engelleyen girişimlerin verimliliği düşüren girişimler olacağını kabul ettiler. Vietnam ekonomisini kapitalizme geri götürecek önemli adımlar attı. Tutkulu bir ekonomik

1 "Socialist Orientation: Reality and Illusions", IA, No. 7, 1988 s.84.

2 Ibid.

liberalleştirme programı başlatan Çin, son derece yüksek ekonomik büyüme oranı elde ederken özel girişimleri desteklemeye başladı. (Son derece güçlü, yetkeci ÇKP'nin hâlâ işbaşında olduğu bu sisteme -hiçbir alaysama dile getirmeden- "Piyasa Leninizmi" denmekte.)¹

Devrimin önde gelenlerinden Victor Tirado 1990'dan sonraki Sandinist seçim yenilgisinden sonra Nikaragua'daki Sandinist deneyimi özetlerken şöyle diyordu:

"1950'lerde düşünülen emperyalizm karşıtı devrimler dönemi sona erdi... Bugün en iyi yol, söylemesi gücümüze gitse de, emperyalizm birlikte yaşamayı istemek olabilir. Onlarla iyi ilişkiler kurunca onlar da gelişmemize karışmazlar. Aşamaların üzerinden atlayamayız... Öğrenmemiz gereken ders budur."²

"Sosyalist yönelim" anlayışını uygulamaya çalışan her ülkenin gerçekten öğrendiği ders buydu. Bu kayıpların ya da "geri çekilmelerin" nedeninin temelde Amerikan destekli karşı devrimci isyanlar olduğunu öne süren eski köryargıların savunucuları hâlâ var -sanki bu süper ABD askeri- ekonomik gücü bizzat kapitalizmin gücünün nesnel bir yansıması değilmiş gibi!- Böylesi değerlendirmeler aslında ne "sosyalist yönelim" ne de sosyalizmin Üçüncü Dünyada herhangi bir nesnel dayanağı olmadığını, bunlar yerine dünya sosyalizminin "olgunlaşıp" güçlendiğini, dünya kapitalizminin ise gün geçtikçe zayıfladığını kabul eden yanlış değerlendirmeler üzerinde kuramın geliştiğini kavramayı zorlaştıran değerlendirmelerdir. (Hükümet karşıtı güçlere dışardan sağlanan yardımın kat kat fazlasının Sovyet askeri yardımı biçiminde hükümete sunulduğu Afganistan'da bile "sosyalist yönelim"li hükümet hiçbir başarı elde edemedi.

Üçüncü Dünyanın kapitalizm karşıtlığının kalesine dönüşeceğine yönelik başlardaki umutların, aşırı solcu sosyalistlerle

1 New York Times, 6 Eylül 1993.

2 Röportaj, The Guardian, 2 Mayıs 1990.

romantik devrimcilerin hüsnükuruntularından daha fazla bir temeli olmadığını kabul etmenin zamanı geldi. Sömürgecilikten ve emperyalist egemenlikten kurtulan yeni devletlerde kapitalizmin gelişmesinin, tarihsel açıdan ilerici bir gelişme olduğu gerçeğini cesaretle kabul etmek gerekiyor. Marx, Engels, "Burjuvazi, geçmiş bütün kuşakların birlikte sağladıklarından daha fazla üretici güçleri, daha kitlesel bir biçimde yaratıyor"¹ demişlerdi. Elbette üretici güçlerin serbestçe gelişmesi gelişmekte olan ülkeler açısından tartışılmaz bir gerekliliktir.

Gerçekten de kapitalizmin bu özelliği, sosyalizmi olanaklı kılacak koşulları oluşturma açısından çok önemli. Bu nedenle Kiva'nın söylediği gibi: "Gerçek bir almaşık ya da devrimci bir durum ortaya çıkmadıkça, kapitalizm yükselirken kapitalist gelişmeye karşı çıkmak, gerici bir tutumu benimsemek anlamına gelir."²

Milyonlarca insanın sefaletiyle sonuçlanmasına karşın 19. yüzyıldaki kapitalizmin genişlemesi durmadı. Bu, aynı zamanda yüzyılımızda Üçüncü Dünyadaki kapitalist genişleme ile sömürgecilik sonrası dönemdeki kapitalist gelişme için de geçerlidir. Politik güçlerin sıralanması nasıl olursa olsun, kapitalizm öncesi toplumsal biçimlere dönüş olanaksızdır. Ne de gelişmekte olan ülkeler en gelişmiş kapitalist ülkelere denk bir ekonomik gelişme düzeyine ulaşana dek, bu ülkelerde sosyalist toplumlar kurmak olanaklıdır. (Eğer sosyalizm kapitalist merkezlerde zafer kazanırsa bu sürecin büyük ölçüde kısılacağını öne süren Lenin'in düşüncesi hâlâ geçerlidir, ancak ne bugünkü koşullar ne de SB ile "sosyalist kamp" döneminde bu olanaklıydı.) Bu nedenle söz konusu ülkelerde kapitalist üretim ilişkileri dışında herhangi bir ekonomik biçimlenmenin gelişme olasılığı son derece az görünüyor.

1 "Komünist Manifesto", MESW, s.39.

2 "Developing Countries", "Socialism, Capitalism", IA, Mart 1989, p.61. 62.

Elbette Üçüncü Dünyaya daha fazla emperyalist sermayenin girmesi, yeni oransızlıklara, on milyonlarca insanın yeni yöntemlerle sömürülmesine, eski yabancılaşma, sefalet, pisliklerin yenileriyle yer değiştirmesine yol açacaktır. Ancak bu ülkelerde Avrupa, Japon, Kuzey Amerika sermayelerinin sürekli egemen olacaklarını kimse söyleyemez. Şimdiden bazı yeni sanayileşmiş ülkelerin, belli bir gelecekte, dünya ekonomisine bugün egemen olan ülkelere ciddi rakip olacaklarının işaretleri ortaya çıkmış durumda.

Üçüncü Dünya kapitalizminin, Batı Avrupa ile Kuzey Amerika'da görülen 19. yüzyıldaki kapitalizmi basitçe yinelemeyeceklerini umabiliriz. Geçmişte sosyalistler Üçüncü Dünyadaki sömürgecilik karşıtı mücadelenin nesnel olarak kapitalizm karşıtı bir mücadele olacağı görüşündeydiler. Oysa gerçekte ulusal devrimci mücadele esas olarak yabancı ekonomik-politik egemenliği sona erdirmeyi hedeflemişti. Bu mücadele bugün de Üçüncü Dünyada sürüyor. Bunun temel biçimlerinden birisi, en büyük kapitalist iktidarlarla onların uluslararası kurumlarıyla eşit koşullarda ticaret yapıp yatırım ilişkilerine girebilme mücadelesidir.

Benzer biçimde gelişmekte olan ülkelerdeki sanayi proletaryasının hızlı büyümesiyle birlikte buna denk biçimde sendikal mücadeleyle, emek koşullarıyla ilgili yoğunlaşan mücadelenin ifadesi olan bir işçi sınıfı bilinçliliğinin genişleyeceğini de bekleyebiliriz. Ek olarak, 19. yüzyılda Avrupa'da henüz kapitalizmin boy verdiği ortamda düşünilemeyecek olan önemli çevre sorunları bugün Üçüncü Dünyada yakıcı bir sorun durumuna gelmiş durumda. Böylece Üçüncü Dünyadaki sınıf mücadelesi ve ulusal demokratik mücadele giderek keskinleşecek ve şiddetlenecektir.

Devrim İhracı

Son çözümlemede DDS kuramı, Marxizm-Leninizmin açıkça formüle etmekten çekindiği, ancak kuramın temelinde yer alan temel bir düşünceye dayanıyordu: Devrim ihracı.

Böylesi bir suçlamayı şiddetle yadsıyan Sovyet komünistleri şunları söylüyorlardı. 1- Onlar hiçbir zaman gelişmiş kapitalist ülkelerdeki devrimci eylemleri destekleyip kışkırtmamışlardı. 2- Üçüncü Dünyadaki devrimler, Sovyet müdahalesinin sonucu olarak değil, yabancı egemenliği ile sömürgeciliğe karşı kendiliğinden gelişmişti. 3- Ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemek için sosyalist ülkelerin askeri güçleri bir ölçüde kullanıldıysa da bunun sorumlusu karşı-devrimler ihraç etmeye çalışan ABD'nin çabalarıydı.

Gerçekte Stalin kadar ardılları da SB'nin askeri gücünü devrim ihracı için kullanmadılar. Böylesi girişimleri uluslararası komünist hareket içindeki bazı gruplar savunuyordu.

"Sosyalist kamp"ı oluşturan Doğu Avrupa'daki devrimlerin çoğu elbetteki Sovyet "ihracı" idiler. Doğu Avrupa ülkelerinin ancak iki ya da üçünde sosyalizme yönelme kendi çabalarının bir ürünüydü. Ancak son çözümlemede bu ülkelerin "sosyalist" olmasının, yaygın halk desteğine değil Sovyet askeri gücüne dayandığı yadsınmaz bir gerçektir. Ne de bu ülkelerde, 40 yıldan fazla süren komünist rejimleri, halk iradesine karşın Sovyet ordularının ayakta tuttuğu yadsınabilir.

Kuşkusuz Nazi işgalinin ardından (uzun bir Batı'dan gelen işgal tarihiyle birlikte) Batı cepheleleri boyunca uzanan Avrupa topraklarının güvenlik bölgesi içinde yer aldığıında ısrar etmesi için Moskova'nın yeterli nedenleri vardı. Ancak bu meşru durum, SB'ye sınırlarına komşu ülkelerde komünist hükümetler kurma ya da bu ülkelere ekonomik-politik sistem dayatma hakkını vermiyordu.

Öte yandan "haklar" konusu bir yana -ne de olsa uluslararası politikada hiçbir ülke başka ülkelerin "haklarına" saygısızlık etmez- bugün apaçık ortaya çıktı ki, Doğu Avrupa'da "sosyalizm"in dayatılması Sovyet güvenliğini güçlendirmek bir yana zayıflatan bir rol oynadı.

Savaş döneminde Nazilerle işbirliği yapan Finlandiya örneğine bakmak bile, çok daha doyurucu alışıların olduğunu ortaya koyabilir. Savaş sonrası dönemde Finlandiya'da komünist bir hükümet hiç işbaşına gelmedi. Finlandiya bir "Halk Demokrasisi" de olmadı. Kapitalist sistem içinde yer alan, Varşova Paktı'na girmeyen bu ülke SB için herhangi bir Doğu Avrupa komünist hükümetinden çok daha etkili bir "tampon" rolünü oynadı.

"Sosyalist kamp" içinde yer alan ülkelerde, Sovyet egemenliğiyle baskıcı yönetim ideolojik yabancılaşmayı geliştirerek ABD ile işbirliği yaptığından kuşkulanan çeşitli politik direnişlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Sonuçta Moskova, blok içindeki ülkelerin çoğunda işgal kuvvetlerini bulundurmak zorunda kaldı; kitle muhalefeti komünist yönetimleri tehdit eder duruma gelince de askeri müdahalelerde -bunların mali olduğu kadar politik faturası da çok pahalıydı- bulundu. Oysa Finlandiya SSCB'ye böylesi hiçbir sorun çıkartmadı. Art arda gelen Fin hükümetleri, ülkelerinin dış politikasının nesnel sınırları içinde birbirleriyle çekişmeler de ülke politik açıdan kalımlı kaldığı gibi, görece bir refah elde edildi; en önemlisi de Sovyet kaynakları Finlandiya'ya akmadı. (Sovyet blokuyla işbirliği yapma yerine Finlandiya'nın kendi yolunda ilerlemesine neden "izin verildi?" Çünkü Finlandiya Sovyet birliklerince işgal edilmemişti. Benzer bir durum ABD, İngiliz, Sovyet birliklerinin ülkeyi birlikte Nazi işgalinden kurtardığı Avusturya'da da görüldü.)

Öte yandan Sovyet güvenlik kaygıları bir yana, Doğu Avrupa'da sosyalizmin keyfi bir biçimde dayatılması devrim ihraç

etmeye çalışmanın boşa bir çaba olduğunu bir başka açıdan da ortaya koydu. Çalışanların çoğunun yaşam düzeyinde anlamlı iyileştirmeler getirirse de sosyalizm hiçbir zaman bu ülkelerde gerçek bir halk desteği elde edemedi. Kendi ulusal nitelikleriyle ortak yanları olmayan, buyrukçu-bürokratik Sovyet tipi yönetimin iticiliğinin bunda önemli payı vardı. Sovyet askeri gücüne karşı direnmenin boşuna bir çaba olduğunu anlayan Doğu Avrupa ülkeleri varolan sistemi gönülsüz biçimde kabul ettiler -bu durumda bile huzursuzluklar ara sıra gündeme geliyordu. Sonuçta Doğu Avrupa ülkelerindeki "milliyetçi sapmalar" artık onlara karşı koyacak irade ya da gücü yitirene dek Sovyet liderlerinin karabasanı olmayı sürdürdüler.

Moskova'nın merkezdeki kapitalist ülkelere devrim ihraç etme çabalarının olmadığı ortadaydı. Ancak bu tutum, böylesi bir ideolojik yaklaşım olmadığından çok, bu türden girişimlerin son derece verimsiz olacağının görülmesinden kaynaklanıyordu. (Benzer biçimde Fransa, İtalya, ABD gibi birçok KP'ye "Moskova altını" gönderiliyordu. Bu yardım, söz konusu partilerin iktidara gelebilecekleri yönündeki ciddi bir beklentiden çok, bu örgütler üzerindeki etkinin sürdürülmesi için yollanıyordu.)

Ancak aynı durum Üçüncü Dünyadaki Sovyet politikası için pek söylenemez. Sömürgecilik karşıtı devrimi "kapitalist olmayan yol"a yöneltmeye çalışan Moskova stratejisi, herhangi bir ülkedeki iç gelişmeleri sosyalist dünya sistemine bu ülkeyi katmak için yönlendirmeye çalışan müdahaleler biçimindeydi. "sosyalist yönelimli devletler"e yapılan Sovyet ekonomik yardımı, bu ülkelerdeki buyrukçu sistemin gelişmesini ilerletmeyi hedefliyordu. Ne var ki bu strateji, Moskova'nın Doğu Avrupa politikası kadar başarısız oldu. Bu ülkelerde sosyalizmin inşa edilmediği açık. Olan yalnızca şuydu: Bu ülkelerin ekonomik gelişimlerinin doğal akışı engellenmiş, önünde sonunda dünya

kapitalizmiyle ilişkiye girmek durumunda kalan bu ülkeler son derece geri kalmışlardı. Ayrıca bu ülkelerde sosyalizmin altyapısını hazırlamak için gereken çok büyük oranlardaki kaynaklara "sosyalist kamp" da sahip değildi. Üçüncü Dünya ülkeleri ile ulusal kurtuluş hareketlerine yardım harcamaları, SB'nin gidecek artan bütçe açığının yanı sıra ülke içinde toplumsal harcamaları kısmasının da önemli bir nedeniydi.

Sonunda DDS, kendisinden önceki dünya devrimi tasarıları kadar her yönüyle iradeci bir tasarı durumuna geldi. Sovyet tarihçi Elgiz Pozdnyakov "kurtarıcı devlet"¹in hem kendisini korumaya hem de "uluslararası" ilkeleri savunmaya çalışan "sosyalist kamp" kavramından çıktığını, böylece de yayılmacı bir strateji izlemek zorunda kaldığını söylüyordu.

Belki de en önemli nokta, bu politikanın uzun erimde başarısızlığa uğramış olmasıydı. SB, ABD ile silahlanma yarışı tuzagina düştü. Dünyada Sovyet etkisi belli ölçülerde genişlerken Moskova dev gibi mali yükümlülükler altına giriyor, ekonomik kapasitesini zorluyordu.

Sosyalizmi hazır olmayan ülkelere "sosyalizm"e geçilmesini dayatmaya çalışmanın bir sonucu da şu oldu: Bu ülkelerde kaçınılmaz olarak politik baskıyla birlikte yaşamın her alanında merkezi, buyrukçu bir kontrol sistemi ortaya çıktı. Düşük sanayileşme düzeyi emeğin toplumsallaşmasını engellediğinde; tarımdaki gerilik kolektifleştirmeleri olanaksız kıldığında; büyük ölçekli üretim olmaksızın devlet mülkiyeti temelindeki merkezi planlama üretimin bir ayakbağı durumuna geldiğinde; son olarak halk kitleleri yeni toplumsal ilişkilerle, sosyalist üretim ilişkilerine ideolojik olarak hazırlıklı olmadıklarında, bu durumda, yetkeci hükümetlerin sallantıda olmalarına, onlara güvenilmesine şaşmak gerekmiyor.

1 "National and International in Foreign Policy", IA, Haziran 1989.

Tüm bunların, devrim ihracı girişimini son derece kuşkulu yaptığı ortada. İşin aslında son derece uygun koşullar olduğunu kabul etsek bile bir toplumsal sistemi ihraç etme girişiminin sağlıklı bir yol olduğu, bu sürecin birçok soruna yol açacağı kabul edilmelidir. Son çözümlemede SB'nin ihraç etmeye çalıştığı sosyalizm modelinin kendisi de zaten işler (uygun -ç.n.-) bir model değildi.

Kuşkusuz SB'nin emperyalizm karşıtı hareketlerle hükümetleri destekleyip yüreklendirmekten başka pek fazla bir seçeneğinin olmadığı öne sürülebilir. Emperyalizmin amacının ne pahasına olursa olsun sosyalizmi devirmek olduğu biliniyordu. Bu nedenle, kendisini savunmak için SSCB'nin rakiplerini zayıflatmaya çalışması olağandı. ABD ile doğrudan çatışmaya başvurmadan, yeni bağımsız olan ülkelerin kapitalist dünya sistemiyle bütünleşmelerine karşı bir almaşık sunmak, "risksiz" bir stratejiydi.

Ancak Batı'yla barış içinde bir arada yaşamının yürümeyeceği tartışmasız bir gerçek olmaktan epey uzaktı. 1956'da Macaristan'a yapılan açık müdahale karşısında ABD desteğini çekmişti. Bu, Doğu Avrupa'da komünizmin "devrilmesi" politikasını uygulama yönünde ABD'nin askeri, politik riskleri göze almadığının açık bir işaretiydi. Vietnam'daki ABD müdahalesini zor duruma düşüren Sovyet desteğinden bile, Washington'un Moskova ile yeni bir uzlaşma aradığına ilişkin birçok işaret vardı, çünkü o sıralarda SB kabaca rakiplerine denk bir nükleer güce ulaşmıştı.

Ne olursa olsun gerçekte izlenen politika, ilk başlarda belli başarılar sağlasa da, sonuçta başarısız oldu. Bu, taktik bir başarısızlık değildi. İşin aslında bu başarısızlık, dünyadaki varolan güç dengeleriyle ilgili -özellikle "iki dünya sistemi"nin görece güçlerine ilişkin- büyük bir yanlış değerlendirmeye dayanan stratejik bir başarısızlıktı. Son çözümlemede bu başarısızlık, "iki dünya sistemi" kuramının kaygan bir zeminde inşa edildiğini ortaya koyuyordu.

BÖLÜM - IX

NEREYE? SIRADA NE VAR?

*"Karanlıkta, büyük bir acıyla, halk yürüyor,
Gecenin ortasında, üzerinde sürekli kayan yıldızlar
halk yürüyor:*

Nereye? Sırada ne var?

Carl Sandburg "The People Yes"

"Günümüzde var olan sosyalizm"i'n çöküşü tüm dünyadaki solun içine girdiği bunalımı derinleştirirken, aynı zamanda sosyalistler için yeni olanaklar ortaya koyuyor. 1917 Bolşevik devrimiyle başlayan toplumsal deneyimin başarısız olması kuşkusuz geniş bir düş kırıklığı yarattı. Ne var ki bu başarısızlık, bir ölçüde, tarihsel olanakların değerlendirilmesiyle iradeci/baskıcı sosyalizm anlayışı arasındaki zıtlığın da bir yansımasıydı. Sistemin çökmesinden duyulan üzüntü içinde bu noktaya pek önem verilmiyor.

Oysa bu nokta göz önünde tutulsaydı; "günümüzde varolan sosyalizm", onun politik örgütleri, ideolojik yapıları sosyalist davayı geriletmekten çok ilerletilebilirdi. Eğer bu sistem -yaklaşık 70 yıl süresinde elde ettiği bazı önemli başarılarla karşın- sonuçta yalnızca geleceği olmayan tarihsel bir dengesizlik olduy-
sa, o zaman onun yok olması, toplumsal gelişimin gerçekçi temellere dayanan evriminin önündeki engelleri temizleyebilecektir.

Şimdi bizim önümüzdeki sorun; sosyalizm davasını, Lenin'in "*Ne yapmalı?*"sı ya da "*Nereden Başlamalı?*"sına bağlamayı hâlâ sürdürüp sürdürmeyeceğimiz sorunudur. "Günümüzde varolan sosyalizm" in ölümünün ışığında sosyalizmin gelişim olanaklarını düşünmekle yetinmeyeceğiz; zorunlukla, sosyalist meşruiyeti oluşturan bütün geleneksel ideolojik yapıları sorgulayan bir noktadan işe başlayacağız.

Bir Çağın Sona Erişi

Felsefi anlamda çağdaş sosyalizm, Marx'ın ünlü "filozoflar yalnızca dünyayı *yorumladılar...* Oysa önemli olan *değiştirmek*"¹ yorumuyla doğdu. Bugün yıpranmış sosyalist hareket tasarısını canlandırmanın yollarını ararken şunu sürekli akılda tutmalıyız; dünyayı değiştirme üzerinde kafa yormadan önce onu anladığımızdan emin olmalıyız.

Sonuçta sosyalizmi tekrar tarihsel bir hareket durumuna getirmenin ilk adımı, yaşadığımız dünyanın yeni bir değerlendirmesini yapmaktan geçiyor. Bugüne dek bize sunulan sosyalist tasarı-
lara kaynaklık eden hammadde-lerden çok farklı bir dünya olan 21. yy.a yaklaşıyoruz. Öyle bir dünya ki, birçok bakımdan Marxizmin en temel önermelerini bile tartışılır duruma getiriyor.

1 "Feuerbach Üzerine Tezler", MESW, s.30.

Başlamak için, dünya tarihinde bir çağı sona erdirerek "günümüzde varolan sosyalizm"in dağılmasını kaçınılmaz kılan koşullara göz atalım. Sosyalist üretim biçimiyle "sosyalist kamp"ın ortaya çıkarak dünya egemenliği için kapitalizmle çekişeceği varsayımı bu çağ için kabul ediliyordu. Sonuçta UKH ile varsayım üzerinde geliştirilmiş politik ilişkiler ve değerlendirmeler bugün gerçekliklerini yitirmiş durumda.

Çoğu etkisiz KP'lerin kalıntıları arasında yer alan bazı insanlar hâlâ bu gerçeği yadsıyıp, her şeye karşın "günümüzde varolan sosyalizm"in yaşadığını, bazı yerlerdeyse iyileştiğini öne sürmeye devam ediyor. Buna kanıt olarak ise, Çin, Vietnam, Küba, Kuzey Kore'de KP'lerin hâlâ iktidarda olmalarını gösteriyorlardı. Bu insanlar, UKH'nin eski temel ilkelerine bağlılıklarını inatla sürdüren, iktidar olmayan birkaç KP'ye bakarak karar veriyorlar. Ne var ki konu biraz incelendiğinde, dünyanın bu biçimde yorumlanmasının gerçeklerle hiçbir ilgisinin olmadığı kolayca görülebilir. Varlığını sürdüren "sosyalist" ülkelerden bu adla söz edilebilir belki ama bunların tümü, -Kuzey Kore hariç- "günümüzde varolan sosyalizm'in ayrılmaz nitelikleri olarak açıklanan Marxist-Leninist "yasalar"dan köklü biçimde ayrılmış durumdadır.

Çin, ekonomik sistemini geniş ölçüde kapitalist işletmelere açmış durumda, özel mülkiyet ise "günümüzde varolan sosyalizm" ölçüleriyle düşünülemeyecek bir yaygınlığa ulaşmış durumda. Bu yola girileli beri Çin'in ekonomisi oldukça düzelmiş görünüyor. Bugün Çin dünyanın en önemli ekonomik güçlerinden biri durumunda. Eski buyrukçu-bürokratik ekonomi yönetimine döndüğünde eski günlerin geri gelmesi pek şaşırtıcı olmaz. Öte yandan Çin'deki eski komünist politik sistem olduğu gibi duruyor. Her türden politik muhalefet girişimini bastırma-ya hazır, istekli; denetimsiz, iktidar hâlâ KP'nin elinde. Eğer Çin, 1949'da komünistler iktidara geldiğinde yapılması gereken

burjuva-demokratik devrimi şimdi yapmaya çalışıyorsa, burjuva demokrasisinin bazı kuramsal biçimleri olmaksızın burjuva ekonomisini geliştirmeyi sürdüremeyecektir.

Vietnam da, gelecekteki gelişmesi için benzer bir yol arayışı içinde.

Yaklaşık 30 yıl boyunca aldığı büyük Sovyet ekonomik yardımından yoksun Küba sosyalizmi ekonomik açıdan çok kötü bir durumda. Kuşkusuz ABD ambargosu, Küba ekonomisi üzerinde yıkıcı bir etki yapıyor. Ancak Küba'nın durumu bir ayrıncı değil. "Günümüzde varolan sosyalizm"in temelinde yatan varsayıma göre, Küba gibi Üçüncü Dünya ülkeleri kapitalist dünya ekonomisinden bağımsızlaştıkça bütünüyle Sovyet egemenliğindeki sosyalist dünya ekonomisinin bir parçası oluyorlar. Ne var ki, bugün kapitalist dünya ekonomisine katılmasına izin verilmesi için sesini yükselten Küba, merkezi ekonomi aygıtınca kontrol edilmeyen bir dizi ekonomik girişime izin vermeye başladı.

(Öte yandan Kuzey Kore, eski Stalinist sistemin temel ilkelerini sürdürmeye çalışırken açıkça aile hanedanı biçimindeki politik bir yönetimle yönetiliyor. Bu durumuyla Kuzey Kore, sosyalistlere, "günümüzde var olan sosyalizm"in övünülecek bir dava olmak bir yana uğursuz bir olay olduğunu anımsatan bir örnek rolü oynuyor.)

Bu ülkelerin halkları, ulusal bağımsızlıkları için kahramanca dövüştüler. Ancak şimdi bu halklar, değişik ölçülerde ve değişik araçlarla, doğal yörüngeleri olan burjuva demokratik yolu tamamlamaya yöneliyorlar. Sosyalist harekette bir karmaşaya neden olan bu durum, aynı zamanda bu ülkelere, başarısız bir sistemin paçavra dönmüş bayrağını dalgalandırmanın dayanılmaz ideolojik yükünü de dayatmıştı. Bu ülkelerin paylaştıkları ortak noktalar ne olursa olsun, bunların "sosyalist kamp"ın canlandırılmasının üssü olmayacakları ortada. Bu ül-

kelerin geleceği, merkezileşmiş buyrukçu ekonomi ile onun hizmetindeki tek parti diktatörlüğüne değil, karma ekonomiye ve buna uyan politik bir sistemi ülke içinde geliştirmelerine bağlı olacak. Uluslararası alandaysa kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşmeleri gerekecek.

Öte yandan bugün kapitalizm, hem dünya ölçeğinde hem de Marxizmin uzun süre sosyalizm için koşulların en uygun olduğunu düşündüğü merkez ülkelerde, geçmişten çok daha güçlü, çok daha egemen bir durumda. Belki de kapitalist düzendeki korkunç gücü ilk kez ortaya koyan 19. yy.daki sanayi devriminin mucizelerinden çok daha fazla dönüşümlere yol açabilen bir biçimde, toplumun üretici güçlerini birçok bakımdan devrimcileştirmeyi sürdürüyor. Enerjide (nükleer güç), üretimde, (bilgisayarlı otomasyon), haberleşmede (televizyon, uydu sistemleri), bilgi üretme-alışverişlerinde (bilgisayarlar), doğal bilimlerde sağlanan büyük ilerlemelerde kapitalizm devrimler yapıyor. Yalnızca fizikte, kimyada değil, yaşam biliminde de sağlanan ilerlemelerle, oluşturulan yeni teknolojilerle kapitalist ekonomik gelişme tüm hızıyla sürüyor. Son 50 yıl içindeki bilimsel buluşlarla teknolojik yenilikler, ekonomik büyümenin esas motoru olan emek-yoğun üretimi ikincil plana düşürdü. Üretim sürecindeki sanayi proletaryasının rolü giderek düşüyor. Bu gelişme, en azından, devrim sürecinde işçi sınıfının bu kesiminin oynayacağı rolle ilgili Marx'ın düşüncelerini yeniden sorgulamamızı gerektiriyor. İletişim devrimi de benzer biçimde eski ideolojik kontrol yöntemlerinin değil, toplumsal değişim hareketlerini de yeni sorunlarla karşı karşıya bırakıyor.

Çağdaş kapitalizm II. Dünya Savaşı öncesi dönemdeki küresel yaygınlığından oldukça farklı bir görünüm sunuyor. Nitekim olarak yeni bir düzeye ulaşan uluslararasılaşına. kapitalist dünya ekonomisindeki bütün ilişkilerde önemli değişiklikler ortaya çıkarttı. Kuşkusuz, talihsiz sosyalizm deneyimi belli

bir tehdit oluştursa da kapitalist dünyayı iki kez dünya savaşı-
na götüren rakip emperyalistlerarası gerginlikleri sınırlayan, bir
rol oynadı. Öte yandan dev uluslararası bankalarla işletmelerin
büyüyen rolünün de bunda belli bir payı vardı. Yeni devlet des-
tekli ekonomiyi ayarlayan kurumlar, dünya kapitalizminin her
alanında giderek daha çok görülüyor. En önemlisi, sermayenin
kendisi özel ulusal niteliğini yitirirken, rakip kapitalist devletle-
ri (ya da devletler bloklarını) birbirleriyle savaşmaya zorlayan
koşullar böylelikle ortadan kalkıyor.

En önemli değişkenliklerden birisi, Üçüncü Dünya Ülkeleri
ile dünya kapitalizminin merkezleri arasındaki ekonomik ilişki-
ler alanında oldu. Geçmişte bu ilişki, temelde birincilerin doğal
kaynaklar sağlayan ülkeler olması, gelişmiş kapitalist ülkelerin
sanayilerini beslemeleri biçimindeydi. Afrika'nın hemen hemen
tümü, Asya'nın ise çoğunluğu sömürge konumundaydı. Sözde
bağımsız olan güneydeki ülkelerin çoğu aslında yarı-sömürge
konumundaydı.

Sömürgecilik sisteminin çökmesi, Marxist-Leninist öngörü-
lerin tersine, kapitalist dünya ekonomisini ne zayıflattı ne de
yıkta. Olan Üçüncü Dünyadaki kapitalist genişlemenin
1970'lerin ortasından sonra hızlanmasıydı. Bilgisayar, taşıma-
cılık, iletişim, haberleşme devrimlerinin azımsanmayacak yar-
dımıyla uluslararası sermaye, dünyanın bu bölgelerindeki şana-
yi kapasitesini büyük ölçüde arttırmayı başardı. Bu süreçte bu-
ralardaki feodal, yarı-feodal ilişki kalıntıları ortadan kaldırıl-
arak kapitalist merkezlerdeki üretim ilişkileri buralara yayıldı.

Brezilya, Güney Kore, Çin, Singapur, Tayland gibi bazı
Üçüncü Dünya ülkeleri kendi ekonomik güçlerini elde etmeye
yöneldiler. Bu ülkeler yalnızca yeni sanayi üretim merkezleri
durumuna gelmekle kalmadılar; onların hızla büyüyen tüketim
malları pazarı giderek dünya ticaretinde önemli bir etmen olma-
ya başladı. Kapitalist dünya ekonomisinin merkezlerindeki işçi

sınıfının sanayideki bölümü azalırken bu yeni sanayileşen ülkelerde artmaya başladı.

Birçok sosyalist, kapitalizmde gündeme gelen büyük değişiklikleri bir ölçüde kabul ediyor. Ancak bunun anlamı üzerinde pek anlaşılamıyor. Bazıları, varolan sosyalist kuramın tümüyle eskidiğini öne sürerken, Lenin'in tanımladığı kapitalizmin sonul, "can çekişen" aşamada olduğunu öne süren görüşten farklı bir politik sisteme yol açacak düşünceler ortaya koymuyorlar.

Bu nedenle sosyalist harekette yeni bir yaşam solumak isteyenlerin atacakları ilk adım, kapitalizmi basitçe suçlayan bir çözümlemenin ötesine geçip, çağdaş kapitalizmin yeni bir incelemesini yapmak olmalıdır. Özellikle çağdaş üretim süreciyle, kendisini daha iyi düzenlemek için yeni kurumlar yaratan kapitalizmin işleyiş biçimini anlamaya çalışmalıyız. Bunu yaptığımızda, Marxizmin eski sistemi tanımlamak için geliştirdiği değerlendirmeleri, yasaları, kavramları, kategorileri yeniden irdlemeye hazır, bütünüyle esnek bir tutum kazanabiliriz.

Marxizm, Leninizmin, kapitalizmin sonul, "can çekişen" aşamaya girdiği, proletarya devriminin gündemde, yakında olacak nesnel bir olanak olduğunu öne süren temel öncülüğünün doğru olmadığı ortaya çıktı. Belli sorunları olsa da dünya kapitalizmi Lenin'in proletaryanın öldürücü darbeyi vurmasının zamanı geldi dediği 1916'daki durumundan daha sağlam bir durumda. Üçüncü bin yılın dönümüne yaklaşırken, proletarya devrimiyle ilgili Lenin'in görüşünden çok, kapitalizmin yeni bir "ultra emperyalizm" aşamasına geçeceğini öngören Kautsky'nin anlayışını tarih doğrulamışa benziyor.

Geçmiş 75 yıl boyunca Marxist-Leninistler kapitalizmin yakında çökeceğine ilişkin bakış açılarına bağlı kaldılar. Kapitalizmin ekonomik işleyişini yansıtan ekrandaki her kıpırdanmayı, "kapitalizmin giderek derinleşen bunalımının" bir kanıtı olarak kabul ettiler. Bugün bile kapitalizmin gücünü koruması-

nın sosyalist davaya yapılan "iharetler"den kaynaklandığını kabul eden, acınası miyop anlayışların sızlanmalarını duyabiliyoruz. Bu öfkeli protestoları dile getirenler, glastnostun ortaya çıkmasına yardımcı olduğu sistemin yanlış uygulamaları yerine glastnostun kendisinin sosyalizmin bugünkü sıkıntılarına neden olduğunu düşünüyorlar.

Hem yöntem hem de işin özü açısından bu yaklaşım bizi bir yere götürmez. Dünya kapitalizminin işinin bittiği, uzun süredir beklenen sosyalizmin önünü açacak "sonul çarpışmanın" gündemde olduğunu öne süren iddia gerçekler karşısında boş çıktı. Bizi mesihçi düşler yoluna sokup abartılı devrimci tutumlara yönelten bu anlayış bugünkü politik yalnızlığımızın en önemli nedenidir. Eğer uygun bir politika geliştireceksek, öncelikle, Marxist-Leninistlerin hemen gündemde olduğunu ilan ettikleri yıllarda bile herhangi bir kapitalist ülkede proletaryaya dayalı sosyalist devrim için nesnel koşulların bulunmadığını kabul etmemiz gerekiyor. Doğallıkla bugün de dünyanın herhangi bir yerinde bu koşullardan söz edilemez.

Bu durumda, Lenin'in yanlış olduğunu kabul etmek gerekiyor. Eğer kapitalizm üretici güçleri devrimcileştirme gücünü koruyorsa, eğer işçiler arasında gelişecek devrimci gizil güçleri bastırmak için kullanabileceği ekonomik bir artı sağlamayı sürdürebiliyorsa, bu koşullarda sistemi devirmek için savaşmaya hazır proleter orduların ortaya çıkması nasıl olanaklı olacak? Bir başka deyişle dünya devriminin "gecikmesi"nin nedeni, Lenin'in düşündüğünün tersine, öznel etmenlerden değil, nesnel nedenlerden kaynaklanıyordu.

Marxist-Leninistler hiçbir zaman bu gerçekleri görmek istemediler. Bunun yerine sürekli kendilerini aldatan bir yol tutturup proletaryanın devrimci bilincin eşiğinde... her şeye hazır olduğunu, hevesle komünistlerin öncülüğünü beklediğini varsaydılar.

Marxizm-Leninizmin Yol Açtığı Sıkıntı

Tarih, yalnızca Marxizm-Leninizmin çağımızla ilgili temel tezlerini -kapitalizmin can çekişmekte olduğunu, dünya proletarya devriminin gündemde olduğunu vb.- boşa çıkartmakla kalmadı, genelde Marxizm-Leninizmin kendisini de güçten düşürdü. Marxizm-Leninizmin sınıf mücadelesi, öncü parti, sosyalizme geçiş, proletarya diktatörlüğü sosyalizmin doğası konularındaki görüşleri, bugünün gerçekleri temelinde stratejik bir bakış açısı geliştirmeye çalışan sosyalist hareketin canlanmasına yardımcı olamaz.

Sınıf Mücadelesi

Marx, Engels, ünlü *Manifesto*'larının başlangıcında "varolan toplumun bugüne kadar süren tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir" diye ilan etmişlerdi.

Bu geniş kavram, tarihsel soyutlama yaparken hiç kuşkusuz aydınlatıcı bir rol oynar. Ne var ki Marxizm-Leninizmin onu kattığı ekonomik indirgemecilikle mutlakçı köryargıcılığı meşrulaştırma amacı olarak sosyalist politikada kullanılma biçimi on yıllardır bu kavramın değerini düşürdü. "Günümüzde varolan sosyalizm" ile UHK kuramcıları, kendilerini ve politikalarını sınıf mücadelesi örtüsüyle sarıp sarmalayıp meşrulaştırmakta usta olmakla kalmadılar, aynı zamanda güncel çözümlemelerinde de bu kavramı basitçe, çıkarıcı bir biçimde kullandılar.

Bu noktada bazı ortak "insan çıkarları" için mücadelenin sınıf mücadelesinden önce geldiği bir çağda sovyet sosyalizmini bu kavramın darlığından kurtarmaya çalışan Gorbaçov'un gecikmiş girişimine temel oluşturan Gorbaçovcu "yeni düşünce"ye tekrar göz atmakta yarar var. Her şeyden önce bu kışkır-

tıcı düşünce, Gorbaçov'un solcu hasımlarınca kapitalizme "ideolojik teslimiyetin" bir kanıtı olarak kabul edildi. Ne var ki burada önemli bir düşünce vardı. Özellikle Gorbaçov'un "uluslararası arenada sınıf mücadelesinin nesnel bir sınırı vardır: Bu, evrensel yıkım tehdididir" biçimindeki önermesi anlamlıydı. Bu, bir sapma gibi görülebilir; ancak yakıcı olan soru, bu önermenin doğru olup olmadığı sorusudur.

Bugünkü uluslararası toplumun askeri, ekonomik açılardan içine gömüldüğü, "evrensel yıkım" tehlikesini görmezden gelen ya da azımsayan herhangi bir politik hareket -inançları ne olursa olsun- gerçekliklerden tehlikeli biçimde kopmuş demektir. Sınıf mücadelesiyle ilgili en açık "nesnel sınır" nükleer bir savaş olasılığıdır. Sınıf mücadelesiyle ilgili geleneksel Marxist-Leninist mantığın doğası gereği, eğer devletler arası düzeyde bu çatışma gündeme gelirse, nükleer silahlı çatışmaya dönüşmesinin güçlü bir olasılık olduğu ortadadır. Soğuk Savaş döneminde olayların dünyayı böylesi bir durumun eşiğine nasıl getirdiğini biliyoruz.

Bir restleşme durumunda nükleer silahları kullanacak tarafın yalnızca kapitalistler olacağını -bazılarının o dönemde, bazılarının da bugün bile savunduğu bir görüş- kabul etmek doğru değildi: Her şeyden önce bu varsayım son derece kuşkuluydu. (En fazla SB, nükleer silahları "ilk kullanan" olmayacağını söylemişti.) Daha da önemlisi nükleer savaşın ortaya çıkarttığı sorun kimin ne kadar suçlanacağı değil, savaşın nasıl önlenileceğidir. (Bir kez nükleer bombanın düğmesine basıldıktan sonra masumların protestolarını duyacak kaç kişi kalacak ki?)

Nükleer savaş genel olarak insanlık için olası tek felaket kaynağı değil. Tarihte ilk kez, insanlık sınırlı kaynaklarla karşı karşıya kaldığı için ekonomik etkinliğini sınırlandırırken, bir yandan da çevre felaketlerinin değişik biçimleri, giderek artan ölçülerde dünyayı yaşanmaz bir gezegene çeviriyor. Bu soruna

verilen eski Marxist-Leninist yanıt -insanlığın "ortak çıkarlarını" savunmanın tek yolunun kapitalizmin devrilmesini çabuklaştırmak olduğu iddiası - hem kabul edilemez, hem de sorumsuzca bir yanıtı. Bugün bile bazı Ortodoks solcular aynı türküyü söyleyebiliyor. Örneğin ABD KP'nin önde gelenlerinden Sam Webb hâlâ şunları söylüyor:

"Sınıf çıkarlarının evrensel insan çıkarlarına bağımlı olması, onların gerisinde kalması gerektiği söyleniyor. Ancak yaşam, evrensel insan çıkarlarının özel kârlara dayalı kapitalist sömürü sisteminin ortadan kaldırılmasıyla -bir başka deyişle bütün emekçilerin sınıf mücadelesinin zafere ulaşmasıyla- sağlanabileceğini ortaya koyuyor Evrensel insan çıkarlarıyla sınıf mücadelesi arasında, eğer birinci ikinciye belirsizleştirmek ya da yok etmek için kullanılırsa, bir çelişki ortaya çıkar. Eğer evrensel insan çıkarlarının tümüyle gerçekleşip başarı kazanması açısından sınıf mücadelesinin önceliği kabul edilirse, bu durumda ikisi arasında sonsuz bir bağlaşım kurulabilir."¹

Bir sosyalist hareket safları arasında çıkan böylesi şaşkın savlarla başa çıkmak için hazırlıklı değilse, entelektüel kısırlıkla politik açıdan belirsizlikler içine düşmesi kaçınılmazdır. İlkın apaçık demagogluk yapan böylesi yorumların üstesinden gelmeye hazır olmalıyız. Evrensel insan çıkarlarını korumak söz konusu olduğunda "Günümüzde varolan sosyalizm"in geçmiş Çernobil'in ışığında, ancak daha da önemlisi ekonomik etkinliklerin çevresel sonuçlarıyla ilgili büyük ihmalleriyle birlikte şunu ortaya koyuyor; bu konuda sosyalizm kapitalizmden hiç de daha iyi değildi.

Bu tehlikelerin üstesinden gelmenin tek yolunun kapitalizmi ortadan kaldırmak olduğunu öne süren Webb'in saçma iddiası büyük bir sorumsuzluktu. Bu yaklaşım konuyu bütünüyle tek yanlı bir biçimde ele alıyor. Kapitalizmin yıkılma olasılığı za-

1 "The Class Struggle Today", PA, Eylül-Ekim 1993, s.7.

yıf olduğunda ya da koşulsuz, doğrudan sınıf mücadelesinin böylesi tehlikeler ortaya çıkarttığı durumlarda, *bugün* insanlığın yaşamını tehdit eden temel konularla ilgili olarak sosyalistler hangi politikaları izleyecekler?

Yeni, gerçekliklere dayalı sosyalist bir hareket, böylesi tehlikeleri yalnızca sosyalizmin zaferinin ortadan kaldıracağını öne süren bir görüşle yetinemez. Bu çok soyut bir yanıt olacaktır. Oysa söz konusu tehlikeler bugün gündemde, sosyalizm gelmeden önce gerçekleşebilirler.

Aynı biçimde Gorbaçov'un dikkat çektiği gibi, sınıf mücadelesinin temelini "uluslararası arenadaki sınıf çatışması" olduğunu kabul eden yaklaşım da sorunu iyiden iyiye karmaşıklaştırmakta, "uluslararası sınıf mücadelesi" kavramının kendisini yeniden incelemek gerekiyor.

Marxist-Leninist çerçevede bunun anlamı iki dünya sistemi arasındaki mücadeledir. "Günümüzde varolan sosyalizm" in proletaryayı dünya kapitalizminin ise burjuvaziyi temsil ettiği kabul edilir. Uygulamada bu mücadele devletlerarası ilişkilerde kendisini ortaya koyar. Böylece soğuk savaş sınıf mücadelesinin en yoğunlaşmış biçimi olmuştur. Eğer sosyalist ülkelerle kapitalist ülkeler arasındaki ilişkiler sınıf mücadelesi ilkeleriyle yürütülürse, eğer sınıf mücadelesi diğer bütün mücadelelerden öne alınırsa; barış içinde bir arada yaşama temelinde sosyalist bir dış politika nasıl yürütülebilir. Uygulamada "uluslararası sınıf mücadelesi" deyimini ilk kez adı kötüye çıkmış Brejnev Doktrininin diğer sosyalist ülkelere Sovyet askeri müdahalesini savunmak için kullandığı bir sözcük oyunu olarak ortaya çıktı. İkincisi olarak bu deyim, başka ülkelere devrim ihracı -ya da daha tam söylemek gerekirse bu ülkelerin SB ile bağlaşımlarını- çabaları için kullanıldı.

Eğer sınıf mücadelesinin bir tarafına "nesnel sınırlar" kendini dayatıyorsa diğer tarafa neden dayatmıyor? Kuşkusuz duy-

gusuz kapitalistin hiçbir şeye aldırmadığı, sınıf çıkarlarını zedeleyecek konularda ona güvenilemeyeceği düşünülebilir. Ne var ki yönetici sınıfların nükleer bir kumarda kendilerinin kesin kazanacağına ilişkin aptalca bir iyimserlik göstereceklerini düşünmek de saçma olur. Sonuç olarak sınıf mücadelesinin iki tarafının da uzlaşıp mantıklı davranmak dışında pek fazla seçenekleri yoktur. Sonul çatışmasının olmaması için bir yol bulmak ikisinin de yararına olacaktır. Bu, basit bir iyimser kurgu değildir. Soğuk savaşın tarihi; "sınıf mücadelesi"nin mantığı farklı davranılmasını gerektirdiği halde nükleer savaşın eşiğine geldiği anlarda iki tarafın da geri adım attıklarını açıkça ortaya koymuştu.

Öte yandan Üçüncü Dünyadaki ulusal kurtuluş hareketlerine "uluslararası sınıf mücadelesi"nin bir başka ifadesi olarak bakmayı sürdüremeyiz. Özgürlüğüne kavuşmuş ülkelerin, kapitalist olmayan gelişme yolundan geçerek elde edecekleri ilerlemelerle ilgili ne düşler tasarlanırsa tasarlansın, gerçekte sağlanan bu ilerlemelerin özünün ulusal demokrasi mücadelesinin nesnel içeriğine denk düşeceği söylenebilir. Politik bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin karşılarındaki sorun, sosyalizmi nasıl kuracaklarını sorunu değil, en uygun koşullarda kapitalist dünya ekonomisine nasıl katılacakları sorunudur.

Yeni sosyalist hareket çoğun sosyalist harekette egemen olan, sınıf mücadelesini dar ekonomik açıdan ele alan anlayışı da değiştirmek zorundadır. Köryargıcı önyargıların tersine, işçilerle kapitalistler arasındaki savaşım, emeğin çalışma koşullarıyla ilgili savaşımın yalnızca bir parçasıdır; sınıf mücadelesinin en önemli parçası olmak zorunda da değildir. Ara sıra karşımıza çıktığı gibi sözüm ona "sınıfsal olmayan" konular -ırkçılık, Vietnam savaşı, cinsiyet ayrımı, demokrasi sorunu, çevre sorunları vb.- belli bir dönemin ya da çağın politik günde-

mini aşır öne çıkabiliyor. Nitekim bazen "sınıf mücadelesi"nin önceliği kabul edilse de solda bu konuların önemi itiraf edilir. Bu yaklaşım, gerçekte, Marx'ın incelikli sınıf mücadelesi anlayışına yalnızca uygun değil, nadiren de olsa gerçek anlamıyla politika yapıldığını gösterir.

Sanayi Proletaryası

Bu noktada sınıf mücadelesinin öncü gücünün sanayi proletaryası olacağını öne süren görüşü yeniden değerlendirmek zorundayız. Oldukça mantıklı gözüken bu Marxist önermeyi günümüz koşulları ışığında yeniden ele almalıyız. En azından şunu kabul etmeliyiz: Sanayi proletaryasıyla ilgili ne büyüsel ne de önceden buyurulmuş değişmez sonuçlar söz konusu olabilir.

Marx işçilerin bu bölümünün sınıf mücadelesinin öncülüğünü yapabileceğini düşünmüştü; çünkü sayıları, üretim sürecindeki konumları, örgütlenme becerileri buna uygundu.

Ücretli olarak çalışanların sayılarının sürekli artmasıyla, gelişmiş kapitalist ülkelerle sanayi proletaryası kolaylıkla nüfusun büyük bir bölümünü oluşturur duruma geliyordu. Ancak II. Dünya Savaşı öncesi dönemde sanayideki emek-yoğun üretim, daha az işçi kullanmasına karşın eski üretim düzeyini kolaylıkla aşabilen yeni çağcıl, yüksek üretim tekniklerine yerini bıraktı. Sonuçta bugün geleneksel ağır sanayide çalışan işçi sınıfı sayısı Marx'ın -hatta Lenin'in- döneminden daha az. ABD'de bu durum geleneksel olarak en militan, en solcu tavırlar alan sendikalar üzerinde olumsuz bir etki yapıyor. Bugün işçilerin çoğu, örgütlenme olanaklarının son derece kısıtlı olduğu hizmet sektöründe çalışıyor.

İşçi sınıfının nüfus bileşiminin değişmesiyle birlikte sanayi proletaryasının rolü de önemli ölçüde değişti. Bugün kadınlar

kamuda çalışan işgücünün hemen hemen yarısını oluşturuyorlar. Göçmen işçilerin sayısında da büyük bir artış var. 50 yıl önce ABD'de Afrikalı Amerikalıların çoğu Güneydeki tarım alanlarında çalışıyordu. Bugün ise bunların çoğu şehirdeler. Böylece şehirlerin hem emek gücü hem de genel nüfus bileşimi ırksal açıdan çok değişti.

Göçmenlerin, Afrikalı Amerikalıların çoğunluğunu oluşturduğu kadınların bir bölümü sendikalı ağır sanayide çalışsa da, kadınların büyük çoğunluğu "yeni" işçiler olarak hizmet sektöründe, kamuda, sendikasıız işyerlerinde çalışıyorlar. Birçoğu uzun süre işsiz kalıyor. Sonuçta sanayi proletaryasının geleneksel özünü oluşturanlar, çok geniş bir politik alanda işçi sınıfının geri kalan bölümünden daha tutucu bir eğilim içinde olabiliyorlar.

İşçi sınıfının yeni genişleyen bu bölümleri yalnızca, ırk, cins, ulus, eşitlik, demokratik haklar gibi konuları sınıf mücadelesinin merkezine taşımakla kalmıyorlar, aynı zamanda sınıf mücadelesi kavramını da bir bütün olarak genişletiyorlar. Sonuçta eski ekonomist yaklaşım önemli ölçüde ortadan kalkıyor, çünkü bu "ekonomik" olmayan konular daha çok sayıda işçiye politik arenaya çekebiliyor. Bu değişim, sınıf mücadelesinin verildiği alanı işyerlerinin ötesine genişleterek, kurumlara, seçim politikalarının geçerli olduğu bölgelere taşıyor.

Kısaca karşıt sınıflar arasındaki uzlaşmaz mülkiyet ilişkilerinden doğan kendiliğinden mücadelenin yanı sıra, toplumsal yaşamın her alanını kucaklayan, hiç kimsenin birine göre diğerine üstünlük tanıma hakkı olmayan mücadeleler geliyor. Burada herhangi bir olası biçimlenme öngörüsünde bulunmadan şunu diyorum; bütün bu mücadelelerin en üst aşaması ve söz konusu mücadelenin odağı, politik iktidar mücadelesidir.

Öncü Parti

Lenin'in "yeni tip parti"sinin gizeminin ortadan kalkması, sosyalist harekete, basitçe onun biçimini ya da dayandığı öncülerini kabul etmeyi dayatan bir kalıt bırakmıştı. Ne var ki onun örgütlenme ilkeleri baskıcı Çarlık Rusya'sında devrimi hazırlamada yararlı olduysa da, yaklaşık 100 yıl sonra kendisini yenilemeye çalışan sosyalist bir harekete bunların yararlı olabileceği oldukça kuşkulu görünüyor.

Lenin'in öncü parti anlayışı, bu anlayışın boy verdiği koşullardan ayrı ele alınamaz; köylülerin ezici çoğunluğu oluşturduğu bir nüfus içinde işçi sınıfının çok cılız gücü işçilerin 10-20 yıl önce kırsal alandan kopmuş bireyler olması; çarlık baskı koşulları; sosyalist örgütlenmelerin çoğunun yasadışı olması; ülkenin ekonomik gelişmesini engelleyen çürümüş bir politik yapı; açıkça devrime hazırlanan bir halk...

Yeni bir sosyalist hareketin, kendi dönemine, koşullarına, durumlarına, bulunduğu yere ve politik göreve uygun örgütlenme ilkeleri belirlemesi doğaldır. Ancak karşılaştığımız öncü parti modelinde bulunan köryargı, sekte, demokratik olmayan eğilimlerin yeniden üretilmesine karşı son derece tedbirli olmanız gerekiyor. Öncü partinin görevinin proletarya devrimini hazırlamak olduğu savıyla temellendirilip, bunun sonucu olarak yönetici sınıfın şiddet uygulanarak bastırılması gerektiği savunuluyordu. Öncü partilerin -burada yalnızca gelişmiş kapitalist ülkeleri göz önünde tutuyorum- askeri disiplinli, merkezi, sıradüzensel bir yapıda olmaları haklı çıkarılamaz. Yalnızca kendi öncü partilerinin meşru devrimci güç olduğunu savunmak, soldaki sekteleşmenin temel kaynağıdır, öncü partilerin demokratik merkezileşmesi son derece olumsuz liderler ortaya çıkarttığı gibi, kendileri dışında herkesin kolayca görebildiği entelektüel bir uylaşımcılık da ortaya çıktı.

Lenin'in geniş bakış açısı, o dönemdeki böylesi eğilimleri denetleyebiliyordu, ancak komünist hareketin bir bütün olarak yaşadığı deneyim, son derece merkezi... Mutlak bir güç elde edenlerin aydınlanmış görüşlerine bağlı olan bir örgütlenmenin hızla demokratik düzgülerden saparak merkeziyetçi bir kültüre yöneldiğini ortaya koyuyor.

Örgütlü dindeki benzer gelişmeler bu açıdan çarpıcıdır. Kili se sıradüzeni, kendisini "inancın bekçisi" konumuna yükselttiği anda kendi zenginlikle, yetkesini de savunmaya başlar. Aynı biçimde öncü parti -daha doğrusu onun merkezindeki liderliği-kendisini "günümüzde varolan sosyalizm" ile UKH'nin biricik izin verilen doktrininin savunucusu, geliştiricisi ilan etmişti.

Bu durum, kuşkusuz SB ile "sosyalist kamp"ın diğer ülkelerinden daha çarpıcı biçimde hiçbir yerde görülmedi. Geçmiş eleştirel bakışın gündeme geldiği glasnost yıllarında, partinin ideolojik yetke olmasının acısını çekmiş bir Sovyet akademisyen bu konuda çok şey söyledi. Bu konuda konuşanların ne muhalif ne de sosyalizm karşıtı insanlar oldukları söylenebilir. Bunların çoğu parti üyeleri olup sisteme inanan, ona hizmet eden Marxist-Leninistlerdi. Bu kişilerden felsefe profesörü üç kişi partinin bakış açısını şöyle özetliyorlardı:

"Parti aygıtının kendisini her konuda yetenekli görme inancının ideolojik kökleri vardı. Bu komünist ülkü ile Marxist-Leninist doktrinin doğurduğu özel konuyla, özel haklardan geliyordu. Bu bakış açısıyla doktrin devlet ideolojisi katına yükseltilmiş, en azından iki temel barbarca yöntemle yürütölür olmuştı. İlkın Marxizın-Leninizın sonu köryargıcı olarak görölüyordu. Bütün yaşamsal konularda -makine yapmadan, tarımsal biyolojiye, dilbilimden başka bir alana- yalnızca Marxizmanın uygun çözümleri bulacağına inanılıyordu. İkincisi yaşayan bir doktrini birçok ölü formüle sıkıştırmak gerekiyordu. Parti aygıtı, doktrinin koruyucusu ve yorumcusu olma rolünü benimse-

mişti. Parti, özel yüksek bir papazın oynadığı yüksek yönetici rolüyle görevini taçlandırıyordu."¹

Geçiş

Kapitalizmin toplumsal gelişimin son aşaması olmadığına, daha eşitlikçi, daha uygun, toplumsal bakımdan daha sorumlu bir üretim biçiminin onun yerine geçeceğine inanmayı sürdürüyorum. Ancak sosyalizm derken ne kastettiğimizi nasıl bir geçiş öngördüğümüzü ortaya koyacak yeni bir bakış açısına gereksinmemiz var. "Günümüzde varolan sosyalizm" türünden bir oluşumla sonlanacak ya da benzer bir şeye yol açacak bir sürecin son derece kuşkulu olacağı açıktır.

Öte yandan, gelecekteki bir sosyalist toplumda yaşamın nasıl olacağına bu toplumun nasıl düzenleneceğine ilişkin yeni bir görüş formüle etme düşüncesinden özenle uzak durmalıyız. Hiç kimsenin ciddiye almayacağı bir yaklaşımla, bugünkü ütopyacı bir tutum olarak görülebilecek böylesi girişimler, canlandırılmaya çalışılan yeni sosyalist hareketi daha baştan zaafa uğratmanın en güvenilir yolu olacaktır.

Sosyalizmin nasıl bir şey olacağını bilemeyeceğimiz, açıkça kabul etmemiz gereken bir gerçektir. Ne de onun nasıl olması gerektiğini umut edebiliriz. Geleceğin sosyalist toplumunu düşünme çabasıyla ilgili olarak ancak bir ölçüde kesinlikle şunu söyleyebiliriz: Kapitalizmin belirgin özelliği olan zenginlik, güç ve yaşam niteliği arasındaki büyük zıtlıkların üstesinden gelmenin yollarını aramak gereklidir. Bir de doğallıkla bunlara eşlik eden, özel kârların yönlendirdiği güdülerle ekonomik kararların alınmasının kaçınılmaz olarak toplumsal sorumsuzluklara yol açma olumsuzluğunun üstesinden gelmenin. Oysa Marxizm

1 Abdusalam Guseinov, Vadim Mezhujev ve Valentin Tolstykh, "The Apparatus, The Party ve Power", MN, No.5, 1990.

- Leninizmin gündeme getirdiği, sosyalist söylemde yer alan geçiş süreciyle ilgili, bütünüyle çarpık anlayışlar oldukça fazla.

Marxist-Leninist kuramın Marx'ı çarpıttığı belki de en önemli nokta, sosyalizm ile sosyalizme geçiş arasında yaptığı katı ayırımıdır. Marx'ın eleştirel anlayışını yok eden Marxizm - Leninizmin kuramsal temelleri doğrudan Stalin'in yazılarından izlenebilir. Marx'a göre sosyalizm, ekonomik, politik, toplumsal ilişkiler alanlarında bütünüyle kapitalizmi yadsıyan yeni bir toplum değil, tersine bir üretim biçiminden diğerine uzun bir tarihsel süreçte geçilmesinin örneği idi. Oysa Marxizm-Leninizm Stalin'in SB'de gündeme getirdiği "yukardan aşağıya devrim"le birlikte "geçiş" dönemini sona erdirip Stalin'in liderliğinde sosyalizmi "inşa etmeye"¹ başladı.

Stalinist deneyimi Sosyalizmin bir "yasası" olarak kabul eden Marxizm-Leninizm, Marx'ın bütün bir tarihsel dönemi kaplayacağını düşündüğü süreci 20 yıldan az bir süreye indirdi. Böylece Marx'ın sosyalizm ile komünizm arasında yaptığı ayırım da göz ardı edilmiş oldu.

Aslında Marxist-Leninist anlayışın düşündüğünün tersine geçiş süreci; çağdaş işçi sınıfının ortaya çıkışı, yeni kolektif üretim biçimleriyle toplumsal yönetim biçimlerinin gelişmesi sonunda çalışma sürecinde gündeme gelen niteliksel dönüşümlerle birlikte kapitalizm koşullarında başlar. Burjuvazi politik iktidardan devrilmeden önce bile toplumsal düzenlemelerde önemli değişiklikler yapmak olanaklıdır. Toplumsal huzursuzlukların belirtilerini görüp kaygılanan kapitalistler de, toplumsal gönenç sistemlerinin yaygınlaşmasını kabul etmek zorunda kalıyorlar. Ayrıca kapitalistler genel olarak sistemi dengesizliğe sürüklenme tehlikesi taşıyan kapitalist üretimdeki akıldışlıkları yok etmek için ekonomiye yapılan belli devlet müdahalelerini de kabul ediyorlar.

1 Bu konu yukarıda 4. Bölümde genişçe tartışılmıştı.

Burjuvazi bu gelişimi önleyemez. Gerçekten de kendi içgüdülerine, hiç az olmayan dehşet duygularına karşın, gerek toplumsal baskıya yanıt olarak gerek kendi ekonomik çıkarları sonucu böylesi değişimleri burjuvazi onaylamak zorunda kalıyor. Kuşkusuz bu iyileştirmeler, nüfusun büyük çoğunluğunun ürettiği zenginlikleri bir avuç azınlığın elinde toplayan sistemdeki üretim ilişkilerini ya da temel akıldışlılıkları ortadan kaldırmaz. Yine de bunlar, çalışma sürecinin toplumsallaştığı, böylelikle ekonomik kararlarla dağıtımın da toplumsallaştığı geleceğin toplumunun habercileridir. Bu gelişmeler nasıl olacak, ne ölçüde başarılabilecek türünden sorulara bugünden bir yanıt verilemez. Ancak Sovyet deneyiminin ışığında, şu söylenebilir: Söz konusu yanıtlar, ideolojik düzlemde çok ekonomik düzlemde verilecektir.

Son derece uzun süren, karmaşık toplumsal ekonomik düzenlemelerin geçiş sürecinde yer alacağı düşünülebilir: "Günümüzde varolan sosyalizm"in çözümlenmesinden ortaya çıkan dersler gerçekten kavranabilirse şu görülecektir. Sosyalist toplum, Marx'ın öngördüğü gibi karma ekonomiden doğacaktır. Bu; Marxist "ilkeler" böylesi bir yolu öngördüğü için değil, yeni bir üretim biçimi onun tasarlanmasından önce gerekli nesnel koşullar oluşmadıkça gündeme gelemeyeceği içindir. Sonuç olarak sosyalizmin tarihin belirlenmiş bir anında "başlamaya-cağı"nı bildiren bir noktaya gelmiş oluyoruz. Sosyalizm, on yıllar sürececek bir sürecin sonunda Marx'ın belirttiği gibi "bütün bir tarihsel dönem"de ortaya çıkacaktır.

Bu anlamıyla süreç bugünden başlamıştır. Kapitalizmin tarihsel olanaklarını tükettiğini öne süren Lenin'in tezleri açıkça tezcanlı önermelerdi. Yine de Lenin'in haklı olduğu yanlar da var. Emek sürecinde toplumsallaşmanın genişlemesiyle sanayi devriminin bir sonucu olarak, *o zamana dek dünyanın bildiği* kapitalizme karşıt yeni yapılarla sistemler ortaya çıkmıştı. Ay-

nı anda kapitalist üretimin ulaştığı büyük ölçek ve uluslararası ekonomik etkinliğin artan önemi sistemdeki önemli bir etmen olarak devletin rolünü arttırdı. Ancak bunların çürümenin belirtisi olduğuna inanan Lenin'in düşüncesinin tersine, bu gelişmeler kapitalist genişlemenin yeni bir dönemine kılavuzluk ettiler.

Yeni üretici güçlerin gelişimini yönlendiren bu eğilimler Lenin'in döneminden bu yana oldukça hızlandı. Sonuçta tarihin diyalektiğinin altını çizdiği çatışkılardan birisi ortaya çıktı: Kapitalizmin genişlemesini sürdürmeyi sağlayan bu eğilimler, aynı zamanda, sosyalizmi ortaya çıkartan yöntemlerle oluşumları da yarattı.

Bugün her kapitalist ülke bir tür karma ekonomiye sahip. Devlet mülkiyetindeki büyükçe bir ekonomik yapı birçok bakımdan geniş "özel" sektörle birlikte iş yapıyor. Böylesi düzenlemelere "sosyalist" demek çok zor. Bunların ekonomik etkinlikler üzerindeki halk denetimleriyle pek bir ilgisi yok. Öte yandan kapitalist ekonomideki bugünkü devlet sektörüne geçiş burjuva politik iktidarda yol açtığı değişim, olasılıkla ileride daha az bir karmaşanın ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Karma ekonomi biçimlerine yönelik eğilim, yalnızca gelişmiş kapitalist ülkelerle sınırlı değil. Gelişmekte olan ülkelerde de -devrimci güçlere rağmen- bu yönde bir eğilim var. Geçmişin sosyalist ülkelerinde kapitalizmin yeniden kurulmakta olduğu yönünde yapılan gürültülü açıklamalara karşın buralarda kapitalist, sosyalist biçimlerle mülkiyet ilişkilerinin bir arada olduğu giderek daha net ortaya çıkıyor. "Günümüzde varolan sosyalizm" pek verimli bir sistem olmayabilir, ancak bu yola giren ülkelerin hemen her yönüyle kapitalizme dönecekleri düşünülemez. Birincisi eğer politik kalımlılık isteniyorsa her yeni hükümetin göz önünde tutması gereken, bu ülke halklarının elde ettiği bazı ekonomik koruma önlemleriyle toplumsal refah düzen-

lemelerini eski sistem sağlamıştı. Öte yandan çağdaş Batı Avrupa ile Kuzey Amerika kapitalizmlerine başlangıçta ilkel sermaye birikimini sağlayan fırsatlar -köylülüğün sömürülmesi, "el değmemiş" toprakların ele geçirilmesi, sömürgecilik sistemi vb.- bugün artık yok.

Geçmişin SB'si, Doğu Avrupa ülkeleri, Çin, Vietnam, vb. ülkelerin bugün içinden geçtikleri politik süreç Gorbaçov'u haklı çıkartmayabilir. Çünkü Gorbaçov'ın prestroikasının özü katı-buyrukçu Sovyet sistemini karma bir ekonomiye dönüştürmektir. Ancak bugünkü Rusya ile geçmişin sovyet cumhuriyetlerinde, halkın yararına olan toplumsal güvencelere dokunacak bir şeyler söylemek en zor ideolojik konulardan biridir.

Bu noktada SB'de özelleştirme yönündeki eğilimlerle pazarın etkisini arttırmanın yararsız çabalar olduğunu öne süren Marxist-Leninistlerin öfkeli suçlamalarını görmezden gelmiyorum. Belli düzeyde özelleştirme ile pazar ekonomisine yönelen her sosyalist ülkede benzer şeylerden söz edilecektir. Burada herhangi bir kuramdan daha güçlü bazı nesnel zorunlulukların söz konusu olduğu söylenebilir.

Her şeye karşın kapitalizmin basitçe sosyalizme "evrileceği" son derece uzak bir olasılıktır. Genel olarak toplum ile üretimin toplumsal zeminde düzenleneceği bir düzen, kapitalizmin temel sınıf ilişkilerinin yıkılmasını gerektirir. Bu sürecin gerçekleşmesi için kapitalistlerin işbirliği yapacaklarını ummak pek gerçekçi bir tutum olmayacaktır. Bu noktada toplumun çıkarları burjuvaziyle çatışacağı için mücadele reformların ötesine geçip bir iktidar mücadelesine dönüşecektir.

Hiç kimse bu mücadelenin gelecekte ne biçimde olacağını bugünden öngöremez. Geçmişteki başarılı iktidarı "ele geçirme" örnekleri bugün bizim işimize yaramaz. Birçok durumda -1917'de Rusya, Çin, Küba, Vietnam vb.- iktidarın ele geçirilmesi; ya dönemini tamamlamış feodal politik yapıya, ya yabancı

(emperyalist) egemenliğine ya da bunların ikisine birden karşı yürütülen devrimci mücadelenin özünü oluşturan burjuva demokratik devrim sınırları içinde başarılmıştı. SSCB ile birlikte "sosyalist kamp"ı oluşturan ülkelerde iktidarın el değiştirmesi, Doğu Avrupa'nın kurtuluşunda SB'nin oynadığı rolle belirlenmişti. Ancak gelişmiş kapitalist ülkelere herhangi birinde burjuva iktidarın devrilmesi beklenmiyordu. Sonuçta bu konuyla ilgili olarak en fazla söyleyeceğimiz şu olabilir: İktidar mücadelesinde sonuç belirleyici o anki koşullarda sınıfsal, politik güçlerin konumlanması olacaktır.

"Günümüzde Varolan Sosyalizm"

Yeni sosyalist hareketin, SB'deki "günümüzde varolan sosyalizmi" anlayışı ile bu modeli izleyen "sosyalist kamp"taki ülkelerde ortaya çıkan anlayışı geliştirmek zorunda olduğunu söylemek bile gereksiz. Sovyet deneyimi ışığında zihnimizde ne türden bir sosyalizm olduğunu bilmek isteyen herkese bunu açıklamak zorundayız. Yalnızca "bizim" sosyalizmimiz diğerlerinden çok farklı, o en iyisidir demekle yetinmeyiz.

Tüm bunlar benim Sovyet modeline alışı bir model tasarladığım anlamına gelmiyor. Ancak hem kendimiz, hem de sosyalist davada kazanmayı umduğumuz insanlar için, Sovyet sisteminin başarısızlığının kaynaklarını ortaya koyup çözümlemek zorundayız. Stalin, Gorbaçov ya da CIA'nın entrikalarını suçlayan basit açıklamalar bir yanıt olamaz. Ne de sistemin çöküşünü demokrasinin olmamasına bağlamak -yetkeci politik yapı elbetteki olumsuz nedenlerin en önemlilerinden biri-yeterlidir.

Sistem, kendi ölçüleriyle bile başarısız olmuştu. Bilimsel, teknolojik devrimin uygulanmasına elvermeyen, gelişmelere kapalı sistem -bu nedenle ekonominin her alanında orantılı ge-

lişme, kaynakların etkin kullanımı ile emek verimliliği açısından kapitalizmle arada varolan açık sürekli genişliyordu- yeni bir üretim biçiminin en önemli sınavı açısından başarısız olmuştu. Aynı biçimde yalnızca baskıcı olmakla kalmayıp "burjuva demokrasisi"nden bile daha katı olan sistemin politik yapısı, Marxist-Leninistlerin kibirli savunularına karşın, başarısız oldu. (Sosyalizmin en çok övünülen sağlık, işsizlik, eğitim alanlarında bile iddia edilenden daha az başarılı olduğu ortaya çıktı.)

Sorunun merkezinde, Marxist-Leninistlerin "temel ilkesi" olarak yücelttikleri katı-buyrukçu ekonomik yapısı vardı. Görünüşte bir süre iyi işleyen sistem temel ekonomik kavramları görmezden gelerek, iktidarı elinde tutanların temelsiz "bilimsel" kurgularına dayanılarak yürütülmeye çalışılıyordu. Doğrudur, devrim öncesi Rusya'nın geriliğinden kaynaklanan bazı sorunlar bir ölçüde aşıldı, ancak hiçbir zaman ekonomik etkinlik, verimlilik, yenilik konularında kapitalizmle yarışamadı. Olan yalnızca iki sistem arasındaki farklılığın büyümesi oldu. Sonuçta sistemin "toplumsal adalet" iddiaları giderek uygulanamaz duruma geldi. Sistemin başarısızlığı toplumun yeni koşullara kendini uyarlama yeteneğini sürdürmesi için gerekli değişiklik fırsatlarını liderlerin kullanamamasına yol açtı.

"Günümüzde varolan sosyalizm"in en temel yapısal zayıflığı, liderlerin toplum üzerindeki etkilerini yeniden üretebilme yetenekleri olmasına karşın, sistemin -kapitalizmden farklı olarak- hiçbir zaman üretim biçiminde kendisini yeniden üretebilme yeteneğine sahip olmaması idi. En kötüsü de Marxizm-Leninizmin "sosyalizmin yasalarının kendiliğinden işleyemeyeceğini"¹ ilan etmesiydi. Kuşkusuz bu, "günümüzde varolan sosyalizm"de Komünist Partinin sürekli iktidarda kalmasını haklı çıkartan uygun bir bahaneden başka bir şey değildi.

1 P.Novoselov, Problems of the Communist Movement (Moscow: Progress, 1975) s.11. Yukarıda 7. Bölümde aktarılıyordu.

Sonuçta liderlerinden hiç de daha iyi olmayan, Marxist teorilerle bile insan bilincinden bağımsız işlediği varsayılan üretim biçimine temel olabilecek durumda olmayan bir sistem ortaya çıktı. (Eğer kapitalizm bu ölçüde politik, ekonomik liderlerine bağlı olabilseydi tarihte çok daha uzun bir süre rol oynayabilirdi.) Ancak sistemin etkili iş görmesi için sağlam temel olmadığı için güçlü bürokratik yapının doğası liderlikte sıradanlaşmayı (vasatlığı -ç.n.-) ortaya çıkartmaya başladı.

Sonunda sistemin en alaysamalı yanı; onun çok güçlü, ayrıcalıklı kurumunun -iktidardaki öncü partinin- sistemi savunmaya yardım etmekten çok, sistemin gelişiminin önünde bir engel durumuna gelmesi oldu. On yıllar süren denetimsiz, rakipsiz iktidar olma ayrıcalığı, partiyi öylesine dar bir konuma sokmuştu ki, sosyalizm anlayışının dayandığı kurama ters düşen görüşleri ya da kurumları ortadan kaldırmak -veya önemli ölçüde değiştirmek- ya da eskimiş yapıları yenilemek için acil çağrılar yapıldığında bile parti kılını oynatamadı.

Proletarya Diktatörlüğü

Lenin'in Marxizmin "denektaş" olarak nitelediği bu ilkeyi yadsıması için yeni sosyalist hareketin birçok haklı gerekçesi var. Birincisi daha önce de dikkat çektiğimiz gibi, işçi sınıfının değişen niteliği sanayi proletaryasının öncü rolü sorununu tartışma gündemine getiriyor. İşçi sınıfı toplumdaki tüm nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturduğu zaman, zorunlukla gerçek çoğunluk yönetimi aynı zaman işçi sınıfı yönetimi olacaktır. (Bu henüz Marx'ın zamanında ya da Lenin'in Rusya'sında gerçekleşmemişti.)

İkincisi, PD anlayışının kendisi, kapitalizmin devrilmesiyle sosyalizmin kuruluşunu sınıfa karşı sınıf çatışmasının basit bir sonucu olarak gören 19. yy. anlayışının bir ürünüydü.

Marx'ın sözleriyle "genel olarak toplum giderek daha derin bir biçimde iki büyük düşman kampa, birbirleriyle doğrudan çatışan iki büyük sınıfa bölünüyor: Burjuvazi ile proletarya."¹ Ancak oldukça bölünmelere uğrayan işçi sınıfı içinde sanayi proletaryasının geleneksel önemiyle sayısının giderek azalması, çeşitli toplumsal sektörlerle sınıflar arasında geniş kapitalizm karşıtı koalisyonların gündeme gelmesiyle birlikte bu eski formül artık çağdaş gerçekliklere denk düşmez bir duruma geldi.

Son olarak PD kavramını terk etmeyi gerektiren en önemli neden PD'nin somut tarihsel uygulamasının sonuçlarıdır. PD, iktidarın, politik bakımdan kimseye hesap vermek zorunda olmayan öncü partinin bir avuç yöneticisinin elinde toplandığı, baskıcı bir sistem anlamına geliyor. Katı-buyrukçu ekonominin böylesi bir politik sistemi gerektirdiği, Marxizm-Leninizmin "Leninist PD anlayışının" gerçekleştirilmesinin bunu haber verdiği söylenebilir.

Devrilmiş burjuva sınıfın politik örgütlenmesini ezmek adına parti, kendi "sosyalist" ekonomi yöntemine, ideolojisine, görüşlerine, politikasına almaşık her türden hareketi ezdi.

Yasal olarak tek partili bir sistem oluşturulunca parti kendisini biricik yasal, meşru politik güç durumuna yükseltti; almaşık sosyalist bir parti olasılığı bile ortadan kaldırıldı. Parti; devlet, ekonomi, her türden ideolojik, kültürel kurumlar üzerinde mutlak bir egemenlik elde etmişti.

Sonuçta hükümet kurumları ya da sendikalar, fabrika yöneticileri, meslek örgütleri gibi hükümet dışı örgütlerin alacakları kararlar, partinin gücünü temsil eden delegeler olmadıkça alınmaz oldu. (O kadar ki çok sınırlı yetkileri olan kurumlar bile aldıkları tüm kararları parti disiplinine bağlı üyelerine danışıp alabiliyorlardı.) Ülkedeki gerçek iktidar -yalnızca son çözümle-

1 Komünist Manifesto, MESW, s.36.

mede değil, günlük yaşamın her anında da- KP idi. KP öyle bir örgütlenmeydi ki, seçim sürecindeki biimsel uygulamalarla bile en küçük bir denetim altına girmiyordu.

Bütün yapıyı haklı çıkaran, nesnel gerçeğin biricik temsilcisi olan işçi sınıfı ideolojisiydi. Bu anlayış deneysel sinemaların ötesinde olduğu gibi, en önemlisi, gerçekliği saptama yeteneğindeki biricik güç olarak proletaryanın "öncü partisi", güncel toplumsal uygulamaları belirleyen tek merkezdi. Bu temeller üzerinde komünistler, partilerinin proletaryanın kendi diktatörlüğünü uygulayabilmesinin tek aracı olduğunu öne sürüyorlardı. Bolşevik Devrimi döneminde işçi sınıfı politikalarının odaklandığı bir araç konumundaki partinin durumu, sonraki 70 yıl boyunca aynı kaldı. Marxist-Leninist Ortodoksluktan kurtulmuş birkaç örnek dışında partinin bu konumu tartışılmadı.

Zamanla baskıcı yönetim, sosyalist bir ilke katına yükseltildi. Kuşkusuz sözcüğün kendisi (baskıcı yönetim -ç.n.-) hiçbir zaman kullanılmadı. Bunun yerine "proletarya diktatörlüğü" terimi benimsendi. (Oysa sistem ne proleter ne de demokratikti.) Ancak bu örgütlenme ya da toplumsal sistemle ilgili yargı oluşturmak açısından pek bir anlam taşımaz. Olsa olsa bu türden bir "proletarya demokrasisi"ni savunanlar, Enternasyonal şarkısındaki ünlü alaysamalı sözlerle işçi sınıfını "kurtarma alçakgönüllülüğünü gösterenleri" anımsatırlar.

Böylesi bir baskıcı politik çizgisiyle anlayış UKH'de de egemen oldu. İktidarda olmayan KP'ler tıpkı iktidardaki KP'ler gibi yetkeci davranıp aşağıdan yukarıya bütünüyle merkezi-buyrukçu yapıları "proletaryanın" örgütsel ilkeleri olarak benimsediler; bu durumun üretim sürecindeki gerçeklerin bir yansıması olduğu söyleniyordu. Sanayideki sıralamanın proleter bir beceri olarak neden görüldüğü, bunun politik yapıya aktarılmasının neden gerektiği açıklanmadı, bir sır olarak kaldı. Aynı mantıkla, liderlik üzerinde daha demokratik bir denetim isteyen

görüşler küçük burjuva bireyciliğin çırpınışları olarak damgalanıp yadsındı.

Komünist hareket SB'deki durumu ülküselleştirdiği için bundan oldukça zarar gördü. Sosyalizmin ete-kemiğe büründüğü "gerçek" en kusursuz örnek olarak tek partili sistemi benimseme, parti liderliğinin eline sınırsız yetkiler verme, sansürü savunma, başka türden uygulama yolları öneren bütün muhalifleri ezme, özellikle de Moskova ile ilişkilerde partiyi bağımlı kılp Sovyet cömertliğiyle Moskova'nın tarihi yapan bir güç oluşunu selamlama... tüm bunlar proleter değerler olarak görülebilir mi? Söylemeye gerek yok ki, UKH, parti liderleri bunları onaylayıp benimsedikleri için belli bir yetkeyle donanmışlardı.

Parti görevlileri dar, çıkarıcı nedenlerle böylesi bir anlayışı benimseyip ellerindeki büyük yetkileri kutsayan sistemi savunurken partinin tabanındaki üyeleri de ideolojik olarak yönlendirebiliyorlardı. Tabana indikçe komünist hareketin baskıcı eğilimlere çok daha açık, bunlara eğilimli olduğu görülebilir; çünkü devrimci aşırılık, mutlakçı düşünce biçimleriyle baskıcı örgütlenme yöntemlerine uygun olan aşırı güce doğal bir eğilim duyar. Başkalarının gibi özel olmayan kendi dünya görüşlerinin bütün gerçekliği kucakladığına inanan komünist hareketler kendilerini dünyanın yazgısını belirleyecek bir güç olarak gördükleri için, bu durumun kendilerine ayrıcalıklı bir rol verdiğinden emindirler. Komünist devlet iktidarında daha da geliştirilen işte bu bakış açısıydı.

Son çözümlemede her şey şuna bağlanıyor; Marx, PD'yi kapitalizmin burjuva diktatörlüğünün bir karşıtı olarak görmüş olabilirdi; Lenin PD'yi devrilmiş burjuva sınıfının ezilmesinin bir aracı olarak görmüş olabilirdi; ancak PD'nin asıl özü, yaşamın gösterdiği gibi, "günümüzde varolan sosyalizm" koşullarında ortaya çıkan sistemdir.

Komünist Düşünzemin

Eğer sosyalizmi komünizme geçiş sürecinin toplumu olarak kabul edersek, o zaman komünist toplumun doğası nedir? İyi bilinen nedenlerle Mark, Engels bu konuda fazla bir şey yazmadılar. (Onların ilk yazılarında bazı ülküsel-şiiirsel düşünceler varsa da bunlara düşsel yazının bir parçası olarak bakılıyor.) Yine de Marx, Engels sosyalist bir hareketi yakından ilgilendiren komünizmle ilgili iki önemli düşünce ortaya attılar. Birincisi komünizmin "alt evresi" olarak sosyalizm anlayışıydı. İkincisi ise; önceki üretim biçimleri ekonomik kıtlığın bir yansımasıyken, komünizmin üretici güçlerle bilimsel bilginin ilerlemesi nedeniyle bir bolluk ekonomisi olacağı öngörüsüydü. Engels şöyle demişti:

"Ağır sanayi öylesine gelişecek ki bugünkü gelişme ölçeği onun yanında çok önemsiz kalacak... Bu durum topluma bütün gereksinimlerini karşılayacak yeterli ürünleri sunacaktır. Aynı biçimde tarım... son derece gelişecek, toplumun kullanımına hazır bol bol ürünler sağlayacaktır."¹

Bu öncüller, Marxizmi hem ütopycı sosyalizmden hem de anarşizmden önemli ölçüde ayırt eden, sosyalist bir hareketle özdeksel bir zemin sunan önemli noktalardır. Marx, Engels komünist toplumun özgün yapısını tartışmayı gelecek kuşaklara bırakarak, sosyalizmi kurgular dünyasından çıkarıp politik dünyanın ilgi alanı içine soktular. Yeni toplumsal ilişkilerin özdeksel bir temel gerektirdiğini söyleyerek sosyalist saflardaki ütopycı eğilimlere -her ne kadar tümüyle başarılı olamadırlarsa da- set çekmeye çalıştılar; ülküsel tasarıların önceden kurgulanamayacağını vurguladılar.

Komünist bir toplumun yapısıyla ilgili yaptıkları bazı kestirimlerde ise Marx, Engels, komünist toplumun şu ilkeye göre

1 Komünizmin İlkeleri, ME, cilt 6, p.352, 353.

işleyeceğine inanıyorlardı; herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimi kadar. Onlara göre böylesi bir toplumun "özel silahlı adamlara", başka baskı kurumlarına gereksinimi yoktu. Bu nedenle bir sınıfın diğerini baskı altında tutmasının bir aracı olarak devlet "sönecek", onun yerine yalnızca bazı "yönet-sel" işlere bakan kurumlar geçecek Lenin bu düşüncüyü klasik yapıtı *Devlet ve Devrim*'de daha da geliştirerek şöyle demişti:

"Halk, toplumsal işlerin yürütülmesiyle ilgili kurallara alışı-p emek bilinçli olarak *herkesten yeteneğine göre* ilkesiyle çalışacak bir verimliliğe ulaştığında... ürünlerin dağıtımı herkesten alınan emeğe göre belirlenmek zorunda olmayacak, herkes özgürce gereksinimi kadar alacaktır."¹

Geleceğin komünist toplumuna özdeksel bir temel sağlamak için yapılan tartışmalar olsa da yeni sosyalist hareketin bu tür konulara pek girmemesi gerekir. İlkın bu konu Marxist kuramın en tartışmalı yanlarından birisi olagelmıştır. Ne var ki bu konu başka alanlardaki idealist eğilimleri kamçılayan bir rol oynayabiliyor. Bireyler geleceğin toplumuyla ilgili düşler kurmak istiyorlar, ancak böylesi kurgulara düşkün bir politik hareketin "mucizevi bir ilaç" olarak sosyalizm kavramına ulaşma tehlikesi her zaman vardır; öyle bir ilaç ki "her derde deva" olduğu için birçok yanılsamaya yol açabileceği gibi kolaylıkla gülünç duruma da düşebilir.

Daha da önemlisi Marx, Engels'i bu tartışmaya sokan özdekçi düşüncelerin bazılarının bugün oldukça tartışmalı bir duruma gelmiş olmasıdır. Bugün üretim araçlarında sınırsız büyüme kavramı; sanayi kirliliği, zehirli atıklar, nükleer tehlike, çevre yağmacılığı, doğal kaynakların sınırlılığı gibi sorunlar nedeniyle oldukça tartışmalı bir duruma gelmiştir. Ayrıca oldukça hızlı seyreden nüfus artışı, Marx-Engels dönemindeki gibi göz ardı edilecek bir olgu değil. Bollukla ilgili geliştirilen

1 Devlet ve Devrim, LCW, cilt 25, s.469.

şiiirsel betimlemeler yerine, bugün insanlığın gelecekte bazı sınırlarla kuşatılmış bir toplumda eşitlikle adaleti nasıl sağlayacağı tartışmaları gündeme gelmekte.

Kuşkusuz bilim yeni sınırsız enerji kaynakları bulabilir. Nükleer gücün güvenli biçimde kullanılabileceği öğrenilebilir ya da zehirli atıklardan yararlanma yolları bulunabilir. Tüklenen doğal kaynakların yerine yeni maddeler üretilebilir, ozon tabakasındaki delinme giderilebilir. Ancak bütün bu gelişmeler gerçekleşene dek, komünist toplumun sınırsız bir bolluk ekonomisine dayanacağı düşüncesi tartışmaya açık bir konu olmayı sürdürecektir.

İradecilik, Sosyalist Tasarımda Köryargıcılık

Geleneksel Marxist ya da Marxist-Leninist doktrinin eleştirisinin yanı sıra, yeniden canlandırılacak sosyalist bir hareketin, bu hareketteki bireylerde bulunan bazı eğilimleri de yeniden ele alması gerekiyor. Özellikle iradecilik ve köryargıcılık eğilimlerini. Bu türden eğilimlerin, düzenli biçimdeki ideolojik açıdan politik hareketleri yönlendirdikleri görülüyor, dolayısıyla onlarla tekrar karşılaşılabilceği göz önünde tutulmalıdır. Ancak sosyalist olarak nitelenen bir hareket kendi meşruluğu açısından böylesi eğilimlerin olumsuz sonuçlarını görebilmeli, gelecekte böylesi eğilimlerin yeniden ortaya çıkmasını önlemek için hazırlıklı olmalıdır.

Bu konu "sosyalist kamp" çökmeden önce tartışına gündemine yerleşmişti. Marxizm-Leninizmin abartılı iddiaları ya da bol keseden saçtığı umutlar gerçek olguların kayalıklarında paramparça oluyor, bunlara karşın sürdürülen çabalar, gerçekleri belirsizleştirip çoğu durumda bilinçli çarpıtmalar ortaya çıkarıyordu. Sözüm ona bilimsel bir düşünüş olduğu öne sürülse de yanlış değerlendirmeler, öznel arzular, politik unutkanlıklar, kendi abartmalarına inanma eğilimleri bol bol sergileniyordu.

Geriye bakıldığında bu eğilimlerin, bütünüyle düşüncesi -yani özdekçi olmayan- bir dünya görüşünü yansıttığı görülebilir. İnsanoğlu amaçlarını kavramsallaştırmaya başladığından bu yana, düşüncesi eğilimler, bir ölçüde her türden toplumsal etkinlik içinde boy vermiştir. Ancak bir "öncü" kendisini politik açıdan her tür denetimden ayırık tutarak kendi düşüncelerinin gerçeklere bütünüyle uyan "bilimsel yasalar"dan kaynaklandığını öne sürdüğünde, insan bilgisinin yüceliğiyle ilgili bu tutum kolaylıkla karşıtına dönüşebilir: Yani sekterlik, politik kibir ve baskıcılığa...

İradecilik

Marx'ın tarihsel özdekçi anlayışının merkezinde şu önerme yer alır: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar ama bunu istedikleri gibi, kendilerinin seçtikleri koşullarda değil, geçmişten gelen, verili, doğrudan önlerinde buldukları koşullarda yaparlar."¹

Oysa sosyalist hareket, bu söylenenlerin tersine, politikada öznel etmenin gücünü olduğundan fazla değerlendirme yönündeki sürekli bir eğilimi yansıtmış, toplumsal değişimlerde insan bilincine büyük önem vermiştir. Ya da komünist tarihin en büyük iradecisi olan Mao gibi şöyle demiştir: "Politik çizgi her şeyi belirler." Marxizm-Leninizmdeki bu görüngünün belki de en çarpıcı ifadesi, öncü partinin, kendi politik ilkeleri temelinde, tarihin düzenini (ya da yeniden düzenlenişi) belirlemede görünüşte sınırsız bir güce sahip olduğuna inanılmasıdır.

Kuşkusuz insan eylemiyle tarihin değiştirilmesine yönelik olağanüstü bir girişim olarak devrimi tanımlayan herhangi bir derimci harekette böylesi iradeci bir eğilimin ortaya çıkması kaçınılmazdı. Yine de öznel etmen devrimci harekette başarı elde

1 Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i, MESW, s.97.

edilmesinin en önemli ayağı olsa da onun toplumsal ilişkileri değiştirme gücü, bütünüyle "geçmişten gelen, verili, doğrudan hazır bulunan" koşullarla sınırlıydı. Bu sınırları kabul etmenin yanı sıra, nesnel koşullarda ulaşılması olanaksız, gerçekleştirilmeleri olanaklı olmayan hedefleri terk edebilme ya da bunlara uygun yeni bakış açıları ayarlama yeteneği, devrimci hareketin olgunlaşıp olgunlaşmadığını ortaya koyar.

Bu ayarlamaları yapamayan hareketler ya da partiler sonunda karaya oturur, başarısız olurlar. (Dünya devriminin acil, yapısal bir sorun olduğunda inatla ısrar eden Troçkizm bunun en çarpıcı örneğidir).

İradecilikte sürekli bir ısrar devrimci hareketi kaçınılmaz olarak devrimci tasarımı başarisizlığa götürürken, iktidarı ele geçiren bir partinin iradeciliği uygulamaya koyması çok daha büyük olumsuzluklar doğurur. Elinin altında devlet iktidarının büyük ekonomik, askeri, kaynakları bulunan iradeci bir yönetici parti, elindeki yetkeyi keyfi biçimde kullanabilir. Nitekim SB'deki katı-buyrukçu ekonomi, uzun bir süre, büyük israflar ve kaynakların harcanmasıyla devlet yardımları ile bütçe açıklarının yol açtığı sorunların üstünü örten sağlıksız uygulamaları yaşama geçirip, ekonomideki iradeciliğin olumsuz sonuçlarını gözlerden saklayabildi.

Sosyalist inşa sırasında uygulanan çok daha büyük iradeci yaklaşım ise, hem kuramda hem de yapıda, Çin'deki "Büyük Proleter Kültür Devrimi"nde görüldü. Mao'nun arzusu, Çin'de sosyalizm için gerekli özdeksel temel çok daha zayıf olmasına karşın, Stalin'in "Büyük Dönüşüm"ünden çok daha hızlı bir biçimde, daha ileriye Çin'i sıçratmaktı.

Bu iki örnekte, ütopyacı sosyalizm anlayışıyla iradeci anlayışın nasıl kaçınılmaz biçimde birbirleriyle iç içe geçtikleri görülebiliyor. Son derece ülküsel, iyilikseverlikle yüklü bir terim

olan "ütopyacılığın" Stalin'e -komünist yönetimin temel ilkesi olarak birey haklarının çiğnenmesini gören, teröre bunca eğilimli birine- uymayacağını düşünenler olabilir. (Bazı nedenlerle Mao'nun düşüncesine ütopyacı demek kimilerine daha uygun gelebilir.) Ancak en iyi niyetli, fedakâr ütopyacılıkta bile belli bir entelektüel kibirlilik vardır. Her ütopyacı; kendisinde yalnızca ülküsel toplumsal düzenlemeleri kavramsallaştırma hakkının değil, doğrudan bunları yaşama geçirip tarihe yön verme hakkının da olduğuna inanır.

Stalin kendine özgü bir ütopyacıydı. Yeni bir toplumsal sistemin öz yapısal özelliklerini *önceden* bilmekten (!) kaynaklanan bir üstünlüğü olduğu kabul edilen ideolojik bir militandı. Sonuçta Stalinizm bütün karşıtlarının önüne bu görüşle çıkıp bütün başarısızlıkları öznel etmenlerle açıklıyordu. Eğer sistem, sosyalizmin "bilimsel" anlayışı üzerinde yükseliyorsa, o zaman muhalefet yalnızca "burjuva dünya görüşünden" kaynaklanabilir; başarısızlıksa yalnızca beceriksizlik, "oportünizm" ya da bilinçli "ihanet" in sonucu olabilirdi.

Marx'ın "bilimsel sosyalizm"i sosyalizmi tarihsel dayanakları olan bir temele oturtmaya çalışsa da, Marxist gelenek kendisini ütopyacı etkilerden tümüyle kurtaramadı. Geleceğin toplumsal düzeninin özellikleriyle ilgili düşünsel kurgulara dalan sosyalistlerle birlikte Marx, Engels'in bundan kurtulmaları pek olanaklı değildi. Yapkısal bir sorun olmanın ötesinde varsayımsal düzeyde kaldıkça bunun görece zararsız bir şey olduğu söylenebilirdi. (Daha sonra bu kurgusal düşüncelerden yapılan alıntılar Marxizmin köryargıcı biçimde somutlaştırılmasına hizmet eden bir uygulamaya dönüşüp Marxist "bilimin" bir parçası durumuna gelince işler değişti elbette.)

İlkin Rusya'da, ardından başka yerlerde iktidara gelen KP'ler iradeciliğin değişmez politik dışavurumu olan aşırı solcu bir çizgiyi bütün komünist harekete hızla yaydılar. Kuşku-

suz sosyalizm için gerekli nesnel koşulların en uygun olduğu kabul edilen ülkeler *dışındaki* yerlerde "sosyalist" dönüşümlerin gündeme gelmesinin önemli olmadığını söylemek pek olanaklı değil. Benzer biçimde KP'lerin işçi sınıfı içinde kitlesel temel bulduğu gelişmiş kapitalist ülkelerde "revizyonist" eğilimlerin güçlü olmasının da bunda belli bir rolü vardı. Nitekim gelişmiş kapitalist ülkelerdeki "devrimci ruh"a göre, kitlesel temeli çok daha zayıf olan partilerde bu "ruh" çok daha güçlüydü.

Yine de geçmişe baktığımızda SB'deki "Günümüzde varolan sosyalizm" ile resmi Marxizm-Leninizmin komünizmin tarihinde görülen ütopyacılıkla iradecilik eğilimlerinin en büyük nedenleri olduklarını kolayca görebiliriz. Kuşkusuz bu konuda daha ileri gidenler de vardı. (Her zaman en aşırı solculuğa yönelmiş bazı kişilerin ya da hareketlerin olabileceğini kabul etmek gerekiyor.) Ancak tarihi "istediği gibi" yapmaya çalışan hiçbir girişim, 1930'ların başında gelen "sosyalist" sistem kadar, hem komünist harekette hem de dünya tarihinde böylesine uzun erimli, derin bir etki yapamadı.

Köryargıcılık (Dogmatizm)

"Günümüzde varolan sosyalizm" anlayışının, sosyalizmi kapitalizmden komünizme geçişin bir biçimi olarak gören Marx'ın anlayışıyla çok az bir ilintisi vardır. Benzer biçimde Marx'ın yapıtında ortaya konan varsayımlar ve felsefi ruhla Marxizm-Leninizm arasında da biçimsel benzerlikler ötesinde pek bir ilinti yoktu. Marxizm-Leninizm, sürekli olarak sınıf mücadelesi, artı değer, dünya devrimi, PD vb. önermelerini yineliyordu. Ancak Marxizmin "özü" olarak ortaya atılan bu önermelere uygun eylemler, gerçekte UKH'nin özyapısal hastalığı olan köryargıcı ruhun kendini açıkça ortaya koymasından başka bir şey değildi.

Bu önermeler tarihsel düşünüşün sonuçları olduğundan Lenin bunları "somut koşulların somut çözümlenmesi" olarak adlandırmıştı. Bu önermelerin kutsal ilkeler düzeyine çıkartılması, onların tarihsel özgüllüğünü ortadan kaldırıyordu. Bu, Marxizm-Leninizmin sosyalist harekete verdiği en büyük zarar oldu; böylelikle Marxizm adına her alanı kucaklayan saltıkçı bir anlayış oluşturulmuş oldu. Artık tarihsel "yasalar" bilimsel çözümlenmenin öğelerine -zaman, yer, koşullar- bağlı değillerdi. Bu inancın savunucularından üst düzeyde bir görevli bunu şöyle dile getiriyor:

"Yalnızca bir gerçek vardır. Yerçekim yasası, Newton bir İngiliz olduğu için yalnızca İngiltere'de geçerli değildir. Eğer bir gerçek; yalnızca Rusya, ya da yalnızca ABD, Fransa, ya da herhangi başka bir ülke için geçerliyse, bunun anlamı gerçekten söz edilemeyeceğidir."¹

Ne yazık ki, böylesi değerlendirmeler, Marxizmin bilimle ilgili saçmalıklarını ortaya koymaya çalışan komünizm karşıtlarının ilkesiz uydurmaları değil. Marxist-Leninist yazın; doktrinin "saflığı"na ilkelerinin "kutsal" doğasına, doğa bilimleri ile doktrinin papazlarının çıkarıcı biçimde türetilen sonuçlar arasındaki ilkesiz benzeştirmelere yapılan vurgularla doludur. Herhangi bir düşünen insan, taraftarlarını böylesine apaçık saçmalıklara yöneltip bu saçmalıkları izleyenleri yaptıklarından dolayı ödüllendiren böylesi ideolojik bir yaklaşıma nasıl saygı duyabilir?

Ancak köryargıcılık yalnızca "günümüzde varolan sosyalizm" ile onun çevresinde oluşan harekette görülen bir olumsuzluk değildir. Ne de köryargıcılık yalnızca sıradan, basit bir düşüncenin dolaysız ürünüdür. İster dinsel isterse laik olsun her türden doktrine dayalı harekette, köryargıcılık, ideoloji ile güç

1 Boris Leibson, International Unity of Communists, (Moscow: Novosti, 1981) s.61.

arasındaki kesişme noktasında beliren bir hastalıktır. Gücü pekiştirmek için ideoloji bu gücü somutlaştırmaya çalışır; kısacası köryargıcılık varolan yetkenin meşrulaştırılmasına yarayan bir araçtır.

Komünist harekette köryargıcılığın asıl kaynağı Marxizm-Leninizm idi. Politik çözümlemelerle eleştirel düşüncüyü kutsal metinlerle sonsuz ilkelere tutsak ederek Marxizm-Leninizm, sapmaları bastıran, muhaliflere kara çalan, ideolojik uylaşımçılıkla entelektüel kısırlığı doğuran ortamı besleyip her türden sistem içi iyileştirme girişimini komünizmin çeşitli dinsel kurumları aracılığıyla devre dışı bıraktı.

Marxist-Leninist saflardaki sapmalara karşı en kahredici suçlama olan revizyonizm suçlaması, -yani doktrinin "temel ilkelerinden ayrılma, onları yadsıma ya da değiştirmeye çalışma"- Marxizm-Leninizmin bilimle ilgili savları açısından son derece çarpıcıdır. Komünizmin yap-boz tahtasına dönen tarihinde bu terim tekrar tekrar ortaya çıkar. Dayandığı temel düşünce hep aynıdır; kapitalizmin ölmek üzere olduğunu, proleter devrimin yakın bir gelecekte olacağını öngören komünist hareketin politik stratejisini dayandığı anlayıştan ayrılmak. Bernstein ya da Browder'den Kruşçev ya da 1970'lerin Avrupa-komünistlerine kadar her türden insanın aforoz edilmesinin dayandığı ideolojik suçlama buydu.

Komünist hareketteki köryargıcılığın en önemli ifadelerinden -aynı zamanda Marxizm-Leninizmin en özgün özelliklerinden- birisi Sovyet deneyimini evrenselleştirme eğilimidir. Bütün sorunları esasta doktrine dayanarak değil, somut gerçekliklerin ışığında ele alma gibi büyük bir özdekçi meziyete sahip olan Lenin bile ara sıra bu eğilime kapılmıştı. Nitekim solcuların "çocukça" köryargıcılığını eleştirirken "tarihsel bir zorunluluk" olarak Bolşevik devrimin gelişme çizgisinin "yineleneceğinden" söz ediyordu.

"Devrimimizin bazı temel özellikleri, yalnızca yerel, ulusal, hatta Rusya çapında değil, uluslararası düzeyde bir öneme sahiptir... Burada, sözcüğün dar anlamıyla bir uluslararasılıktan söz ediyorum. Devrimimizin uluslararası anlamı, ülkemizde olanların uluslararası ölçekte tarihsel yinelenmesinin kaçınılmazlığı ya da bizde olanların uluslararası düzeyde geçerliği anlamına gelir. Devrimimizin bazı temel özelliklerinin bu anlama sahip olduğunu kabul etmek gerekiyor."¹

Lenin'in Sovyet deneyimini yücelten ifadeleri belirgin bir salkınlık, isteksizlik ("kabul etmek gerekiyor" deyişi vb.) taşısa da, daha sonra Marxizm-Leninizmin proletarya devriminin, sosyalizme geçişin, sosyalist toplumun temel özelliklerinin "evrensel yasaları"nı ilan etmesindeki kesinliğe belli bir temel oluşturduğundan kuşku duyamayız. Ancak Marxist-Leninist panteonda yer verilmeyen Rosa Luxemburg gibi bir devrimci düşünür ve önder, böylesi saltıkçı formüllerin entelektüel dalkavukluğa yol açacağını çok önceden ortaya koymuştu: "Tarihsel temellerinden, bugünkü görünümlerinden ayrı olarak her yerde geçerli saltık soyut formüller biçiminde toplumsal görünüşleri ele almak kadar hiçbir şey diyalektik-tarihsel düşünme yöntemine aykırı olamaz."²

Yeni Bir Sosyalist Hareket

Leninist gelenekten gelen bizler açısından bütün bunların anlamı ne? Hâlâ sosyalizme inanacak mıyız? Bir belirsizlik mi var? Evet, ancak bunun zorunlukla kötü bir şey olduğu söylene-
mez. Kuşkusuz buna alışmamız biraz zaman alacak. Bizim gelenegimiz yalnızca itici değil aynı zamanda çirkin de olabilen

1 Left-Wing Communism, MESW, s.516.

2 Rosa Luxemburg, "Rus Sosyal Demokrasinin Örgütlenme Sorunları", (1904) "The Russian Revolution and Leninism or Marxism?" içinde. (Ann Arbor, Mich...: Unirversity of Michigan Press, 1961) s.96.

bir kibirliliğe batmıştı. Bizim ilgi alanımız dışındaki bütün gerçeklikleri -bunlar "bizim bilimimiz" için sır değillerdi- şiddetle yadsıyorduk. Şimdi karşımıza çıkan alışılmadık belirsizlik, basmakalıp "gerçekler"le tekyanlı düşünme alışkanlığından kurtulmak için ödememiz gereken bir bedeldir. Bu bedeli ödemenin yararımıza olacağı açıktır.

Bugün ABD'deki birçok sosyalist -artık bayatlamış kesinliklere saplanıp kalmış kimileri dışında- yeni bir alışılmadık süreç içine girmiş durumda. Sosyalist hareketi yeniden yönlendirip yeniden toparlamak amacıyla kolektif değerlendirmeler, görüşmeler yapılıyor. Aşağıdaki gözlemler bu görüşmelerin ruhunu yansıtıyor.

Öncelikle şunu vurgulayayım. Şu an karşımızda duran sosyalizmin bunalımı, SB'nin çöküşüyle ortaya çıkmadı. Sosyalizm 40 yılı aşkın bir süredir ABD'de bir bunalım içinde. Bu süre boyunca kitlesel bir temele benzer hiçbir gelişme sağlanamadı. Sosyalist, komünist örgütlenmelerin üyeleri, özellikle 1960'lardaki ırkçı, savaş karşıtı hareketler içinde hiçbir politik rol oynamadılar. Bu hareketlerin sosyalist bir dünya görüşünden etkilendiğini hiç kimse söyleyemez.

Sonuçta ABD sosyalizmi, politik alandan çok ideolojik alanda yoğunlaşan, şiddetli ancak kısır tartışmalarla uğraşan, kendi dünyasında sıkışmış bir hareket oldu. Bu durum, sosyalizmin asıl olarak sosyalistlerin zihinlerindeki bir kavram olduğunu bize anımsatıyor. Oysa halkın çoğunluğu için, politik eylemlilik açısından bakılırsa sefalet, haksızlıklar, baskılar gündemdeki sorunlardı. Bunun anlamı şudur: Sosyalizm kavramını -geçmişte ara sıra anımsayıp konuşmalarımızda değindiğimiz gibi- yeniden, bizim politik gündemimizi belirleyen geleneksel düşünzeminimizin konularıyla değil, ekonomik ya da toplumsal adaletle ilgili gerçek halk hareketlerinin sorunlarıyla ilintilendirmeliyiz. Bunun dışındaki tutumlar yalnızca kibirli boşvermişlik değil, sürekli politik yalıtkanlıkla boşuna çabalar geleceğini sürdürmek olacaktır.

Sonuç olarak yeni bir sosyalist hareketin göz önünde tutacağı olası temel konular, halkın gönenci, demokrasi, geçim derdi gibi somut sorunlarda odaklanmalıdır. Sosyalist bir bakış açısına teslim olmamızı önermiyorum. Ancak varolan sistemin reform taleplerine yanıt vermedeki isteksizliğinin, halk hareketlerini daha temel iktidar sorunlarıyla yeni politik düzenlemeler için seslerini yükseltmeye, bilinçlendirmeye yönelttiğini kabul etmek gerekiyor.

Öte yandan savaş sonrası dönemde gündeme gelen bütün mücadelelerin kapitalizme meydan okuyan bir içerik taşıdığını da kimse söyleyemez. Kuşkusuz yeni bir sosyalist hareket çalışan halkın yaşam koşullarını iyileştirip demokrasiyi genişletmeye yönelik bütün hareketleri desteklemeli, onlarda etkin bir biçimde yer almalıdır. ABD'de devrimci politik değişim yapacak bir hareketin oluşumunda sınıf, ulusal yan, ırk, cinsel sorun gibi alanlarda gündeme gelecek bir işbirliğinin temel oluşturacağına inanıyorum. Kapitalizmin temelinde emeğin sömürülmesi, bunun da temelinde mülkiyet sistemi yattığı için bu sisteme son verecek en uygun toplumsal temel yine işçi sınıfı olacaktır. Tarihsel olarak Amerikan toplum yaşamında en büyük bölünmeyi yaratan ırk konusu, renkler arasında iletişim sağlama sürecinde politik bilinçlenmeyi yükselten bir rol oynayacaktır. Latin Amerika ile Üçüncü Dünyanın diğer bölgelerinden gelen göçmenler ABD'deki genel nüfus bileşimini, özellikle de işçi sınıfının bileşimini, hızla değiştirdiği için ulusal sorun da önemli. Son olarak cinsiyet sorunu da önemli, çünkü ABD yaşamında gündeme gelen en çarpıcı toplumsal devrim bu alanda görülüyor.

Ayrıca "kahraman gerilla" çağının sona erdiği olgusunu da kabul etmek zorundayız. Vietnam'dan El Salvador'a, 1960'ların başından 1980'lerin ortalarına gelene dek özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde solu canlandıran önemli bir güç olan ulusal kurtuluş mücadeleleriyle dayanışma içine girip onları destekle-

me azımsanacak bir konu değil kuşkusuz. Üçüncü Dünyadaki ulusal demokrasi ve ekonomik adalet mücadeleleri, dünya politikasının merkezi temalarından birisi olmayı sürdürecektir; doğallıkla kapitalist merkezlerdeki sosyalistlerin bu tür hareketleri desteklemeleri gerekiyor. Ancak silahlı gerillaların böylesi mücadelelerini en ileri, en aydınlanmış parçasını zorunlukla temsil etmediklerini akılda tutmamız gerekiyor, ne de yakın bir dönemdek son derece yaygın olan bir yanılsamaya kapılıp Üçüncü Dünyadaki ulusal kurtuluş hareketlerinin dünya kapitalizminin mezar kazıcıları olduklarını sanmamalıyız.

Bize kalan tüm sosyalist kalıtı, çok dikkatli bir biçimde inceden inceye yeniden değerlendirmeye hazır olmalıyız. 20. Yüzyıl komünizminin kutsal metnini oluşturan Marxizm-Leninizmi sürdürmeye yönelik herhangi bir girişim geçmişi sağlıklı ele almamızı engelleyecektir. Ne var ki yeni bir sosyalist hareket daha da ileri gidip, Marx'ın adını bir "izm"e çeviren kişi putlaştırması uygulamasının; sermayenin ideolojik sözcülerinin, yaşamında olduğu kadar sonrasında da Karl Marx'a yaptıkları saldırılardan daha fazla onun düşüncelerine zarar verdiğini kabul etmelidir.

Marx, Engels'in ortak yapıtlarında düşünceli eğilimler olsa da -olmasaydı şaşırtıcı olurdu- özdekçi çözümlemeden ayrılmanın olumsuz sonuçları esasta onlardan kaynaklanmıyor. Tersine bu olumsuz sonuçlar incelikli bilimsel araştırmalarla ortaya konan anlayışı, hiç de bu anlayışa uymayan bir yaklaşımla, aşırı kurgusal yorumlamalarla geliştiren Marx, Engels'in ardıllarından kaynaklanıyor.

Bugün sosyalistler, sosyalizmin öncülerinin derinlikli anlayışını entelektüel açıdan boğucu bir sisteme dönüştürme eğilimi apaçık ortada olan bir "izm" saplantısının uzun geçmişinden kendilerini arındırmalıdır. Böylesine eleştirel bir tutum, temel sorunların çözümü bir yana, yararlı bir amaca hizmet edecek, Marxist hareketi Tanrılaştıran kaygı verici eğilimden sos-

yalızmi kurtarıp 150 yıllık geçmişin büyük bölümünde sosyalist harekete yük olan kutsal emanetlere tapmak zorunluluğunu ortadan kaldıracaktır.

Gelecek kuşakların, Marx, Engels'i toplumsal konularla ilgili araştırmalarda bilimsel açıdan sağlam biçimde yere basan, çığır açıcı düşünürler olarak görmeye devam edeceklerinden kuşku yok. Özellikle Marx'ın tarihsel özdekçi anlayışının, bu alanda çok önemli bir dönüm noktası olduğuna inanıyorum. Ancak Roy Medvedev'in işaret ettiği gibi hiçbir bilim, kurucularının adıyla nitelendirilemez. Birçok din -Hristiyanlık, Budacılık, Konfüçyüsçülük vb.- için bu olabilir. Ama gökbilime Kopernikçilik, evrim kurarına Darwincilik denmez. Ya da Freudçuluk yalnızca ruhbilimde bir akımdır. Zaten bu nedenle Marx kendisinin bir Marxist olmadığını söylemişti.

Sonuç olarak Marx'ı izleyen bizler, görevimizin yalnızca dünyayı anlamak değil aynı zamanda onu değiştirmek olduğunu da bildiren bir anlayışı savunduğumuz için övünebiliriz (Yapısal sorunların etkin çözümlerinin bilimsel ilerlemelerle yakından ilintili olduğunu kibirlilik yüzünden göz ardı ettiğimizi de unutmayalım.) Ne var ki bu övünülecek konum, çoğun her görüngüyü değişimle ilgili kendi öncüllerimize dayanıp kendi anlayışımıza uygun biçimde ele almamıza neden oluyor.

Hakikatın asıl kaynağının gerçek dünya olduğu düşüncesini yeniden anımsamamız gerekiyor. Gerçek dünyanın değiştirilmesi onun anlaşılmasına bağlıdır. Bu anlama ise, herhangi bir önsel metinden değil, karmaşıklığı, olanakları, sınırları, zenginliği içinde yaşayan örgenliğin kendisinden öğrenilebilir.

Birçoğumuzun 1917'nin ardından doğduğuna inandığımız sosyalizm çağının henüz gündemde olmadığı düşüncesine alışmak oldukça zor olacak. Ancak kapitalizme alışıla oluşturmak için girişilen ilk yanlış adımın, sosyalist tasarımı yeniden tarihin gündemine sokmaya yardımcı olacak ideolojik uygun konumun elde edilmesinin ilk önemli adımı olduğunu da kabul etmek gerekiyor.

KISALTMALAR:

DIG	: Sovyet Basın Özeti
Fund	: Devrimci Partilerin Taktikleri ve Marxizm-Leninizmin Temelleri
SBKP Tarihi	: SBKP Tarihi (Kısa Ders)
IA	: International Affairs
LCW	: Lenin - Toplu Yapıtlar
LSW	: Lenin, Seçme Yapıtlar
MESW	: Marx, Engels, Seçme Yapıtlar (Tek cilt)
ME	: Marx, Engels, Bütün Yapıtlar
MGW	: Manchester Guardian Weekly
MN	: Moskova Haberler
PD	: Political Affairs
Polemic	: UKH'nin Genel Çizgisi Üzerine Polemik
Önsöz	: Marx, Ekonomi Politikiğin Eleştirisi'ne Önsöz
Reader	: Reader in Marxist Philosophy
STP	: Sosyalizm: Teori ve Pratik
WMP	: World Marxist Review
s.	: sayfa
p.	: paragraf

Elinizdeki kitap,
Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı
Özgür Üniversite Kitaplığı'nın
"Güncel Sorunlar Dizisi"nin bir
yayınidir.
"Güncel Sorunlar Dizisi",
"Yeni Dünya Düzen(sizliğı)i"nin
damgasını vurduğı dünya koşullarında
çağın sorunlarına ilişkin temel kavramları
yeniden tartışmaya açmanın yanı sıra,
bu kavramların tarihsel biçimlenişı konusunda,
özellikle genç okurlar kuşağını bilgilendirmek amacıyla
hazırlanmıştır.
"Yeni Dünya Düzen(sizliğı)i"nin "İdeolojilerin Sonu",
"Bilgi Toplumu", "Küreselleşme" gibi
çağdaş söylencelere egemen kılmaya çalıştığı
"teslimiyet/biat kültürü"ne karşı özgürlükçü,
eşitlikçi ve insanca yaşamı savunan
"başkaldırı kültürü"nın önem ve güncelliğini vurgulayan
ve bu kültürün yaygınlaşmasında,
"bilginin toplumsallaştırılması"nın önemi
ve bilincinde olan TOFV,
"Güncel Sorunlar Dizisi"yle
emekçilerin/ezilenlerin
"karşı hegemonya odak(lar)ı" oluşturma çabalarına
bir katkı sunmayı hedeflemektedir.